

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова

ПМУ ХАБАРШЫСЫ

Педагогикалық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ПГУ

Педагогическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 1811-1831

№ 2 (2019)

Павлодар

Педагогическая серия

выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет, переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ 17021-Ж

выдано

Министерством информации и коммуникаций
Республики Казахстан

Тематическая направленность

публикация материалов в области педагогики,
психологии и методики преподавания

Бас редакторы – главный редактор

Ахметова Г. Г.

к.филос.н.

Заместитель главного редактора

Кудышева А. А., *к.п.н., доцент*

Ответственный секретарь

Аубакирова С. Д., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Абибуллаева А.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Бурдина Е. И.,	<i>д.п.н., профессор</i>
Калдыбаева А. Т.,	<i>д.п.н., профессор (Кыргызстан)</i>
Снопкова Е. И.,	<i>к.п.н., профессор (Белоруссия)</i>
Тулекова Г. М.,	<i>доктор PhD, ассоц. профессор (доцент)</i>
Пиговаева Н. Ю.,	<i>доктор PhD, ассоц. профессор (доцент)</i>
Шокубаева З. Ж.,	<i>технический редактор</i>

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник ПГУ» обязательна

МАЗМҰНЫ

Абильдинова Г. М., Оспанова Н. Н., Кинтонова А. Ж., Кабылкай К. Ашық білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) үшін электронды құралдарды пайдалану	15
Адилова В. Х., Аубакирова Р. Ж., Сарсентай М. М. Тұлғалық жетілу табысты оқытудың көп өлшемді моделінің құрамдас бөлігі	24
Адилова В. Х., Байльдинова А. Е. Білім беру үдерісінде білім алушылардың әрдеңгейлі ынтасының дамуын зерттеу.....	34
Адилова В. Х., Тусупова Н. К. Қазақстанда жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен әлеуметтік жұмысы.....	42
Адырбекова Г. М., Әбдіғали П. Қ., Жұрқабаева Л. Ә., Асанова Б. А., Әлібекова М. А., Сарыпбекова Н. К. Қазақстан қоғамының рухани жаңғыру аясында оқушылардың білімін экологияландыру	50
Адырбекова Г. М., Жолбарыс Ә., Әбдіғали П., Жұрқабаева Л. Ә., Әбдібаева М. М., Сарыпбекова Н. К. «Д. И. Менделеевтің химиялық элементтерінің периодтық заңы» тақырыбына әдіснамалық білімді қалыптастыру	57
Арын Е. М. Педагогикалық мәселе ретіндегі интеллектуалды ұлтты қалыптастыру	64
Аубакирова Р. Ж., Тайболатов Қ. М. Рухани жаңғыру бағдарламасы аясында студенттердің әлеуметтік интеллектісін зерттеу	72
Аубакирова Р. Ж., Фоминых Н. Ю., Нурашева М. М. М. О. Әуезов атындағы Семей педагогикалық колледжі – Қазақстанның тарихи және этномәдени құндылығы	81
Ахмеджанов А. Б., Жұматаева Е. Тәуке ханның «Жеті жарғысын» болашақ юристердің білім мазмұны арқылы меңгеруінің мәні.....	93
Әлжанова А. О. Заманауи білім берудегі көптілдік құзыреті Қазақстанның даму жолы ретінде.....	103

Байманова Ұ. Ш. Ағылшын тілі сабағында сыни тұрғысынан ойлаудың ерекшеліктері.....	110
Байниева К. Т., Умурзакова А. Ж., Шамбилова Г. К. «Пікірсайыс» технологиясы көмегімен жалпы мәдениет, тілдік және кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптастыру.....	116
Берді Д. К. АТТ пайдалануға болашақ жаратылыстану пәндері мұғалімін даярлаудың әдістемелік жүйесі	123
Әлмұхамбетов Б. А., Берікбол Р. Р. Болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық негіздері	133
Бурдина Е. И., Щербакова Е. П. Нормативтік-құқықтық актілер контекстінде «Психология» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасын әзірлеу.....	144
Досбенбетова А. Ш. Сыныптан тыс жұмыстар арқылы жасөспірімдердің экономикалық мәдениетін қалыптастыру үрдісін модельдеу.....	150
Ельмуратова Б. Ж. Заманауи педагогикалық технологияларды қолданудағы мақсаты мен нәтижелері	160
Есимова Д. Д., Ажаев Г. С., Сысоева Ю. О. Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі факторы – ғылым мен білім беру және бизнестің ұштасуы.....	167
Жетписбаева Б. А., Жанкина Б. Ж., Шункеева С. А. Оқу автономиясы: құрылымы және мазмұны.....	177
Жумадилова К. К. Жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетінің құрылымы.....	184
Завалко Н. А., Сахариева С. Г., Радченко Н. Н. Біліктілікті арттыру жүйесінде кәсіптік білім беру мекемелері басшыларының басқарушылық дағдыларын жетілдіру	194
Ибраимова Л. Н., Джақсымбетова А. С., Темербаева Ж. А. Халық педагогикасын оқыту үрдісінде пайдалану шарттары	201
Игенбаева Р. Т., Ботабаева Ж. Т. Сыр сұлейлері шығармаларындағы дін тәрбиесі	208
Кодекова Г. Б., Жұматаева Е. Психолог-студенттердің кәсіби ойлауын қалыптастырудың ғылыми-теориялық негіздері	220

Қолдас Г. Б., Тансықбаева И. Қ. Оқушылардың патриоттық және азаматтық белсенділігін қалыптастыруды педагогикалық басқару.....	226
Кудиярбекова Г. К., Беляева Л. М. Білім берудегі коучинг тәсілі	233
Кудышева А. А., Баймолдина Д. Н. Жалпы білім беру мектептегі мұғалімдердің инклюзивтік ойлау қабілетінің қалыптасуы.....	237
Кудышева А. А., Пшембаев М. А. Білім берудегі көшбасшылықты талдаудағы психологиялық-педагогикалық, әлеуметтанулық тәсілдері	244
Кукубаева А. Х., Бердібекова Н. С., Бегімбай Т. Б. Мектеп жасына дейінгі баланы жан-жақты тәрбиелеу.....	252
Мукатаева К. Б., Пфейфер Н. Э. Білім интернационализациясы – Қазақстан ЖОО-ның бәсекелестік кепілі	261
Нұрғалиев Н. Ш., Байжанова Б. Қ., Жұматаева Ж. Б., Демесінова А. А., Ержанова Э. А., Жаппарбеков Н. М. Тәжірибе ісінің әдістемесі пәнінен «Танап тәжірибесіне үлеске таңдау және оны дайындау» тақырыбындағы дәрісті case-study әдісін қолданып жүргізудің ерекшеліктері	270
Нурғалиева М. Е., Башаркина Е. А., Тулекова Г. М. Студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастырудың теориялық моделі	280
Нурмагамбетова Б. А., Тулекова Г. М. Тұлғаның қалыптасуында патриоттық тәрбиенің рөлі.....	289
Оразалина А. Б. Тарих сабағында ақпараттық-коммуникативті технологияны қолданудың тиімділігі	296
Пиговаева Н. Ю. Оқу музыкалық-орындаушылық қызметіндегі іс-әрекетті сапалы бағалау және қатенің санаттары	302
Семкин А. В., И. О. Люпина И. О. Математика пәнін оқытуда практикалық мазмұн есептерін құрастыру және іріктеу критерийлері мен принциптері	310
Стеблецова И. С. Білім беру кеңестігін дамытудың шарты ретінде дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсібилігін басқару.....	321

Суюндиқова М. К., Жұматаева Е. Креативтік ойлауды дамытуға қажетті факторлар	331
Темербаева Ж. А., Аймолда А. Е., Калиева О. К. ЖОО-да деріс сабағында педагогикалық «жоспарланған қате» төсілін тиімді пайдалану	340
Тоқбергенова И. А., Бектұрсынова Д. Т. Оқушылардың азаматтық белсенділігін қалыптастыру үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық талдауы	350
Тулегенов Ш. Т., Тулегенова Ж. А. Шаңғышылардың төзімділігін тәрбиелеу үшін жаттықтану маскасын (гипоксиялық маска) пайдалану туралы	359
Урузбаева Н. А. PhD докторларын дайындауға арналған құрал ретінде ғылыми-әдістемелік семинарлады жетілдіру	368
Хамитова А. С. Органикалық химия курсының көмірсутектер химиясын оқытудың әдістемелік негіздері	375
Шарапаева Б. Ж., Каратаев Д. Д. Қазақстанның туристік және рекреациялық ресурстарын дамыту және олардың салауатты өмір салтына әсері	382
 Авторларға арналған ережелер.....	390

СОДЕРЖАНИЕ

Абильдинова Г. М., Оспанова Н. Н., Кинтонова А. Ж., Кабылқай К. Применение электронного средства по информационно- коммуникационным технологиям (ИКТ) в открытом образовании ..	15
Адилова В. Х., Аубакирова Р. Ж., Сарсентай М. М. Личностная зрелость как составляющая личностного компонента многомерной модели успешного обучения	24
Адилова В. Х., Байльдинова А. Е. Исследование развития разноуровневой мотивации учащихся в учебном процессе	34
Адилова В. Х., Тусупова Н. К. Социальная работа с детьми сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей в Казахстане	42
Адырбекова Г. М., Абдигали П. К., Журхабаева Л. А., Асанова Б. А., Алибекова М. А., Сарыпбекова Н. К. Экологизация знаний школьников в свете модернизации казахстанского общества	50
Адырбекова Г. М., Жолбарыс А., Абдигали П., Журхабаева Л. А., Абдибаева М. М., Сарыпбекова Н. К. Формирование методологических знаний по теме «Периодический закон химических элементов Д. И. Менделеева»	57
Арын Е. М. Формирование интеллектуальной нации как педагогическая проблема	64
Аубакирова Р. Ж., Тайболатов К. М. Исследование социального интеллекта студентов в рамках программы «Рухани жаңғыру»	72
Аубакирова Р. Ж., Фоминых Н. Ю., Нурашева М. М. Семипалатинский педагогический колледж имени М. О. Ауэзова как историческая и этнокультурная ценность Казахстана.....	81
Ахметжанов А. Б., Жұматаева Е. «Жеты Жаргы» Тауке хана как предмет содержания образования будущих юристов	93
Альжанова А. О. Полиязычная компетенция в современном образовании как путь развития Казахстана	103

Байманова У. Ш. Особенности критического мышления на уроках английского языка	110
Байниева К. Т., Умурзакова А. Ж., Шамбилова Г. К. Использование технологии «дебаты» как средство формирования общекультурных, языковых и профессиональных компетенций ...	116
Берди Д. К. Методологическая система использования ИТТ при подготовке учителей химии	123
Алмухамбетов Б. А., Берикбол Р. Р. Педагогические основы формирования этнохудожественной культуры будущего учителя изобразительного искусства	133
Бурдина Е. И., Щербакова Е. П. Разработка модульной образовательной программы по специальности «Психология» в контексте нормативно-правовых актов	144
Досбенбетова А. Ш. Моделирование процесса формирования экономической культуры старших подростков в процессе внеклассной работы....	150
Ельмуратова Б. Ж. Цель и результаты применения современных педагогических технологий.....	160
Есимова Д. Д., Ажаев Г. С., Сысоева Ю. О. Интеграция науки, образования и бизнеса – ключевой фактор устойчивого развития Казахстана	167
Жетписбаева Б. А., Жанкина Б. Ж., Шункеева С. А. Учебная автономия: структура и содержание.....	177
Жумадилова К. К. Структура творческого потенциала личности.....	184
Завалко Н. А., Сахариева С. Г., Радченко Н. Н. Совершенствование управленческих навыков руководителей учреждений профессионального образования в системе повышения квалификации.....	194
Ибраимова Л. Н., Джақсымбетова А. С., Темербаева Ж. А. Условия используемые в процессе обучения народной педагогики	201
Игенбаева Р. Т., Ботабаева Ж. Т. Религиозное воспитание в произведениях Сулеев Сыра.....	208

Кодекова Г. Б., Жуматаева Е. Научно-теоретические основы формирования профессионального мышления студентов-психологов.....	220
Колдас Г. Б., Тансыкбаева И. К. Педагогическое управление формированием патриотизма и гражданской активности школьников	226
Кудиярбекова Г. К., Беляева Л. М. Коучинговый подход в образовании.....	233
Кудышева А. А., Баймолдина Д. Н. Становление инклюзивного мышления учителей в общеобразовательной школе.....	237
Кудышева А. А., Пшембаев М. А. Психолого-педагогический, социологический подход к анализу образовательного лидерства	244
Кукубаева А. Х., Бердыбекова Н. С., Бегімбай Т. Б. Всестороннее воспитание детей дошкольного возраста	252
Мукатаева К. Б., Пфейфер Н. Э. Интернационализация образования – гарантия конкурентоспособности казахстанских вузов.....	261
Нурғалиев Н. Ш., Байжанова Б. К., Жуматаева Ж. Б., Демесинова А. А., Ержанова Э. А., Жаппарбеков Н. М. Особенности использования технологии case-study в процессе обучения лекции на тему «Выбор и подготовка участка для полевого опыта» по предмету Методика опытного дела	270
Нурғалиева М. Е., Башаркина Е. А., Тулекова Г. М. Теоретическая модель организации самостоятельной работы в процессе повышения интеллектуального потенциала студентов ..	280
Нурмагамбетова Б. А., Тулекова Г. М. О роли патриотического воспитания в становления личности.....	289
Оразалина А. Б. Эффективность использования информационных и коммуникационных технологий на уроке истории	296
Пиговаева Н. Ю. Категории ошибки и качественной оценки действия в учебной музыкально-исполнительской деятельности	302
Семкин А. В., Люпина И. О. Критерии и принципы составления и отбора задач практического содержания при обучении математике	310

Стеблецова И. С.

Управление профессионализмом педагогов, работающих с одаренными детьми, как условие создания развивающего образовательного пространства 321

Суюндиқова М. К., Жуматаева Е.

Научно-теоретические основы повышения способностей креативного мышления студентов 331

Темербаяева Ж. А., Аймолда А. Е., Калиева О. К.

Эффективное использование педагогического подхода «плановая ошибка» в лекциях в высшем образовании 340

Токбергенова И. А., Бектурсунова Д. Т.

Методологический анализ организации процесса формирования гражданской активности школьников 350

Тулегенов Ш. Т., Тулегенова Ж. А.

О применении тренировочной маски (гипоксическая маска) для воспитания выносливости лыжников 359

Урузбаева Н. А.

Научно-методические семинары как инструмент совершенствования подготовки докторов PhD 368

Хамитова А. С.

Методические основы изучения химии углеводов курса органической химии 375

Шарапаева Б. Ж., Каратаев Д. Д.

Развитие туристско-рекреационных ресурсов Казахстана и их влияние на здоровый образ жизни 382

Правила для авторов 390

CONTENT**Abildinova G. M., Ospanova N. N., Kintonova A. Zh., Kabilkay K.**

The use of electronic tools for information and communication technologies (ICT) in open education 15

Adilova V. K., Aubakirova R. Zh., Sarsentay M. M.

Personal maturity as a component of the personal component of a multidimensional model of successful training 24

Adilova V. K., Baildinova A. E.

Study of development of students' different level motivation in learning process 34

Adilova V. H., Tusupova N. K.

Social work with orphans and children left without parental care in Kazakhstan 42

Adyrbekova G., Abdigali P., Zhurchabayeva L., Assanova B., Alibekova M., Sarypbekova N.

Ecologization of schoolchildren' knowledge in the modernization framework of Kazakhstan society 50

Adyrbekova G., Zholbarys A., Abdigali P., Zhurchabayeva L., Abdibayeva M., Sarypbekova N.

Formation of methodological knowledge on the topic «Periodic law of chemical elements of D. I. Mendeleev» 57

Aryn E. M.

Formation of an intellectual nation as a pedagogical problem 64

Aubakirova R. Zh., Taibolatov K. M.

The research of the students' social intelligence in the framework of the program «Ruhani zhangyru» 72

Aubakirova R. Zh., Fominykh N. Yu., Nurasheva M. M.

Semipalatinsk Pedagogical College named after M. O. Auezov as a historical and ethnocultural value of Kazakhstan 81

Akhmetzhanov A. B., Zhumatayeva E.

Tauke Khan's «Jety Zhargy» as a subject of educational content for future lawyers 93

Alzhanova A. O.

The polylingual competence in modern education as the way of Kazakhstan's growth 103

Baimanova U. Sh.

Features of critical thinking in English lessons 110

Baynieva K. T., Umurzakova A. Zh., Shambilova G. K. The use of «debate» technology as a means of the formation of commoncultural, language and professional competencies.....	116
Berdi D. K. The methodological system of using ITT in the training of teachers of chemistry	123
Almukhambetov B. A., Berikbol R. R. The pedagogical basis of forming ethno-artistic culture of the future teacher of fine arts.....	133
Burdina Ye. I., Chsherbakova Ye. P. Development of a modular educational program on specialty «Psychology» in the context of regulatory legal acts.....	144
Dosbenbetova A. Sh. Modeling the process of forming the economic culture of senior adolescents in the process of extra class work	150
Yelmuratova B. The purpose and results of application of modern pedagogical technologies	160
Yessimova D. D., Azhaev G. S., Syssoeva J. O. Integration of science, education and business is key factor of sustainable development of Kazakhstan.....	167
Zhetpisbayeva B. A., Zhankina B. Zh., Shunkeyeva S. A. Learner autonomy: structure and content.....	177
Zhumadirova K. K. The structure of the individual's creative potential.....	184
Zavalko N. A., Sakhariyeva S. G., Radchenko N. N. Improving managerial skills of heads of professional education institutions in the training system.....	194
Ibraimova L. N., Jaksymbekova A. S., Temerbaeva Zh. A. Conditions used in the process of teaching national pedagogics.....	201
Igenbayeva R. T., Botabayeva Z. T. Religious education in the compositions of Syr Suleilery	208
Kodekova G. B., Zhumatayeva E. Scientific and theoretical foundations of the formation of professional thinking of psychology students	220
Koldas G. B., Tansykbaeva I. K. Pedagogical management of formation of patriotism and civil activity of schoolchildren.....	226

Kudiyarbekova G. K., Beljaeva L. M. Coaching approach in education	233
Kudysheva A. A., Baimoldina D. N. Formation of inclusive thinking of teachers at school	237
Kudysheva A. A., Pshembayev M. A. Psychological, pedagogical, sociological approach to the analysis of educational leadership.....	244
Kukubayeva A. H., Berdybekova N. S., Begimbay T. B. Comprehensive education of preschool children.....	252
Mukataeva K. B., Pfeifer N. E. Internationalization of education – a guarantee of competitiveness of Kazakhstan universities	261
Nurgaliyev N. Sh., Bayzhanova B. K., Zhumatayeva Zh. B., Demesinova A. A., Erzhanova E. A., Zhapparbekov N. M. Features of the use of case-study technology in the course of training of the lecture on the subject «The choice and preparation of the site for field experiment» in the subject The technique of experimental case	270
Nurgaliyeva M. E., Basharkina Y. A., Tulekova G. M. A theoretical model of organization of independent work in the process of increasing the intellectual potential of students	280
Nurmagambetova B. A., Tulekova G. M. About the role of patriotic education in formation of the personality ...	289
Orazalina A. B. Efficiency of using information and communication technologies in a history lesson.....	296
Pigovayeva N. Uy. Categories of a mistake and quality standard of action in educational musical-performing activity.....	302
Semkin A., Lupina I. Criteria and guidelines for selection and tasks of practical content in teaching mathematics.....	310
Stebletsova I. S. Management of teachers' professionalism who work with gifted children as a condition of educational space creating.....	321
Suyundikova M. K., Zhumatayeva E. Scientific and theoretical basis for increasing abilities of the creative thinking of the students	331

Temerbayeva Zh. A., Aimolda A. E., Kaliyeva O. K. Effective use of the pedagogical approach «planned error» in higher education lectures.....	340
Tokbergenova I. A., Bektursunova D. T. Methodological analysis of the organization of the process of formation of civil activity of junior schoolchildren.....	350
Tulegenov Sh. T., Tulegenova Zh. A. On the application of a training mask (hypoxic mask) for training the endurance of skiers	359
Uruzbayeva N. A. Scientific and methodological seminars as a tool to improve the preparation of PhD doctors.....	368
Khamitova A. S. Methodical basics of studying the chemistry of hydrocarbons in the course of organic chemistry.....	375
Sharapayeva B. Zh., Karatayev D. D. Development of tourist-recreational resources of Kazakhstan and its influences on healthy lifestyle	382
Rules for authors	390

ГРНТИ 20.01.07

**Г. М. Абильдинова¹, Н. Н. Оспанова², А. Ж. Кинтонова³,
К. Кабылкай⁴**

¹к.п.н., и.о. доцента, Факультет информационных технологий,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан

²к.п.н., профессор, кафедра «Информационные технологии», Факультет
физики, математики и информационных технологий, Павлодарский
государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар,
140008, Республика Казахстан

³к.т.н., и.о. доцента, Факультет информационных технологий,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан

⁴магистрант, 1 курс, Факультет информационных технологий,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан

e-mail: 1gulmira_2181@mail.ru; 2nazira_n@mail.ru; 3aliya_kint@mail.ru

**ПРИМЕНЕНИЕ ЭЛЕКТРОННОГО СРЕДСТВА
ПО ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫМ
ТЕХНОЛОГИЯМ (ИКТ) В ОТКРЫТОМ ОБРАЗОВАНИИ**

В статье рассмотрены вопросы обучения в открытом образовании. Основными принципами системного образования являются: свободный выбор траектории обучения, отсутствие фиксированных сроков обучения, выбор свободного времени обучения, учебного заведения, развитие индивидуального обучения. Основными перспективными направления формирования открытого образования является, прежде всего, доступность и простота получения образования для всех желающих, применение новых информационных и инновационных методов и технологии обучения для получения самообразования, повышение творческих способностей развития обучаемого, индивидуализация личности. Широкое развитие, открытое образование приобрело в России. Здесь открытое образование рассматривается как совокупность педагогических и информационных технологий и методов, направленных на организацию процесса взаимодействия обучающихся со средствами и методами обучения.

Открытое образование понимается как практика развития потенциала человека.

Ключевые слова: открытое образование, информационные технологии, педагогические методы, технология обучения, инновационные методы обучения.

ВВЕДЕНИЕ

Базовым компонентом содержательной части открытого образования прежде всего выступает самоопределение, которая связана с преобразованием различных возможных образов проектирования и планирования. Если рассматривать методологию с точки зрения основы за счет которой могут формироваться технологии и институты открытого образования, то стоит упомянуть, что это требует перехода от теоретического мышления к методам практического переосмысления [1].

Сам образовательный процесс представляется в виде субъектно-объективных действий как преподавателей так и обучающихся. Как известно, традиционное обучение принято разделять на такие категории, как общепринятые принципы; принципы соответствующие целям и содержанию образования, государственным образовательным программам, типовым учебным планам; закономерности дидактического принципа, единство целей образовательного и развивающего характера; совместная коллективная работа и организация индивидуального подхода в обучении [2]. Анализ рассмотренных процессов в системе открытого образования указывает на то, что недостаточно обоснованных и структурированных действий в обучении. Это основывается на изменении о фундаментальных понятиях человека и его развитии. Открытое образование, так же как и традиционное образование использует различные формы обучения и контроля. Комплекс форм и методов обучения и контроля подразумевают образовательные технологии. Применение образовательных технологий является результативным и оправданным. Поскольку приводит к активизации мыслительной деятельности, оптимизации педагогического процесса. Различные компьютерные, мультимедийные, информационные и телекоммуникационные средства можно отнести к техническим средствам, которые применимы для образовательных целей. Относительно становления образовательных технологий, их относят к техническим средствам как компьютеры, проекторы, телевидение и т.д. [3].

При формировании и применении открытой системы образования необходимо реализовать следующие виды задач: разработка специализированной технологической среды, которая будет являться инструментальной системой организующий учебный процесс; администрирование и ведение учебного

процесса, учет педагогических и психологических особенностей обучения; организация контроля знаний и оценивания [4].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Организация контроля знаний, прежде всего, определяется содержанием курса и последовательностью изучения тем, модулей и их учебных элементов.

Учебные элементы выделяются в зависимости от логики изучения модулей и темы. В педагогике известны различные методики построения содержания учебной дисциплины. Например, матрица темы, структурно – логическая схема темы. Если структурно – логическая схема темы представляет собой изображение последовательности учебных элементов и связей между ними, то матрица темы представляет собой квадратную матрицу размерности равной числу изучаемых элементов.

Формирование и развитие профессиональных качеств, компетенцию специалиста составляют основную задачу обучения и являются предметом контроля знаний, умений и навыков. Модель специалиста обуславливает содержание и объем знаний, умений и навыков, компетенции в целом будущего специалиста, которые соответствуют наиболее вероятным его занимаемым должностям.

При определении содержания и объема учебной информации, используют их детализацию на учебные элементы со структурными связями. В связи с этим для определения содержания материалов для контроля знаний целесообразно использование модульного подхода [5].

Было разработано электронное средство контроля знаний по ИКТ. Интерфейс запуска главного окна предлагает провести, регистрацию как для преподавателя так и для обучающегося, обычный пользователь, желающий обучится по этой дисциплине.

После входа в программу необходимо пройти обязательную регистрацию. На рисунке 1 показано окно регистрации программы. Регистрация доступна как для преподавателя, так и для студента. Здесь как в обычных программах для регистрации также предусмотрена возможность восстановления пароля для повторного входа в систему

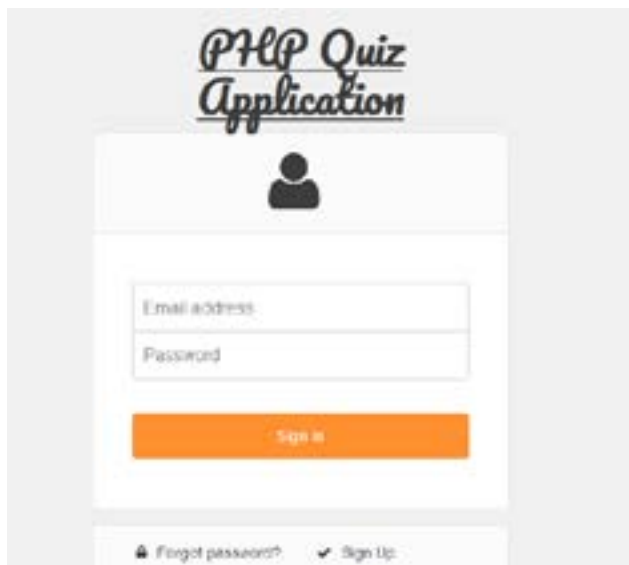

Рисунок 1 – Окно регистрации

После регистрации обучающемуся можно выбрать категории по которым будет проводиться тестирование. На рисунке 2 показаны виды тестовых заданий.

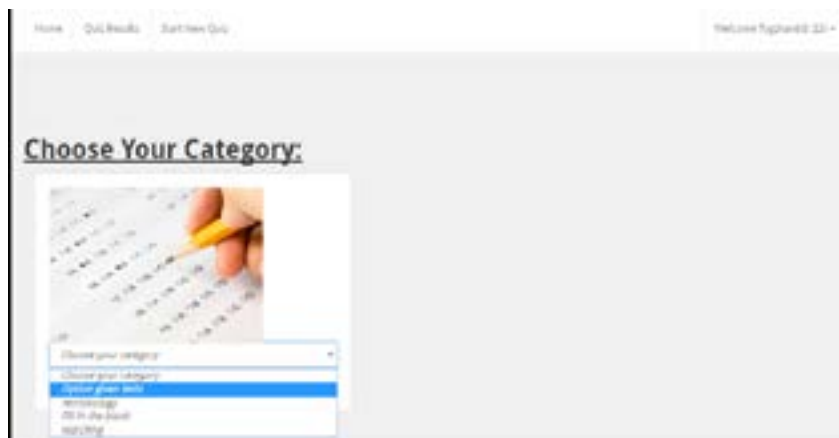

Рисунок 2 – Категории тестовых заданий

Далее выбрав подходящую категорию можно начать тестирование. На рисунке 3 представлено окно для начала тестирования.

Рисунок 3 – Окно начала тестирования

Тестирования выполняется на время. Во время тестирования на экран выводятся различные виды тестовых заданий. На рисунке 4 показано окно для тестирования.

Рисунок 4 – Окно тестирования

После окончания тестирования выдаются количество верных и неверных ответов. На рисунке 5 показаны результаты тестирования. После окончания тестирования также выводятся комментарии, какие темы необходимо повторить и по каким у обучающихся существуют пробелы в знаниях.

Рисунок 5 – Окно результатов

Таким образом, созданное и используемое электронное средство, реализующее контрольно-корректирующие функции преподавателя для открытого образования позволяет проводить объективный контроль знаний без участия преподавателя, выдавать корректирующие действия, которые помогают студенту ориентироваться не только с последовательностью, но и содержательностью изучаемого учебного материала.

ВЫВОДЫ

Контроль знаний повсеместно используется на всех видах занятия для выявления степени усвоения знаний у обучающегося. Помимо правильной организации различного вида контроля для обучающегося является также важным корректировка последующих полученных результатов. Корректирующие действия позволяют обучающемуся самостоятельно выявить недостатки и пробелы в учебном материале, позволит в последующем избежать подобных ошибок. Контрольно-корректирующие действия широко применимы в системе как открытого образования, так и для дистанционной форме обучения. Контрольно-корректирующие действия обучающегося помогают

преподавателям избавиться от рутинного выполнения проверки текущих заданий в тестовой форме.

Основным признаком открытого образования на данный момент становится не последовательность логического познания, а решение профессиональных задач. И только открытое образование дает возможность реализовать переход от принципа предметного построения содержательной части образовательного процесса к созданию целых интегрированных курсов обучения, дающих целостную характеристику профессиональной деятельности обучаемого. Также главным при отборе содержательного контента заданий в тестовой форме является такие критерии, как знание и деятельность. Однако стоит отметить, что многие выражают мысль о том, что при открытом образовании исчезают фундаментальные знания. Первостепенным является приобретение универсальных знаний, которые позволяют прогнозировать и оценивать будущее. Ведущими формами контроля становятся активные индивидуальные и групповые формы контроля. Также при открытом образовании меняется характер взаимодействия между преподавателем и обучаемыми. В этом случае обучаемый становится основным и полноценным субъектом деятельности при реализации учебных задач.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Кревский, И. Г.** Виртуальные практикумы для открытого образования/Телематика'2002: Труды Всероссийской научно-методической конференции. - Санкт-Петербург: СПбГИТМО. – М. : ГосНИИ ИТТ «Информика», 2002. – С. 299–300.
- 2 **Кречетников, К. Г.** Методология проектирования, оценки качества и применения средств информационных технологий обучения. Монография. – М. : Изд-во Гос. коорд. центра инф. техн., 2001. – С. 244.
- 3 **Brownell, K.** Technology in Teacher Education: Where Are we and where do we go from here? J. of Technology and Teacher Education, 5(2/3). – Charlottesville, VA : AACE, (1997). – P. 117–138.
- 4 **Андреев, А. А., Солдаткин, В. И.** Прикладная философия открытого бразования: педагогический аспект. – М. : Альфа, 2002. – С. 168.
- 5 **Бережнова, Е. В.** Основы учебно-исследовательской деятельности студентов: учебник / Е. В. Бережнова, В. В. Краевский. – М. : «Академия», 2005. – 128 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Г. М. Абильдинова¹, Н. Н. Оспанова², А. Ж. Кинтонова³, К. Кабылқай⁴
Ашық білім берудегі ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) үшін электронды құралдарды пайдалану

^{1,3,4}Ақпараттық технологиялар факультеті,
 Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті,
 Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы.

²Физика, математика және ақпараттық технологиялар факультеті,
 С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
 Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

G. M. Abildinova¹, N. N. Ospanova², A. Zh. Kintonova³, K. Kabilkay⁴
The use of electronic tools for information and communication technologies (ICT) in open education

^{1,3,4}Information technology faculty,
 L. N. Gumilyov Eurasian National university,
 Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.

²Faculty of Physics, Mathematics and Information Technology,
 S. Toraighyrov Pavlodar State University,
 Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Бұл мақалада ашық білім беру саласындағы мәселелер талқыланады. Жүйелік білімнің негізгі қағидаттары: оқыту жолдарын еркін таңдауы, белгілі бір оқу мерзімінің жоқтығы, оқу үшін бос уақытты таңдау, білім беру мекемесі, жеке білім беруді дамыту. Ашық білім беруді қалыптастырудың басты перспективалы бағыттары, ең алдымен, барлық оқушылар үшін білімнің қолжетімділігі мен жеңілдетуі, жаңа ақпарат пен инновациялық оқыту әдістерін қолдану, өзін-өзі тәрбиелеудің технологияларын, оқушылардың шығармашылық қабілеттерін арттыру, жеке тұлғаның даралануы болып табылады. Ресейде кеңінен дамып келе жатқан ашық білім. Мұнда ашық білім беру педагогикалық және ақпараттық технологиялардың жиынтығы болып табылады және студенттерді оқытудың әдістері мен әдістерімен өзара әрекеттесу үрдісін ұйымдастыруға бағытталған әдістер. Ашық білім – бұл адам әлеуетін дамыту тәжірибесі.

The article deals with issues of training in open education. The main principles of system education are: free choice of learning paths, absence of fixed periods of study, choice of free time for studies, educational institution, development of individual education. The main promising areas of formation of open education are, first of all, the availability and ease of education for all comers, the use of new information and innovative teaching methods and technologies for obtaining self-education, increasing the creative abilities of the learner's development, individualization of personality. Broad development, open education acquired in Russia. Here, open education is considered as a set of pedagogical and information technologies and methods aimed at organizing the process of interaction of students with the means and methods of instruction. Open education is understood as the practice of developing human potential.

ГРНТИ 14.35.05

В. Х. Адилова¹, Р. Ж. Аубакирова², М. М. Сарсентай³

¹к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²д.п.н. РФ., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

³магистрант, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: ¹adilova.v@list.ru; ²Kama_0168@mail.ru; ³Sarsentay.m1994@gmail.com

ЛИЧНОСТНАЯ ЗРЕЛОСТЬ КАК СОСТАВЛЯЮЩАЯ ЛИЧНОСТНОГО КОМПОНЕНТА МНОГОМЕРНОЙ МОДЕЛИ УСПЕШНОГО ОБУЧЕНИЯ

В настоящей статье отражена актуальность исследования проблемы становления личностной зрелости, которая обусловлена единым подходом к определению критериев развития личностной зрелости школьника в период его взросления. Показаны особенности и показатели развития личности в разные периоды взросления и основные положения об их характере и содержании. Закономерности развития и особенности формирования личностной зрелости в школьный период имеет значение для разработки программ социального и психолого-педагогического сопровождения и поддержки развития и оказания помощи конкретному школьнику, понимания механизмов развития личностной зрелости. Поэтому особенно остро встает вопрос о личностной зрелости школьников.

Ключевые слова: личностная зрелость, зрелость, взрослость, социальная зрелость, социальная значимость.

ВВЕДЕНИЕ

Период взросления школьника охватывает значительную часть его жизнедеятельности. Это период вхождения в учебную деятельность и освоения социальных ролей, проявления активности в разных видах деятельности, этот период связан с выбором и подготовкой к профессиональному самоопределению. Закономерности развития и особенности формирования личностной зрелости

в школьный период взросления имеет значение для разработки программ социального и психолого-педагогического сопровождения и поддержки развития, оказания помощи конкретному школьнику и понимания механизмов развития личностной зрелости.

Поэтому особенно остро встает вопрос о личностной зрелости школьников, владеющих умениями и навыками рациональной интеллектуальной работы.

Личностная зрелость определяется как совокупность динамических особенностей личности, которые формируются в разные периоды развития человека и позволяют организовать жизненный цикл для успешного и рационального проявления себя при взаимодействии с социумом на разных возрастных этапах, задействуя интеллектуально-творческий потенциал [1].

Исследование закономерностей психического развития школьников, психологических свойств его личности является важным психолого-педагогическим условием совершенствования форм, методов и средств организации педагогического процесса. Поэтому разработка научной основы проектирования личности должна включать её стратегию и этапы формирования личностной зрелости с учётом её индивидуальных этапов развития и закономерностей [2].

Учёные Э. Эриксон и Э. Фомм считали, что становление человека происходит в процессе включения определённых стадий с характерным кризисом и выбором между здоровьем и неврозом, прогрессом и регрессом [3]. Э. Эриксон предлагал оценивать индивида с позиции сформированности характеристик зрелой личности и рассматривать зрелость как самоцель развития.

В психолого-педагогической науке зрелость рассматривается как интегральное качество личности. Сферой изучения личностной зрелости занимаются такие науки, как: социология, акмеология, социальная педагогика. Поэтому актуальным является и рассмотрение понятий социальная зрелость, социальная значимость.

Понятие «социальная зрелость» личности фиксирует главное достижение процесса обучения и воспитания, которая осуществляет семья, школа, социальное окружение, социум. Социальная зрелость проявляется в устойчивом состоянии личности, характеризует целостность, предсказуемость, социальную направленность поведения в жизни и деятельности человека. Для зрелой личности характерно устойчивое единство личностных черт и ценностных ориентаций, способность в правильном восприятии людей и самого себя.

Социально зрелая личность как устойчивая система социально значимых черт состоит из нравственной зрелости, которая проявляется в деятельности, мировоззренческой позиции человека, характеризует социальный тип личности, общества или общности.

С акмеологической позиции понятие «личностная зрелость» – это гармонически развитый человек, умеющий достичь вершин нравственной зрелости во всех сферах деятельности, при взаимодействии с окружающей действительностью. Все трактовки личностной зрелости напрямую связаны с целями формирования культуры интеллектуального труда на основе антропологического подхода и являются их логическим продолжением.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В психолого-педагогических источниках можно отметить замену понятия «зрелость» на «взрослость». Если рассматривать индивидуальный уровень понятий «зрелость» и «взрослость», то они не являются синонимичными, их расхождение происходит при определении понятий «взрослость» и «субъектно-деятельностная зрелость». Данные понятия относятся к разной психологической реальности, разным личностным уровням рассмотрения человека [4]. Это подтверждается жизнедеятельностной практикой, которая позволяет выделить дефинитивный тип зрелости и акмеологический тип зрелости. Дефинитивный тип зрелости зависит от биологических свойств человека, акмеологический тип зрелости зависит от наивысших акмеологических значений, обеспечивает личностный рост индивида и уровни его развития. Личностная зрелость рассматривается как:

- самоактуализация А. Маслоу;
- основа личностного роста А.Эйджел, К. Роджерс;
- источник личностного мастерства М. Хоренер, П. Сенге;
- составная часть самореализации Ф. Перлз, Э. Фромм;
- самотрансценденция В. Франкл;
- самоутверждение Р. А. Зобов, В. И. Келасьев;
- личностное самоосуществление К. Я. Вазина;
- самосознание А. М. Столяренко;
- развитие Б. Г. Ананьев;
- достижение «акме» М. И. Дьяченко;
- психология жизненного пути личности К. А. Абульханова-Славская;
- субъектная активность В. И. Панферов;
- основа жизненных отношений и смысложизненных ориентаций Д. А. Леонтьев;
- основа жизненных ориентаций А. Н. Хузаахметов;
- стиль и смысл жизни Л. Н. Коган;
- основа жизненного мира В. Шуте.

Личностная зрелость как одна из важных составляющих культурного человека современности полноценно формируется в процессе воспитания

культуры интеллектуального труда как структурной части антропологической парадигмы [5].

Личностная зрелость тесным образом связана с социально-психическим развитием индивида, его способностью к рефлексии. В социально-психологических исследованиях степень сформированности личностных особенностей, а именно структура интеллекта, волевая, эмоциональная сферы различна. Единое целое они составляют в своем проявлении, определяя типы социального поведения. Достижение этапа зрелости в социальном и психическом развитии не означает, что человек перестает нуждаться в определенном окружении и социуме в целом.

В течение жизни и деятельности индивид, накапливая определённый опыт в соответствии с нормами этики и морали, оценивает и реализует этот опыт. Поэтому проявление способности принимать конструктивное решение при взаимодействии с социумом – это показатель зрелости психического развития. А критерии, на основе которых они осуществляются, являются показателем зрелости социального развития. Следовательно, при достижении этапа зрелости социального и психического развития человек становится равноправным членом социума. Для определения показателей психического развития с учётом составляющих культуры интеллектуального труда на основе антропологического подхода необходимо наличие свойств личности (таблица 1).

Таблица 1 – Показатели, определяющие зрелость психического образования

	Показатели	Основа показателей	Компоненты показателей
1	Прогноз поведения с логически правильной поведенческой траекторией	Основу составляет самоанализ контекста происходящего	Организационно-технический компонент.
2	Внутренняя мобилизация собственного «Я» для выполнения поведенческой стратегии	Позитивное преодоление собственного негатива	Личностный компонент
3	Самоконтроль хода совершаемых действий	Анализ их результативности	
4	Объективная оценочная рефлексия	Основу составляет сформированное самосознание	
5	Анализ поведенческого опыта	Выбор рациональной модели поведения и объективная оценочная деятельность выполненного	Интеллектуальный компонент

6	Эмоционально-адекватная реакция на особенности поведения	Контекстный ситуативный анализ	Личностный компонент

Наряду с данными показателями, выделим параметры недостаточной зрелости:

- неспособность прогнозировать и планировать собственное поведение, обдуманые решения;
- соотношение возможностей и этапов для достижения цели;
- завышенная самооценка;
- отсутствие чувства ответственности;
- умения принимать решения;
- получение иного результата.

Причины недостаточной зрелости:

- несформированность аппарата продуктивного мышления в результате обучения и воспитания в школьном возрасте и саморегуляция поведения;
- генетические особенности;
- отсутствие чёткой цели.

Ярко выраженный познавательный интерес у взрослого человека, как и у младшего школьника, является показателем психологической незрелости в интеллектуальной сфере. Как правило, такой человек стремятся к лидерству, подавляя всех своими эмоциями, познаниями, авторитетом. Несерьезное отношение к практической направленности выражается в склонности к накоплению информации, без внутренней её переработки и глубокого морально - ценностного отношения к ней.

Недостаточная зрелость психического развития в период обучения особенно активно происходит при отражении самосознания и рефлексии. Отрицательные качества проявляются, когда индивид легко оправдывает свои поступки, например, нездоровьем, стремлением к малым радостям, когда обучающийся не способен найти рациональный и правильный выход из экстремальных ситуаций. Это тормозит процесс работы и составляет основу индивидуальной эгоистической направленности и незрелости социального поведения, служит отправной точкой для социально неблагоприятных поступков. Поэтому задача педагогов - психологов, используя различные подходы нивелировать негативные личностные проявления и направлять их в русло интеллектуального творчества.

В процессе учебной деятельности школьнику надо пройти все этапы развития, вступать в несвойственные для него отношения с информацией, людьми, социумом. В результате должно быть сформировано глубокое

понимание жизни и самого себя, появиться новое достижение в аспекте рефлексии: забота, милосердие, взрослость.

Каждая следующая ступень развития не должна отменять предыдущее новообразование:

- персонализация – переход к юности;
- индивидуализация – переход к взрослости;
- универсализация – переход к старости [6].

Понимание механизма такого перехода позволит конструирование динамичной и гибкой системы образования с учётом морально - ценностных ориентаций, возраста и миропонимания. Важную составляющую основу составляет возможность нивелирования неудач, обусловленных индивидуально-личностными качествами индивида.

Существует неверное представление, особенно оно распространено в настоящее время, о том, что интернальность и экстернальность есть не только результат воспитания, но и определённая предрасположенность. При этом «интернальность» – это стремление человека искать причины удач и неудач в своем собственном поведении, а «экстернальность» – когда человек склонен обвинять в своих неудачах обстоятельства или других людей. Следовательно, морально деструктивное социальное поведение не может быть исходно предопределено. Кроме того, отрефлексированное самим человеком качество в его оценочном изменении перестает быть для него фатально значимым.

Следующий вид социальной деформации личности является социальный инфантилизм. Отличительной чертой данного вида деформации является принижение роли авторитета старших представителей социума и приоритетность во взрослой жизни ценностей более молодого поколения. Претендуя на роль авторитета старших представителей социума, молодое поколение живет психологией «бесконечной молодости», не отказываются от её идеалов, которые хорошо подхвачены соответствующей «индустрией», включая и средства массовой информации. Их рефлексия поддерживает сознание социально зрелой личности, а не «взрослых подростков». Таким образом, социальная жизнь общества порождает своеобразные «абберации сознания» и у психологически зрелой личности. Поэтому надо своевременно вооружать обучающихся методиками, дающих возможность сделать вывод об уровне зрелости психологического развития, позволяющими моделировать прогноз о неудачах и находить способы их избежания.

Диагностика социально-психической зрелости важна в жизни и деятельности обучающихся для выражения потребностей в самопознании и самосовершенствовании. Поэтому и методика комплексного подхода к культуре интеллектуального труда в антропологии образования является актуальной,

востребованной и злободневной, что позволяет подчеркнуть важность образования как одной из приоритетных ценностей в течение всей жизни [7].

На этапе констатирующего эксперимента проведен анализ значимых показателей личностной зрелости среди школьников на основе опросника профессора Казанского Федерального (Приволжского) университета А. Н. Хузиахметова. Были получены следующие результаты:

- 30 % тестируемых никогда не задумывались об индивидуальном качестве - личностная зрелость;
- 50 % респондентов имеют поверхностное представление о рассматриваемом понятии;
- 20 % – это в основном выпускники имеют чёткое представление об исследуемом качестве. Следовательно, в этих группах имелись необходимые предпосылки для воспитания культуры интеллектуального труда в системе антропологии образования.

На этапе формирующего эксперимента был использован опросник вышеназванного автора, который позволил определить значимые показатели личностной зрелости на данном этапе. Он помог нам выявить качества, которыми должен обладать, по мнению респондентов, индивид, занимающийся процессом позитивного созидания в обществе в русле человеческих ценностей и духовно-нравственных качеств, являющихся показателями личностной зрелости человека. Проведя опрос и интервьюирование респондентов, получен определенный результат значимых показателей личностной зрелости для опрашиваемых (график 1).

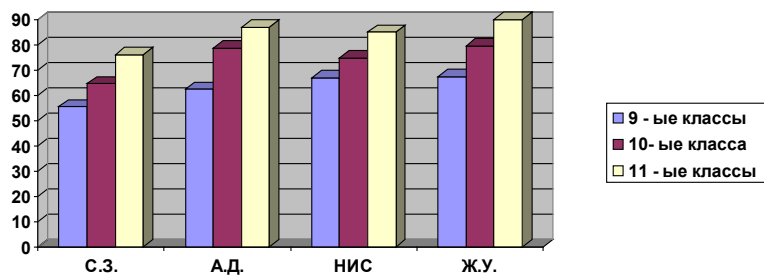

Рисунок 1 – Динамика изменения значимых показателей личностной зрелости школьников (формирующий эксперимент)

Полученные результаты показывают, что владение различными видами культуры интеллектуального труда (самосохранение здоровья, активная

деятельность, наличие интеллектуальных способностей, жизненный успех) около 90 % опрашиваемых считают основным показателем личностной зрелости в процессе обучения. Ни одно из рассматриваемых качеств не набрало ниже 50 % предела, что явилось показателем эффективности учебно-воспитательной деятельности.

Проводимая работа (привлечение школьников при проведении занятий, семинаров, конференций, конкурса «Портфолио достижений», спецсеминаров по воспитанию культуры интеллектуального труда как структурной части антропологической парадигмы в процессе обучения, спецкурсов по исследуемой проблематике), оправдана и направлена на формирование активной жизненной позиции школьников. Методика формирования культуры интеллектуального труда на основе антропологического подхода решает одну из первоочередных задач, стоящих сегодня перед школой – вооружение обучаемых не только знаниями профессионального самоопределения, но и обучение их работе над собой в плане общечеловеческого эквивалента процесса созидания. В результате этого развивается и совершенствуется такое качество, как личностная зрелость, причём у школьников это происходит в индивидуальном порядке и темпе, задействуя при этом весь потенциал педагогического процесса посредством процесса интеграции и дифференциации всего учебно-воспитательного процесса.

ВЫВОДЫ

Таким образом, личностный компонент в культуре интеллектуального труда у рассматриваемых социальных групп создает хорошие условия для работы по формированию культуры интеллектуального труда в системе антропологии образования в будущем. Возрастное и личностное развитие, как онтогенез и жизненный путь человека, является общим законом индивидуального развития на протяжении всей жизни. Период взрослости нельзя связывать с личностной зрелостью, а период старения с ее деградацией. Зрелость личности, как высокий уровень развития ее подструктур и сторон, обеспечивает полноценное выполнение совокупности общественных функций на высоком уровне в разных видах и сферах деятельности.

Человек – это природное и социальное существо, как носитель психики и субъект сознания и деятельности опосредует свое собственное развитие. В начале жизни опосредование совершается на уровне индивида, затем на уровне личности-индивидуальности, включая как индивидуальные, так и собственно личностные ее элементы.

Индивидуальный фактор развития, его обусловленность особенностями структуры личности и индивидуального сознания, как общие возрастные

закономерности модифицируются в зависимости от структуры личности, индивидуально-типологических особенностей сознания и деятельности.

Становление человека как личности связано с относительно высоким уровнем нервно-психического развития, что является необходимым внутренним условием такого становления. Социальные и личные программы индивидуального пути человека должны учитывать фактор возраста, который препятствует или способствует социальной и биографической активности личности в аспекте времени жизни, которое естественно ограничено и потому включается в структуру мотивации личности.

Осознание человеком времени собственной жизни, его лимита, необратимости и ценности, влияет на то, как он будет им распоряжаться, какими делами и впечатлениями наполнять. От отношения личности к времени жизни зависит ее развитие на жизненном пути.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Русалов, В. М.** Психологическая зрелость: единая и множественная характеристика / В. М. Русалов // Психологический журнал. – 2006. – Т. 27. – № 5. – С. 83–97.

2 **Реан, А. А., Рыбалко, Е. Ф., Грищенко, Н. А.** Проблемы общей акмеологии – СПб. : СПбГУ, 2010. – 156 с.

3 **Олпорт, Г.** Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт. – М., 2012. – С.3–7.

4 **Петровский, А. В., Брушлинский, А. В., Зинченко, В. П. и др.;** под ред. Общая психология: учебник для студентов пединститутов. А.В. Петровского. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 2014. – 464 с.

5 **Загвязинский, В. И.** Методология и методы психолого-педагогического исследования: учебное пособие для высших пед. учеб. заведений / В. И. Загвязинский, Р. Атаханов. – 2-е изд., стер. – М. : Издательский центр «Академия», 2014. – 208 с.

6 **Загвязинский, В. И.** Противоречия процесса обучения. / В. И. Загвязинский. – Свердловск, 2012.

7 **Тажибаев, Т.** Психология и педагогическая психология К. Д. Ушинского. / Т.Тажибаев. – Алма-Ата, 2013.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

В. Х. Адилова¹, Р. Ж. Аубакирова², М. М. Сарсентай³

Тұлғалық жетілу табысты оқытудың көп өлшемді моделінің құрамдас бөлігі

^{1,2,3}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,

Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

V. K. Adilova¹, R. Zh. Aubakirova², M. M. Sarsentay³

Personal maturity as a component of the personal component of a multidimensional model of successful training

^{1,2,3}Faculty of Humanities and Education,

S. Toraighyrov Pavlodar State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Осы мақалада оқушының өсіп-жетілуі кезеңінде оның тұлғалық жетілуінің даму критерийлерін анықтаудың бірыңғай тәсіліне негізделген тұлғалық жетілудің қалыптасу мәселелерін зерттеудің өзектілігі көрсетілген. Өсіп-жетілудің әртүрлі кезеңдерінде тұлғаның даму ерекшеліктері мен көрсеткіштері және олардың сипаты мен мазмұны туралы негізгі ережелер көрсетілген.

Мектептегі кезеңде жеке жетілудің даму ерекшеліктері мен қалыптастыру ерекшеліктерін әлеуметтік және психологиялық-педагогикалық қолдау және даму бағдарламаларын дамыту, нақты оқушыға көмек көрсету, жеке жетілу механизмдерін түсіну үшін маңызды. Сондықтан оқушылардың зияткерлік интеллектуалды жұмыс дағдылары мен қабілеттерін жетілдіру мәселесі өте маңызды.

This article reflects the relevance of the study of the problem of personal maturity formation, which is due to a common approach to the definition of criteria for the development of personal maturity of the student during his growing up. The features and indicators of personality development in different periods of adulthood and the basic provisions of their nature and content are shown.

Patterns of development and features of the formation of personal maturity in the school period of adolescence is important for the development of programs of social and psychological and pedagogical support for development, assistance to a specific student and understanding of the mechanisms of personal maturity development. Therefore, the question of

the personal maturity of schoolchildren, possessing the skills and abilities of rational intellectual work, is particularly acute.

ГРНТИ 14.07.07

В. Х. Адилова¹, А. Е. Байльдинова²

¹к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²магистрант, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан
email: ladilova.v@list.ru; 2ainur_95_2@mail.ru

ИССЛЕДОВАНИЕ РАЗВИТИЯ РАЗНОУРОВНЕВОЙ МОТИВАЦИИ УЧАЩИХСЯ В УЧЕБНОМ ПРОЦЕССЕ

В настоящей статье авторы предлагают исследование результатов исследований по развитию мотивации у учащихся в процессе обучения, подходы и методы для стимулирования активности учащихся в познавательном процессе. А также отражены проблемы немотивированности учащихся в ходе проведения экспериментальной работы.

Ключевые слова: мотивация, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, уровни мотивации, учебная мотивация.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время образование в Казахстане подвергается различным изменениям, таким как обновленное учебное содержание, сопровождающееся внедрением критериального оценивания по обновленным программам. Всё это влияет на учебный процесс учащихся и на их мотивацию к учебной деятельности, соответственно. Не всегда модернизация системы образования положительно сказывается на итоговых результатах учащихся. Для того, чтобы повысить интерес к учебному процессу, педагогам предстоит тщательно изучить различные виды мотивации.

Почти у каждого есть знакомый, который преодолел начальные трудности, чтобы достичь впечатляющего уровня успеха в школе и в дальнейшей жизни. Большинство из нас также знает молодых людей, у которых наблюдались

ранние задатки, но будучи безучастными учениками, после окончания школы, не реализовавших свои способности. Часто решающим фактором, который учитывает подобные случаи, является собственная мотивация учащихся к обучению. Мотивация является центральной частью опыта деятельности учащегося с дошкольного возраста и в последующем, но она получила мало внимания на фоне программы реформ в области образования, сосредоточенной главным образом на подотчетности, стандартах, а также тестах, качестве преподавания и управления школой. Реформа образования может извлечь выгоду из основательного обсуждения упущенного элемента мотивации учащихся.

Мотивация может повлиять на то, как учащиеся относятся к школе в целом, к учителям, как много времени и усилий они посвящают учебной деятельности, сколько поддержки они ищут при возникновении трудностей, как они выполняют тесты, и многие другие аспекты образования. Если обучающиеся не мотивированы, трудно, если даже не невозможно, улучшить свои достижения, независимо от того, насколько хорош учитель, учебный план или школа. Кроме того, немотивированные школьники могут отстранить других от учебного процесса, что может повлиять на учебно-воспитательную среду всего класса или школы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Более высокая мотивация к обучению связана не только с улучшением успеваемости, но и с более глубоким концептуальным пониманием, удовлетворенностью школой, самооценкой, социальной адаптацией и показателями знаний при окончании той или иной ступени обучения. Мотивация часто снижается по мере того, как ученики переходят от начальной школы к средней. Свыше 40 % школьников показывают низкий уровень учения, невнимательны, прикладывают мало усилий к школьной работе. Отсутствие мотивации имеет серьезные последствия. Например, в опросе, изучающем, почему большинство учащихся имеют низкий общий мотивационный настрой, 70 % опрошенных не готовы вкладывать силу и энергию в учение [1].

Мотивацию трудно определить и измерить, но ученые в целом признают два основных типа мотивации: внутреннюю и внешнюю.

Внутренняя мотивация – это желание в достижении определенных результатов, потому что учащийся действительно хочет и получает удовольствие или видит ценность в реализации цели.

Основной задачей учителя является мотивация деятельности ученика, без нее невозможно решать психолого-педагогические задачи (схема 1).

Рисунок 1 – Формирование внутренней мотивации учащихся

Внешняя мотивация – это желание в достижении определенных результатов не от удовольствия выполнения самой деятельности, а потому что она даст определенный результат. Разница между ними больше похожа на спектр, чем на классификацию; любое действие может быть мотивировано комбинацией внутренних и внешних факторов, и один и тот же обучающийся может быть мотивирован по-разному в разных контекстах.

По отношению к цели деятельности рассмотрим классификацию, характеризующую мотивы учебной деятельности (схема 2).

Рисунок 2 – Классификация мотивов по критерию «деятельность»

Для формирования полноценной деятельности ученика и усвоения содержания образования необходимо предварительно сформировать внутреннюю цель деятельности. Ее возникновению предшествует появление потребности и, почти одновременно, мотив учебной деятельности.

В процессе обучения ученики экспериментальной группы направлялись внутренними мотивами. Однако внешняя мотивация тоже приводит к постановке цели деятельности, если мотив имеет положительную установку.

При формировании положительного мотива у обучающихся учитывается динамика его развития и постоянный контроль, чтобы не произошел переход внутренних положительных мотивов во внешние отрицательные мотивы. Правильно построенный процесс обучения вызывает у ученика интерес к учителю, что может перерасти в интерес к изучаемому предмету, затем – к науке, которую он представляет. По А. Н. Леонтьеву происходит сдвиг мотива на цель. Так как учебная деятельность полимотивирована, то каждый обучающийся может побуждаться несколькими мотивами [2].

Например, обучающиеся, которые считают, что имеют ограниченную способность учиться или понимать, не преуспевают в учении, так как чаще всего они имеют проблемы с мотивацией. В аналогичном плане обучающиеся, которые представляют интеллект в фиксированном объеме, как правило, менее мотивированы, чем те, кто рассматривают знания как нечто, что может изменяться и расти.

При проведении исследования выделены основные уровни мотивации к учебной деятельности. К ним относятся:

- компетентность – обучающийся считает, что он имеет способность выполнить задачу.
- контроль или право на самоуправление - обучающийся чувствует себя под контролем, видит прямую связь между действиями и результатом, сохраняет независимость, имеет некоторый выбор в отношении того, выполнять задачу или нет.
- интерес или ценность – у обучающегося есть интерес к задаче или он видит ценность в её выполнении.
- связанность – выполнение задания приносит социальные выгоды, такие как чувство принадлежности к классу или другой желаемой социальной группе, или одобрение со стороны человека, имеющего социальное значение для учащегося [3].

Взаимодействие выделенных уровней, наряду с другими движущими факторами, такими как учебно-воспитательная среда и домашняя обстановка является довольно сложным и варьируется не только у разных учащихся, но и у одного и того же ученика в разных ситуациях. Тем не менее, эта структурно-содержательная база может быть полезной при разработке и анализе воздействия различных стратегий для повышения мотивации учащихся.

Школа играет важную роль в повышении мотивации учащихся, помогая им, когда родители отстраняются или вмешиваются, когда родители не могут или не хотят принимать активное участие. Все компоненты и элементы учебно-воспитательного процесса влияют на мотивацию учащихся. Школьные усилия по повышению мотивации учащихся обычно подразделяются на одну из трех категорий:

- целевые программы вмешательства для учащихся из группы риска;
- программы, ориентированные на учителей в качестве мотиваторов;
- усилия по реорганизации школьной системы.

Программы, ориентированные на учителей, признают, что учителя могут влиять на мотивацию учащихся посредством:

- стиля преподавания;
- управления классом;

- взаимодействия с обучающимися;
- ожиданий и убеждений. Эти программы обычно обеспечивают развитие, чтобы помочь учителям понять и использовать эффективные стратегии для мотивации обучающихся.

Исследование данной проблемы определили несколько стратегий и установок учителей, которые могут положительно влиять на мотивацию учащихся. Нами обобщены следующие примеры повышения мотивации: (таблица 1)

Поощрение на применение разных способов решения задач	
– установка на высокие ожидания, предоставляя возможность выбора	– использование уроков, включающих навыки высокого мышления; – сотрудничество и участие обучающихся
– эффективные диагностики для повышения мотивации учащихся	– сосредоточение на межличностных отношениях с обучающимися; – связывание образования с вещами, которые ценят обучающиеся; – поощрение автономии, а не контроля
Обучающие более мотивированы той системой, которую они считают более заботливой	
интенсивное профессиональное развитие	– вовлеченность
	– более высокая уверенность в себе
	– выделение мастерства учеников, а не оценки и успеваемость
	– поощрение принимать вызовы и др.

В данном исследовании рассматривается категория учащихся в сфере учебной мотивации, что привело к такому выводу, что мотивационный аспект личности учащегося проявляется в учебной деятельности через множество различных побуждений, которые обуславливают проявление оживленности в процессе учения и стремление участвовать в учебной деятельности [4].

ВЫВОДЫ

Мотивация учащихся – главная проблема современного образования, так как наблюдается тенденция снижения мотивации к учению. Формирование положительной мотивации к усвоению знаний зависит от включенности обучающихся в процесс обучения, от постановки задач, понятных и значимых каждому ученику, при которых происходит переход внешней мотивации во внутреннюю мотивацию. Для изучения мотивации учебной деятельности каждого учащегося были использованы доступные средства:

- наблюдение поведения;
- на уроке;

- во внеучебной деятельности;
- в процессе общения учащихся между собой.

– применение экспериментальной ситуации, чтобы выявить мотивацию учения и включить в разноуровневые задания.

– беседы, включающие прямые или косвенные вопросы, определяющие желания и цели ученика учиться

– анкетирование, определяющее уровень учебной мотивации. Косвенно уровень школьной мотивации определяется успеваемостью учащегося. Однако знание вида мотивации для каждого школьника поможет в создании условий ее развития, формирования положительного вида мотивации к учению, так как учебная мотивация, как и другие виды деятельности, полимотивирована.

Зависимость учебной мотивации, ее формирование от учащихся, от его внешнего или внутреннего мотива учения взаимосвязана с внешними факторами. К таким факторам относится образовательная система учебного заведения, в которой происходит учебная деятельность, качество организации в нем учебно-воспитательного процесса.

Учебная мотивация зависит от субъективных особенностей обучающихся:

- от типа акцентуации характера;
- от способностей;
- уровня притязаний;
- самооценки.

Учебная мотивация зависит от личности педагога, от его отношения к процессу учебной деятельности и к личности учащихся. Также мотивация учебной деятельности зависит от специфики учебного предмета, который может не нравиться учащемуся. В этом случае, при правильно поставленном обучении интерес ученика к учителю перерастает в интерес к предмету, а позже – к науке, которую он представляет.

Таким образом, понятие мотивации учебной деятельности в современной науке трактуется по-разному. Но при правильно организованном процессе обучения, заинтересованности учителя в учебной мотивации своих учеников, можно решить все трудности. Необходимым и самым главным условием здесь выступает желание учителя сделать более качественным процесс обучения, а не работать с закрытыми глазами на проблемы современного образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Bridgeland, J. M., Dilulio, J. J., Morison, K. B.** The silent epidemic: Perspectives of high school dropouts. – Washington, DC : Civic Enterprises, 2007. – 205 p.

2 **Леонтьев, А. А.** Что такое деятельностный подход в образовании/ А.А.Леонтьева // Начальная школа плюс. – № 1. – 2001. – С. 3–6.

3 **Адилова, В. X.** Технология обучения культуре интеллектуального труда будущих специалистов: учебное пособие. – Павлодар : «Кереку». – 2017. – 189 с.

4 **Adilova, V.** Theoretic-technological basis formation of culture of intellectual work of future specialist: monograph. – Kazan : University Publishing House, 2016. – 153 p.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

В. X. Адилова¹, А. Е. Байльдинова²

Білім беру процесіндегі әрденгейлі уәждеме оқушылардың дамуын зерттеу

^{1,2}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

V. K. Adilova¹, A. E. Baildinova²

Study of development of students' different level motivation in learning process

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,
S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

Осы мақалада авторлар оқу үдерісінде студенттердің ынталылығын дамыту бойынша зерттеулердің нәтижелерін, танымдық үдерістегі оқушылардың қызметін ынталандыру тәсілдері мен әдістерін зерттеуді ұсынады. Сондай-ақ эксперименттік жұмыс барысында оқу уәждеме жоқ оқушылардың мәселелерін көрсетеді.

In this article, the authors propose a study of the results of research on the development of student motivation in the learning process, approaches and methods for stimulating the activity of students in the cognitive process. And also reflects the problems of unmotivated students in the course of the experimental work.

ГРНТИ 04.51.65

В. Х. Адилова¹, Н. К. Тусупова²

¹к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,

г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²магистрант, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский

государственный университет имени С. Торайгырова,

г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: 1adilova.v@list.ru; 2oo-kr@mail.ru

СОЦИАЛЬНАЯ РАБОТА С ДЕТЬМИ СИРОТАМИ И ДЕТЬМИ, ОСТАВШИМИСЯ БЕЗ ПОПЕЧЕНИЯ РОДИТЕЛЕЙ В КАЗАХСТАНЕ

В статье рассмотрены тенденции и направления работы с детьми сиротами в Казахстане, анализируется проблема социализации сирот в период их самостоятельного жизнеустройства. В республике наметились тенденции по изменению законодательства и совершенствования практики в области усыновления детей сирот, и детей оставшихся без попечения родителей. Введено материальное стимулирование патронатных воспитателей, опекунов и попечителей, принявших детей-сирот в семью, государство делает попытку переориентировать свое внимание в вопросах попечения – создаются службы по поддержке семей находящихся в трудной жизненной ситуации.

Ключевые слова: дети-сироты, социальная работа, социализация, опека, попечительство, усыновление.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время в Казахстане особую актуальность приобрела проблема организации социальной защиты детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, одним из ключевых элементов которой является повышение эффективности взаимодействия органов власти, осуществляющих свою деятельность в данной сфере.

Также, несмотря на то, что создаются все условия для развития каждого члена общества, разработаны и совершенствуются механизмы социальной политики и социальной защиты, проблема социального сиротства остается предметом исследования в научной сфере и объектом практической деятельности государственных органов и общественности. При всех

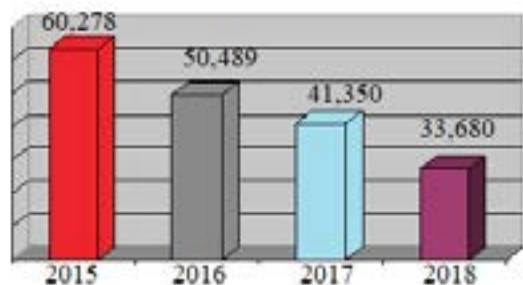
положительных тенденциях нельзя не отметить, что из сиротских учреждений выходят дети, не подготовленные к самостоятельной жизни в современном обществе. Несмотря на попытки создания систем взаимодействия различных структур и органов, работающих с детьми-сиротами, страна все равно сталкивается со значимой проблемой межведомственной разобщенности, связанной с принадлежностью домов ребенка, детских домов, коррекционных школ-интернатов разным министерствам, не обеспечиваются должные условия для социализации детей и подростков, оказавшихся в трудной жизненной ситуации.

В категорию социальных сирот попадают дети в возрасте до 18 лет, оставшиеся без попечения родителей вследствие лишения их родительских прав, признания родителей недееспособными, безвестно отсутствующими и т.д. Также к социальным сиротам относят детей, чьи родители фактически не осуществляют заботу о своих детях и в установленном законом порядке дали согласие на их усыновление (удочерение).

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В Казахстане на сегодня зарегистрированы 33 680 детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Из общего количества сирот 21 856 детей находятся под опекой или попечительством в семьях казахстанских граждан, а 14 824 – на патронатном воспитании. Около 10 тысяч детей, оставшихся без попечения родителей, находятся на полном государственном обеспечении в учреждениях для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. Такова официальная статистика. На диаграмме 1 отчётливо видно, что с каждым годом всё больше детей оставшихся без опеки и дети-сироты все же находят опеку или попечительство в семьях казахстанских граждан. В реалиях современной жизни тысячи детей и подростков, учет которых не ведется, также лишены родительского участия в воспитании, заботе, бытовых условиях, вынуждены бродяжничать. Казахские исследователи отмечают рост «скрытого социального сиротства», несовершенство системы учета сирот, высокой динамики численности детей, утративших попечение родителей, указывают на необходимость предупреждения социального сиротства через комплекс действий работников правоохранительных органов, социальных служб, медицинских учреждений и организаций образования.

Диаграмма 1 – Количество детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей за последние 4 года

Масштабная реформа интернатной системы в Казахстане направлена на развитие новых форм устройства детей сирот: детские дома семейного типа и детские деревни семейного типа, приемные и патронатные семьи, на подготовку профессиональных fosterных семей, оказывающих услуги детям по временному пребыванию в семье. Именно в таких условиях, как показывает опыт зарубежных стран, для детей создана возможность получать больше внимания и индивидуальной заботы, опыта жизни в семье.

На сегодняшний день, государство делает попытку переориентировать свое внимание в вопросах попечения. Ежегодно в Казахстане более 900 родителей лишаются прав на воспитание своих детей, более двух тысяч детей попадают в интернаты, на учете органов внутренних дел состоят более 12 тысяч неблагополучных семей, в которых проживает свыше 18 тысяч детей. На повестке дня и года – профилактика социального сиротства (дети, оказавшиеся в детдомах при живых родителях). Министерство образования и науки РК совместно с депутатами Мажилиса и Комитетом по правам детей создали службу по поддержке семей находящихся в трудной жизненной ситуации.

Необходимо отметить и такой факт, что в Казахстане заработал первый интернет-портал usupovite.kz, где каждая казахстанская семья сможет увидеть ребенка. Это значит, что на usupovite.kz будет размещаться производная информация о детках, находящихся в детских домах и домах ребенка, в виде небольших анкет с месяцем и годом рождения ребенка, фотографией, небольшим описанием характера, особенностей малыша, информацией о наличии братьев и сестер, а также расписана возможная форма устройства ребенка в семью. Такой небольшой информации достаточно для того, чтобы потенциальные усыновители, опекуны, могли иметь представление о детках. Это позволит органам опеки и Министерству образования мониторить

движение детей из учреждений в семьи, под патронат, опекунов, наблюдать за их развитием, образованием, и т.д.

Поощрять усыновление сирот призвал президент Казахстана в своем послании «Стратегия «Казахстан-2050». «В мирное время мы имеем тысячи сирот – наши детские дома и приюты переполнены. Это, к сожалению, общемировая тенденция и вызов глобализации. Но мы должны противодействовать этой тенденции. Наше государство и общество должны поощрять усыновление сирот и строительство детских домов семейного типа. Дети – наиболее уязвимая и самая незащищенная часть нашего общества, и они не должны быть бесправными. Как Лидер нации, я буду требовать защиты прав каждого ребенка. Любой ребенок, который родился на нашей земле, – казахстанец. И государство должно заботиться о нем».

Но как показывает статистика, желающих взять детей до трех лет больше чем здоровых детей в принципе (детей инвалидов в Казахстане усыновлять пока не готовы). Желających брать детей от 5 лет значительно меньше. И совсем мало тех, кто готов столкнуться с характером малознакомого ребенка в возрасте от 10 лет. А те, кто рискуют, по словам руководителей различных детских домов, часто возвращают детей обратно. По статистике, за последние 15 лет в республике усыновлено 50 332 ребенка, из них 40 925 – казахстанцами, 8 860 – иностранными гражданами и 547 – родственниками-иностранцами. Получается, что на каждых 458 человек приходится 1 сирота, и каждый 136 ребенок остался без попечения родителей.

В настоящее время в Казахстане не сформирована единая база данных детей-сирот. Она необходима для осуществления постоянного учета, изменения и пополнения информации о каждом ребенке, постановки в очередь на жилье и контроля за исполнением предусмотренных государством других социальных льгот.

В Казахстане существуют несколько форм устройства детей, оставшихся без попечения родителей основными из которых являются: патронат, опека и попечительство, усыновление (удочерение). Подробная информация о формах устройства детей изображена на рисунке 1.

Поскольку воспитание в семье выступает стратегией государства, то помещение ребенка в патронатную семью имеет правовые основания, более того существует опыт зарубежных коллег по устройству ребенка в fosterную семью, однако специфика национального уклада и характера, особенностей образовательно-воспитательной системы в Казахстане не позволяет в полной мере перенять их опыт, требуется разработка специальных методов и технологий сопровождения детей-сирот в патронатных семьях.

Проведенный мониторинг организации социальной работы с детьми-сиротами и детьми, оставшимися без попечения родителей в Павлодарской области свидетельствует о том, что наиболее распространенной формой устройства ребенка в семью является опека или попечительство – это более половины детей, оставшихся без попечения родителей, устроенных в семью.

Рисунок 1 – Формы устройства детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей

Ежегодно в Павлодарской области растет число желающих взять детей-сирот на патронатное воспитание.

На сегодняшний день у нас в области наблюдается тенденция сокращения образования детских домов. Если приведем статистику, то с 2010 года у нас таких организаций было 19, а сейчас без дома юношества у нас осталось всего 13 организаций. Управлением образования Павлодарской области при поддержке Комитета по охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан и Общественного фонда «АНА ҮЙІ» систематически проводятся обучающие семинары-тренинги для психологов, социальных педагогов и воспитателей детских домов, приютов для детей, дома ребенка и детского психоневрологического медико-социального учреждения.

Решение организовать службы поддержки и сопровождения приемных семей на базе интернатного учреждения, было принято на расширенном заседании Республиканского совета директоров организаций образования для детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей, организованном Министерством образования и науки Республики Казахстан.

Таким образом, актуальность данной статьи была обоснована:

- современными требованиями общества, ориентирующими на возвращение детей-сирот в семью, воспитание ребенка в семье как социокультурной стратегии государства;
- наличием воспитательных возможностей патронатной семьи как института гуманизации и социализации детей-сирот;
- недостаточной разработанностью теоретических оснований и научно-методического обеспечения социально-педагогической поддержки детей-сирот в патронатных семьях.

ВЫВОДЫ

В представленной статье о работе с детьми-сиротами были описаны разработки и механизмы социальной политики, защиты и социального сиротства. Так же была раскрыта актуальная на сегодняшний день статистика детей-сирот и детей оставшихся без попечения родителей. были отражены способы реализации по устранению данной проблемы на примере создания интернет-портала usynovite.net.

Сегодня в Республике Казахстан создана необходимая нормативная правовая база в области защиты прав детей этой категории. Согласно действующему законодательству каждый ребенок имеет право жить и воспитываться в семье. Семья является основной ячейкой общества, именно в семье человек получает первое материнское тепло, любовь, постигает навыки человеческого общения, усваивает язык, культуру, традиции своего народа, мировоззренческие и религиозные установки, то есть все то, что делает человека членом данного конкретного общества и одновременно частью цивилизации, учит его жить в этом мире. В связи с этим усилия государства должны быть направлены на укрепление семейных устоев, на обеспечение возможности каждого ребенка воспитываться в семье. Развитие современного мирового сообщества, делающее прозрачными границы между государствами, свобода общения между людьми разных стран, национальностей, этнических групп приводит к росту интереса и к нашей стране, в том числе в вопросах международного усыновления.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Закон Республики Казахстан от 13 декабря 2000 года № 113-ІІ «О детских деревнях семейного типа и домах юношества».

2 Количество детей-сирот в Казахстане за пять лет сократилось почти на 9 тысяч человек. – URL: http://vlast.kz/novosti/kolichestvo_detej_sirot_v_kazahstane_za_pjat_let_sokratilos_pochti_na_9_tysjach_chelovek-7209.html.

3 Послание Президента Республики Казахстан– Лидера Нации Н.А.Назарбаева Народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» (Астана, 14 декабря 2012 года)

4 Планета детства: Проблемы детей-сирот в Казахстане. – URL: <http://bnews.kz/ru/news/post/270144/>

5 Кодекс Республики Казахстан «О браке (супружестве) и семье» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.07.2013 г.).

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

В. Х. Адилова¹, Н. К. Тусупова²

Қазақстанда жетім және ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен әлеуметтік жұмысы

^{1,2}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

V. H. Adilova¹, N. K. Tusupova²

Social work with orphans and children left without parental care in Kazakhstan

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,
S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада Қазақстандағы жетім балалармен жұмыс істеу үрдістері мен бағыттары талқыланып, жетім балаларды әлеуметтендіру мәселесі тәуелсіз тұрмыс жағдайында талқыланады. Республикада жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды асырап алу саласындағы заңнаманы өзгерту және тәжірибені жетілдіру үрдістері бар. Отбасы ретінде жетім балаларды асырап алған тәрбиеленушілерге, қамқоршыларға және қамқоршыларға материалдық ынталандыру енгізілді, мемлекет

қамқоршылық мәселелеріне назар аударуға тырысады – қиын өмірлік жағдайдағы отбасыларға қолдау көрсету қызметі құрылады.

The article considers the trends and directions of work with orphans in Kazakhstan, analyzes the problem of socialization of orphans in the period of their independent life. There have been trends in the republic to change the legislation and improve the practice of adopting orphans and children left without parental care. Introduced financial incentives for foster parents, guardians, and trustees, who took the orphan children into the family, the state makes an attempt to refocus its attention to issues of care – services for support of families in difficult life situations.

**G. Adyrbekova¹, P. Abdigali², L. Zhurchabayeva³,
B. Assanova⁴, M. Alibekova⁵, N. Sarypbekova⁶**

¹c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

²teacher of Chemistry, Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

³c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁴master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁵master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁶c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

e-mail: ¹adyrbekova.gulmira@mail.ru; ²zhaksybay1@gmail.com;

³Lira1969@mail.ru; ⁴baldyrgan.assanova@mail.ru; ⁵bal01_93@mail.ru;

⁶nurislam_kar@mail.ru.

**ECOLOGIZATION OF SCHOOLCHILDREN' KNOWLEDGE
IN THE MODERNIZATION FRAMEWORK
OF KAZAKHSTAN SOCIETY**

The connection between the role of education and the environmental education of the younger generation with the ecological orientation of chemistry is considered in this article. Raising environmental culture is a topical issue today as well in the solution of the assigned tasks of the «Tugan Zher» program, voiced in a programmatic article by the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev «Looking to the future: the modernization of the public consciousness». The importance of raising the ecological culture of the new generation of Kazakhstan is described, i.e. chemical influence forms the basis of all life processes and shows the responsibility of the teacher to society and the state. The special role of extracurricular activities is shown, as well as the processes of studying the «chemicalization of ecology» and the «greening of chemistry». The main goal of environmental education is defined – the formation of students' ecological consciousness on the basis of their active life position.

Keywords: new consciousness, chemistry, ecology, environment, upbringing of ecological culture.

INTRODUCTION

One of the most important human rights is the right to live in a clean, healthy and safe environment. The problems related to the state of the environment have become more acute worldwide in recent years. They acquired a social, economic and political sound. This priority is defined in the program article of Nazarbayev N. A. «A look into the future: modernization of public consciousness» by the program «Tugan Zher» [1].

The works of B. T. Likhachev, A. N. Glazychev, K. Rasulov, E. P. Ilina, I. T. Suveregina, L. M. Fridman and other researchers highlighted the following main components aimed at the development of an ecologically cultural personality: needs, motives, goals, behavior, emotions [2–10].

Education is the very area that is most closely associated with the formation of personality and its ecological culture. Education plays a special role in overcoming many negative trends in the development of society. The role of chemistry in the transformation of nature, the manufacture of new products and the production of energy resources is enormous. The basis of many modern environmental problems is chemical processes. To solve these or other environmental problems more effectively, it is necessary to determine the cause of their occurrence. Hence the need to «chemicalize» ecological knowledge. The upbringing of ecological culture is an actual problem of today, since chemical influence is the basis of all life processes. Therefore, the responsibility of a chemistry teacher to society and the state is increasing.

MAIN PART

Environmental education worldwide is the main content of modern education. This is due to the fact that at the present stage of development of civilization, 6 billion 860 million people on Earth are more than people lived and died from the moment Homo sapiens appeared until the year 2000 and now live. To meet their needs, humanity uses more natural resources than nature manages to compensate for the cycle of substances [11].

Ecology and Chemistry are interrelated. The scale of chemical pollution of the environment has put environmental problems among the problems to be initially solved. Chemical education is essential for scientific and technological progress, which is directly dependent on chemicalization, as well as to prevent hemophobia existing in the minds of people.

Chemical knowledge, as one of the branches of natural science, can be the basis for the formation of a system of ecological knowledge of individuals and the whole

of society. So, there identified the main ideas by G. M. Golin that should be taken into account in all courses of science [12]:

1 The idea of integrativeness, which consists in revealing the essence of the organic connection between objects and the interpenetration of scientific views and concepts that broaden the students' worldview and help in a correct and scientific understanding of the world around us.

2 The idea of methodologization allows the student to explain not only the results of scientific work, but the process of conducting scientific research, in order to master the connection between the results of scientific work and the obtained methods.

3 The idea of greening must necessarily attract the attention of all students not only to the problems of nature protection, but also to the understanding that the main task of science is to preserve natural wealth, protect and multiply them.

4 The idea of economization. The need to draw students' attention to the economic side of the practical use of the science of chemistry, the practical importance and economic assessment of scientific ways, adopted resolutions and laws.

5 The idea of humanization helps students and students to reveal the role of chemistry in the observance of the principles of universal human values, the use of these values for the benefit of man.

Students begin to study chemistry, which is one of the branches of natural science, from Grade 7 with a renewed program of secondary education. However, students' knowledge of environmental chemistry is low. The study of the practice of secondary schools shows that environmental issues in the process of teaching chemistry constantly and in conjunction with the subjects of biology and physics are practically not considered.

The essence of ecological knowledge is not sufficiently reflected in the programs of teaching chemistry. Therefore, it is important to prepare students for the fight against violations and the protection of the environment, and of nature in general, through regular out-of-class work on these issues. The implementation of these tasks is also possible in the process of studying the «chemicalization of ecology» and the «greening of chemistry». In this process, it is important and necessary to know the role and place of chemistry and modern technology in the system of ecological knowledge, the ability to identify and analyze certain events and cases. It is also important to be able to predict the results of those changes that form the basis of ecological and chemical knowledge that occur under the influence of man-made factors in the ecosystem and in the biosphere.

Environmental education for students should be carried out systematically in chemistry lessons and after school hours, being a component of environmental education. The main goal of environmental education is the formation of students' environmental awareness based on their active life position [13]. The practical

implementation of these ideas is important for the formation of the personality of students and their ecological culture. Therefore, the training of teachers who would in practice implement these norms and methods, including in the light of the modernization of the younger generation of Kazakhstani society, is the main task of higher education institutions.

Chemistry teacher in the process of solving environmental issues should explain to students:

– the role of chemical processes in the activities of living and inanimate nature, that is, the positive role of chemistry in the life of living nature.

– warning of dangerous consequences.

Such an attitude to the problem awakens students' careful treatment, humanism to nature, and they will make efforts to acquire chemical knowledge, through which such violations can be prevented, to contribute to the protection and conservation of nature [14].

CONCLUSION

Thus, the use of all the facts in the process of training and education, as well as in teaching chemistry, is of great importance not only for environmental education, but also for educating the young generation in the spirit of patriotism. Ecological education is the formation of knowledge and culture for the effective use of the wealth of natural resources, professional training of students, economic responses, the wise use and increase of natural resources.

The formation of ecological culture is a multilateral and multidisciplinary process. It is aimed not only at studying various economic problems, but also at shaping the political, legal, moral-aesthetic, international outlook of students on environmental protection.

The value of ecological culture is important, as its component part – the natural science education of the individual, which embodies the achievements of world ecological culture. Ecological culture is the development of personality through the introduction to the world ecological culture, including the culture of preserving and maintaining the environment and the mineral resources of the native land.

REFERENCES

1 Назарбаев, Н. А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» <https://informburo.kz/stati/statiya-prezidenta-vzglyad-v-budushchee-modernizaciya-obshchestvenno-go-soznaniya.html>.

2 Лихачев, Б. Т. Экология личности // Педагогика, 1993. – № 2. – С. 19–24.

3 **Глазычев, С. Н.** Экологическое образование: учебная литература // Социально-политический журнал, 1997. – № 5. – С. 165–172.

4 **Расулов, К.** Социальная экология. – Душанбе, 2004. – 260 с.

5 **Немов, Р. С.** Психология : Учеб. для студ. высш. пед. учеб. заведений : В 3 кн. – 4-е изд. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1. Общие основы психологии. – 688 с.

6 **Ильин, Е. П.** Мотивация и мотивы. – СПб. : Питер, 2000. – 512 с.

7 **Суравегина, И. Т.** Система экологических знаний как основа формирования ответственного отношения к природе / Под ред. И. Д. Зверева // Становление и развитие и ответственного отношения школьников к природной среде. – М., 1981. – С. 26–36.

8 **Суравегина, И. Т.** Школьная экология: задачи и функции // Биология в школе, 1999. – № 3. – С. 18–24.

9 **Сухорукова, С. М.** Основы экологической культуры и хозяйственное природопользование. – Кокчетав, 2000. – 94 с.

10 **Холназаров, С.** Совершенствование экологического образования требований времени // Вопросы психологии и педагогики. – Курган-Тюбе, 2011. – № 1. – С. 72–78.

11 **Ягодин, Г. А.** Каким быть образованию в России // XVI Международная конференция «Экологическое образование в интересах устойчивого развития» (Россия, Москва, 25–26 июня 2010): тезисы докладов и презентаций XVI Международной конференции «Экологическое образование в интересах устойчивого развития». – Санкт-Петербург, 2010. – 374 с.

12 **Чернобельская, Г. М.** Методика обучения химии в средней школе. – М. : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 336 с.

13 **Гаркович, А. Л., Стрижак, С. В., Куленко, Е. А.** Проектная деятельность учащихся на уроках химии // Актуальные проблемы химического образования в средней и высшей школе : сборник научных статей / редкол. : Е. Я. Аршанский (гл. ред.) [и др.]. – Витебск : ВГУ имени П. М. Машерова, 2016. – 344 с.

14 **Шилова, В. С.** Экологическое образование школьников: Учеб. пособие. – Белгород : Изд-во Бел ГПУ, 1996. – 93 с.

Material received on 30.05.19.

Г. М. Адырбекова¹, П. Қ. Әбдіғали², Л. Ә. Жұрқабаева³, Б. А. Асанова⁴, М. А. Әлібекова⁵, Н. К. Сарытбекова⁶

Қазақстан қоғамының рухани жаңғыру аясында оқушылардың білімін экологияландыру

^{1,3,4,5,6}М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы

²Физика-математика бағытындағы Назарбаев Зияткерлік мектебі, Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Г. М. Адырбекова¹, П. Қ. Абдигали², Л. А. Журхабаева³, Б. А. Асанова⁴, М. А. Алибекова⁵, Н. К. Сарытбекова⁶

Экологизация знаний школьников в свете модернизации казахстанского общества

^{1,3,4,5,6}Южно-Казахский государственный университет имени М. Ауэзова, г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан

²Назарбаев интеллектуальная школа ФМН,

г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Авторлар ұсынған мақалада білім берудегі өсіп келе жатқан ұрпақтың экологиялық тәрбиесінің химияның экологиялық бағытымен байланыстылығының ролін көрсеткен. ҚР президенті Н. Ә. Назарбаевтың «Болашаққа көзқарас: Рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласында, сонымен қатар «Туған жер» бағдарламасында қойылған міндеттерді ішкі жолындағы экологиялық мәдениетті тәрбиелеу бүгінгі күннің өзекті мәселесі болып отыр. Қазақстандықтардың жаңа ұрпағының экологиялық мәдениетін тәрбиелеу мен барлық өмірлік үрдістің негізіне химияның әсерінің маңыздылығын көрсету мұғалімнің қоғам мен мемлекет алдындағы жауапкершілігі туралы жазылған. «Химияны экологияландыру» және «экологияны химияландыру» үрдістерін оқып үйрену, сонымен қатар сыныптан тыс іс-шаралардың ерекше алатын орны көрсетілген. Белсенді өмірлік жағдайы негізінде оқушылардың экологиялық санасын қалыптастыру – экологиялық білім берудің негізгі мақсаты болып анықталған.

В представленной статье авторы раскрывают связь роли образования с экологическим воспитанием подрастающего поколения с экологической направленностью химии. Воспитание экологической культуры является актуальной проблемой сегодняшнего дня также и в свете решения поставленных задач программы «Туған жер», озвученной в программной статье президента РК Назарбаева Н. А. «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания».

Описывается важность воспитания экологической культуры нового поколения казахстанцев т.к. химическое влияние составляет основу всех жизненных процессов и показана ответственность учителя перед обществом и государством. Показана особая роль внеклассных мероприятий, а также процессы изучения «химизации экологии» и «экологизации химии». Определена основная цель экологического образования – формирование экологического сознания учащихся на основе активной их жизненной позиции.

SRSTI 14.25.09

**G. Adyrbekova¹, A. Zholbarys², P. Abdigali³,
L. Zhurchabayeva⁴, M. Abdibayeva⁵, N. Sarypbekova⁶**

¹c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

²master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

³teacher of Chemistry, Nazarbayev Intellectual School of Physics and Mathematics, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁴c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁵master, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

⁶c.h.s., associate professor, M. Auezov South Kazakhstan State University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan;

e-mail: ¹adyrbekova.gulmira@mail.ru; ²vip_a95@mail.ru;

³zhaksybay1@gmail.com; ⁴Lira1969@mail.ru; ⁵makashovna@list.ru;

⁶nurislam_kar@mail.ru.

FORMATION OF METHODOLOGICAL KNOWLEDGE ON THE TOPIC «PERIODIC LAW OF CHEMICAL ELEMENTS OF D. I. MENDELEEV»

The problem of mastering educational material in Chemistry by students from the point of view of the formation of methodological knowledge is considered in this article. It is noted that the mastery of students by the methods of scientific knowledge is associated with the problem of activating the cognitive activity of students, which is noticeably decreasing at the present time due to the overwork of schoolchildren and the factual supply of educational material. The authors propose their methodological development on the topic «Periodic law of chemical elements of D. I. Mendeleev in the main part of the article: natural classification of chemical elements». The main methods for the formation of methodological knowledge are determined by the problem, partial-search and heuristic methods, as well as general logical cognitive methods: comparison, classification, generalization, induction, deduction (analysis, synthesis, abstraction); theoretical methods of knowledge: modeling, analogy, the nomination and proof of a hypothesis, a thought experiment.

Keywords: education content, the problem of knowledge formation, chemical element, classification.

INTRODUCTION

Modern Kazakhstan education is undergoing major changes. The transition to the updated content of secondary education due to the requirements of the educational process. The content of education is filled with a higher level of generalization; early study of theoretical material; the use of ideal objects; increase in the tasks promoting the general development of pupils. These requirements are directly dependent on how well the students have mastered the methods of scientific knowledge, knowledge about knowledge (methodological knowledge).

The problem of the formation of the methodological knowledge of students is associated with the problem of enhancing students' cognitive activity. Researchers T. S. Panin and L. N. Vavilova [1], have shown that the mastery of knowledge, techniques, skills, skills is closely related to cognitive interests. Mastering the methods of academic work changes the attitude of schoolchildren to their educational activities, giving them the opportunity to realize how to learn. In work [2] it is noted that one of the methods of excitement in cognitive interest of students in learning is «arming» them with the necessary techniques and means, skills and habits of cognitive activity.

Researchers [3, 4] note that it is the interest in the process of cognition, the need for knowledge, independent comprehension of knowledge and obtaining it “is more and more likely to stimulate active learning and extracurricular, including creative activities. It is the significance of the process of cognition for an individual that makes knowledge and the process of cognition an independent value, due to which many other functions of a knowledgeable person are achieved – «the ability as required to search independently for knowledge, etc.» [5].

The relevance of the topic is confirmed by the existing problem of student overwork. The current load on the child is quite high. Overworking at school adversely affects the health of children [6].

Overworking of children leads to a decrease in the quality of knowledge. Some children do not absorb half of the content in the field of chemistry, physics, and biology. The main cause of overwork is the set of numbers, facts, examples in the content of education; not a generalized presentation by the teacher of important theoretical material, without showing the historical path of development of the idea. Attempting to fit into the content of school education as much as possible of factual material without analyzing its scientific and practical value leads to an overwork of children and failure to comply with the main criterion for the development of thinking – awareness of operations and techniques of mental activity.

MAIN PART

We used the capabilities of the problem, partial-search or heuristic method for the formation of methodological knowledge of students. They make it possible to disclose the steps of reasoning and searching, determining the connection between them, and form the readiness of students to independently establish the truth. Heuristics are understood to be such a system of verbal learning, when a teacher, through leading questions, makes students to come to an independent solution of the questions posed.

From the point of view of the formation of methodological knowledge, it was very important for us to study the periodic system of chemical elements of D. I. Mendeleev, which is the foundation of modern chemistry.

Natural classification is an important methodological knowledge, as a rule, poorly mastered by students. To the question of why the periodic system of chemical elements of D. I. Mendeleev is a «natural» classification, only 2.5 % of students answered satisfactorily.

Creating ideas about the natural and artificial classifications, we first applied the method of showing and analyzing ready-made artificial and natural classifications.

The teacher reminded students that there was a time when animals were divided into those living in the air, living on earth and living in water, and offered to indicate the basis of division (a sign of classification). After a preliminary study of the elements of formal logic, this question poses no difficulties: the basis of division is habitat. But with such a classification, for example, birds and butterflies belonged to the same group. It was an artificial classification. Then they came to the division of animals into types, families, genera and species. Students were asked a question: what is the basis for such a classification? Answer: the anatomy of animals and the evolution of the living world. This classification is natural and scientific, because it is based on the laws of nature. This implies the main requirement for natural classifications: in a natural classification, objects (facts) are not only grouped together, but there must be a definite connection between all groups. Be sure to pay attention to the fact that the natural system and the underlying laws allow not only to explain known facts, but also to foresee not yet revealed. For example, on the basis of the natural classification of animals and the laws of evolution, the existence of organisms has been established, as if «transitional» from one group of animals to another. Next, we consider classifications of chemical elements known to students. It seemed important to present to students the path of scientific knowledge: the development of any science goes through a series of stages: the accumulation of facts, their study and classification, the establishment of a connection between them and on the basis of this a more complete study. In chemistry, the accumulation of knowledge about elements and their compounds led to the necessity of grouping them along similar lines. Students are invited to discuss several classifications:

1 Classification for metals and non-metals (classification is a sign of physical and chemical properties);

2 Classification into chemical elements forming: a) basic oxides and hydroxides; b) amphoteric oxides and hydroxides; c) acid oxides and acids (classification criteria are acid-base properties manifested by compounds of elements);

3 The division of chemical elements into natural families (according to the similarity of the properties of simple substances and compounds). On the basis of the considered signs of scientific classification, the question of why these classifications cannot be classified as natural was discussed.

Studying the natural classification of chemical elements of D. I. Mendeleev used the well-known research approach to learning, where students become accomplices in the discovery. Students made cards with the most important characteristics of the 20 elements. The children were offered to systematize the elements, for example, in alphabetical order by the names of the elements, or in order of increasing or decreasing their melting and boiling points, the density of simple substances, etc. As a result of such work, students were led to the understanding that systematization on the basis of such signs does not reveal patterns, dependencies of some properties on others.

Students were given the opportunity to show creativity, to offer a sign of the classification of elements. During the discussion, we came to the idea that perhaps the classification should be based not on a physical, but on a more essential, chemical property. What important chemical characteristics are known to students? One of the proposals is the valence and atomic masses as the most important characteristics of the elements. The classification is proposed to put the atomic masses of the elements and the highest valence in compounds with oxygen. Then the conversation is constructed as follows.

- What did we have based on classification? (atomic masses)
- What was a sign of classification? (valence)
- How many groups have we divided (classified) elements according to valency? (eight)
- If you make the assumption that this classification is natural, try to prove this assumption.

The last question is especially important, since students consciously try to establish connections between all groups. As a rule, they manage to note the following:

- increase in atomic mass of elements;
  - strengthening of non-metallic properties;
  - in group VIII only noble gases are contained;
  - sequential change of higher valence in compounds with oxygen (from I to VIII);
  - sequential change of valence in volatile compounds with hydrogen (from IV to I for elements of the IV–VII groups);

– repeatability of properties.

In connection with the latter fact, it is noted that the correct repeatability of the properties of the elements of D. I. Mendeleev called periodic and Mendeleev's formulation of the periodic law is given.

In order for students to better understand the concept of periodicity, they were offered a task: to give examples of phenomena that would change periodically from life.

CONCLUSION

Thus, experience has shown that the method described above for acquainting students with a periodic system of chemical elements, involving the conscious use of elements of logic, the wide application of the principles of comparison and opposition gives a positive result, enhances the methodological culture of students

The complex of methodological knowledge and skills of a methodological nature includes:

General logical methods of cognition: comparison, classification, generalization, induction, deduction (analysis, synthesis, abstraction);

Experimental methods of knowledge: observation, experience;

Theoretical methods of knowledge: modeling, analogy, mathematization, nomination and proof of a hypothesis, a mental experiment.

REFERENCES

- 1 **Панина, Т. С., Вавилова, Л. Н.** Современные способы активизации обучения Учебное пособие. 4-е изд., стер. – М. : Академия, 2008.
- 2 **Щукина, Г. И.** Проблема познавательного интереса в педагогике. – М. : Педагогика, 2007.
- 3 **Менделеев, Д. И.** Границ познанию предвидеть невозможно. – М. : Советская Россия, 1991.
- 4 **Пидкасистый, П. И., Коротяев, Б. И.** Организация деятельности ученика на уроке. – М. : Знание, 2009.
- 5 **Вивюрский, В. Я.** Прогнозирование // Химия: Ежегод. прил. к газ. «Первое сентября». – 2000. – № 22. – С. 14–15.
- 6 **Конкабаева, А. Е., Ныгман, М. Т., Кушербаев, С. А., Сеитов, Е. Т.** Современная школа и проблемы здоровья учащихся // Вестник КарГУ, серия Биология. Медицина. География. – 2013. – № 2(70). – С. 71–78.

Material received on 30.05.19.

Г. М. Адырбекова¹, Ә. Жолбарыс², П. Әбдіғали³, Л. Ә. Жұрқабаева⁴,
М. М. Әбдібаева⁵, Н. К. Сарытбекова⁶

**«Д. И. Менделеевтің химиялық элементтерінің периодтық заңы»
тақырыбына әдіснамалық білімді қалыптастыру**

^{1,2,4,5,6}М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік университеті,
Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы;
³ФМБ Назарбаев Зияткерлік мектебі,
Шымкент қ., 160000, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Г. М. Адырбекова¹, А. Жолбарыс², П. Абдигали³, Л. А. Журхабаева⁴,
М. М. Абдибаева⁵, Н. К. Сарытбекова⁶

**Формирование методологических знаний по теме «Периодический закон
химических элементов Д. И. Менделеева»**

^{1,2,4,5,6}Южно-Казахский государственный университет имени М. Ауэзова,
г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан
³Назарбаев интеллектуальная школа ФМН,
г. Шымкент, 160000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 30.05.19.

*Авторлар ұсынған мақалада оқушылардың химиядан оқу
материалын меңгеру мәселесін әдіснамалық жағынан қалыптастыру
жолдарын қарастырған.*

*Қазіргі уақыттағы оқушылардың шамадан тыс жүктелуі мен
оқу материалын фактологиялық жеткізуге байланысты төмендеп
отырған танымдық қызметін белсендіру мәселесі, оқушылардың
ғылыми танымдық әдістерін игерумен байланыстылығы атап
көрсетілген. Авторлар мақаланың негізгі бөлімінде «Д.И. Менделеевтің
химиялық элементтерінің периодтық заңы: химиялық элементтердің
жаратылыстану классификациясы» тақырыбына әдістемелік
ұсынысын жасаған. Мәселелік, жеке – іздестіру және эвристикалық
әдістер, сонымен қатар жалпы логикалық танымдық әдістер:
салыстыру, классификация жалпылау, индукция (талдау, синтез,
дерексіздендіру), теориялық танымдық әдістер: моделдеу, ұқсастық,
гипотезаларды ұсыну және дәлелдеу, оймен тәжірибе әдіснамалық
білімді қалыптастыру әдістерінің негізі ретінде анықталған.*

*В представленной статье авторы рассматривают проблему
усвоения учебного материала по химии учащимися с точки зрения
формирования методологических знаний. Отмечено, что овладение
учащимися методами научного познания связано с проблемой
активизации познавательной деятельности учащихся, которая
заметно снижается в настоящее время в связи с перегруженностью
школьников, фактологической подачей учебного материала. В основной
части статьи авторы предлагают свою методическую разработку по
теме «Периодический закон химических элементов Д. И. Менделеева:
естественная классификация химических элементов». Основными
методами формирования методологических знаний определены
проблемный, частично-поисковый и эвристический методы, а
также общелогические методы познания: сравнение, классификация,
обобщение, индукция, дедукция (анализ, синтез, абстрагирование);
теоретические методы познания: моделирование, аналогия, выдвижение
и доказательство гипотезы, мысленный эксперимент.*

ГРНТИ 14.35.07

Е. М. Арын

д.э.н., профессор, директор Научного центра «Отырар кітапханасы»,
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан

**ФОРМИРОВАНИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ НАЦИИ
КАК ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА**

В данной статье рассматривается проблема формирования интеллектуальной нации в системе профессионального образования как стратегического инструмента в модернизации общественного сознания, средства обеспечения благополучия государства.

Описаны сущность понятий «интеллектуальная культура», «интеллектуальный потенциал», «инновационный интеллект», а также раскрыты эффективные педагогические условия обновления содержания и формы профессионального образования с позиции формирования знаний, умений, навыков, компетенций к формированию интеллектуального потенциала.

Ключевые слова: модернизация, сознание, инновация, интеллект, интеллектуальная культура, интеллектуальный потенциал, инновационный интеллект.

ВВЕДЕНИЕ

Согласно Стратегическому плану развития страны до 2020 года, Казахстан в 2020 году должен стать страной, обладающей мощной и эффективной экономикой и высокими стандартами качества жизни. Это может обеспечить только конкурентоспособный, уникальный человеческий капитал. То есть, это возможно при условии соответствующего уровня интеллектуальной, профессиональной, физической и духовной подготовленности казахстанцев. Отсюда возникает проблема формирования интеллектуальной нации.

Интеллектуальный труд человечества сыграл важную роль в формировании и развитии цивилизованного общества. На основе интеллектуального труда развивается наука, совершенствуется техника и разрабатываются новейшие технологии.

Проблемы интеллектуального развития общества являются одной из ключевых задач педагогики, психологии, требующей своего решения

применительно к современной ситуации, с учетом возрастающих требований к продуктивности мыслительной и предметной деятельности человека.

Поэтому на сегодняшний день становится актуальной необходимость абсолютного обновления содержания и формы профессионального образования в системе среднего специального и высшего образования с позиции формирования знаний, умений, навыков, компетенций обучающихся к формированию интеллектуального потенциала.

В конвенции о признании квалификаций, относящихся к высшему образованию в Европейском регионе (Лиссабон, 1997 г.) отмечено, что «высшее образование служит ключевым фактором расширения и развития знаний, представляет собой исключительно ценное культурное и научное достояние как для каждого человека, так и для общества и играет жизненно важную роль в укреплении мира, взаимопонимания и терпимости и в создании взаимного доверия между народами и странами».

Отсюда следует, что основная роль в развитии общества, в укреплении мира между народами и странами принадлежит политике качества в сфере профессионального образования. Система образования должна базироваться на установке формирования общего и специально-профессионального интеллекта, эрудированности, оперативной информационной насыщенности будущих специалистов, так как инновации разрабатываются и внедряются, в основном, не государственными органами, а отдельными людьми, группами людей, работниками организаций, коллективами. Они должны овладеть пассионарной индукцией (заражением своими идеями, настроением других людей), мастерством не только в узкой сфере своей профессиональной деятельности, но и в смежных с нею областях.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Рост интеллектуального потенциала государства зависит от его инновационного и научно-технического потенциала. Следовательно возрастает роль качества человеческих ресурсов, то есть интеллектуальный потенциал, который объединяет различные виды интеллектуальной деятельности, выполняющая интегративную функцию по отношению к составляющим его компонентам, например, образование во взаимосвязи с наукой, техникой, социологией и т.д. Одной из важнейших задач современной педагогики является обеспечение не только усвоения знаний, но и формирование способов познавательной деятельности как проявление интеллектуальной культуры, так как основная функция интеллектуальной культуры – формирование понимания, на основе которой происходит регуляция познавательной деятельности индивида. Интеллектуальная культура включает в себя комплекс знаний и умений в области

умственного труда: умение определять цели познавательной деятельности, планировать ее, выполнять познавательные операции различными способами, работать с источниками. Чем выше степень присутствия в интеллекте научного знания, отражающего наиболее общие законы, тем выше уровень интеллектуальной культуры [1].

Научные знания ведут к инновациям. Инновации в образовании рассматриваются как новшества, специально спроектированные, разработанные или случайно открытые в порядке педагогической инициативы. В качестве содержания инновации могут быть: научно-теоретические знания в некоей новизне, новые эффективные образовательные технологии, выполненный проект, эффективный и педагогический опыт, готовый к реализации [2]. Важным требованием современности является обеспечение инновационного характера развития образования, экономики, промышленности, и в целом всех сфер общества. Определяющим фактором при этом является инновационный интеллект, который предполагает в первую очередь не столько количество знаний, сколько сбалансированное представление о том, когда и как использовать аналитические, творческие и практические способности обучающихся для достижения максимально возможной продуктивности [3]. Инновационный интеллект обеспечивает инновационную деятельность. Инновационной деятельностью в системе образования называют такую деятельность, в ходе осуществления которой производятся целенаправленные изменения в педагогической и управленческой системах образовательного учреждения, приводящие к повышению его эффективности.

Инновационные процессы в системе образования – управляемые процессы создания, восприятия, оценки, освоения и применения педагогических новшеств для формирования интеллектуальной культуры личности.

Основные цели инновационных внедрений в систему образования:

- обеспечение безопасного вхождения в мировое образовательное пространство;
- формирование интеллектуальной культуры субъектов образования;
- обеспечение их психического, физического здоровья;
- успешная социализация обучающихся и др.

Возникновение любой инновации исходит из актуальных потребностей, возникает идея, которая научно обосновывается, разрабатывается, затем идет процесс проектирования, практического освоения и использования [4].

Успешности внедрения инноваций в содержание профессионального образования будет способствовать соответствующая тому характеристика профессорско-педагогического состава вуза, колледжа, их личностно-компетентностная характеристика. Педагог сознательно готовый к

инновационной деятельности, обладает навыками самостоятельного проектирования и реализации образовательных программ разного уровня и направленности, его деятельность будет носить характер научно-педагогического исследования. То есть, профессиональная готовность обучающего к научно-инновационной деятельности обеспечит полное и адекватное восприятие им учебной действительности, верную научно-практическую стратегию и тактику профессиональной активности, одним из компонентов которой должна быть научно-исследовательская работа, что обеспечит мотивационно-стимулирующий компонент инновационной деятельности обучающихся, способствующий их профессиональному росту. Продуктивность инновационной деятельности личности зависит от уровня его интеллектуального развития.

Отсюда следует, что самым важным аспектом профессионального образования необходимо считать воспитание, направленное на осознанное присвоение студентом квалификационной характеристики, нацеливающего его на креативное восприятие знаний, интеллектуальное развитие. Интеллектуальный компонент подготовки специалистов является особо важным, центральным, стержневым, определяющим уровень и успех их профессионально-инновационной деятельности.

Такая система образования должна базироваться на установке формирования общего и специально-профессионального интеллекта, эрудированности, оперативной информационной насыщенности будущих специалистов. Они должны овладеть пассионарной индукцией (заражением своими идеями, настроением других людей), мастерством не только в узкой сфере своей профессиональной деятельности, но и в смежных с нею областях.

Одно из основных условий эффективности учебно-воспитательного процесса любого образовательного учреждения – личность с развитыми интеллектуальными способностями, подготовленная к инновационно-творческой самообразовательной деятельности, общению в течение всей жизни, что будет определяющим фактором успеха его профессиональной деятельности.

Современное общество придает особое значение развитию системы образования. Для него приоритетным становится развитие интеллектуального потенциала обучающихся, выявление их одаренности и развитие познавательных процессов. Понятие интеллектуального потенциала объединяет интеллектуальные компоненты человеческой деятельности, придающие ей творческий инновационный характер, позволяющие выходить за рамки автоматизированных действий, наработанных алгоритмов деятельности.

Интеллектуальный потенциал общества – это его инновационные возможности, использование которых позволяет решать возникающие

проблемы, вносить в исторический процесс нечто новое и тем самым создавать предпосылки для движения истории вперед [5].

ВЫВОДЫ

В Казахстане сделаны крупные шаги в поддержку обновления системы образования. Принята Государственная программа развития образования Республики Казахстан на 2011–2020 годы, осуществляется переход на 12-летнее образование. 11 марта 2010 года Казахстан присоединился к Болонскому процессу, что, несомненно, будет способствовать дальнейшей интеграции в мировое образовательное сообщество.

В Государственной программе развития образования в Республике Казахстан отмечена необходимость изменения принципов организации обучения и роли обучающегося в нем от пассивного получателя знаний, умений, навыков к активному субъекту познавательного процесса. Изменение роли образования в обществе обусловило большую часть инновационных процессов. Наше государство нуждается не в узких специалистах, выполняющих отдельные профессиональные функции, а во всесторонне развитых, социально-активных, высоконравственных людях, имеющих фундаментальное научное образование и богатую внутреннюю культуру, осознанно выполняющих свой профессиональный долг. Запросы общества обуславливают особо высокие требования к личности специалиста, работающего в сфере образования. В настоящее время любой специалист данной сферы понимает, что для успешной работы недостаточно овладеть профессиональными знаниями и умениями. Необходимо большее: умение слушать и слышать собеседника, смотреть и видеть эмоциональное состояние партнера по общению, устанавливать правильные взаимоотношения. К примеру, нынешняя школа нуждается не столько в учителе-предметнике, сколько в учителе-эрудите, интеллектуале, исследователе, учителе, который в процессе своей профессиональной деятельности не останавливается на достигнутом, ищет новые пути и возможности самосовершенствования. Данную задачу призвана разрешить его интеллектуальная позиция.

Целенаправленное формирование интеллектуального потенциала обучающихся должно стать одной из главных задач модернизации непрерывного образования в республике.

Для формирования интеллектуального потенциала обучающихся необходимо соответствующий уровень интеллектуального потенциала ППС вуза или колледжа. Что обеспечит такой педагогический процесс вуза, который при его осуществлении, ориентированном на активизацию личностного саморазвития обучающихся, будет обладать ни с чем

несравнимыми возможностями пробуждения творческого самостроительства всех субъектов образовательного процесса: и студентов, и педагогов. И тогда по мнению Клименко Т. К. «деятельность преподавателей будет меняться: от «транслятора» знаний педагогических технологий к работе «мастера», организующего совместную деятельность с целью формирования у студентов педагогических способностей, к позиции «консультантов», совместно со студентом, проектирующим его будущую профессиональную деятельность. В связи с этой актуальной проблемой становится поиск интегративных технологий обучения» [6].

Соответствующий времени уровень интеллектуальной готовности личности обеспечит инновационное образование. Инновационное образование в современном мире является условием теоретического переосмысления образовательной практики выхода из любой кризисной ситуации через разработку современной методологии и теории педобразования.

Насколько будет высок уровень интеллекта, образованности и здоровья каждого гражданина, настолько будет высока и конкурентоспособность государства. Для того чтобы оставаться конкурентоспособными, критически важно усиливать опережающими темпами качество человеческих ресурсов, т.е. уровень интеллектуальной, профессиональной, физической и духовной подготовленности казахстанцев. Средством, с помощью которого осуществляется интеллектуальное развитие и соответствующее воспитание общества, является личностные качества педагога любого уровня. Это очень важная особенность его труда, которая требует нового подхода к процессу подготовки будущих специалистов. Для этого необходимы особые пути совершенствования содержания профессионального образования, где главная роль должна отводиться формированию интеллектуальной культуры. У педагогов нового поколения должны быть новые качества, определяющие успех их профессиональной деятельности, которые будут гарантом успешного внедрения любых инноваций в систему образования для формирования интеллектуальной культуры общества. Интеллект – обеспечит разумное действие, способность мыслить, проницательность, совокупность тех умственных функций, которые превращают восприятие в знания или их критически пересматривают и анализируют.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Холодная, М. А.** Психология интеллекта. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.
- 2 **Бекетова, О. А.** Инновация в образовании: понятие и сущность [Текст] / О. А. Бекетова // Теория и практика образования в современном мире:

материалы V междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2014 г.). – СПб. : СатисЪ, 2014. – С. 1–2.

3 **Ефремов, О. Ю., Литвиненко, С. В., Распопин, О. А., Холодкова, Л. А., Чернолес, В. П., Шабловский, И. В.** Проект «Инновационный интеллект личности и его закономерная связь с продуктивностью инновационной деятельности человека» www.psy.su интернет-издание «Психологическая газета» г. Санкт-Петербург.

4 **Колесникова, И. А.** Педагогическое проектирование: учеб. пособие для высш. уч. заведений/ И. А. Колесникова, М. П. Горчакова-Сибирская. – М. : Издательский центр «Академия», 2007. – 288 с. – ISBN 978-5-7695-4058-5.

5 **Нуриев, М. А., Сейсенбаева, Ж. А., Мырзаханова, И. А., Садыкова, А. Е.** Теоретические основы формирования интеллектуальной нации в условиях высшей школы как условие инновационного развития РК.

6 **Клименко, Т. К.** Взаимосвязь традиций и инноваций в системе педагогической подготовки. Сб. : Традиции и инновации в системе образования. Мат. науч-прак. конф. Ч. 1. – Чита : Изд-во ЗабГПУ, 1997. – С. 38–41.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Е. М. Арын

Педагогикалық мәселе ретіндегі интеллектуалды ұлтты қалыптастыру

Отырар кітапханасы,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Е. М. Арын

Formation of an intellectual nation as a pedagogical problem

«Отырар Kitaphanasy» Scientific Center,

L. N. Gumilyov Eurasian National University,

Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Бұл мақалада кәсіптік білім беру жүйесінде зияткерлік ұлт қалыптастыру мәселесі қоғамдық сананы жаңғыртудың стратегиялық құралы ретінде, мемлекеттің әл-ауқатын қамтамасыз ету құралы ретінде қарастырылады.

«Зияткерлік мәдениет», «зияткерлік әлеует», «инновациялық интеллект» ұғымдарының мәні сипатталған, сондай-ақ білімді, іскерлікті, дағдыларды, зияткерлік әлеуетті қалыптастыруға құзыреттілікті қалыптастыру тұрғысынан кәсіби білім берудің мазмұны мен нысандарын жаңартудың тиімді педагогикалық шарттары ашылған.

This article deals with the problem of formation of intellectual nation in the system of professional education as a strategic tool in the modernization of public consciousness, means of ensuring the welfare of the state.

The essence of the concepts of «intellectual culture», «intellectual potential», «innovative intelligence» is described, as well as effective pedagogical conditions for updating the content and form of professional education from the standpoint of the formation of knowledge, skills, competencies to the formation of intellectual potential.

Р. Ж. Аубакирова¹, Қ. М. Тайболатов²

¹п.ғ.д. РФ, профессор, Гуманитарлық педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;

²п.ғ.м., оқытушы, Гуманитарлық педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹kama_0168@mail.ru; ²Kuandik__94@inbox.ru

**РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ БАҒДАРЛАМАСЫ АЯСЫНДА
СТУДЕНТТЕРДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК ИНТЕЛЛЕКТИСІН ЗЕРТТЕУ**

Мақалада қазіргі таңдағы өзекті мәселелердің бірі студенттердің әлеуметтік интеллектісін зерттеу қарастырылған. Мақала Елбасымыздың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасын жүзеге асыру мақсатында жазылған. Зерттеу барысында ең алдымен «әлеуметтік интеллект» ұғымына контент талдау жасалынған. Әлеуметтік интеллектіні зерттеген отандық және шетелдік ғалымдар еңбектері қарастырылып, мақаланың теориялық-әдіснамалық мазмұны толық ашылған. Зерттеуде авторлық сұрақнаманы қолдану арқылы студенттердің әлеуметтік интеллект ұғымын мазмұнын ашу үшін жүргізіліп, графикалық түрде өңделген. Әрбір зерттеу нәтижесіне түсініктеме берілген. Мақаланың қорытынды бөлімінде зерттеу тақырыбы бойынша ой тұжырымдары келтірілген.

Кілтті сөздер: әлеуметтік интеллект, зияттылық, тіл, студент, мінез-құлық, тәрбие.

КІРІСПЕ

Елбасы Н. Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасында: «Күллі жер жүзі біздің көз алдымызда өзгеруде. Әлемде бағыты әлі бұлынғыр, жаңа тарихи кезең басталды. Күн санап өзгеріп жатқан дүбірлі дүниеде сана-сезіміміз бен дүниетанымымызға әбден сіңіп қалған таптаурын қағидалардан арылмасак, көш басындағы елдермен тереземізді тенең, иық түйістіру мүмкін емес. Өзгеру үшін өзімізді мықтап қолға алып, заман ағымына икемделу арқылы жаңа дәуірдің жағымды жақтарын бойға сіңіруіміз керек» [1], – деп дөп басып айтқан еді. Бүгінгі күннің басты талаптарының бірі зиялы ұлтты қалыптастыру болса, ал зиялы ұлттың әлеуметтік интеллектісі

жоғары болуы шарт. Еліміздің рухани жаңғыру кезеңінде студенттер бойында жағымды мінез-құлық қалыптастыру, қарым-қатынас үрдісін онтайландыру, ақыл-оймен шешуді оларға үйрету және оны зерттеу бүгінгі күннің өзекті мәселелерінің бірі болып тұр. Өйткені, студенттерге тек қана білім беріп, оның кәсіби құзыреттілігін ғана дамыту жеткіліксіз. Сонымен қатар, оларды қарым-қатынас үрдісіне бейімдей білу, олардың коммуникативтілік құзыреттілігін қалыптастыру жоғары оқу орын оқытушыларының алдында тұрған зор міндет. Осы міндетті шешу мақсатында, студенттердің әлеуметтік интеллектісін зерттеп, мақалада ұсынамыз.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

«Әлеуметтік интеллект» терминін 1920 жылы Э. Торндайк ғылымға енгізді. Әлеуметтік интеллект туралы зерттеген шетелдік, Ресейлік және Отандық ғалымдарды бөліп көрсетуге болады. «Әлеуметтік интеллект» ұғымын шетелдік ғалымдар Дж. Гилфорд, Н. Кэнтон, М. Саливен, Р. Стернберг зерттеген болса, ал Ресейлік ғалымдардан И. Б. Кудинова, Т. В. Манянина, Д. А. Ростовых, Е. В. Беляева, Н. А. Кудрявцева қарастырған. Отандық психологияда бұл мәселе тек XX ғ. соңында ғана зерттеле бастаған, салыстырмалы түрде жаңа бағыттағы зерттеулер қатарына жатады. Қазіргі таңда С. К. Кенжебаева «Болашақ педагогтердің әлеуметтік интеллектісін дамуындағы психологиялық ерекшеліктер» тақырыбында, ал А. Н. Умирбекова «Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің әлеуметтік зияттылығын дамыту» тақырыбында докторлық диссертация жазған.

Олардың еңбектерінде әлеуметтік интеллектінің қалыптасу, даму мәселесі, оның құрылымы, қызметі, кәсіби іс-әрекеттегі ролі, академиялық интеллектімен байланысы ашылады. Бірақ ғылыми мектептердің өкілдері зерттеу бағыттарына байланысты әлеуметтік интеллект ұғымын әртүрлі анықтайды: басқа адамдармен сыйыса алу, басқа адамдарды біле алу, басқа адамдармен түсінісуге қабілеттілік, басқалардың жағдайын қабылдай алу, өзін басқаның орнына қоя алу, басқа адамдардың мінез-құлық мотивациясын, сезімдері мен көңіл-күйін дұрыс бағалауға қабілеттілік. Әлеуметтік интеллект ұғымына қазіргі таңда бірнеше анықтамалар беріліп жүр. Соларды талдағанды жөн көрдік (кесте 1).

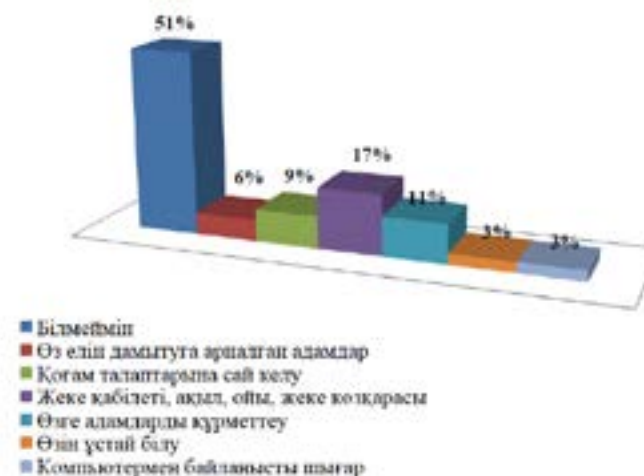
Кесте 1 – «Әлеуметтік интеллект» ұғымына контент-талдау

№	Анықтама	Автор
1	Әлеуметтік интеллект ұғымына бірнеше анықтамалар береді: – басқалармен қарым-қатынас жасау мүмкіндігі; – адамдармен тіл табыса білу қабілеті; – адамдар туралы білім; – басқа адамдардың әрекеттерінің сезімін, көңіл-күйін және мотивациясын сыни және дұрыс бағалау қабілеті; – басқалармен оңай түсіну қабілеті, олардың орнына кіру, өзін басқа орынға қоя білу қабілеті.	Н. Крылова [2]
2	Әлеуметтік интеллект – әлеуметтік іскерліктер мен құзыреттіліктің бір компонентін құрайтын әлеуметтік құбылыстарды тану қабілеті ретінде.	Д. В. Ушаков [3]
3	Әлеуметтік интеллект – интеллектуалдық, тұлғалық, коммуникативтік және мінез-құлықтық бітістері негізінде қалыптасатын, өзіндік реттеу процесінің қуаттылығын қамтамасыз ететін жаһандық қабілет, ол тұлғааралық жағдаяттың дамуын болжауға, әлеуметтік өзара әрекет пен шешім қабылдауда тұлға дайындығын түсіндіруге көмектеседі.	В. Н. Куницына [4]
4	Әлеуметтік интеллект - коммуникативтік эмпатиядан кешірек дамиды, оның қалыптасуы мектептегі оқумен байланысты болып келеді. Бұл кезеңде балалардың қарым-қатынас шеңбері ұлғаяды, сензитивтілігі, әлеуметтік-перцептивтік қабілеті, өзгенің сезімін тікелей қабылдаусыз-ақ сезіну қабілеті, децентрация қабілеті (өзге адам пікірін ұғыну, өзгелер пікіріне ене білуі) дами түседі.	С. А. Тукебаева [5]
5	Әлеуметтік зияттылық – әлеуметтік зияттылық адамның ерекше бір мүмкіндігі, ол оның әлеуметтік іс-әрекет аясы, қарым-қатынас және әлеуметтік өзара әрекеттестіктер үрдісінде қалыптасады. Әлеуметтік зияттылық тұлғаның жеке дара сапасы. Осы негізде әлеуметтік зияттылық тұлғаның өз-өзіне қатынасын, өз іс-әрекетінің нәтижесін болжамдап білуді, өзіндік мінез-құлқын тануды көрсетеді.	А. Н. Умирбекова [6]

Осы берілген анықтамаларды талдай келе, әлеуметтік интеллект дегеніміз адамдармен тіл табыса білу қабілеті және қарым-қатынасты зияткерлік арқылы басқару деген анықтама бергенді жөн көрдік.

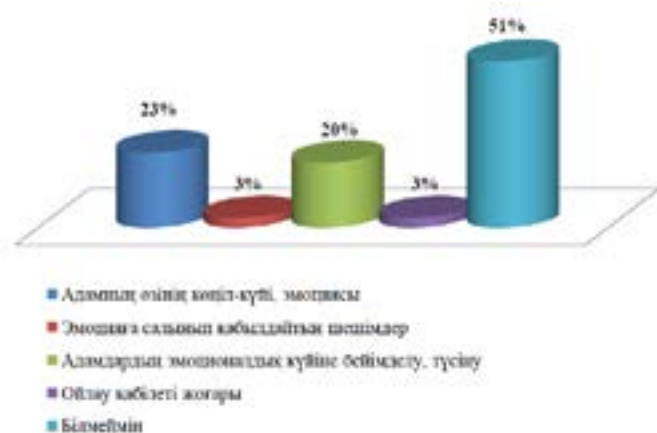
Студенттерде әлеуметтік интеллект деген түсінікті қалыптастыру барысында, сауалнама жүргізген едік. Зерттеуге С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің «Қаржы», «Саясаттану», «Педагогика және психология», «Мемлекеттік және жергілікті басқару», «Экономика», «Менеджмент», «Жылу энергетикасы» мамандығының студенттері алынды. Сауалнамаға 1 курс студенттерінен 100 студент қатысты.

Сауалнама нәтижелері бойынша студенттердің басым көпшілігі «әлеуметтік интеллект» ұғымын білмеймін яғни ұғымды түсінбейді, кейбіреулері жеке қабілеті, ақыл, ойы, жеке көзқарасы, өзге адамдарды құрметтеу, тіпті компьютермен байланысты шығар дегенде жауаптар алынды. Бұдан көретініміз студенттерде әлеуметтік интеллект ұғымына қатысты түсінік толығымен қалыптаспағандығын аңғартады (сурет 1).

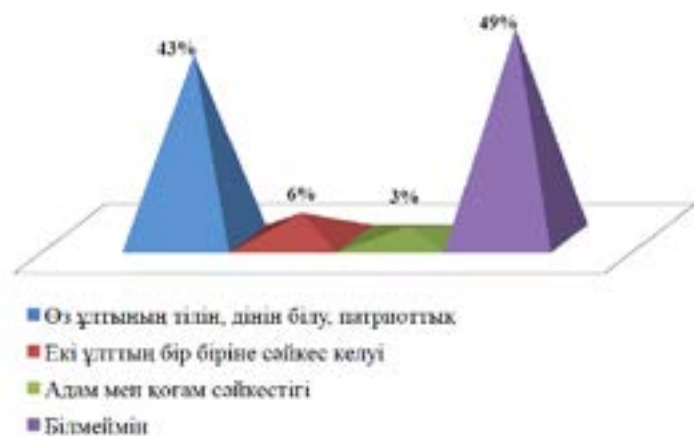
Сурет 1 – «Әлеуметтік интеллект» ұғымына студенттердің берген түсініктері

Сонымен қатар, эмоционалдық интеллект ұғымын анықтау мақсатындағы сұраққа студенттердің басым көпшілігі, эмоционалдық интеллект ұғымын білмейді, адамның өзінің көңіл-күйі, эмоциясы, адамдардың эмоционалдық күйіне бейімделу деп түсінсе, кейбіреулері эмоцияға салынып қабылдайтын шешімдер, ойлау қабілеті жоғары деп түсінеді екен (сурет 2).

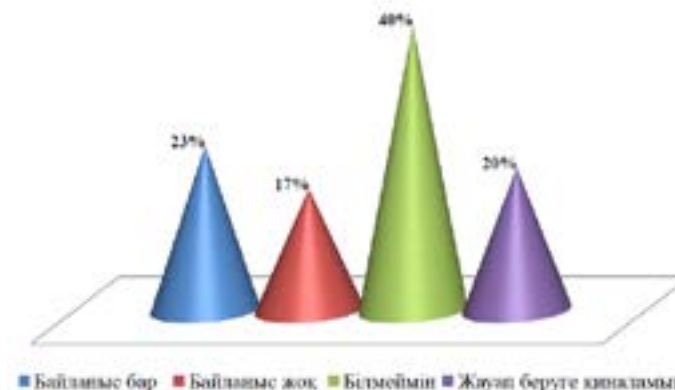
Сурет 2 – «Эмоционалдык интеллект» ұғымына студенттердің берген түсініктері

Әлеуметтік, эмоционалдык интеллект ұғымдарын анықтағаннан кейін, «ұлттық сәйкестік» ұғымын анықтадық. Сауал нәтижесі бойынша, ұлттық сәйкестік дегенді өз ұлтының тілін, дінін білу, патриоттық деп білсе, көпшілігі білмейтін, ал кейбіреулері екі ұлттың бір біріне сәйкес келуі, адам мен қоғам сәйкестігі деп жауап берді (сурет 3).

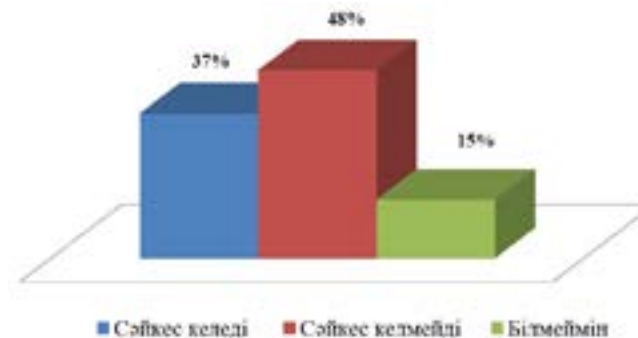
Сурет 3 – «Ұлттық сәйкестік» ұғымына студенттердің берген түсініктері

«Әлеуметтік интеллект ұғымы мен ұлттық сәйкестік ұғымы арасында байланыс бар ма?» деген сауалға студенттердің 23 % байланыс бар, 17 % байланыс жоқтығын, 40 % білмегендерін айтса, ал 20 % жауап беруге қиналатындарын көрсеткен (сурет 4).

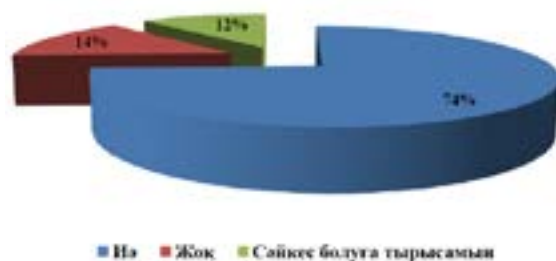
Сурет 4 – Әлеуметтік интеллект пен ұлттық сәйкестіктің байланысы туралы студенттердің берген түсініктері

Біздің еліміз көп ұлтты екені бәрімізге айқын, бірақ қазақ ұлты өз ұлттығын жоғалтпауы өте өзекті мәселе. Қазақ тобының студенттеріне «қазіргі таңда жастар өз ұлтына сәйкес келе ме?» деген сауалға олардың 37 % сәйкес келеді десе, 48 % сәйкес келмейді, ал 15 % білмеймін деп жауап береді (сурет 5).

Сурет 5 – «Қазіргі таңда жастар өз ұлтына сәйкес келе ме?» деген сауалға студенттердің берген жауаптары

Әр халықтың өз ұлтына сәйкес келуі өте маңызды. Әсіресе әлеуметтік интеллектті дамытуда қазақ ұлтының зияттылығы аса маңызды рөл атқарады. Сол себепті әр жасқа өз ұлтына сәйкес келетіні туралы сауалнамаға 74% «иә», 14% «жоқ», ал 12% «сәйкес болуға тырысамын» деп жауап берген еді (сурет 6).

Сурет 6 – Сіз өзіңіздің ұлтыңызға сәйкесіңіз деп ойлайсыз ба?

Студенттердің сауалнамаға берген жауаптарын талқылай келе, олардың әлеуметтік интеллект, эмоционалдық интеллект, ұлттық сәйкестік ұғымдарын, олардың өзара байланысы мен өздерінің өз ұлттарына сәйкестігі (сәйкес еместігі) туралы білімдерін анықтадық. Яғни, студенттердің көпшігі бұл ұғымдардың мазмұнын толығымен ұға бермейді және маңызын түсіне бермейді. Сол себепті деп әлеуметтік интеллект арқылы ұлттық сәйкестікті, ал ұлттық сәйкестік арқылы әлеуметтік интеллектісін дамыту қазіргі таңда одан әрі зерттеуді талап етеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Рухани жаңғыру жағдайында қазақ халқының менталитеті, зияттылығы арқылы әлеуметтік интеллектті дамытып, қазіргі жастардың бойында зияткерлік арқылы қарым-қатынас үрдісін жақсарту бүгінгі қоғамның өзекті мәселесі. Студенттердің берген жауаптарын қарастыра отырып, мынадай қорытындылар жасауға болады:

- студенттердің коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру бойына әлі де болса жұмыстар жүргізуді;
- әлеуметтік интеллект ұғымын түсіндіру жұмыстарын жүргізу;
- қарым-қатынас үрдісін оңтайландыруға байланысты тренингтер жүргізуді;
- көпшілік алдында өзін ұстай білу және барьерді жойуға байланысты кеңес беру жұмыстарын жүргізу нәтижені оңтайландыруы мүмкін.

Студенттердің әлеуметтік интеллектісін дамыту арқылы біз зиялы ұлт қалыптастыратынымыз анық. Ал, зиялы ұлт – рухани жаңғырудың түп негізі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Назарбаев, Н.** Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласы // Егемен Қазақстан, 12 сәуір 2017 ж.
- 2 Антропологический, деятельностный и культурологический подходы. Тезаурус. – М., 2012, – С. 131–133.
- 3 **Ушаков, Д. В.** Мышление и интеллект // Психология XXI века / Под ред. В. Н. Дружинина. – М.: Пер Сэ, 2003. – С. 291–353.
- 4 **Куницына, В. Н., Казаринова, Н. В., Погольша, В. М.** Межличностное общение. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001.
- 5 **Тукеебаева, С. А.** Әлеуметтік интеллектіні дамытудың тиімді әдістері // http://www.rusnauka.com/11_DN_2016/Psihologia/9_211443.doc.htm
- 6 **Умирбекова, А. Н.** Болашақ бастауыш сынып мұғалімдерінің әлеуметтік зияттылығын дамыту. Философия (PhD) докторы ғылыми дәрежесін алу үшін дай. дисс... – Алматы, 2018.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Р. Ж. Аубакирова¹, К. М. Тайболатов²

Исследование социального интеллекта студентов в рамках программы «Рухани жаңғыру»

^{1,2}Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан. Материал поступил в редакцию 30.05.19.

R. Zh. Aubakirova¹, K. M. Taibolatov²

The research of the students' social intelligence in the framework of the program «Ruhani zhangyru»

^{1,2}Faculty of Humanities and Education, S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan. Material received on 30.05.19.

В статье рассматривается изучение социального интеллекта студентов, одной из актуальных проблем современности. Статья

написана в целях реализации государственной программы «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания». В ходе исследования, прежде всего, был проведен контентный анализ понятия «социальный интеллект». Рассмотрены труды отечественных и зарубежных ученых, исследовавших социальный интеллект, раскрыто теоретико-методологическое содержание статьи. В исследовании используются авторские вопросы для раскрытия содержания понятия социального интеллекта студентов, результаты графически обработаны. В заключительной части статьи приведены выводы по теме исследования.

The article deals with the study of the students' social intelligence, one of the urgent problems of our time. The paper is written in order to implement the state program «Bolashakka Bagdar: ruhani zhangyru». In the study course, first of all, content analysis of the «social intelligence» concept was conducted. The works of domestic and foreign scientists who studied social intelligence are considered, the theoretical and methodological content of the article is revealed. In the study the author uses questions to reveal the content of the students' social intelligence concept, graphically processed. The final part of the article presents the conclusions on the research topic.

ГРНТИ 14.09.03

Р. Ж. Аубакирова¹, Н. Ю. Фоминых², М. М. Нурашева³

¹д.п.н. РФ, профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²д.п.н. РФ, профессор, Российский экономический университет имени Г. В. Плеханова, г. Москва, 111123, Российская Федерация;

³директор, КГУ «Вспомогательная школа-интернат»

г. Семей, 071400, Республика Казахстан

e-mail: ¹kama_0168@mail.ru; ²shvidko72@gmail.com; ³madi-68@mail.ru

СЕМИПАЛАТИНСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ КОЛЛЕДЖ ИМЕНИ М. О. АУЭЗОВА КАК ИСТОРИЧЕСКАЯ И ЭТНОКУЛЬТУРНАЯ ЦЕННОСТЬ КАЗАХСТАНА

Статья посвящена Семипалатинскому педагогическому колледжу имени М. О. Ауэзова как исторической и культурной ценности Республики Казахстан. Особое значение придается учебному заведению как кузнице педагогических кадров. История учебного заведения связана с историей России. Возникновение учительских семинарий было значительным шагом вперед, однако многие учителя были вынуждены получать образование в порядке экстерна, так как удовлетворить потребности в учителях начальных школ полностью царское правительство не могло. Несомненно, заслуга педагогического колледжа в подготовке профессиональных кадров велика. За прошедшие годы было подготовлено более 40 тысяч выпускников. Многие из них стали кандидатами и докторами наук, ведущими педагогами области, республики, руководителями предприятий, министерств и ведомств, предпринимателями. История колледжа связана с именами известных ученых, общественных деятелей, внесших весомый вклад в развитие казахстанской науки.

Ключевые слова: учебное заведение, педагогические кадры, Семипалатинский педагогический колледж им. М. О. Ауэзова.

ВВЕДЕНИЕ

Семипалатинский педагогический колледж им. М. О. Ауэзова – одно из первых учебных заведений в Казахстане и Средней Азии по подготовке учительских кадров. Учебное заведение было основано в 2003 году и поистине

имеет богатую историю и традиции. Это историческая и культурная ценность государства.

Возникновение учебного заведения есть следствие и результат школьных реформ 60-х годов XIX века, проводимых царским правительством. Как отмечает М. Ф. Шабаева /1/ рост числа начальных школ, особенно в 60–70-е годы XIX века, остро поставил вопрос о подготовке для них учителей. Лучшие русские педагоги разрабатывали вопрос о подготовке учителей. К. Д. Ушинский в 1861 году составил и опубликовал проект учительской семинарии. По данным проектам были открыты земские учительские семинарии и учительские школы. Характерными особенностями учительских семинарий были следующие:

- воспитание будущих учителей для народа в духе «преданности престолу»;
- усиление религиозного воспитания будущих учителей;
- курс учительских семинарий был трехлетний (после 1905 г. – четырехлетний);
- сначала семинарии были только мужскими, значительно позднее – женскими;
- в семинариях преподавались закон божий, русский язык и литература, математика, естествознание, физика, география, история, рисование, пение, педагогика, методика первоначального обучения.

Положительным является профессиональная направленность в подготовке педагогических кадров. Во-первых, преподавалась педагогика с элементами психологии и истории, методика преподавания русского языка и арифметики. Во-вторых, педагогическая практика проходила в существующих при семинариях образцовых школах.

Таким образом, возникновение учительских семинарий было значительным шагом вперед, однако многие учителя были вынуждены получать образование в порядке экстерна, так как удовлетворить потребности в учителях начальных школ полностью царское правительство не могло. Хотя качественная сторона подготовки профессиональных кадров в учительских семинариях была на высоком уровне.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В связи с присоединением к России в начале XIX века народов Кавказа, Казахстана, Молдавии царское правительство приступило к разработке государственных документов по организации школ для нерусских народов.

В статье С. Каликовой «Киргизская степная газета (1888–1905)» [2] акцентируется внимание на том, что в периодической печати изданий Казахстана конца XIX – начала XX веков велись острые дискуссии о важных проблемах педагогической действительности. Поднимались вопросы о путях развития

системы народного образования, об обучении на родном языке, о женском образовании, о подготовке учителя и т.д. Автор подчеркивает, что практически не было ни одного номера, где бы в той или иной форме не было отклика на тему: нужды народного образования в казахской Степи. В частности, она утверждает, что на страницах Киргизской степной газеты делались сообщения об открытии новых школ, о желающих обучаться в них, о частных инициативах по поддержке учителей и т.д. Особое наше внимание привлекла ссылка исследователя на статью О. Альджанова «Еще шаг к просвещению»: «К декабрю месяцу прошлого года в селении Аккульско-Кызылагашском по своей доброй воле киргизы и татары открыли одну школу, где дети должны учиться тюркскому наречию и русскому языку. Надо заметить, что эта школа – первая магометанская школа в Семипала-тинской области, где вводится преподавание и русского языка». Примечательным является то, что О. Альджанов поднимает вопрос также и о подготовке учительских кадров. Для этого, по его мнению, должен быть открыт доступ молодым киргизам в Омскую учительскую семинарию.

С конца 90-х годов XIX века решается вопрос о создании народных училищ Акмолинской и Семипалатинской областей. Уделяется внимание и подготовке учительских кадров. Так, например, киргизам, окончившим курс в уездных и городских училищах, отдавалось предпочтение при поступлении на работу в аульные школы.

А в документах [3], обращенных к министру просвещения от 4 февраля 1899 года № 417 и от 20 мая 1900 года за № 1626 Главный попечитель Западно-Сибирского округа Л. Н. Лаврентьев поднимает вопрос об учреждении в Семипалатинске учительской семинарии. Он пишет: «В заключение нельзя не указать на особенно важное значение Семипалатинской учительской семинарии, как рассадника русской культуры среди кочевых киргизов и других инородцев, которых насчитывается в настоящее время в Семипалатинской области 555 259 душ. Новая семинария тем более уместна, будет в Степном крае, что она будет отвечать заботам правительства о просвещении полукошевого народа этого края, так как в настоящее время уже достаточно выяснен вопрос об открытии по всем областям сети начальных школ для инородцев. Ожидать благотворительного влияния на кочевников открытия семинарии можно только при условии, если детям инородцев будет открыт свободный доступ в проектируемое учебное заведение, а для этого потребуются некоторые изменения и дополнения в учебном плане и штате проектируемой семинарии...»

В Омском государственном архиве [3] сохранились документы об открытии вышеназванного учебного заведения. Так, в «Памятной книжке Западно-Сибирского учебного округа за 1916 год» (Издание № 8 Канцелярии попечителя Томск. Товарищество. Печатня С. П. Яковлева), среди списков учебных

заведений, с указанием времени открытия, источников содержания, платы за учение, числа учащихся и личного состава служащих значится и мужская учительская семинария в г. Семипалатинске. Как свидетельствует документ: «Семипалатинская имени Насльдника Цесаревича Алексъя Николаевича мужская учительская семинария утверждена с-< 1-го июля 1903 г. Помещается в собственном здании. Получает свое содержание из государственной казны, на основании Высочайшего повеления...» Такова история возникновения учебного заведения, сыгравшего ведущую роль в подготовке профессиональных педагогических кадров. Сначала целью учительской семинарии было сближение воспитанников-инородцев к учительской службе, впоследствии – подготовка учительских кадров начального звена.

Как свидетельствуют архивные документы [4], за всю историю своего существования учебное заведение обеспечивало специалистами не только регионы Казахстана, Алтайский край, но и другие области Российской Федерации: Томскую, Тобольскую, Воронежскую, Тульскую, Донскую и др. Первостепенное значение имел кадровый вопрос. Здесь работали замечательные педагоги, которые способствовали зарождению и формированию нового класса в Казахстане – интеллигенции, яркими представителями которого являются выпускники Семипалатинской учительской семинарии М. Ауэзов, К. Сатпаев, А. Маргулан, Ж. Аймаутов, Т. Касенов, Б. Жамакаев и др.

Первым директором учительской семинарии, по свидетельству Семипалатинского областного Статистического Комитета за 1905 год, был надворный советник Александр Владимирович Белый. Под его руководством работали:

- законоучители: отец Андрей Балашевъ и отец Иоанн Никольский;
- наставники: коллежский советник Игнат Михайлович Скорковский; коллежский советник Иванъ Аполлонович Преображенский и Всеволод Алексеевич Осдоровский;
- учитель искусства – не имеющий чина Ил. Васильевич Волковъ;
- учитель пѣнья – Игнат Михайлович Скорковский;
- учитель киргизского языка – И. Г. Тарабаевъ.

В разное время в стенах учебного заведения работали выпускники Петербургского университета – Н. Я. Коншин, Строгановского училища в Москве – В. Н. Белослюдов, Томского института К. Н. Маргайлик, а также Т. Жомартбаев, Н. Кульжанов и другие.

Особое внимание хотелось бы уделить семье Кульжановых. О Нургали Кульжанове в архивных документах [4] сохранились следующие сведения: принят учителем киргизского языка с 1 августа 1905 года, вероисповедания магометанского (единственный в семинарии), окончил учительские курсы

в Оренбурге, работал в Оренбурге. Имеет Орден Св. Станислава 3 степени, жалованье всего 900 р. и казенная квартира. Нургали Кульжанов был расстрелян за связь с посланцами Обуховского завода, которые приехали по заданию В. И. Ленина помогать строить новую жизнь в Прииртышье.

Кульжанова Назипа Сагизбаевна (1887–1934) – известный литератор, журналист, педагог. Окончила Кустанайскую русско-казахскую женскую гимназию и Тургайское женское училище. Преподавала в Семипалатинской учительской семинарии, работала в газетах и журналах, где публиковала многие свои научные труды.

Высокую оценку деятельности Назипы Кульжановой дает К. Жарикбаев. Он отводит ей первостепенную роль не только среди казахских женщин, занимающихся научной педагогической деятельностью, но и всей Средней Азии. Ее работы «Мектепке дейінгі тәрбие» (1923) и «Ана мен бала» (1927), по мнению К. Жарикбаева [5], актуальны и в настоящее время. Они посвящены проблемам дошкольного воспитания, особенностям семейного воспитания у казахов, роли традиции и обычаев в формировании личности подрастающего поколения.

Л. Ахметова [6, 24] утверждает, что такие ученые и писатели как С. Сейфуллин, С. Торайгыров, М. Ауэзов, С. Муканов, А. Маргулан, М. Хакимжанова, С. Бегалин, К. Мухамеджанов, О. Жиреншин в своих воспоминаниях тепло отзывались о семье Кульжановых. Они подчеркивали влияние педагогов на их творческую деятельность и профессиональное становление.

Яркий след в истории Семипалатинского педагогического колледжа оставил один из видных представителей просветительства, образования Казахстана начала XX века Абикей Зеинович Сатпаев. Крупный педагог, председатель ГубОНО в Семипалатинске, преподаватель Семипалатинской учительской семинарии Омского рабфака, Фрунзенского педагогического института, первый директор Семипалатинского педагогического техникума, участник национально-освободительного движения «Алаш-Орда» – грани жизнедеятельности А. З. Сатпаева. Он родился в 1881 году в ауле Шадря Баянаульского района Павлодарской области. В воспоминаниях Шамшиябану Сатпаевой, дочери Каныша Сатпаева, А. З. Сатпаев получил образование в Семипалатинской учительской семинарии, стал профессиональным преподавателем русского языка и литературы и истории.

4 декабря 1922 года в Семипалатинске, на базе учительской семинарии открылся педагогический техникум. Директором назначается А. З. Сатпаев.

В книге «Свет очага» Ш. К. Сатпаева [7] пишет о том, что подробные и лестные отзывы и материалы о педтехникуме в Семипалатинске, о педагоги-

ческой деятельности, в частности, о периоде, когда он работал первым директором этого, в то время единственного учебного заведения, готовившего учителей школ, работников просвещения, имеются на страницах газеты «Қазақ тілі», издававшейся в Семипалатинске в 1919–1928 гг. Она приводит в пример выдержки цитат из статей вышеуказанной газеты.

В статье «Вечер в Казахском педтехникуме» [7] говорится о том, что «этому заведению выделено двухэтажное 20-комнатное каменное здание, отремонтировано, проведено электричество, подготовлены аудитории, музей, места для вечеров, общежитие... Преподаватели из казахов Абиkey Сатпаев, Сейтбаттал Мустафин, остальные русские и татарские учителя».

Хорошую оценку деятельности А. З. Сатпаева дает Абдолла Абдрахманович Асылбеков (1896–1938), видный государственный и общественный деятель, который в свое время работал в Управлении Комис-сариата Народного просвещения Казахстана, в статье «Положение в Семи-палатинске». В частности, он пишет, что в городе Семипалатинск есть учебное заведение по подготовке учителей... Благодаря усердному труду и работе, выполняемой с любовью его руководителя товарища Сатпаева, это заведение можно считать одним из лучших в Казахской Республике [7].

По оценкам современников, директорская работа А. З. Сатпаева подняла Семипалатинский педтехникум на высокий уровень.

Ш. К. Сатпаева высоко оценивает роль Семипалатинского педтехникума, подготовившего на высоком профессиональном уровне учителей, работников просвещения, разных общественно-социальных и политических учреждений. Она отмечает, что в разные годы в этом учебном заведении учились такие известные деятели как «долгое время работавший министром внутренних дел генерал Шракбек Кабылбаев, языковед Жумат Доскараев, журналисты Гайса Сармурзин, Карибай Барманкулов, Масгут Бегалин и др.

Таким образом, А. З. Сатпаев оставил неизгладимый след в истории Семипалатинского педтехникума. Он оказал положительное влияние на формирование личности многих выпускников педтехникума. Среди них А. Х. Маргулан, Ш. Айманов, Ш. Кабылбаев и другие. Наряду с просветительской деятельностью он внес неоценимый вклад в развитие педагогической науки, в общественную и политическую жизнь государства.

Учениками А. З. Сатпаева являются Ж. Аймаутов, М. О. Ауэзов, К. И. Сатпаев, А. Х. Маргулан. Обучаясь в Семипалатинской учительской семинарии, они активно участвовали в культурно-массовых мероприятиях, особенно на вечерах, концертах, организованных учителями и учащимися этого заведения. Во время обучения в учительской семинарии, в 1917 году М. О. Ауэзов написал пьесу «Енлик-Кебек», а затем, в ауле Абая впервые

организовал постановку этой пьесы в юрте жены Абая Айгерим. По свидетельству учителей, М. Ауэзов пользовался большим авторитетом среди сокурсников. Годы обучения в учительской семинарии, безусловно, повлияли на его становление как великого казахского писателя. Не случайно, на титульном листе романа Абай сделана дарственная надпись В. И. Попову от автора: «Дорогому моему воспитателю Василию Ивановичу, впервые зародившему во мне большую любовь к русской литературе. Навсегда признательный автор Мухтар Ауэзов. 14 февраля 1949 год». В настоящее время Семипалатинский педагогический колледж носит имя М. О. Ауэзова.

Позднее М. О. Ауэзов и К. И. Сатпаев стали не только верными друзьями. Их знакомство перешло в тесное сотрудничество, взаимоуважение и признание. Так, например, при подготовке пьесы «Хан Кене» М. Ауэзов вел творческие беседы с К. И. Сатпаевым по поводу исторических событий, связанных с движением Кенесары Касымова. К. И. Сатпаев высоко оценил роман М. О. Ауэзова «Абай». Он считал, что эта работа всегда будет привлекать к себе внимание специалистов самых разнообразных отраслей науки: историков, филологов, этнографов, экономистов, юристов и др. М. Ауэзов и К. Сатпаев работали вместе в КазФАН, а также сотрудничали вместе в Академии наук Казахской ССР до конца своих дней. Таким образом, знакомство двух выдающихся деятелей Казахстана, состоявшееся в стенах Семипалатинской учительской семинарии, переросло в тесную дружбу и сотрудничество.

Поистине многогранен талант Каныша Имантаевича Сатпаева. Без сомнения, это одна из ярких страниц в истории Семипалатинской учительской семинарии. Президент Республики Казахстан Н. А. Назарбаев дал высокую оценку К. И. Сатпаеву. Он говорил: «В нашей стране имя этого выдающегося ученого, первого академика, основателя и первого Президента Академии наук Казахстана, большого мыслителя и крупного государственного деятеля заслуженно окружено ореолом подлинной славы и огромного народного признания. К какой бы сфере не обращалась научная и общественная мысль К. И. Сатпаева, повсюду он распространял передовые идеи, вносил мощный импульс таланта и энергии, одухотворенности и организованности».

Безусловно, на формирование личности К. Сатпаева оказала влияние духовно богатая среда, где ценилась поэтическая и песенно-музыкальная культура казахского народа. И не последнюю роль в этом сыграла учительская семинария, в которой он обучался с 1914 по 1918 гг. и окончил с отличием.

К. И. Сатпаев принадлежал к плеяде замечательных геологов нашей страны, являлся одним из наиболее выдающихся ученых. Его исследования привели к открытию богатейших природных ресурсов. К. Сатпаев создал крупный научный центр и содействовал развитию многих отраслей нации. Неоценим

вклад К. Сатпаева не только в области организации науки Казахстана, но и литературы и искусства.

Наследие К. И. Сатпаева бессмертно. Оно увековечено в памяти народной. Не случайно, имя К. И. Сатпаева было присвоено Джезказганскому горно-металлургическому комбинату, Институту геологических наук НАН Казахстана. Его именем названы малая планета-астероид, проспекты, улицы, учебные заведения Казахстана. Лингвистическая гимназия при Семипалатинском педагогическом колледже носит имя Каныша Имантаевича Сатпаева.

Жусупбек Аймаутов также является выпускником Семипалатинской учительской семинарии. Учился в 1914–1918 годах, в одно время с Канышем Сатпаевым. Он получает свидетельство учителя начальных училищ. В 1919–1920 годах преподает на открывшихся в Семипалатинске учительских курсах, а затем в Каркаралинской школе. Пришел в литературу одновременно с Мухтаром Ауэзовым. Не уступал ему ни в силе таланта, ни в образованности, был его ближайшим другом. Он увлекался литературным творчеством, наукой и педагогикой, а затем еще стал мастером перевода. Подвергался репрессиям. Сегодня восстановлено честное имя Жусупбека Аймаутова (1889–1931) – драматурга, публициста, переводчика, исследователя культуры и литературы, автора бесценных работ по психологии.

В книге «Свет очага» Ш. К. Сатпаева [7] упоминает о воспоминаниях Айткена Айманова по поводу постановки первых спектаклей пьесы Жусупбека Аймаутова «Волостной взяточник». А. Айманов также является выпускником Семипалатинского педагогического техникума. Он долгое время проработал в системе Министерства просвещения, посвятил немало работ проблемам организации образования и методологии учебного процесса.

Одним из ярких представителей казахской интеллигенции является Алькей Хаканович Маргулан (1904–1985), который также учился в Семипалатинском педтехникуме. А. Х. Маргулан – крупный ученый, археолог, основатель казахстанской археологической научной службы, историк, этнограф, доктор филологических наук, искусствовед, академик НАН РК (1958), профессор (1960), заслуженный деятель науки Казахстана (1961), лауреат премии им. Ч. Ч. Валиханова НАН РК и Государственной премии Казахской ССР.

К выпускникам Семипалатинской учительской семинарии относится и Таир Жомартбаев (1884–1938), впоследствии репрессированный. Писатель, драматург, педагог, учился в медресе Галия в Уфе, учительствовал в аулах и г. Семипалатинске.

Высокого звания Героя Советского Союза за мужество и героизм в годы Великой Отечественной войны удостоены выпускники Семипалатинского

педагогического училища Айтыков Изгутта, Бунтовских Василий и Шулятиков Василий.

Герой социалистического труда Носова Мария Алексеевна также является выпускницей данного учебного заведения. Родилась 31.12.1918 г. в селе Красный Яр Шемонаихинского района Семипалатинской области в бедной крестьянской семье. В 1935 году после окончания Семипалатинского педагогического техникума Мария Алексеевна пришла в школу. В 1939 году поступила в Ленинградский педагогический институт им. Покровского и одновременно работала в средней школе. В 1941 году она возвратилась в Восточный Казахстан, работала преподавателем русского языка и завучем в средних школах сел Шемонаихи, Таврии, Предгорное, Верхней Убы. В 1949 году заочно окончила Алма-Атинский педагогический институт имени Абая. 15 лет беспрерывно работала заведующей учебной частью школы № 11 г. Усть-Каменогорск. В 1963 году ей было присвоено почетное звание «Отличник народного просвещения», в 1967 году – «Заслуженного учителя Казахской ССР», а затем самое высокое звание – Героя социалистического труда.

ВЫВОДЫ

Таким образом, ныне существующий Семипалатинский педагогический колледж имени М. О. Ауэзова за свою 115-летнюю историю подготовил немало педагогических кадров. За заслуги в подготовке квалифицированных учителей в годы X–XI пятилеток Семипалатинское педагогическое училище имени М. О. Ауэзова трижды награждалось переходящим Красным Знаменем Министерства просвещения Казахской ССР и профсоюза работников просвещения, Высшей школы и научных достижений. За прошедшие годы было подготовлено более 40 тысяч выпускников. Многие из них стали кандидатами и докторами наук, ведущими педагогами области, республики, руководителями предприятий, министерств и ведомств, предпринимателями.

Несомненно, заслуга педагогического колледжа в подготовке профессиональных кадров велика. История колледжа связана с именами известных ученых, общественных деятелей, внесших весомый вклад в развитие казахстанской науки. Среди них академик Академии наук Казахской ССР, доктор филологических наук, профессор, лауреат Ленинской и Государственной премий СССР Мухтар Ауэзов, первый академик Академии наук Каныш Сатпаев, профессор Алкей Маргулан, Герои Советского Союза Изгутты Айтыков, Василий Бунтовских, Василий Шулятиков, Герои социалистического труда Жакия Чайжунусов, Мария Носова, Дарья Парий. Достойное место в истории педколледжа принадлежит выдающимся деятелям Прииртышья, впоследствии репрессированным Жусупбеку Аймаутову, Таиру Жомартбаеву, Турлыхану

Касенову, а также писателю Азильхану Нуршаихову, первому генералу-казаху, министру Внутренних дел Казахской ССР Шырақбеку Кабылбаеву, министру образования Казахской ССР, первому члену-корреспонденту АН СССР Абдыхамиту Сембаеву, Фариде Халитовой и многим другим.

Поистине, Семипалатинский педагогический колледж имени М. О. Ауэзова – это кузница педагогических кадров.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 История педагогики: Учебник для студентов пед.институтов / Н. А. Константинов, Е. Н. Медынский, М. Ф. Шабаева. – М. : Просвещение, 1982. – С. 255.

2 **Каликова, С.** Киргизская степная газета (1888–1905) / Вестник НПП № 3. – ноябрь, 1991. – С. 10.

3 Материалы Государственного архива Омской области.

4 Материалы Центра документации новейшей истории Восточно-Казахстанской области.

5 **Жарықбаев, Жүсіпбек** Аймауытұлының психологиялық көз қарастары. – Алматы : Білім, 2000. – С. 6.

6 Алғашқы қарлығаштар – Кұраст. Д. Дәуренбекова. – Алматы : Қазақстан, 1993. – Б. 17–29.

7 **Сатпаева, Ш. К.** Свет очага. – Алматы : ТОО «Издательский дом «Казахстан», 1999. – 184 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Р. Ж. Аубакирова¹, Н. Ю. Фоминых², М. М. Нурашева³

М. О. Әуезов атындағы Семей педагогикалық колледжі – Қазақстанның тарихи және этномәдени құндылығы

¹Гуманитарлық педагогикалық факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;

²Г. В. Плеханов атындағы Ресей экономикалық университеті,
Мәскеу қ., 111123, Ресей Федерациясы;

³Коммуналды ММ «Көмекші мектеп-интернат»,
Семей қ., 071400, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

R. Zh. Aubakirova¹, N. Yu. Fominykh², M. M. Nurashева³

Semipalatinsk Pedagogical College named after M. O. Auevov as a historical and ethnocultural value of Kazakhstan

¹Faculty of Humanities and Education,
S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

²Plekhanov Russian University of Economics,
Moscow, 111123, Russian Federation.

³Municipal SI «Auxiliary boarding school»,
Semey, 071400, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақала, Қазақстан Республикасының тарихи және мәдени құндылығы, М. О. Әуезов атындағы Семей педагогикалық колледжіне арналған. Педагогикалық кадрларды даярлайтын ыстық ошаққа айналған институтқа әлі күнге дейін ерекше мән беріледі. Оқу орнының тарихы Ресей тарихымен тығыз байланысты. Мұғалім семинарларының пайда болуы алға жылжудың маңызды қадамы болды, бірақ көптеген мұғалімдер сырттай білім алуға мәжбүр болды, өйткені патша үкіметі бастауыш сынып мұғалімдерінің қажеттілігін толықтай қанағаттандыра алмады. Педагогикалық колледжінің кәсіби кадрларды даярлаудағы еңбегі зор. Соңғы жылдардың ішінде 40 мыңнан астам түлек дайындықтан өтті. Олардың көбісі облыстың, республиканың жетекші оқытушылары, кәсіпорындардың, министрліктер мен ведомстволардың басшылары, кәсіпкерлер және әр түрлі ғылым кандидаттары мен докторлары болды. Колледжінің тарихы Қазақстандық ғылымның дамуына елеулі үлес қосқан танымал ғалымдардың, қоғам қайраткерлерінің есімдерімен байланысты.

The article is dedicated to the Semipalatinsk Pedagogical College named after M. O. Auevov as a historical and cultural value of the Republic of Kazakhstan. Particular importance is attached to the institution as a forge of teaching staff. The history of the school is connected with the history of Russia. The emergence of teacher seminaries was a significant step forward, but many teachers were forced to acquire knowledge in external form, since the tsarist government could not satisfy the need for primary school teachers. Undoubtedly, the merit of the pedagogical college in the training of professional personnel is great. Over the past years, more than

40 thousand graduates have been trained. Many of them became candidates and doctors of science, leading teachers of region and country, heads of enterprises, ministries and departments, and entrepreneurs. The history of the college is connected with the names of famous scientists, public figures who have made a significant contribution to the development of science in Kazakhstan.

FTAMP 14.35.07

А. Б. Ахмеджанов¹, Е. Жұматаева²

¹докторант, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;

²п.ғ.д., профессор, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы
email: ¹akhmejanoff@bk.ru; ²engilika_zhumataeva@mail.ru

ТӘУКЕ ХАННЫҢ «ЖЕТІ ЖАРҒЫСЫН» БОЛАШАҚ ЮРИСТЕРДІҢ БІЛІМ МАЗМҰНЫ АРҚЫЛЫ МЕҢГЕРУІНІҢ МӘНІ

Бүгінгі тарихымызды саралап қараған зерттеушілер өз еңбектерінде Тәуке хан тұсында көтерілген билердің мемлекеттік мәселелерді шешу барысында маңызды істер тындырғандарына тоқталып өткен «Билер кеңесі» ұғым енгізіліп, ол ұйым алқалы жиылыстарда көкейкесті мәселелерді талқылап оның оңтайлы шешілуіне қам жасалғанына мән берген. Сөйтіп, бір қаралған мәселе қайта талқыға түспейтіндей дәрежеге көтерілген. «Билер кеңесі» мемлекеттік құзыретке көтеріліп, оның тұрақты түрде жұмыс істеулеріне мүмкіндік тугызылады.

Аталып отырған көкейкесті мәселені шешуде психологиялық-педагогикалық мақсат, міндеттерін анықтап отырулары және «білім мазмұны», «білімге қажетсіну уәжі», «халықтық дәстүр», «билердің әділетті сот ісін жүргізудегі шеберліктер», «Төле бидің балалық шақтағы икемі бар болашақ билерді тәрбиелеу мектептері», «Төле бидің: өмірім – өзгенікі, өлімім өзімдікі» – деген ұстанымының кейінгі билерге де тигізген ықпалы» т.б. сияқты ұғымдарды білім мазмұнына енгізудің қажеттілігі.

Кілтті сөздер: білім мазмұнын, халықтық дәстүр, сот құқығы, реформа, заң, болашақ юристер.

КІРІСПЕ

Бүгінгі тәуелсіз Қазақстан ауқымында да жаһанданудың пайдалы тұстарымен қатар зиянды тұстары заң жүзінде ескерілмей, «еліктеу» ауруына

шалдығып, халықтың өз өрісінен өркен жайған табиғи рухани құндылықтары аяқ асты болып отырғанына көз жұмып қарау кездесіп келеді.

Білім мазмұнын халықтық дәстүр негізінде құрудың мәнін арттыруда Тәуке ханның сот құқығының реформасы және «Жеті жарғы» заңдарының атқарар ролі ерекше. Тәуке ханның хандық мәртебесі 1680 жыл шамасы деп тарихшылар зерттеген. Тәуке хан – ұлт мемлекетін халықаралық деңгейге, иерархиялық дәрежеге көтеруге барынша еңбек сіңірген тұлға.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жоғары оқу орнында болашақ юристердің білім мазмұны арқылы халықтық дәстүр, сот жүйесінің бұрынғы «Алтын Заң» дәуіріндегі билердің шеберлігін меңгерулеріне мүмкіндік туғызу көзделеді. Себебі сол кездегі көкейкесті мәселе бүгінгілерге де көкейкесті мәселе екені белгілі.

Гештальт теориясы педагогика ғылымында тұлғалық болмыстың басты қасиеті интериоризациясын ұдайы өркендету деген ұғымды білдіреді. Бұл ұғымның шығу тарихы ертедегі философ-данышпандар еңбегінен басталады. Кейіннен Селевко [1] өзінің еңбегінде аталған ұғымды әрбір тұлғаның ішкі жинақталған интеллектуалды әлеуеті деп түсіндіреді. Біздер болашақ юристердің біліктілігін кәсіби құзыретке айналдыруда бұл ұғымды халықтық дәстүр нысанына жататын билердің сот ісіндегі шешім шығарудағы шеберлігін суггестивке салу тұрғысында қабылдаудың деңгейін көрсету мақсатын көздеп отырмыз. Суггестив арқылы Төле бидің «Жеті жарғы» Заңындағы рухани құндылықтарды болашақ юристердің көз алдына елестету, бидің коммуникативтік қарым-қатынасы мен гносеологиялық парасатын ұғуларына мүмкіндік жасау. Сол себепті жоғары оқу орнында болашақ юристердің педагогикадан біліктілігін арттыру үшін «Элективті курс» бағдарламасының мазмұнына халықтық дәстүр негізі ретінде біздер Төле бидің билік құрудағы тұлғалық болмысын (онтологиясын), тағылым танымын (гносеологиясын), рухани құндылығын (аксиологиясын) байқап, пайымдауларына қажетті екенін ескеріп, төмендегі мәтінді ұсынып отырмыз.

Тәуке хан ру-руға бөлініп, трайбализммен шұғылданып жатқан халықтың бірлігін сақтау мәселесін шешудің амалын қарастырған. Үш жүздің ханы болып сайланғаннан Тәуке хан елдің тұтастығын сақтау өзінің басымдық міндеті деп есептеген. Өзі өмір сүрген қазақ қоғамының ішкі және сыртқы саясатына, қазіргі тілмен айтсақ, стратегиясы мен тактикасына сараптамалық пайыммен қарап, оны оңтайлы бағытқа бағдарлауды қолға алған – дипломат мәлімгер.

Тәуке ханның таққа отыруын жобамен шамалағанда 1680 жылмен тұтас деген деректемені тарихшылар өз еңбектерінде айтып өткен. Ру басшыларының

таққа, дәрежеге таласып, бір-бірімен қарсыластық әрекеттерін жоюудың амалын құқықтық – сот реформасы «Жеті жарғы» заңымен іске асыруды көздеген.

Жартылай көшпелі қоғамда мал жаятын өрістің тапшылығы, шаруашылықтың басым бөлігі мал өсіру болғандықтан, өңір-өңірге табын-табын төрт түлікті шексіз ұстау қазақ еліне оңайға түспегеніне көз жеткізген Тәуке хан өзінің заңын құру барысында бұны бірінші мәселе деп есептеген.

Үш жүздің жайлауын, қыстауын, күздеулерін қазақ жерінің өзіне тән табиғи ерекшелігін зерделеп оны әділетті тұрғыда бөліп берген. Бұл заңды үш жүздің айтулы білгір билерінің басын қосып, бөлен айларға созылған кеңестен кейін жайылымдарды географиялық мүмкіндігіне қарай тарихи пайдалану деңгейін зерттей отырып саралаған. Бұрын жерді пайдалануда мұндай еншілік бөлістің болмауы, әр жүздің өзіне тиесілі жері бөлінбеуі олардың бірлікте өмір сүрулеріне кедергі болған.

Нәтижесінде, қазақ даласында жайылымдар, қыстаулар, күздеулер нақтылы аймақтық шеңберде пайдалануға ұсынылды. Жер мәселесін реттеген Тәуке ханның бұл заңдылығының қарымы бүгінгі Тәуелсіз Қазақстан халқына да пайда келтіруде. Аймақтарға жіктелген Республикаға тиесілі жерлер заң жүзінде бөлініп, бір аймақтың жерін екінші бір аймақтың зорлық көрсетіп, оны иемденуге құқығы жоқ. Білім мазмұнына осы заңды енгізу болашақ юристердің ішкі саясаттың тұтқыры – республика еншісіндегі аймақтық жерлер екеніне назар аудару деп түсінген жөн.

Тәуке ханның тұлғалық болмысы ішкі саясаттағы келесі бір еліне қосқан сүбелі үлесі – ел басқару, халық алдында өзінің ақыл-парасат, бағамымен, батырлық іс-әрекеттерімен оқшауланатын кемелді де, дарынды тұлғаларды тартумен ерекше.

Қазақстанның Ұлы Дала қоғамының саяси арналары жоғарыдағы ішкі саясаттың негізінде іске асырылып, ол істің басында халық арасынан тп жарған көсем билер, елдің тәуелсіздігі мен бостандығын қорғауда ерлік танытқан батырлар бастамашыл іс-әрекетке кірісе бастайды.

Бүгінгі тарихымызды саралап қараған зерттеушілер өз еңбектерінде Тәуке хан тұсында көтерілген билердің мемлекеттік мәселелерді шешу барысында маңызды істер тындырғандарына тоқталып өткен «Билер кеңесі» ұғым енгізіліп, ол ұйым алқалы жиылыстарда көкейкесті мәселелерді талқылап оның оңтайлы шешілуіне қам жасалғанына мән берген. Сөйтіп, бір қаралған мәселе қайта талқыға түспейтіндей дәрежеге көтерілген. «Билер кеңесі» мемлекеттік құзыретке көтеріліп, оның тұрақты түрде жұмыс істеулеріне мүмкіндік туғызылады. Бұнда Тәуке ханның гносеологиялық пайымы байқалады.

Ол кезде А. Левшин «Описание киргиз-кайсацких орд и степей» өзінің еңбегінің 14 тарауыда қазақ халқының құқығының негізін құрған Тәуке ханның

зандарын түзген. Барлық сақталған зерттеушілердің ішінде А. Левшин Тәукенің «Жеті жарғысының» сипатын толықтай зерделегеніне ғылыми зертеушілердің басымы тоқталып өткен [2].

Тәуке ханның қосқан үлесі – бұрынғы феодалдық құрылыстағы заңдарға реформа жасауы. Бұл орайда, Тәуке хан билер мен дақты тұлғалардың арасында атағы мәшһүр болған Төле Әлімұлының да «Жеті жарғы» заңын қабылдау барысында талқылауға қатысқаны. Тәуке хан өз мемлекетінің берік болуына, оның заңдары әділетті өтілуіне айрықша мән бергені зерттеушілердің еңбектерінен байқалады. Білім мазмұнына бұндай заңдардың болғанына талдау жасап, оның түрлеріне жіктеме беру арқылы кредитті технология талабына сай құрылуы болашақ юристердің ұлттық кодты бойына дарытылуымен құнды болмақ. Тәуке ханның онтологиялық қасиетін байқаймыз [3].

Өткір мәселені жүзеге асыруда біздер төмендегідей жіктелерді ұсынамыз:

Бірінші орындағы заң: «Қанға қан, жанға жан» кек алуы.

Екінші орындағы заң: «Ұрлық, зорлық үшін өлім жазасы».

Үшінші орындағы заң: «Басына қиындық туған туыстары кісіні өлтірген адамды жазалауға құқылы, қолын, аяғын құлағын және т.б. қай жеріне зақым келтірсе, сол жерін кесіп алуға құқылы».

Төртінші орындағы заң «Өмірді жойғаны үшін жазаланушыны өлім жазасынан жұмсартып, күн төлеуге мүмкіндік беру. Мәселен, 17 ғасырда Тәуке ханның тұсынан бастап, әрбір өмірінен айрылған ер адамның құны 1000 (бір мың), ал әйел адамның құны 500 (бес жүз) қоймен теңестірілген. Ол кезде қазақ елінде «ақша» ұғымы болмағандықтан, «құн» «малмен» есептелген. Егер дене мүшелерінен айрылса, нақтылап айтсақ, үлкен саусаққа 100 (жүз) қой және т.б.

Бесінші орындағы заң: «Сұлтан мен қажыны мерт еткен жазаланушы өлім жазасынан жұмсартылса, онда күн жеті адамның есебімен есептеледі, егер сұлтан мен қажыны сөз кеселімен кемітсе, мәртебесіне сөзбен дақ түсірсе 9 қара мал, ал ұрып – таяқтаса, 27 қара мал төлеген».

Бесінші орындағы заң: «Егер әйелі күйеуін өлтірсе, ол міндетті түрде өлім жазасына кесіледі. Оның басты себебі – отбасының көшбасысы елінің қорғаны ер адам деп есептелгендіктен, күйеуінің отбасындағы рөліне басымдық берілген, салдарынан әйелі оны бақилыққа жіберсе, ол кешірілмеген. Бұл заңнан тек аяғы ауыр, жүкті әйел ғана құтқарылады., бірақ ол қауым алдында жүзі қара, ар – ұжданы жоқ, бұзылған, жау жүрек, безбүйрек аталып, өлімнен декор болып өтеді».

Атыншы орындағы заң: Егер күйеуі әйелін өлтірсе, ол өлім жазасынан құтылып, күн төлеуге мүмкіндік алады.

Жетінші орындағы заң: Ата-ана өз балаларын өлтірсе, олар жазаға тартылмаған. Егер заңсыз, некелесу өмірге келген баланы анасы өлтірсе, ол өлім жазасына кесілген.

Тәуке ханның отбасына қойған заңдары өте қатал болғаны жайлы А. Левшин толықтай дерлік тоқталған. Бүгінгі таңда әйел заты ер адамның кейпіне түсіп, имиджін өзгертіп алады. Біздер өткен 17 ғасырдағы аталған заңдарды көксеріп, оны қайта жаңғырту деген ойдан аулақпыз, десек те, алдыңғы толқын апаларымыз қандай қиындықтан, соқпақ жолдан өткендеріне аз да болса, маңыз беріп көрсек, бүгінгі таңда ер адамдардың табиғи болмасынан ауытқуына себеп болу жағына көңіл бөліп, оны өзінің қалпына келтіру тұстарына мән берсе, алдымыз ашық, жарқын болары хақ.

Қорыта келгенде, А. Левшин және басқа да зерттеушілер Тәуке ханның «Жеті жарғысы» деп неге аталады дегенде жауап таппағаны байқалады. Біздердің жіктемемен берген Тәуке ханның тұсындағы тағы да бірталай заңдарды жалпылама педагогика нысанында түзілімге салуымызға болады:

1 Өзін өлімге қиғандардың мәйіті жалпы зираттан бөлек қойылады.

2 Егер әйелді күйеуі салт атпен келе жатып, аяғымен теуіп ұрса, онда әйел одан кем баланы өмірге әкелсе, күйеуі жазаланады. Бала бес айға келгенге дейін, әр жыл бойы ол бір жылқы береді. Бестен тоғыз айға дейінгі бала кем туса, әрбір ай сайын күйеуі бір түйе төлейді.

Қыз баланы зорлау өлім жазасына кесіледі. Күйеуі бар әйел жүріс жасаса, оны өлім жазасына кескен.

Бөтен адам күйеуі әйелді ұрлап әкетсе, ол өлім жазасына кесіліп немесе күн төлейді. Қан алмастыру өлім жазасына кесіледі.

«Алланы», «Құдайды» алмастыру, нақтылап айтсақ, өзі мұсылман бола тұра, басқа дінге еніп кетсе, ол жеті айыпты дәлелдейтін куәгердің алдында өлім жазасына кесіледі. Ол жаза жеті таспен атылып жүзеге асырылады.

Байқап отырсақ, болашақ юристер «Элективті курс» материалын меңгеру арқылы бұрынғы заңдардың бүгінгіге келмеуінің салдарын шешу мен кейбір қажеттісіне қатысы шешім қабылдауда гумандық ұстаным таныту мақсатын көздей алуына мүмкіндік жасалады. «Мировой сот» Шоқан Уәлихановтың реформаға сын айтып, оны билер сотының өзгеріссіз қалуымен қабылданбағаны бүгінгі өсіп келе жатқан жеткіншектердің моральдық-этикалық нормада өсуіне қозғаушы күш [3]. Ауытқып, ұлттық тамырымыздың, кодымыздың басқа бағдарға бұрылып кетімізбен түсіндіріледі. Қаншама жас қыздарымыз ұятты ысырып тастап, некесіз бала әкелу, бала қажет болмаса, одан әртүрлі жаман жолдармен құтылу, өлтіру, балалары әке-шешесіне қол салу, неше түрлі адамның аузы бармайтын күнәларға бату, дінді секталарға бөліп, террористік қылмыстарға бару секілді мәселелер туындап өтырғаны жан күйзелісін келтіреді.

Егер болашақ юристер бұрынғы «Алтын ғасыр» қоғамының әдет-ғұрып, салт-дәстүр негізінде құрылған Тәуке ханның «Жеті жарғысымен» жай танысса, ол заңдарды қайта жаңғырта алмаса да ұлттық рухани тазаруды, ұлттық кодты сақтауымызға біраз үлес қосары сөзсіз.

Болашақ юристердің философиялық, педагогикалық дүниетанымын «Алтын ғасыр» заманындағы құқықтану тұрғысында дамытуға А. Левшин мен Шоқан Уәлихановтың еңбектерін меңгерулеріне бір топ зерттеушілер нұсқалы да салыхалы ғылыми жұмыстарын жариялады [4].

Аталған еңбектердің I томында 19 ғасырға дейін сақталған билер сотының ежелгі көне дәстүрлерін сақтап, оның әділдігі мен жариялығы қатысушылардың шығарылған шешімге дат алмауларын қамтамасыз етіп отырғаны жайлы А. Е. Алекторов [5]: «Істі қарастыру кезінде би және ақсақал дауласушыларға асқан әділдік танытуды өзінің қасиетті парызы санайды. Ол екі жақтың дәлелдемелерін әбден тыңдап болған соң ғана өзінің әділ шешімін жариялаған және ол шешім міндетті түрде орындалған», – деп жазды. Міне, осы пікірдің өзінен билер сотының әділ шешім қабылдап, екі жақтың уәж айтуларына мүмкіндік берілмейтіні, даудың ұзақ уақытқа созылмайтыны байқалады.

Осы I томда А. Е. Алекторов пен Шоқан Уәлихановтың еңбегінен билер соты жайлы тұжырымдарын байқадық. Біздер А. Е. Алекторовтың пікірін жоғарыда келтіріп өттік. Ал Шоқан Уәлихановтың пікірі: «билердің беделі Европадағы ақындар, ғалымдар, адвокаттар сияқты өздерінің жеке бастарының қасиеттеріне байланысты болған» – деп, өз ойын ашық айтқан.

Академик С. З. Зиманов [6]: «Қазақ құқығының қалыптасып, жүйелі түрде дамуына алғы шарт болған үш факторды баса айтқан жөн. Олар: біріншіден, қазақтар және олардың ата-бабалары мекендеген Еуразиялық континенттігі жердің байтақ кеңдігі».

Қазақ Республикасы бүгінгі күні аумағы бойынша әлемде 9-орында, 2,72 млн. Шаршы км, ал 200-300 жыл бұрын бұдан да үлкен –1,5–30 есе аумақты алып жатқан. Екіншіден, көбінесе Шығыстан Батысқа қарай дүниені дүрліктіре ауысқан көшпелі және жартылай көшпелі қоғамдар мен бірлестіктердің жүздеген жылдарға созылған жолдары, осы Еуроазиялық дала өткен, немесе одан басталған. Осы ұлы көш басында, сонымен бірге Орта Азия мемлекеттік құрылымдарының ауысуы және ыдырауы барысында, олардың бөлшектері осы Қазақия деп аталатын «еркін» аумақты мекендейді. Олар өзінің мәдени демократиялық, әдеттік-құқықтық дәстүрлердің өзін ала келді. Үшіншіден, осы ұлан байтақ кең далада соғыстар мен жаугершілік рухы бейбітшілік өмірге ертерек ауысты... – деп тұжырымдаған.

Бұл тұжырымнан біздер болашақ юристердің білім мазмұнына «Алтын ғасыр» заңдылығын санасына сақтауына академик С. З. Зимановтың қазақ

құқығының қалыптасып, оның жүйелі нұсқалы тұрғыда ұдайы өркендеп отыруына аталған үш алғышарты себеп болғаны – қозғаушы күш [6].

Білім мазмұнына А. Байтұрсыновтың [7] пікірін келтіріп өткен жөн: «Бұрынғы әділ билердің қолында билігі қазақтың неше түрлі дертін жазатұған жақсы дәрі еді, бұл күнгі арам билердің қолында дәрі болмақ түгіл, у болып жұғып тұр. Дәрі жаман ба, дәрігер жаман ба? Дәрі жаман болса, басқа дәрі алу, дәрігер жаман болса, басқа дәрігер шақыру дұрыс емес пе?...

1822-ші жыл уставы шықпастан бұрып қазақ билігі (соты) өзінде еді, қазақ өз тентегін өзі тыюшы еді. Ол кезде сайланған би жоқ, қазақтың қадірлі, халық қалаған билері билігі айтушы еді. Биге екі жағы келіп жүгініп бидің әділ саналып, оны бұзамын деу болмаушы еді. Қазақтың мұндай билері, ілуде біреу болмаса, қиянат билік айтпаушы еді... Қазақтың бұрынғы тұрмысы – рәсімі өзгере бастаған соң, халық руға бөліп көбейе бастап, бытыраңқы тәртіп әр ел шаруасының ыңғайымен әр жерді мекен етіп, бұрынғы жұрт тегіс сыйлайтын тура билер азая бастады.

А. Байтұрсыновтың бұл пікірі билер сотының адамгершіліктің бері болуына, адамдардың қылмыс жасаушыларға немқұрайлы қарамауына, билер сотының турашылдығына сенімнің беріктігі секілді көрсеткіштер айқын айшықтала дәлелдене сипатталған. Қазақстанның саны көбейіп, шашырап кетуі. Қ. Сатпаев: (I том, б.94). «Ханда қырық кісінің ақылы болса, биде қырық кісінің ары, білімі бар», Тура сөзді «әділ жарғыға» сансыз адамның батасы тимекші. «Батамен ел көгереді» дегендей, сондықтан қазақ сияқты көпшіл елде қашан да ханнан гөрі бидің қадір-қасиеті басым болады. Ханның арқа сүйеуі жарасымды бимен табылады. Бисіз хан оңбайды, хандықпен қатар қырағы билікте бір жерге ас қосса, ондай ханды ел де сүйеді, ұмытпайды, шежіресіне атын қалдырады. Алты алашқа мәлім ескі жолды Есімхан, қасқа жолды Қасымхан, тура жолды Тәукел хан, Жеті жарлығы Өз Тәуке, ер Абылай – бәрі де осындай хандық пен билікке қатар ие болған «қасиетті адамдар»...

Академик Қ. И. Сатпаевтың [8] 1927 жылы Ер Едіге атты еңбек Мәскеуде жарияланған, кеңес үкіметінің алғашқы жылдары осындай қазақтың билер соты жайлы өткір де ақиқатты пікір айту ғалымның өз еліне деген сүйіспеншілігін, зерттеушілік парызын танытады. Бұндай пікірді түсінген болашақ юрист білім мазмұны арқылы өзінің патриоттық көзқарасы сот жүйесіне парадигмамен жаңашылдықпен қарауы арта түспек. Аталып отырған I томда М. Әуезовтің пікірі: (94 бет).

«Билер айтысының қазірде барлық түрлері жиналып болмағандықтан, екінші бұл түрдегі айтыстар ерекше көп болғандықтан, бұл күнде түгел жіктеп, бөліп қоюға болмайды. Сондықтан, қазіргі қандай түрлері кездесетінін айтамыз... Осы бетпен қарастырғанда билік айтыстары: бірінші – дау мен билікті

қоса айтып, ру жігінің намысын қорғаған. Мысалы, Бұхар Жыраудың Керейге айтқаны: «Керей қайда барасың,

Сырдың бойын көбелеп.

Екінші – екі биді әділ билікке таласып айтқан талас сөздері. Мысалы Ақтайлақ пен Солтанбай билігі.

Ақтайлақ: Бай қонысын сұрасаң,

Батпақ сулы даласы... – деп өзінің кеудесін түртіп:

Сен төрт кісі күмән ұстатсаң,

Мен тоқсан түйе күн кестім,

Сөзімнің болса расы. (Бұны Солтанбай ұнатпайды).

Үшінші, арбасын ырғалтып жұмбақ пен, түспалмен айтысатын талас билік, – мысалы, Қараменді мен Кеңдібай билігі.

Төртінші, дау мен билік тұсында, не жамандап, не мақтап айтатын сөздер.

Мысалы Сарыбайдың Солтанбай төреге айтқаны. Жоғарыдағы академик М. О. Әуезовтің билер [9] айтыс арқылы мәселелерді шешуі жайлы пікірі ерекше.

Академик М. О. Әуезов билердің дау-дамай шешудегі жанрлық ұстанымдарына төрт түрлі жіктеме жасап, сөз құдыретімен арадағы қастастықты, кекшілікті, жеккөрушілік секілді адамдардың бақыты мен берекесін кетіретін кеселді мінез-құлықтарды айтыс өнерімен түзету шеберліктеріне тоқталған. «Алтын ғасыр» атанған қоғамдағы адам тағдырын шешудегі адалдық пен сенімнің турашылдығына, нұсқалылығына мән берген. Дәл осындай ғылыми-әдеби тұрғыда билердің рухани құндылықтарын әдеби кеністікте кездестіру қиын. Өкінішке орай, бұл ғылыми тұжырым да білім мазмұнына енгізілмеген.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Селевко, Г. К.** Современные образовательные технологии: Учебное пособие. – М.: Народное образование, 1998. – 256 с.

2 **Жуматаева, Е.** Этнопедагогика. – Алматы, 2018. – 397 б.

3 **Левшин, А.** «Описание киргиз-кайсацких орд и степей». – СПб., 1832. – Ч. III. – С. 169–170.

4 **Уәлиханов, Ш.** «Сот реформасы туралы жазба». – Алма-Ата, 1949.

5 **Алекторов, А. Е.** Киргизская степная газета. – 1890. – № 2. – I том. – б. 31.

6 **Зиманов, С. З.** Қазақ құқығын бағалау тарихы туралы. Қазақтың ата Зандары II том. – Алматы: «Жеті Жарғы», 2004. – 7–15 б.

7 **Байтұрсынов, А.** Жаңа низам. – Алматы: Жеті жарғы, 1996. – 14, 64–65 б.

8 **Сәтпаев, Қ.** Ер Едіге. – Мәскеу, 1927.

9 **Әуезов, М.** Жизнь и творчество Абая Кунанбаева. В сб: жизнь и творчество Абая. – Алма-Ата, 1954. – С. 7–8.

10 **Сластенин, В.** Педагогика – М., 1998. – 256 с.

11 **Жанайдаров, О.** Степная Конституция хана Тауке // Мир закона. – 2001. – № 2–3. – С. 38–39.

12 Законы хана Тауке. История Казахской ССР (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 2. – Алма-Ата: Наука, 1979. – С. 334–341.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

А. Б. Ахметжанов¹, Е. Жуматаева²

«Жеты Жарғы» Тауке хана как предмет содержания образования будущих юристов

^{1,2}Гуманитарно-педагогический факультет,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайғырова,

г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

А. В. Akhmetzhanov¹, E. Zhumatayeva²

Tauke Khan's «Jety Zhargy» as a subject of educational content for future lawyers

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,

S. Toraihyrov State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В этой статье авторы исследуют уникальную роль Судебной реформы Тауке-хана и семи законов Устава в повышении важности создания контента на основе традиций. Тауке-хан является самой достойной фигурой в привлечении нации на международный уровень, иерархию. Исследователи, которые дифференцировали сегодняшнюю историю, указали, что решения Тауке-хана принесли значительный вклад в решение публичных вопросов, в том числе концепции «Совета Биев», в котором рассматривались актуальные вопросы в коллективных сессиях и предусматривались их оптимальные решения. Таким образом, один вопрос был поднят до такой степени, что он не обсуждался снова. Совет палат имел право на государственную компетентность и позволял им работать на регулярной основе.

In this article, the authors explore the unique role of Judicial reform of Tauke Khan and the seven laws of the Charter in raising the importance of

creating content based on tradition. Tauke Khan is the most worthy figure in attracting the nation to the international level in the hierarchy. The researchers, who differentiated today's history, indicated that Tauke Khan's decisions had made a significant contribution to solving public issues, including the concept of the «Council of Biys», which addressed pressing issues in collective sessions and provided for their optimal solutions. Thus, one question was raised to such an extent that it was not discussed again. The Council of Chambers was entitled to state competence and allowed them to work on a regular basis.

SRSTI 14.35.07

A. O. Alzhanova

PhD student, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, 050022, Republic of Kazakhstan
e-mail: deimd@mail.ru

THE POLYLINGUAL COMPETENCE IN MODERN EDUCATION AS THE WAY OF KAZAKHSTAN'S GROWTH

The article is devoted to the aspect of developing polylingual competence of Kazakhstani students of linguistic and non-linguistic specialties. The aim of developing such a competence is to prepare students to communicate and live in polylingual and polycultural modern world to lead the country to prosperity and remember the dignity. The author tries to underline the importance of polylingual competence which is significant today in modern Kazakhstan. The polylingual competence is the basis for learners of any specialty. Developing the chosen competence students become polycultural. Aside from that students due to English knowledge as the international language are ready to communicate in global process of constant integration in all spheres. Polylingual competence is the part and partial of any educational process, obviously it is the core of successful life not only of separate individual but the whole society and country, in general.

Keywords: trilingual education, polylingual competence, development, languages, polylingual person.

INTRODUCTION

Polylinguality is a phenomenon that means combining more than two languages within a single human being. Polylinguality is also comprehended using the culture peculiarities of language that is having being used by the exact moment. It has been happened in Kazakhstan (as well as in some other post Soviet Union countries) as the result of historic facts.

The notion «polylinguality» is used in the following article. European colleagues mean the same phenomenon in a «multilingualism» notion. The two terms are synonyms.

The modern epoch of multilingualism is identified as the linguistic diversity co-existence and might be seen as a challenge. The magnificent analogy is presented by Garcia [1]. The idea is the following: the language diversity is like a backyard garden

full of different varieties of beautiful flowers. In order to survive they need a protection and proper care. Furthermore, scientists claim multilingualism as a common global phenomenon [2]. They also state that nowadays the number of existing languages in a world is nearly 7000, while the number of independent countries is 200 only. In a modern world the linguistic is dynamically changing. The immigrants' flows across the borders, languages are no longer preserved. As Bjorklund M. states «The awareness of the importance of well-planned linguistic and cultural enrichment strategies has increased» [2]. Although, multilingualism may be described as a common phenomenon, Malykh presents it as the rare phenomenon if it is understood as the qualitative usage with high knowledge of three and more languages both in a daily life and professional area [3]. Regarding the comprehension of term «multilingualism», the language policy might be a part of it. From this aspect Ricento and Hornberger used a metaphor of an onion, as onion consists of many different layers [4].

In my opinion, polylinguality is most commonly enacted through educational and economical spheres. Naturally, polylingual person develops descriptions of different conceptions. In Kazakhstan the current reality demonstrates the polylinguality as the importance of collaborative usage of three languages in order to lead the state to a better economical position in a world, presenting the huge potential.

MAIN PART

The problem of a language situation in modern Kazakhstan is reflected in the President's N. A. Nazarbayev's call of the Republic of Kazakhstan «New Kazakhstan in the new world» of 2009, where the purpose defines in providing competitiveness of the country and its citizens, implementation of the cultural project «Trinity of Languages» is being installed step-by-step, according to which development of three languages is necessary: Kazakh as state language, Russian as language of international communication and English as language of successful integration into global economy. The presidential decree approved the state program of languages' development and functioning in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020.

In Kazakhstan new system of teaching children in schools is being installed. The innovative key is – learning lessons in three languages, they are: Kazakh, Russian, English. Society debates whether this changing is the cause of future problems of young generation. Educators bother that there are not enough qualified teachers who can teach subject in foreign language. Chairmen, ministry of education and science confirm that setting trilingual education is not an immediate move. Although some parents and educators oppose trilingual education, there is some evidence that trilingual education yields positive results.

Opponents of trilingual education claim that children will have a lingua mixture in heads while learning three languages at once. But, this is nothing more than just a

human fear. Psychologists say that children's brain especially in early years is very flexible. Children learn very quickly and remember the information for a long time.

Moreover, opponents also maintain that trilingual education is not a good idea because teachers and the whole educational system are not ready. However, they ignore the fact that the turning trilingual education on is in the process. It is logically that training teachers of how to teach Physics, Chemistry, Biology, and many other subjects in English is a time taking process. The system needs new ways of developing. Otherwise, there will be no progress, growth. Nowadays, many teachers get the workshops, seminars to be qualified enough for trilingual education. Those who learn several non-native languages adjust for life changing faster than those who don't. S. Nurbek is a nice example of polyglot in the state; he held some top positions and even work in the USA, providing lectures to students.

In Kazakhstan the Concept of development of foreign-language education which determines the purposes and content of foreign-language education according to international standards – the all-European competences of foreign language skills representing system of levels of proficiency in language and system of the description of these levels with use of single system of concepts which can be used for the description of any system of certification and, therefore, and any training program, is more whole than training and finishing with the competences reached as a result of training.

The presidential decree of the Republic of Kazakhstan of June 29, 2011 No. 110 approved the State Program of development and functioning of languages in the Republic of Kazakhstan for 2011–2020 in which main objectives, tasks and the directions of language policy of the state are planned. Subjects of educational process in case of a learning of foreign language first of all are students and teachers. The relations of the student and the teacher are under construction on the basis of cooperation, respect of the identity of the student and reasoning to freedoms of development according to specific features. And students play more and more active role in educational process, the most demanded are a capability to self-training, increase in personal responsibility and activity in acquisition and knowledge transfer, and the teacher acts more as the manager of training process and as the mentor, therefore from it such qualification characteristics as presence of high level of information and technological, organizational, communicative, pedagogical and professional competency are required; presence of innovative culture and mobility, great pedagogical and professional skills, and also rather high level of proficiency in English. The important role in case of the organization and maintenance of educational process is played by also educational and methodical services of higher education institution.

The purpose of management of educational process in conditions a trilinguality can be formulated as increase in management efficiency that, in turn, leads to more effective assimilation of knowledge, skills and allows to intensify training process to

a foreign language and to achieve for rather small amount of hours of good results both in the language plan, and in respect of co-managing and self-government by training process.

Now children of Kazakhstan need to know three languages in the future to manage to support itself and the family. The President of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev shared such opinion during the XXIV session of Kazakhstan's people's assembly «Independence. Consent. Nation of the single future». «I am absolutely convinced, children should be taught when they are children. Trilinguality is needed for our children. They are children of all planet: the state language shall be known, Russian – our language of communication, English – world language, language of world science, innovations, the Internet», – N. Nazarbayev emphasized. According to the Head of state, trilinguality implementation in the sphere of school education is training of the Kazakhstan children for the future. «Who knows what language will dominate in the world? On the second place, by the way, there is Chinese – by the number of people who apply language. Perhaps, once Chinese we should learn also, I don't know, maybe, language of Hindus whom one billion two hundred thousand. But now for advance, for education, for formation of the young man who capable will contain himself, the family and to raise children, – English is necessary», – the President of Kazakhstan added [5].

The fundamental strategy in language development in Kazakhstan is based on «The State program of language functioning and development: 2011–2020». The principal aim of document is to strengthen the social and communicative function of the state language, which is Kazakh; to preserve the culture aspects of Russian language; and to develop English language as well. In Kazakhstan the idea of languages development is the mainstream these days. Many actions from the society and educators are aimed to support the learning languages. Thus, considerably not long ago, the decision of expanding English into the primary education was made. According to the strategic plan of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2011–2015, in 2013 were developed for primary education and curriculum for teaching English to Grades 1–4. As the plan states, the English learning age now is 6–7, usually it is the age of Grade 1. Besides, the modern curriculum directed to shape intercultural communication and presents the integration of culture diversity within units of different themes.

Modern youth comprehends the importance of English language clearly. They need English to communicate with people all around the world, to hold proper positions at work, to serve to motherland and to whole world as the polylingual person who spreads the harmony and friendly attitude to a great diversity of cultures. For this purpose in mind, the polylinguality provides an opportunity to be aware of the latest news in every sphere of human life, whether it might be the scientific research

or economics; an entertainment updates or historic events. According to the data in Kazakhstan since 2004, 32 schools have introduced an experimental program of studying English starting from the second grade with one hour per week; in 2011, English was studied from Grade 2 in 115 schools, involving a total contingent of more than 51 000 students [6]. Today when the economics is in developing process in Kazakhstan, the young professionals who know international language are in a high need to direct the country to a prosperous way of living. Study shows that there are nearly 3500 international companies in Kazakhstan. Moreover, the President makes business trips to powerful countries all around the globe to suggest to investors to be partners because the business communication with the foreign investors is very beneficial to both sides. Periodically in Kazakhstan business forums take place; they aimed to make agreements that will support and increase the economics of country. The Kazakhstani scientists understand the challenges that students face today, as approval they write: «The changes in a modern labor market new demands on university are placing» [7]. Therefore, the emerging the international English language in to a life of everyone is extremely crucial to Kazakhstani people.

CONCLUSION

To sum up, the globalization, immigration and migration processes are increasing nowadays and intercultural focus is in the centre of discussions. Language connects cultures. Foreign language students need to develop an intercultural competence. Scientists' statement is the following one: «When language skills and polylingual competency become linked in a language classroom, students become optimally prepared for participation in a global world».

Today the current situation is that worldwide there is much more opportunities and open doors ahead if one knows several languages. In Kazakhstan the youth is sure that trilingual education leads to a better future. The state is developing and now the polylingual specialists are in high demand. The President Nursultan Nazarbayev in his annual call to the people «New Kazakhstan in a new world» stands for the development of three main languages: Kazakh language as the state language; Russian language as the language of interethnic language; and English language as the key to successful integration to global economics [8].

REFERENCES

- 1 **Garcia, O.** Societal Bilingualism and Multilingualism Mimeography. – New York : City University of New York, 1992.

2 **Bjorklund, M., Bjorklund S., Sjöholm, K.** Multilingual policies and multilingual education in the Nordic countries // International electronic journal of elementary education. – 2013. – № 6 (1). – P. 1–22.

3 **Malykh, V.** Mnogoyazychie v obrazovatelnom prostranstve. – Izhevsk, 2014. – P. 258.

4 **Wedin, A., Wessman, A.** Multilingualism as policy and practices in elementary school: powerful tools for inclusion of newly arrived pupils // International electronic journal of elementary education. – 2017. – 9 (4). – P. 873–890.

5 **Nazarbayev, N. A.** (2012). Call for the people of Kazakhstan of President of the Republic of Kazakhstan www.akorda.kz/presidentkazakhstan/poslanie_prezidenta

6 **Zhetpisbayeva, B., Shelestova, T., Abildina, S.** Examining teachers views on the implementation of English as L3 into primary schools: a case of Kazakhstan // International electronic journal of elementary education. – 2016. – 8 (4). – P. 659–674.

7 **Lakova, A., Chaklikova, A.** Management of Students' Independent Work through the Project Technology in Foreign Language Education // International Journal of Environmental and Science Education. – 2016. – 11 (5). P. 7888–7898.

8 **Nazarbayev, N. A.** The message of the President of Kazakhstan to the people 10.01.2018

Material received on 30.05.19.

A. O. Әлжанова

Заманауи білім берудегі көптілдік құзыреті Қазақстанның даму жолы ретінде

Абылай хан атындағы қазақ халықаралық қатынастар
және әлем тілдері университеті,
Алматы қ., 050022, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. O. Альжанова

Полиязычная компетенция в современном образовании как путь развития Казахстана

Казахский университет международных отношений
и мировых языков имени Абылай хана,
г. Алматы, 050022, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Бұл мақала тілдік және тілдік емес мамандықтардың қазақстандық студенттерінің көптілді құзыреттілігін дамыту аспектісіне арналған.

Көптілді құзыреттілікті дамытудың мақсаты студенттерді қазіргі заманғы көпмәдениетті әлемде өзара қарым-қатынасқа дайындау болып табылады. Осы құзыреттің дамуы өз қадір-қасиетін ұмытпай, елді өркендеу жолына шығаруды білдіреді. Автор Қазақстандағы көптілді құзыреттіліктің маңыздылығын атап өтуге тырысады. Көптілді құзыреттілік – бұл барлық мамандықтағы білім алушылар үшін негіз болып саналады. Бұл құзыреттілікті қалыптастыру көпмәдениетті тұлғаның қалыптасуына әкеледі. Сонымен қатар, көптілді құзыреттілікті қалыптастыра отырып, студенттер ағылшын тілінің халықаралық ретінде арқасында өмірдің барлық салаларында қазіргі әлемде еркін тұрақты интеграцияға дайындалуда. Көптілді құзыреттілік білім беру процессінің өзегі болып табылады; жеке адамның да, жалпы қоғамның да табысты өмірінің кілті.

Данная статья посвящена аспекту развития полиязычной компетенции казахстанских студентов языковых и неязыковых специальностей. Целью развития полиязычной компетенции является подготовка студентов к взаимодействию в поликультурном современном мире. Развитие данной компетенции подразумевает выведение страны на путь процветания, не забывая собственного достоинства. Автор старается подчеркнуть важность полиязычной компетенции в нынешнем Казахстане. Полиязычная компетенция – это основа для обучающихся всех специальностей. Формирование данной компетенции ведет к становлению поликультурной личности. К тому же, формируя полиязычную компетенцию, студенты, благодаря английскому языку как международному, готовятся к свободной постоянной интеграции в современном мире во всех сферах жизни. Полиязычная компетенция является стержнем образовательного процесса; ключ к успешной жизни, как отдельного человека, так и всего общества в целом.

FTAMP 14.07.09

Ұ. Ш. Байманова

PhD докторант, Гуманитарлық ғылымдар факультеті, Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы
e-mail: Ubaymanova@mail.ru

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА СЫНИ ТҰРҒЫСЫНАН ОЙЛАУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада студенттердің сыни тұрғыда ойлауды меңгерудің әдістемелері қарастырылады. Бұл мақалада сыни тұрғыдан ойлау әдістемесіне нақты анықтама беріледі және студенттердің сыни тұрғыдан ойлау алуы үшін қандай дағдыларды меңгеруі қажеттігі көрсетіледі.

Шетел тілі сабағында жасөспірімдердің тілдік қарым қатынас жасау икемділігімен олардың тілге деген қызығушылығын ояту біздің алда тұрған басты міндеттеріміздің бірі болып табылады. Қазіргі кезде бұл тақырып шетел тілін оқыту үдерісінде өзекті болып табылады. Студенттерді қандай да бір жағдаятқа немесе құбылысқа дұрыс сұрақ қоя білуге, сонымен қатар өздеріне қызықты сұрақтардың нақты жауабын таба білуге үйретуде оқытушы маңызды роль атқарады. Студенттердің мұндай ойлай білу қабілеттілігі өз кезегінде білім алушылардың интеллектуальды даму үдерісін басшылыққа ала отырып, сыни тұрғыдан ойлау деп аталады.

Кілтті сөздер: сыни тұрғыдан ойлау, білім, мәлімет, шешім шығару, бағалау, ынтасын арттыру, дебат.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы білім беруді дамыту тұжырымдамасының алға қойып отырған басты міндеттерінің бірі-халықаралық білім жүйесіне ену. Демек, жоғары оқу орындарына болашақ мамандарды кәсіби дайындау шет тілін жетік менгерген, жан-жақты дамыған, сыни тұрғыдан ойлауға қабілетті ұрпақты даярлау жөніндегі мемлекеттік қажеттілік талаптарына байланысты жүргізілетін іс. Қоғамның елеулі өзгерістерге түсуі, адамның мақсат-мұраттарына, тұрмыс-тіршілігі мен мінез-құлқына, сондай-ақ өзінің жеке басына да субъект ретінде өзгеріс енгізуде. Ағылшын тілін, жаңа технология мен озат тәжірибені ұлттық және жалпыадамзаттық құндылық қағидаларымен сабақтастыра зерттеу –

бүгінгі күн талабынан туындап отырған педагогика ғылымының міндеттерінің бірі. Бүгінгі таңда ағылшын тілін оқыту және жаңа заман талабына сәйкес қарастыру – бұл адамды өзі өмір сүрген ортаның жемісі ғана емес, сол ортадағы тілдік қарым қатынас, адамгершілік қарым-қатынасы әрекетімен көрінетін субъект деп танылуымен айқындалады [1].

Жоғары оқу орындарында шетел тілдерін оқытуда болашақ мамандардың кәсіби даярлығын жетілдірудегі міндеттердің бірі, олардың сыни, ізденімпаздық тұрғыдан ойлау қабілетін жетілдіру болып табылады. Себебі студенттердің өзіндік шығармашылықпен ақпаратты талдай алуы, олардың сабаққа деген қызығушылығын арттыратындай сан түрлі әдістерді қолданып отыру мұғалімнің бірден бір көрсететін шеберліктерінің белгісі. Әрбір ұстаздың мұндай шеберлігі әрбір сабақтың мазмұны мен сапасы артып, студенттердің ізденімпаздық, шығармашылық деңгейі артады. Сонымен бірге олардың пәнге деген қызығушылықтары көріне бастайды.

Студенттердің сыни тұрғыдан ойлауын дамытудың негізі-әрбір идеяның кез келген себептерін, оның жүзеге асуын және өзінің ой елегінен өткізіп жариялау.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ағылшын тілі сабағында жасөспірімдердің тілдік қарым қатынас жасау икемділігімен олардың тілге деген қызығушылығын ояту біздің алда тұрған басты міндеттеріміздің бірі болып табылады. Сондықтан студенттердің күнделікті сабақ үдерісінде өтілетін тақырыптарға байланысты олардың сөйлеу дағдыларын жетілдіру, білімділік пен қабілеттерін арттыруға арналған сан алуан түрлі жаттығуларды орындатуға болады. Мысалы, тәрбие мен тілдік қарым қатынасқа арналған кинофильмдер, боялған карточкалар және де сұрақ-жауап өткізу. Олардың тағы да қызығушылығын арттыру мақсатында әртүрлі деңгейдегі жаттығуларға байланысты қызықты ойындар ұйымдастырса болады. Сыни тұрғыдан ойлау қабілетін арттыру мақсатында бірін-бірі басқару, бағалау және ынталандыру әдістерін қолданады.

Студенттердің сыни тұрғыда ойлау дағдыларын шетел тілдері сабақтарында дамытуда еліміздің және де шетелдік ғалымдардың еңбектерін саралай отырып, олардың зерттеген тиімді әдістерін де пайдаланып отыруға болады.

Сыни тұрғыда ойлауды қалыптастыруға бағытталған әдістеде ойлау қызметінің төрт кезеңін қолдану негізінде процесті технологияландыру жүзеге асады:

- 1) болжам пікірді айқындау және ой таластыру;
- 2) деректің дәлдігі мен логикалық бірізділігін тексеру;
- 3) контексті қарастыру;
- 4) баламаларды зерттеу [2].

Бірінші кезең – материалды (ақпаратты) зерттеу барысында туындаған болжам пікірлерді екі жақты талдау үдерісін және тыңдаушының белгілі бір мәселеге орай бұрынғы пікірлерінің өзгеруін қамтиды. Екі үдеріс те бір мезгілде жүріп жатады, өйткені адам ойлау барысында өзі үшін болжамдарының анық аяқталуы мен жарамдылығына үнемі оралып отырады. Мұның нәтижесінде оның өзіндік пікірлері мен құндылық бағдары өзгереді.

Контекст сыни тұрғыда ойлаудың қалыптасуында маңызды рөлге ие, өйткені ол кейде мәтінге қарағанда едәуір салмақты функционалдық қызмет атқарады. Контекст, әдетте, ақпараттың паралингвистикалық (тілдік) мазмұнын құрайды және ауызша емес тәсілдермен (ым, ишара және т.с.с.) орнығады. Лексикалық контекст көбінесе сөздің семантикалық көп мағыналылығы астарында болады.

Баламаларды зерттеуде түрлі әдістемелерді пайдалану арқылы қол жеткізіледі. Мысалы, күрделі ақпаратты оны талдау (бөлу) нәтижесін жеңілдетеді, көзге елестету және тәжірибеде қолдану немесе проблеманы шешудің нұсқаларын табу мақсатын көздеген рөлдерді ауыстыру, яғни адам хабарлама авторы көзқарасы тұрғысынан сөйлейді, не ойға қозғау салудың қатысушысына айналады [3].

Студенттердің дербес жұмысы бірнеше себептерге байланысты, тек қана білімді өз бетерімен игеру дағдыларына үйреткенде ғана, олардың алған білімдерін сыни ой елегінен өткізіп, шығармашылықпен қолдану шеберлігін қалыптастыруға болады. Бұл болашақ педагог үшін тәрбие және оқу қызметінде айрықша мәнді.

Сабақта оқытушының басшылығымен оқулықпен және басқа әдебиетпен дербес жұмыстың қолданылуы, студенттердің педагогикалық материалдармен жұмыс істеуге, кітаппен тиімді жұмыс әдістерін игеруге, оқығанын сыни тұрғыдан ойлауға үйретеді.

Шетел тілдері сабақтарында студенттердің жұмыстары тек қарапайым оқу мен айтып беру механизмдеріне сүйеніп қана қоймауы үшін, тапсырмаларды тек өз беттерімен оқу негізінде ғана орындауға болатындай, практикалық сипаттағы міндеттерді шешу түрінде де беру қажет. Сабақта жаңа материалды оқыған кезде, оқушылардың дербес жұмысын пайдалану тәжірибесі, осындай жұмыс түрі мұғалімнің тақырыпты түсіндіруінен көбірек уақыт алады деген пікірді толығымен жоққа шығарады. Алайда, студенттердің дербес жұмысын басқа әдістермен тиімді үйлестіру керек, әрі оны оқу үдерісінде барлық буындардың табиғи бөлігі болып енетіндей жоспарлау қажет. Бұл жағдайларда студенттердің дербес жұмысы тек білімді игеруіне ғана емес, олардың ойлау қабілетінің дамуына да ықпалын тигізетін болады.

Оқытушының жеке тұлғасына тікелей қатысты өзіндік сыни жазбалары мейлінше бағалы болып табылады: топ алдында өзін ұстай білуі, әдептілігін, қажетті мәнерін сақтауы, жеке мінез-құлқының табыстары мен сәтсіздіктері, білімдері мен біліктерінде көрініс берген кемшіліктері т.б. Күнделік жазбалары есептің ресми құжаттарында көрініс таппайтын педагогикалық деректерді мезгілінде, әрі жан-жақты ұғынуға жәрдемдеседі. Бұлар өзін-өзі бақылауды үйретеді, педагогтың сыни әдістемелік ойлай білуі мен өзін-өзі тәрбиелеуінің дамуына қызмет жасайды. Оларды сондай-ақ, ғылыми мақсатта да қолданылуы мүмкін.

Студенттердің өз беттерімен кәсіби білімін жетілдіруінің маңыздылығы мынаған келіп саяды: жоғары оқу орындарында оқыған кезінде олар сыни ойлауды, кәсіби міндеттерін шешудің жаңа да тың тәсілдерін табууды үйренулері керек, ғылыми ақпарат тасқынында бағыттарын анықтай білуі тиіс. Студенттердің кәсіби білімін өз беттерімен жетілдіру процесінде оқытушы студенттердің танымдық қызметіндегі ұйымдастырушысы, көмекшісі, тәлімгері болуы керек, бұл өз кезегінде оқытушыға қойылатын талапты күшейтеді. Кәсіби білімді өз беттерімен жетілдіруін басқаруға тек оқу тобы мен мамандандырудың оқытушылары ғана қатысып қоймайды. Сонымен қоса, осынау үдеріс студенттердің кәсіпті таңдауымен, кәсіби қызығушылығымен, педагогикалық қызметке бейімділігімен, өз бетімен білімін жетілдіруге талпынысымен, басқаша айтқанда, студент тұлғасын жан-жақты зерттеу негізінде жүзеге асырылады. Бұл жағдайда жоғары оқу орындарында психологиялық қызметтің ұйымдастырылуы маңызы. Кәсіби білімін өз бетімен жетілдіру – жас маманның тұлғасын қалыптастырудағы қозғаушы күш. Өз бетімен кәсіби білімін жетілдірудің дербестік, шығармашылық сипаты студент жеке тұлғасының қалыптасуында да маңызды роль атқарады [4].

Білім – тоқтаусыз, толассыз процесс. XXI ғасыр білімін адамның шығармашылық қызығушылықтарының дамуы, оның өзінің жеке тұлғалық дамуы деп түсіну қажет. Бұл – әр адамның өзін-өзі жасампаздықпен қайта құра алуы, қоғамдық талаптар тұрғысынан өзіне сыни баға бере алуы, айналаны өзгертуге қатыса алуы. Білім арқылы адамның интеллектуалдық, рухани күші артып, жеке тұлғасы қалыптасады. Шығармашылық қызығушылық әлеуеттің дамуы жанашылдықтың қажеттілігін сезіну арқылы, оған деген өзінің сенімдерін қалыптастыру арқылы көрінеді де, өз білімін, танымын кеңейтуге негіз болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, шетел тілі сабақтарында сыни тұрғыда ойлаудың әдістерін қолдану-жасөспірімдердің шығармашылық қабілетін дамытудың негізгі жолы. Ізденімпаздықпен сыни ойлауды дамыту және оларды оқыту

іскерлігі мұғалімнің кәсіби шеберлігінің деңгейін көрсетеді. Сыни тұрғыдан ойлау – өз сенімін қорғау, сену және өз ойынан пікір таба білу болып табылады. Ойлау – бұл субъектінің объективті әлеммен өзара әрекеті, бұл танылатын нысанмен өзара әрекеті, оның барысында күрделі жағдайдан басталатын талдамалы-синтездік қызмет жүзеге асырылады, бұл объективистік білім жүйесімен өзара әрекет.

Ойлау қабілеттілігі өзара тәуелді болып табылады, ол қайтымдылық және қосалқылық қасиеттеріне ие. Мұғалімге қосарланып ойлау әдістерінің әрқайсысы: синтезбен талдау, жалпылаумен салыстыру, нақтылаумен абстракциялау сияқты өзгемен өзара байланысқан кезде ғана маңызы бар екенін естен шығармауымыз тиіс.

Осылайша, талдау синтезбен үздіксіз байланысты. Адам алдымен нысанды бөліктерге бөледі, одан соң оларды үйлестіріп біріктіреді, нәтижесінде нысан туралы жаңа білім қалыптасады, бұл оған білімді жүйелеуге және өзінің ойлау қызметін басқаруға мүмкіндік береді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республкасының Білім туралы заңы (баптары бойынша түсіндірмелерімен) және оны жүзеге асыру жөніндегі негізгі құжаттар. – Алматы : Дастан баспа үйі, 2000. – 336 б.

2 **Омарова, Р. С.** Оқу процесінде танымдық ізденімпаздықты дамыту. – Ақтөбе, 1998.

3 **Әбілқасымова, А. Е.** Студенттердің танымдық ізденімпаздығын қалыптастыру. Монография. – Алматы : Білім, 1994. – 192 б.

4 **Hymes, D. H.** Models of the Interaction of Language and Social Life // Gumperz J., Hymes D. (eds.) Directions in Sociolinguistics: the Ethnography of Communication. – New York : Holt Rinehart and Winston, 1972. – P. 35–71.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

У. Ш. Байманова

Особенности критического мышления на уроках английского языка

Гуманитарно-научный факультет,
Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави,
г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

U. Sh. Baimanova

Features of critical thinking in English lessons

Faculty of Humanities and Sciences,
K. A. Yesevi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan;

В этой статье рассматривается формирование критического мышления студентов. В статье дается определение критического мышления, какими навыками должен овладеть студент, настроенный мыслить критически.

В настоящее время данная тема является действительно актуальной. Как научить студента правильно задавать вопросы по поводу какой-либо ситуации или явления, а также находить ответы на интересующие их вопросы, не оставляет равнодушными преподавателей. Данное умение и называют критическим мышлением, представляющим собой процесс интеллектуального развития.

This article deals with the formation of students' critical thinking. The article suggests what critical thinking is and gives some examples of skills to think critically.

Nowadays critical thinking is really one of the relevant present-day themes. The problem of how to teach students to ask questions about some situation or phenomenon, as well as to find answers to these questions, does not leave teachers indifferent. This ability is called critical thinking as a process of intellectual development.

К. Т. Байниева¹, А. Ж. Умурзакова², Г. К. Шамбилова³

¹к.ф.н., Факультет полиязычного образования, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, 060011, Республика Казахстан;

²к.ф.н., доцент, Факультет полиязычного образования, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, 060011, Республика Казахстан;

³д.х.н., профессор, Департамент стратегического, инновационного и международного развития, Атырауский государственный университет имени Х. Досмухамедова, г. Атырау, 060011, Республика Казахстан
e-mail: ¹gulya.baynieva@mail.ru; ²anastasiya211153@mail.ru;
³shambilova_gulba@mail.ru

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ «ДЕБАТЫ» КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ОБЩЕКУЛЬТУРНЫХ, ЯЗЫКОВЫХ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ

В статье показан педагогический опыт, приобретенный в результате внедрения инновационной технологии «Дебаты» в практику преподавания русского языка в условиях полиязычия. По мнению авторов статьи данная технология действительно способствует достижению необходимых образовательных результатов в соответствии с современными требованиями к качеству высшего образования в Казахстане.

Традиционно дебаты использовались как форма внеаудиторных мероприятий, в школах и вузах организовывались дебат-клубы. В настоящее время дебаты как современная педагогическая технология используется на занятиях по любому языку в полиязычных группах для повышения мотивации изучения языка и формирования профессионально-коммуникативных компетенций. Применение технологии дебатов способствует закреплению, актуализации знаний по специальным дисциплинам, овладению новыми знаниями, умениями, навыками, развитию интеллектуальных, лингвистических качеств и творческих способностей.

Ключевые слова: речевое взаимодействие, грамматические навыки, дебаты, полиязычная группа, игровая технология.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время перед казахстанским образованием встала задача поиска наиболее эффективных методов преподавания трех языков: казахского, русского и английского языков. В силу географического расположения и исторически сложившейся необходимости на территории республики русский язык используется в качестве языка общения между представителями разных наций, поэтому его знание является важным. Последние наблюдения показывают, что степень владения русским языком в казахстанском обществе значительно снизилась. Так, в городе Атырау и Атырауской области, согласно стратегическому плану Управления по развитию языков Атырауской области на 2011–2015 годы наблюдается преобладание коренного населения около 92 % от общей численности жителей области. В этом же документе указано, что доля населения области, владеющего русским языком в 2015 году – 88,3 % (в документе приводятся данные за семь лет и они показывают повышение показателей от 86,4 до 88,3), но анализ владения русским языком студентов последних лет, поступающих на первый курс университета показывает, к сожалению, другую картину. Так, в группе из 23 студентов относительное владение русским языком (навыки говорения, правильного оформления письменной речи – уровень владения примерно А) характерно только для 21,7 % (5 студентов), т.е., у 78,3 % (18 студентов) низкий уровень владения русским языком, что является объективным свидетельством невысокого уровня преподавания русского языка в школе.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Трудности усвоения русского языка обусловлены, прежде всего, расхождениями в системах родного и русского языков, отсутствием некоторых грамматических категорий русского языка в родном языке учащихся, несовпадением их функций в родном и русском языках, расхождениями в способах выражения тех или иных грамматических значений. Кроме того, нерегулярность некоторых языковых явлений в русском языке приводит к необходимости понимания и запоминания значительного количества исключений из правил, что ведет к трудности усвоения языка.

Для всех изучающих русский язык как неродной особую трудность представляют следующее: категория рода, категория одушевленности-неодушевленности, предложно-падежная и видовременная системы. Например, русская категория рода охватывает имена существительные, прилагательные, местоимения, глагольные формы (прошедшее время, условное наклонение, причастия), поэтому правильное усвоение многих явлений грамматики русского языка (склонение существительных, согласование прилагательных,

порядковых числительных и т.п.) зависит от правильного определения рода. Трудности усвоения данной категории связаны с тем, что в казахском языке она отсутствует. Например, казахское местоимение ол переводится как он, она, оно, т.е. не выражает родовую принадлежность и относится к одушевленным и неодушевленным существительным. В связи с этим предложение Ол бірінші курстың студенті переводится как Он/Она студент(ка) первого курса и требует контекста.

В методической литературе рекомендуется обучение грамматике в процессе говорения, поскольку именно благодаря наличию прочно сформированных грамматических навыков обеспечивается полноценное речевое взаимодействие. Практика преподавания на неязыковых специальностях показывает, что одной из эффективных форм обучения грамматическим навыкам говорения является технология дебатов, так как общение является одной из важнейших составляющих процесса обучения языку.

Традиционно дебаты использовались как форма внеаудиторных мероприятий, в школах и вузах организовывались дебат-клубы. В настоящее время дебаты – это современная педагогическая технология, которая может быть применена на занятиях по любому языку в полиязычных группах для повышения мотивации изучения языка и формирования профессионально-коммуникативных компетенций. Сама по себе эта технология относится к игровым формам преподавания.

Целью образовательной технологии «дебаты» является столь востребованное на данном этапе развитие у студентов критического мышления, творческого подхода к решению различных проблем в профессиональной деятельности и в практических жизненных ситуациях. Применение технологии дебатов способствует закреплению, актуализации полученных ранее знаний по специальным дисциплинам, овладению новыми знаниями, умениями, навыками, развитию интеллектуальных, лингвистических качеств и творческих способностей. Дебаты развивают логику, критическое мышление, позволяют сформировать системное видение проблемы, наличие взаимосвязей событий и явлений, различных аспектов их рассмотрения. Они так же способствуют формированию культуры спора и иноязычной исследовательской компетенции [1].

Различают несколько форм учебных дебатов:

1 Классические дебаты – это дебаты, где участвуют 2 команды (тезис/антитезис, утверждающая сторона/отрицающая сторона), а остальные студенты являются либо пассивными слушателями, либо «рецензентами», либо судьями.

2 Экспресс-дебаты – это дебаты, подготовка к которым сведена к минимуму. Подготовка осуществляется непосредственно на учебном занятии.

3 Модифицированные дебаты – это дебаты, в которых допущены некоторые изменения правил. Например, допускаются вопросы из аудитории, организуются «группы поддержки».

4 «Скоростные», или мини-дебаты – это дебаты «один на один», где каждый из участников имеет право задать два вопроса своему оппоненту.

В связи с тем, что технология дебатов имеет значительный игровой потенциал, ее использование предполагает определённый уровень состязательности как обязательный компонент. Формат дебатов предусматривает участие двух команд, состоящих из нескольких человек (Speakers). Одна из команд (Proposers) утверждает тезис (темы дебатов), другая (Opposers) – опровергает его. За соблюдением регламента игры следит Time-Keeper. Дебаты судит судейская коллегия (Jury) [2].

Подготовка начинается с формулирования темы. Этот этап очень важен для успешного проведения дебатов. Тема должна звучать как утверждение, зависеть от уровня владения языком и специальности обучающихся. Формулировка темы не должна давать преимущества одной из команд, быть актуальной для всех участников. Кроме того, она не должна касаться вероисповедания, национальных чувств и др. Остальные 3 этапа относятся к технологическому циклу:

– активизация знаний участников, поиск информации, систематизация полученного материала, составление системы аргументов, подготовка вопросов, подбор доказательств (цитаты, факты, статистические данные);

– ход игры;

– разбор результатов игры: выполнение каждым спикером своей роли, слаженность работы команды, эффективность выбранных аргументов и контраргументов, проведение раунда перекрёстных вопросов.

Дебаты могут использоваться в полиязычных группах с казахским языком обучения для усвоения навыков русского и английского языка, а в группах с русским языком обучения – казахского и английского языков для всех неязыковых специальностей.

В подготовительный этап проведения дебатов обязательно входит необходимость повторения языковых клише, типичных лексических единиц, синтаксических структур, применяемых в казахском, русском и английском языках в процессе проведения учебного занятия подобного типа.

В дальнейшем студенты смогут использовать их в публичных выступлениях. Например, к числу наиболее часто употребляемых выражений на русском языке можно отнести следующие: наша команда поддерживает (эту) идею; наш первый аргумент – это; наш второй аргумент – это; преимущества и недостатки; мы полагаем...; надо признать...; мы предлагаем...; мы верим...; дело в том...; интересно...; по нашему мнению...; есть что-то в том, что вы говорите, но...;

мы ценим...; спасибо за внимание...; спасибо за вопросы... и на английском языке: our team supports the idea...; our first argument is...; our second argument is...; the advantages and disadvantages of...; we suppose...; we must confess...; we suggest...; we believe...; the thing is...; the fact is...; i wonder...; the point is...; in our opinion...; there is something in what you are saying but...; we appreciate...; thank you for your attention...; thank you for the questions... и ряд других.

На первом курсе в группе специальности «Биология» было проведено учебное занятие в форме дебатов. Тема дебатов: «Теория Дарвина: за и против». До начала урока преподаватель объяснил правила проведения дебатов, распределил роли студентов, чтобы каждый из них принял участие в дебатах. Особое внимание было обращено на временной регламент. Необходимо было уложиться в 50 минут учебного времени. Поэтому председателю было дано право прерывать выступающего, спикеру предоставлялась возможность выступить только один раз, взять один тайм-аут длительностью до двух минут. Студенты самостоятельно выбрали материал, включавший различные точки зрения ученых на основную биологическую проблему, составили презентации слайдов по данной теме. На каждую мультимедийную презентацию участникам давалось только пять минут, в течение которых можно было представить свое понимание данной проблемы. Наиболее интересным оказался раунд перекрестных вопросов, который позволил вовлечь в ход дебатов максимальное количество участников.

В судейскую коллегию (жюри) были приглашены преподаватели казахского, русского и английского языков, биологии и химии. Они были ознакомлены с критериями оценивания спикеров: логика построения речи, разнообразие приводимых доказательств, глубина представленного материала, культура речи, доказательность, соблюдение регламента времени, культура общения, корректность, четкая речь, широта охвата материала, последовательность подачи. Так как данный урок являлся уроком русского языка, то жюри основное внимание должны были обратить на степень владения русским языком, умения высказать свою позицию, правильность построения фраз, использования сложноподчиненных предложений, лексическое разнообразие речи и т.д. Надо заметить, что жюри – это, по сути, третья нейтральная команда в дебатах. Именно членов жюри необходимо убедить в правильности своих доводов каждой из команд. Последующий анализ занятия показал, что студенты хорошо усвоили игровую технологию, свободно высказывали свое мнение в споре на русском языке, и что очень важно в процессе общения происходило нивелирование межъязыковой интерференции грамматических навыков, применяемых языков.

ВЫВОДЫ

Таким образом, специфика обучения грамматической стороне речи в полиязычных группах свидетельствует о необходимости применения специальных форм организации учебного процесса, а дебаты – это один из эффективных способов, учитывающих единство грамматической стороны речи с её лексической и произносительной сторонами, а также учитывающих стилистические особенности речи. Кроме того, дебаты – это хорошая практика в говорении и публичном выступлении, они способствуют выработке умения высказывать свое мнение в споре, умению находить убедительные аргументы, расширяют общий кругозор. Дебаты как методический прием могут использоваться как в целях обобщения, систематизации и закрепления учебного материала, а также могут способствовать развитию механизмов речепорождения и формирования профессиональных навыков общения. Технология «Дебаты» предоставляют возможность активного вовлечения студентов в учебно-познавательную деятельность, плодотворного диалогического общения между преподавателем и обучающимися и между самими обучающимися, превращая процесс добывания новых знаний, или их закрепления в интересное и увлекательное занятие.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Воронцова, И. И.** Преимущества использования образовательной технологии «Дебаты» в обучении иноязычной речи [Текст] : научное издание / И. И. Воронцова, В. И. Уваров // Теория и практика обучения иностранным языкам в неязыковом вузе: традиции, инновации, перспективы. – М. : Изд. ФГОБУ ВПО «Финансовый университет при Правительстве Российской Федерации», Департамент языковой подготовки. – 2014. – С. 50–54.

2 **Бордовская, Н. В.** Современные образовательные технологии [Текст]: учебное пособие. – М. : КНОРУС, 2010. – 432 с. – ISBN 978-5-406-01163-8.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

К. Т. Байжиева¹, А. Ж. Умурзакова², Г. К. Шамбилова³

«Пікірсайыс» технологиясы көмегімен жалпы мәдениет, тілдік және кәсіби құзыреттіліктерінің қалыптастыру

^{1,2}Көптілді білім беру факультеті,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,

Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы;

³Стратегиялық, инновациялық және халықаралық даму департаменті,

Х. Досмұхамедов атындағы Атырау мемлекеттік университеті,
Атырау қ., 060011, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

K. T. Baynieva¹, A. Zh. Umurzakova², G. K. Shambilova³

The use of «debate» technology as a means of the formation of commoncultural, language and professional competencies

^{1,2}Polylingual education faculty,
Dosmukhamedov Atyrau State University,
Atyrau, 060011, Republic of Kazakhstan;

³Strategic, innovative and international development department,
Dosmukhamedov Atyrau State University,
Atyrau, 060011, Republic of Kazakhstan

Мақалада көптілділік жағдайында орыс тілін оқыту тәжірибесіне «Пікірсайыс» инновациялық технологиясын енгізу нәтижесінде алынған педагогикалық тәжірибе көрсетілген. Мақала авторларының пікірінше, бұл технология Қазақстандағы жоғары білім сапасына қойылатын заманауи талаптарға сәйкес қажетті білім беру нәтижелеріне қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Дәстүрлі пікірсайыстар мектептер мен университеттерде пікір-сайыс клубтарында сабақтан тыс іс-шаралар түрінде ұйымдастырылды. Ал, қазіргі уақытта, пікірталас көп тілді топтарда тілдерді игеруде заманауи педагогикалық технология ретінде кәсіби және коммуникативтік құзыреттілікті қалыптастыру мен тілді меңгеруге ынталандыру үшін қолданылады. Пікірсайыс технологиясын қолдану арнайы пәндер бойынша білімдерін жетілдіруге, жаңа білімді меңгеруге және іскерліктерін, дағдыларын, интеллектуалдық, лингвистикалық қасиеттері мен шығармашылық қабілеттерін дамытуға ықпал етеді.

The article shows the pedagogical experience acquired as a result of the introduction of the innovative technology «Debate» into the practice of teaching Russian language in the polylingual conditions. According to the authors of the article, this technology really contributes to the achievement of the necessary educational results in accordance with modern requirements for the quality of higher education in Kazakhstan.

Traditionally, the debates have been used as a form of extracurricular activities; the debate clubs have been organized in schools and universities.

Currently, the debates as a modern pedagogical technology is used in teaching any language in polylingual groups to increase the motivation of learning languages and the formation of professional and communicative competences. The use of technology debates contributes to the consolidation, updating of knowledge in special disciplines, the mastery of new knowledge, skills, development of intellectual, linguistic qualities and creative abilities.

FTAMP 14.25.09

Д. К. Берді

PhD, доцент м.а., Қ. А. Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, 161200, Қазақстан Республикасы

АТТ ПАЙДАЛАНУҒА БОЛАШАҚ ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІ МҰҒАЛІМІН ДАЯРЛАУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК ЖҮЙЕСІ

Бұл мақалада химия мұғалімдерін даярлауда АТТ пайдаланудың әдістемелік жүйесі қарастырылады. Болашақ химия мұғалімінің АТТ пайдалануға даярлығын, педагогикалық іскерліктермен қамтамасыз ететін «Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар», «Химияны оқыту әдістемесі», «Компьютерлік химия», «Көрнекі-құралдар дайындау әдістемесі» оқу пәндері болып табылатыны анықталды.

Кілтті сөздер: ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар, әдістемелік жүйе, химия мамандығы.

КІРІСПЕ

Қазіргі кезеңдегі білім берудің мақсаты – жеке тұлғаның өзіне және қоғамға қажетті қабілеттерін дамыту, өзін-өзі тану және өздігінен білім алуды тиімді қамтамасыз ететін әлеуметтік құндылықтардың белсенділігін қалыптастыру болып табылады [1, 2].

Бүгінгі таңдағы ақпараттар ағыны тасқындап өсіп отырған жағдайда жоғары оқу орындарында бәсекеге қабілетті болашақ мұғалімдерді даярлау мен оқығудың мақсаттары елеулі өзгеріске ұшырауда. Өмірдің барлық саласында белсенді шығармашылық іс-әрекетке қабілетті, еркін тұлға тәрбиелеу – қазіргі қоғам алдындағы мақсат. Енді болашақ мамандардан аса көлемді ақпаратты игеру емес, оны нақты өмірде қолдана білу талап етіледі. Заманауи жоғары оқу

орындарында маман даярлаудың сапалық көрсеткіші қазіргі қоғам талаптарымен тығыз байланысты.

Олай болса, жоғары оқу орындарында болашақ жаратылыстану пәндері мұғалімін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды (АТТ) пайдалануға даярлауда дидактикалық, әдістемелік жағынан білім мазмұнына қойылатын талаптар мен қоғам сұранысына лайықты етіп даярлау әдістемесі қамтамасыз етеді.

Әдістемелік қамсыздандырудың нақты іске асырылуы арнайы әдебиеттерде педагогикалық тәсілдердің, идеялардың, стильдердің, әдістер мен педагогикалық іс-әрекеттер орталарының тұтастығы ретінде түсінілетін әдістемелік жүйе болып табылады. Әдістемелік жүйе нақты мұғалімнің педагогикалық тәжірибесін бейнелейді. М. Н. Евстигнеев әдістемелік жүйе ретінде сабақ үшін оқу материалын, оны ұсыну мен оқытудың әдістерін іріктеудің, білім беруді ұйымдастырудың тәсілдерін, оқу үдерісінің негізгі компоненттерінің жиыны деп түсіндіреді [3].

«Әдістемелік жүйе» деп педагогикалық іс-әрекеттің жүйелер теориясына сүйенетін біртұтас моделін түсінеміз (Т. А. Бороненко). Н. В. Кузьминаның пікірінше оқытудың әдістемелік жүйесі педагогикалық жүйе құраушы элементтерден тұрады, айырмашылығы олардың әрқайсысының әдістемелік функциясының болуында [4].

Жүйелік тәсіл тұрғысынан оқытудың әдістемелік жүйесі тәрбиелеу мен оқыту үдерісін модельдеуге мүмкіндік беретін біртұтас кешенді бейнелейді. Әдістемелік жүйенің элементтерін – идеялар, тәсілдер, әдістер мен құралдар құрайды. Әдістемелік жүйенің негізгі компоненттері сапасында анықталған иерархиялық тәуелділіктегі оқытудың мақсаттары, ұстанымдары, әдістері, сондай-ақ, оқыту барысындағы дамытылатын біліктер және қойылған мәселенің шешімі сапасын бағалаумен оқу-тәрбие үдерісін түрлендіру нәтижелері айқындалады [5].

Болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлаудың әдістемелік жүйесінің компоненттерін келесі 1-суреттен көрнекі түрде көруге болады. Әдістемелік жүйенің құрамы, элементтерінің өзара байланысы мен иерархиясы ғылыми пікірталас пәні болып келеді.

М. Л. Окулованың пікірінше ақпараттық-әдістемелік қамсыздандырудың құрамында негізгі басымдық оқытудың ақпараттық-коммуникациялық технологияларына беріледі. Олардың ішіндегі танымалдары электронды оқу басылымдары, есептеу желілерінің таратылған ақпараттық қорлары болып табылады. Ақпаратты ұсынуудың дәстүрлі нұсқасына қарағанда олардың құрылымы гипермәтін негізінде іске асырылған.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Әдістемелік қамсыздандырудың жаңа ұрпағы тұлғалық-бағдарланған тәсіл негізінде оқыту траекториясын өз бетінше таңдауды іске асыруға мүмкіндік береді. Біз өз зерттеуімізде болашақ жаратылыстану пәндері мұғалімін АТТ-ны пайдалануға даярлауда эксперимент жұмысы ауқымды болуына байланысты, болашақ химия мұғаліміне эксперимент жүргізді [6].

Білімгердің өзіндік оқу-танымдық, кәсіби-практикалық іс-әрекеті кәсіпті менгерудің негізгі жоғары кәсіби даярлаудың негізі болып табылады.

Сурет 1 – Болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлаудың әдістемелік жүйесінің компоненттері

Теориялық және практикалық даярлық тұтас кәсіптік құзыреттілікке жинақтау үшін кәсіби оқытудың жалпы стратегиясындағы жедел орындалатын оқу тапсырмалары мен олардың функциялары арасында мағыналы байланыс орнатуға психологиялық-педагогикалық негіз салу қажет.

Бұған болашақ химия мұғалімдерін оқытуда жүргізілетін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларға негізделген пәндер циклінің көмегімен қол жеткізуге болады.

Аталмыш цикл 5B011200 – Химия мамандығы бойынша болашақ мұғалімдерді даярлаудың жұмыс оқу жоспарындағы модульдер бойынша келесі пәндер циклі болып табылады (кесте 1).

Кесте 1 – 5B011200 – Химия мамандығы бойынша модульдер (пәндер) тізімі

Пәннің (модульдің) атауы	Кредиті КР/ECTS	Семестр
Жалпы білім беру пәндері	МК	
Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар	3/5	I
Мамандық бойынша міндетті модуль	МК	
Химияны оқыту әдістемесі	3/5	VI
Кәсіптендіру пәндері	ТК	
Компьютерлік химия	3/5	VII
Көрнекі құралдар дайындау әдістемесі	3/5	VII

Енді осы пәндер мазмұны бойынша болашақ химия мұғалімдерінің ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар бойынша даярлығын қалыптастыру мазмұнына тоқталайық.

1 «Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар» пәні

1-курстың 1-семестрінде оқытылатын «Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар» пәні білімгерлердің орта мектеп бағдарламасы бойынша алған білімдерін, жалпылау, бекіту функциясын атқарады. Компьютерлік техника, бағдарламалау элементтері, бағдарламалық қамтамалар, ақпаратты жинау, өңдеу, сақтау мен таратуды ұйымдастыру мәселелерін зерттейді.

«Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар» курсы ақпарат ұғымы, компьютер техникасы құраушылары, ақпараттандыру құралдары, бағдарламалық жабдықтар аспектілері бейнеленетін негізгі теориялық және практикалық мәліметтерден тұрады.

2 «Химияны оқыту әдістемесі» пәні

Химияны оқыту әдістемесінің пәнінің мақсаты – білімгерлерде тәжірибеге бейімделген білімдер мен қабілеттердің жүйесін, химия мұғалімінің кәсіби

құзыреттілігін қалыптастыру, білім берудің ұлттық жүйесінде тәжірибелік іс-әрекетке дайындау болып табылады.

Пәннің негізгі міндеттеріне келесілер жатады:

- Химияны оқыту әдістемесінің жалпы мәселелерін зерттеу;
- Химиялық білім беру мәселелері бойынша нормативтік базаны зерттеу;
- Химияны оқытудың қазіргі заманғы әдістемелері мен технологияларын менгеру;
- Химия курсының жеке мәселелерін оқыту әдістемесін қарастыру;
- Химияны оқыту үдерісінде тәжірибені ұйымдастыру дағдыларын қалыптастыру.

Пән мазмұны стандартта белгіленген.

Болашақ химия мұғалімдерінің ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларын пайдалану даярлығын қалыптастыруды іске асыру «Химияны оқыту әдістемесі» пәнін оқытуда үзіктей қарастырылады. Бұл пәнде білімгер химияны оқытудың электронды орталарын пайдаланумен танысады. Әдістеменің оқып үйрену барысында болашақ мұғалімдер кәсіби-әдістемелік даярлық алады және міндетті түрде: химияны оқыту үдерісінің білім беру, тәрбиелеу және дамытушылық мақсаттарын, мектеп бағдарламасының мазмұнын, оқулықтарды, химиядан оқу әдістемелік құралдарды, нормативтік құжаттарды білулері тиіс; химияны оқыту әдістері және оның нәтижелерін, оларға қойылатын талаптар, бақылау химияны оқыту әдістемесінің теориялық негіздері жүйесін, мектеп химия кабинетінің оқу қондырғылары жүйесін, оларға қойылатын талаптарды, оқытудың техникалық орталарын, олардың дидактикалық мүмкіндіктерін, химияны оқытудың заманауи технологияларын білулері тиіс [7].

Қойылған мақсаттар «Химияны оқыту әдістемесі» курсының типтік бағдарламасы негізінде іске асырылады. Химияны оқыту әдістемесі курсы арнайы сәйкес әдістемелік элективтік курсты оқыту арқылы болашақ химия мұғалімінің ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалану даярлығын қалыптастыруға негіз қалайды.

Жетекші дидакт ғалымдардың еңбектерін талдау негізінде [8–10] педагогикалық бағыттағы элективтік курс мазмұнына қойылатын талаптарды төмендегіше тұжырымдауға болады:

- педагогикалық пәндер бойынша элективтік курстар оқытушыға қойылатын заманауи талаптардың берік теориялық іргелілігіне, оның тұлғасын қалыптастырудың және білім беру мекемесіндегі шығармашылық жұмысқа даярлығын тәрбиелеудің ғылыми негізділігіне сүйенуі тиіс;
- психологияның, педагогиканың, дербес әдістемелердің аймағындағы соңғы жетістіктерді ескеру арқылы жасалған элективтік курс болашақ мұғалімдерде кәсіби ойлауын, педагогикалық қызығушылықтары мен

кабілеттерін дамытуға бағытталған, сонымен қатар, білімгерлерді заманауи мектеп жағдайында өз бетінше шығармашылықпен жұмыс істеуіне қажетті зерттеушілік біліктермен, дағдыларымен қаруландыруды мақсат етеді;

– *элективтік курстар* болашақ мұғалімді даярлаудың жалпы жүйесіне үйлесімді кірігуі тиіс және келесі функцияларды орындауы тиіс: зерттеушілік немесе практикалық педагогикалық іс-әрекетке кіріспе, психологиялық-педагогикалық ғылымдардың соңғы жаңалықтарымен, жаңа дербес әдістемелермен танысу;

– *элективтік курстар* білімгерлердің кәсіби педагогикалық іс-әрекеттерінің сипатын да ескеруі тиіс;

– *элективтік курсты* оқытуға даярлауда оның оқу бағдарламасын, лекциялық материалдарын, семинарлық және практикалық, зертханалық сабақтарды өтуге арналған әдістемелік нұсқауларды даярлау, білімгерлерге пән тапсырмаларын, шығармашылық тапсырмаларды, сұлбалар мен диаграммаларды, өзіндік жұмыстар тапсырмаларын орындауға қажетті ескертпелер жиыны даярлануы тиіс және т. б.

Әдістемелік жүйені жасауда *элективтік курстар* мазмұнын іріктеу жалпы маңызды дидактикалық ұстанымдар негізінде іске асырылды: ғылымилық, жүйелілік, көрнекілік, оқытудағы жүйелелік пен бірізділік, оқу материалын меңгерудің жеткіліктілігі, теорияның практикамен байланысы ұстанымдары.

Болашақ жаратылыстану пәндері мұғалімінің АТТ пайдалану даярлығын қалыптастыруға бағытталған *элективтік курстар* мазмұнын іріктеуде негізгі рөл келесі ұстанымдардан алынды: дидактикалық және қорлар қолжетімділігі, жүйелілігі, интегративтігі, көпфункциональдылығы, кешенділігі, практикалық бағыттылығы. Бұларды жекелей қарастырайық:

– *Дидактикалық және қордың қолжетімділігі ұстанымы* бұл жағдайда екі аспектіде қарастырылады. Дидактикалық қолжетімділік білімгерлердің даярлық деңгейін, олардың базалық және пәндік-арнайы ақпараттық-телекоммуникациялық даярлығы деңгейін анықтаса, қорларға қолжетімділік – білімгерлердің еркін таралымдағы әрі арнайы компьютерлік бағдарламалық қамтамалармен жұмыс істей алулары деңгейін анықтайды.

– *Жүйелілік ұстанымы* *элективтік курстар* мақсаты мен мазмұнының оқыту әдістері мен формаларының, оқыту құралдары мен оның нәтижелерін бағалауға сәйкестілігі. *Элективтік курстар* мазмұны жүйенің барлық белгілеріне ие: тұтастылық, элементтер арасындағы байланыс және т.б.

– *Интегративтілік ұстанымы* *элективтік курстарда* психологиялық-педагогикалық, базалық химиялық және химиялық-әдістемелік пәндердің арасында, сондай-ақ, «Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар», «Химияны оқыту әдістемесі», «Компьютерлік химия», «Көрнекі-құралдар

дайындау әдістемесі» пәндерінің арасында өзара мазмұндық байланыстарды орнатуға негізделген.

– *Кешенділік ұстанымы* *элективтік курс* мазмұны мен оны игерудегі білімгерлердің іс-әрекеттері қойылған әдістемелік міндеттер кешенін толықтай іске асырады.

– *Практикалық бағыттылық ұстанымы* *элективтік курс* мазмұнының білімгерлерде ақпараттық қоғам жағдайында білім беруді ақпараттандыруға қажетті әдістемелік дағдылар мен біліктерді қалыптастыруды қамтамасыз етуімен тұжырымдалады [11].

Жоғарыда аталған ұстанымдарды талдай келе біз «Компьютерлік химия», «Көрнекі-құралдар дайындау әдістемесі» *элективтік курстарын* әдістемелік тұрғыда құрдық.

3 «Компьютерлік химия» *элективтік курсы*

Курстың мақсаты – білімгерлерді химиядағы математикалық модельдеу мүмкіндіктерімен танысу, оны химиялық есептерді шешу үшін қолдану және сөйкес бағдарламалық жабдықпен жұмыс жасау дағдыларын қалыптасу.

Курс міндеттері:

– білімгерлерге химия саласында компьютер техникасы мен бағдарламалық жабдықтарды қолданудың негізгі бағыттары туралы білім беру;

– химиялық ақпараттарды талдау, химиялық есептерді шешуде, химиялық ақпараттарды модельдеуде бағдарламалық құралдарды пайдалануға үйрету;

– химиялық тәжірибе нәтижелерін компьютер көмегімен статистикалық ақпараттарды, тәжірибе нәтижелерін статистикалық болжау мен талдаудың әдістерін, құралдарын меңгерту;

«Компьютерлік химия» *элективтік курсының* мазмұны қосымша Б-да көрсетілген.

4 «Көрнекі-құралдар дайындау әдістемесі» *элективтік курсы*

Пән мақсаты: болашақ химия мұғалімдерін химия пәнінің орта мектепте оқытылатын тақырыптары бойынша көрнекі құралдар дайындауға үйрету.

Пән міндеттері:

– көрнекі құралдар көмегімен химиялық ұғымдар, химиялық реакциялар, – ерітінді құрамы мен химиялық заңдылықтар туралы тәуелділікті анықтау жолдарын меңгерту;

– зерттеу нәтижелерін графикалық формада ұсыну әдістерін білуге, қолдануға үйрету, химия пәні тақырыптары бойынша тірек-сызба кестелерін компьютер көмегімен көрнекі құру қолданбалы бағдарламаларымен жұмыс жасау біліктері мен дағдыларын меңгерту.

– практикалық іс-әрекеттің нәтижелерін көрсету үшін мультимедиялық қорларды, ақпараттық-телекоммуникациялық қорларды пайдалануға үйрету.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, болашақ жаратылыстану пәндері мұғалімінің АТТ пайдалануға даярлығын, педагогикалық іскерліктермен қамтамасыз ететін «Кәсіби мақсаттарға арналған ақпараттық технологиялар», «Химияны оқыту әдістемесі», «Компьютерлік химия», «Көрнекі-құралдар дайындау әдістемесі» оқу пәндері болып табылатыны анықталды. Ал, олардың мазмұны біздер ұсынған оқу бағдарламалары мен оқу-әдістемелік құралдар арқылы қамтамасыз етілді. Болашақ химия мұғалімін даярлайтын жоғары оқу негізгі міндет – ақпараттық қоғамда білім берудің заманауи тиімді АТТ кәсіби деңгейде оңтайлы іріктеп пайдалана білетін, орасан көлемдегі ақпараттық қорларды жоғары біліктілікпен пайдалану, білім беру түрлерін іске асыруда ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялардың толық әлеуетін пайдалануға қабілетті, іскер кәсіби мамандар дайындау.

Біздің жағдайымызда «Химияны оқыту әдістемесі», «Компьютерлік химия», «Көрнекі құралдар дайындау әдістемесі» пәндері болашақ химия мұғалімдерін ақпараттық-телекоммуникациялық технологияларды пайдалануға даярлауда жүйелі оқытылатын пәндер циклі болып табылады. Аталған пәндер циклі маман даярлаушы жоғары оқу орны оқытушыларына да үлкен талаптар қояды.

Қорыта айтқанда, жоғарыда айтылған ойлар, Химияны оқыту әдістемесі ғылымының іргелі ұғымдары мен Компьютерлік химия, Көрнекі құралдар дайындау әдістемесі пәндерінің негізгі мазмұнымен өзара үйлесімді әрі сәйкес ұғымдар өзара сабақтастықта болатындығын дәлелдейді.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Ly Thi.** Tran Internationalisation of Vocational Education and Training: An Adapting Curve for Teachers and Learners // Journal of Studies in International Education. – 2013. – № 17. – P. 492–507.

2. **Stasz, C., Hayward, G., Su-Ann, Oh, Wright, S.** Outcomes and Processes in Vocational Learning: A Review of the Literature. – London : LSRC Research Report, 2004. – 205 p.

3 **Сысоев, П. В., Евстигнеев, М. Н.** Методика обучения иностранному языку с использованием новых информационно-коммуникационных Интернет-технологий: учеб.-метод. пособие. – М. : Глосса-Пресс; Ростов н/Д. : Феникс, 2010. – 182 с.

4 **Кузьмина, Н. В.** Способности, одаренность, талант учителя. – Л. : Отд. общества «Знание», 1985. – 193 с.

5 **Uzunboylu, H., Ozdamli, F.** Teacher perception for m-learning: scale development and teachers' perceptions // Journal of Computer Assisted Learning. – 2001. – Vol. 27. – № 6. – P. 544–556.

6 **Берді, Д.** Болашақ химия мұғалімдерін кәсіби дайындаудың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері // «Өзбекәлі Жәнібек оқулары-2013» атты IV республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Түркістан, 2013. – Т. 2. – Б.77–82.

7 **Берді, Д.** Ақпараттық технологияны пайдаланып болашақ химия мұғалімдерін даярлау // «Қазақстан-2050 стратегиясы» - жоғары оқу орындарында педагог кадрларды кәсіби даярлауды қалыптастыру концепциясының негізі» атты халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Шымкент, 2014. – Т. 2. – Б.415–418.

8 **Лакоба, С. Е., Толкач, Л. Я.** Методика преподавания химии в условиях современной школы: пособие. – Гродно : ГрГУ, 2011. – 111 с.

9 **Минич, О. А.** Развитие информационной культуры учителя в системе дополнительного образования взрослых: дис. ... канд. пед. наук: 13. 00. 01. – Минск, 2012. – 252 с.

10 **Цветкова, М. С.** Информационная активность педагогов. – М. : БИНОМ; Лаборатория знаний, 2010. – 252 с.

11 **Berdi, D., Usembayeva, I., Ramankulov, B., Saparbekova, G. Berkimbaev, M.** Results of the Experimental Research on the Introduction of Information and Telecommunication Technologies in Teacher's Professional Training // Indian Journal of Science and Technology. – 2015. – Vol 8. – № 27. – P. 10.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Д. К. Берди

Методологическая система использования ИТТ при подготовке учителей химии

Международный казахско-турецкий университет имени Х. А. Ясави, Туркестан, 161200, Республика Казахстан. Материал поступил в редакцию 30.05.19.

D. K. Berdi

The methodological system of using ITT in the training of teachers of chemistry

K. A. Yesevi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan. Material received on 30.05.19.

В этой статье рассматривается методологическая система использования информационно-телекоммуникационных технологий при подготовке учителей химии. Будущий учитель химии, используя информационно-телекоммуникационных технологий в подготовке, определяет следующие предметы: «Информационные технологии в профессиональной деятельности», «Методика обучения химии», «Компьютерная химия», «Подготовка дидактических материалов».

His article discusses the methodological system of using information and telecommunication technologies in the training of teachers of chemistry. The future teacher of chemistry, using information and telecommunication technologies to prepare, determines the following subjects: «Information technology in professional work», «Chemistry teaching methodology», «Computer chemistry», «Training of didactic materials».

FTAMP 18.31.07

Б. А. Әлмұхамбетов¹, Р. Р. Берікбол²

¹п.ғ.д., профессор, Педагогика және психология институтының директоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы

²докторант, 2 курс, «Бейнелеу өнері және сызу» мамандығы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы

e-mail: ¹al.berik@mail.ru; ²rahat.berikbol@yandex.kz

БОЛАШАҚ БЕЙНЕЛЕУ ӨНЕРІ МҰҒАЛІМІНІҢ ЭТНОКӨРКЕМ МӘДЕНИЕТІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Мақалада заманауи білім беру жүйесінің теориясы мен практикасындағы, болашақ бейнелеу өнері мамандарының этнокөркем мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық негізі қарастырылды. Педагогикалық негізін анықтауда, зерттеу мәселесінің шекарасын айқындай отырып екі бағытта жүргізу ұсынылды. Біріншіден этнокөркем мәдениеттің мәдениетке қатынасы бар құндылықтар жиынтығы. Екіншіден этнокөркем мәдениет болашақ бейнелеу өнері маманының педагогикалық мәдениетінің бір бөлігі. Этнокөркем мәдениеттің өзара байланысты құрамдас мәдениеттер түрлері: көркемдік мәдениет; эстетикалық мәдениет; этникалық мәдениет; рухани – адамгершілік мәдениет қарастырылып, өзара байланысының графикалық сызбасы берілді. Этнокөркем мәдениеттің құрамдас бөліктерінің мазмұны талданған кесте ұсынылды. Мәселені жеке педагогикалық білім призмасынан қарай отырып, педагогикалық мәдениетті жосарлатудың ең қажетті бағыттарының бірі болашақ мұғалімнің этнокөркемдік мәдениетін қалыптастыру аспектілерін күшейтуді ұсынатын отырмыз. Этнокөркем мәдениетін қалыптастыру Қазақстан графика өнері туындылары мысалында қарастырылды.

Кілтті сөздер: Педагогика, этнокөркем, мәдениет, графика, қалыптастыру, рухани, адамгершілік, құндылық.

КІРІСПЕ

Бүгінгі заманауи білім беру жүйесінің теориясы мен практикасында болашақ педагог мамандардың этнокөркем мәдениетін қалыптастыру маңызды.

Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласында жаңғырудың маңызды алғышарттары ұлттың – рухани тамыры мәдениетті айта келіп, «Табысты болудың ең іргелі, басты факторы білім екенін әркім терең түсінуі керек. Жастарымыз басымдық беретін межелердің қатарында білім әрдайым бірінші орында тұруы шарт. Себебі, құндылықтар жүйесінде білімді бәрінен биік қоятын ұлт қана табысқа жетеді» [1] – деп, нақтылап өтті. Мәдениетті ұрпақ еліміздің болашағы, осы мәдениетті ұрпақты тәрбиелеуде мектеппен ұстаздан ролі ерекше. Әрине отбасындағы тәрбиенің ролін жоққа шығара алмаймыз. Бірақта сол балаға отбасында тәрбие беретін ата-ана еліміздің білім беру жүйесінің жемісі. Фил. Докторы профессор Ш. Ыбыраев «Не ексең, соны орасың немесе мәдениет туралы ойлар» атты мақаласында мәдениеттің амазат үшін маңыздылығын айтады. «Мәдениет бұрын да, бұдан кейін де бола бермек. Өйткені қазіргі әлемдік өркениеттің көкжиегінен бірде – бір халықты, қоғамды, мемлекетті мәдениеттен тыс көзге елестету қиын. Адамзат баласының мыңдаған жылдық рухани сабақтастығының және саналығының ең басты көрсеткіші – оның мәдениеті...» [2]. Ғалымдар Уркинбаева Дүйсенкул, К. В. Эсеккуев пен Ю. С. Ременникова, ғылыми еңбектерінде сәндік-қолданбалы өнер арқылы этнокөркем мәдениетті қалыптастыру мәселелері қарастырылған. Ұ. М. Әбдіғабарова студенттерді қазақ ұлттық ою – өрнек өнерін оқушылар тәрбиесінде пайдалануға даярлауды қарастырды. Графика өнерін жоғары мектепте оқытудың теориялық және әдістемелік негіздерін өз ғылыми еңбегінде М. Ж. Тәнірбергенов графика өнері туындылары арқылы студенттердің бойында шығармашылықты қалыптастыру және графиканы оқыту әдістемесін ұсынған.

Біз болашақ бейнелеу өнері мұғалімнің этнокөркем мәдениетін графика өнері туындылары арқылы қалыптастыруды қарастырып отырмыз. Өйткені өнер адамзат ғұмыр жолының айнасы. Графика өнері бейнелеу өнері түрлерінің негізі болып саналады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Болашақ бейнелеу өнері мамандарының этнокөркем мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық негізін анықтауда, зерттеу мәселесін шекарасын айқындай отырып екі бағытта жүргізіледі. Біріншіден этнокөркем мәдениет мәдениетке қатынасы бар құндылықтар жиынтығы. Екіншіден этнокөркем мәдениет болашақ бейнелеу өнері маманының педагогикалық мәдениетінің бір бөлшегі. Болашақ бейнелеу өнері мамандарының этнокөркем мәдениетінің компоненттері тұтас этнокөркем мәдениеттің құрамдас бөлігімен байланыста болады. Этнокөркем мәдениетті біз кең мағынасында жинақтаушы категория ретінде қарастырамыз. Олар көркем құндылықтар жиынтығын,

өртүрлі әлеуметтік – мәдени процестер. Қарастырып отырған тақырыбымыздың «мәдениет» базалық негізі болғандықтан мәдениетті категория ретінде мәдени философиялық идея, педагогикалық ғылым және білім беру практикасы көзқарасы тұрғысынан қарастырамыз. Мәдениет мәселелері алыс шет елдік ғалымдар (Э. Б. Тайлер, Л. Уайт, В. Освальд, Ф. В. Шеллинг және т.б.), орыс ғалымдары (В. И. Ключевский, Н. А. Бердяев, В. С. Соловьев және т.б.) және отандық ғалымдар (Ф. Есім, Т. Х. Ғабитов, Б. К. Байжігітов, Н. Шаханова Г. Шалабаева, Өтеген Мәрзия және т.б.) еңбектерінде сипатталады.

Ғылыми әдебиеттегі мәдениеттің алғашқы анықтамалары антропологиялық мәні Э. Тайлерге тисілі. Э. Тайлер «культура как комплекс, включающий знания, верования, искусства, законы, мораль, обычаи и другие способности и привычки, обретенные человеком как членом общества...» [3], – деп мәдениетті кешен ретінде түсінді.

М. Каган философиялық талдауларында мәдениет тақырыбын адам өмірінің мәні, рухының күрделі жағдайларымен және өнердің эстетикалық мәні мен байланыстырды. «Мәдениетті зерттеу нәтижелеріне назар аударатын отырып, адам өмірін, өнер моделдеп иллюзиялық болмысын жасайды. Ал мәдениет толықтай тарихи әзірленген осы иллюзиялық болмысты оның сапасы және қабілетін адами болмыс ретінде жүзеге асырады. Адамның бойындағы барлық бар нәрселер, мәдениет ретінде пайда болады. Өнер адамның өзі сияқты мәдениетті тудырушы және оның басты туындысы ретінде жан-жақты бай қарама – қайшылыққа толы...» [4]. Осы ғалымдар ой пікірлері адам, қоғам, мәдениет, өнер бір – бірімен біте қайнасып жатқан бір – бірінен ажыратып қарастыруға болмайтын құбылыс екенін дәлелдейді. Адам – қоғамның, әлемнің бір бөлігі, белгілі бір мақсаттарды іске асыру жолында әрекет етіп жатқан субъект. Ал, мәдениет – халықтың мыңдаған жылдар бойындағы шығармашылығы, қауым мен жеке адамның рухани ізденісі, халықтың даналығы мен адамгершілік нышандары. Адамзаттың рухы мен келбеті, оның ерік бостандығы мен тарихи зейін – есі, өмірлік сабақтары, діні мен тілі, өнері мен мұраты мәдениетпен біте қайнасақ. Яғни, бұл тұрғыдан алғанда Адам және мәдениет екеуі егіз ұғым, бірінен – бірі бастау алып және біріне – бірі сіңіп жатқан құбылыстар. Мәдениет түсінігінің әртараптылығына қарамай «адам қызметінің әдістері мен нәтижесі, адами құндылықтардың жиынтығы» [5, 4 б.], – деп адам осында басты элемент екенін көрсетеді. Б. П. Юсовтың ойынша «мәдениет» түсінігінің негізі «кез келген құбылыстың ерекше сапалы қабаты мәдениет, онда мәдениет тұтастай бір қатар элементерге бөлінеді: рухани, көркемдік, ғылыми, технологиялық, діни, этникалық, адамгершілік», осындағы әр элементі әлеуметтік қоғамда жұмыс жасайтын жеке жүйе ретінде қарастыруға болады [6].

Б. П. Юсовтың теориясына жүгіне отырып этнокөркем мәдениеттің мазмұны кеңістікте күрделі ұйымдастырылған көркемдік, эстетикалық, этникалық, рухани – адамгершілік мәдениеттер жиынтығын ұсынамыз. 1-ші суретте көруге болады. Осындағы әр элемент бір біріне тәуелді бола тұра мәдениеттің тұтас ажырамас бөлігі ретіне көруге болады.

Сурет 1 – Этнокөркем мәдениеттің өзара байланысты құрамдас элементтері

1-ші суретте ұсынылып отырған этнокөркем мәдениеттің өзара бір-біріне енген 1-ші және 3-ші құрамдас бөліктері мәдениеттің эстетикалық қасиетін құрайды. Өз кезегінде осы бөліктер тұлғаның рухани-адамгершілік мәдениетіне апарды. 1-ші суретте этнокөркем мәдениеттің іргетасы болып рухани – адамгершілік мәдениет орналастырылды. Үйткені ол көркемдік және эстетикалық мәдениеттердің дамуында негіз болып басымдыққа ие. Бұл мәдениеттерді қарастырмай болашақ маманның этнокөркем мәдениетін қалыптастыру жолдарын ұсыну мүмкін емес.

Этникалық мәдениет біздің зерттеуімізде Қазақстан графика өнері туындылары мысалында қарастырамыз. Қазақтың графика өнері осы ұлан ғайыр жердің тарихи кеңістігінде мәдениеттің ілгері дамуымен қатар дамып отырған, оның куәсі осы күнде бізге жеткен графика өнерінің туындылары.

Графикалық туындыларда ұлттық көрніс ерекше ойлар арқылы көрсетіледі. Осы ойлар көркем образдар жасаудағы графикалық шешімдерде, сонымен қатар түстерде, белгілерде, ою-өрнектерде көрніс табады. Болашақ бейнелеу өнері мамандарының этнокөркем мәдениетін қалыптастыруда көркемдік және этникалық мәдениеттің өзара байланысы орын алады. Осы кезде тұлғалардың шығармашылық аламасуы, этникалық, рухани-адамгершілік қасиеттерінің даму үрдісі жүреді.

Графика өнерінің туындылары арқыл болашақ мамандардың этнокөркем мәдениетін қалаптастыруда жоғарыда көрсетілген мәдениеттер этнокөркем мәдениеттің құрамдас бөліктері болып табылады. Болашақ мамандармен жұмыс жүргізуде, әр мәдениет арнайы қызмет атқарады және олардың нәтижелерінің жиынтығы этнокөркем мәдениетті құрайды. Этнокөркем мәдениеттің мазмұны болып келетін, әр мәдениеттің мазмұнын жіктейік. 1-ші кестеде этнокөркем мәдениет нәтижесінің жиынтығы болатын әр мәдениеттің мазмұнын ұсынып отырмыз.

Этнокөркем мәдениет мазмұны

Кесте 1 – Этнокөркем мәдениет құрамдас бөлімдерінің мазмұны

Этнокөркем мәдениет		
Көркем мәдениеті	эстетикалық мәдениеті	этникалық мәдениет
– Көркемдік қызмет көркем бейнені жасу және қабылдау қабілеті, мұра болып қалған өнер туындыларындағы көркем семантикалық жүйе; – көркем шығармашылық қызметтің өнімдері (графика өнері литография, линогравюра, ксилография, офорт.) – мәдени ерекшеліктері, көркем нысандар	– эстетикалық қызмет эстетикалық талғамға қаблеттілігі), – ұлттық графика өнерінің тән сұлулықты анықтау қабілеті , – көрген қоршаған ортаны, эстетикалық тұрғыда қабылдай білу, – эстетикалық қызмет нәтижесі (қоршаған орта кеңістігінде интрепретация және сұлулықты жүзеге асыру)	– патриоттық кеңістік (отанға деген махаббат); – ұлттық дәстүрдегі негізгі жалпы ұлттық құндылықтар; – ұлттық көркем тәжірибе (көркем мектептер тәжірибелері мен педагогикалық идеялар); – Мәдениеттер кеңістігінде
Рухани – адамгершілік мәдениет		
өзін-өзі жетілдіруге және рухани дамуға қаблеттілігі;		
отанға деген махаббат, рухани – адамгершілік міндеттеріне адалдыққа қаблеттілігі;		
сезімдермен рухани – адамгершілік нормаларын нығайтуға қаблеттілігі;		
өмірдегі эмоциялық – сезімдік қарымқатынасқа қаблеттілігі		
еңбекқорлық, өзін-өзі оң адамгершілік тұрғыда сыйлау және бағалау;		
рухани – адамгершілік басымдыққа және идеалдарға талпыну;		
кәсіби қызметте адамгершілік негіздерінде шығармашылық өлеуетін жүзеге асыруға қаблеттілігі;		

Этнокөркем мәдениеттің құрамдас бөімдерінне тоқталсақ. Көркем мәдениет деп біз графика өнері туындылар негізінде көркем құндылықтар жиынтығын алып отырмыз. Туындылардың көркем образдарында кезеге тән мінездік ерекшеліктерді, дәуірді, елді немес сол жерде мекен еткен бірнеше

халықтардың мәдениеті ұйымдарының мәдениетінің кеңістігін ықпал етуі көрніс табады.

Көркем мәдениет деп «эстетикалық құндылығы бар заттар, өнер туындыларын игеру, тарату, сақтау, осыларды жасаудағы рухани тәжірибелік жұмыс және тарихи анықтаушы үрдістер жүйесін» айтқан Л. Н. Романованың ойына қосыламыз [7, 26 б.].

Зерттеу жұмысымызда Т. И. Балканова, В. И. Баймурзина, Л. В. Кузнецова, Г. Н. Волков, Л. Е. Ершова, Т. Н. Петрова, Т. Я. Шпикалова сияқты зерттеушілер көз қарастарына сүйене отырып біз келесідей қортынды жасадық, тарихи қалыптасқан халықтың тәжірибесі мен дәстүрі, ерекше әдістер мен формаларды қолдану жолдары педагогикалық идеяның ең құнды көзі болып табылады. Сондықтан біз көркем мәдениетті этникалық мәдениет элементтерімен өзара байланыста қарастыру керек деп санаймыз.

Этникалық мәдениет дәстүрлер, әдет ғұрыптар, нышандар, халықтың бейнелеу өнерінің материалды құнды заттары. «Этникалық мәдениет – ол этностың мәдениеті, өзінің көрнісін этностың санасында, материалдық және рухани құндылықтарында табуы, ұлттық мәдениеттің өмір сүруінің тараптарының бірі. Этникалық мәдениет белгілі бір географиялық кеңістікке тиесілі, өзіндік бір текті саяси, экономикалық және әлеуметтік келбеті бар. Белгілі географиялық кеңістіктегі адамдардың көз қарасын көрсетеді, өзіндік ұлттық дәстүрдің синтезін білдіреді, құндылықтар жиынтығын береді. Этникалық мәдениет халық өнерінің әртүрлі формаларында көрініс тапқан (ауызша поэтикалық шығармашылығында ән, би, дәстүр, мерекелер, өнер туындылары және сәндік қолданбалы шығармашылық және т.б.)» [8].

1-ші кестеде қарастырылып отырған эстетикалық мәдениет, көркемдік және этникалық мәдениеттің өзара ықпалынан және өзара кіріктірілуі нәтижесінде қалыптасады. Сондықтан В. С. Мелниковтың пікірінше «эстетикалық мәдениет – ол эстетикалық тәжірибенің шешімін тауып ұйымдастыру, тұлғаның өсуінің болашағын анықтай білу, мәдениет элементтерімен өзара ықпалының үрдістерін анықтау. Ол үшін ерекше тепе теңдік сезім қажет, ерекше ой мен нақты мүмкіндік арасындағы нәзік балансты, қажеттілік пен ынталандырудың арасын, мақсат пен құралдың, сәйкестендіру мен мәнінің талғам деп аталатын, адамды қатесіз анықтауға мүмкіндік беретін қажеттілік шегін қарама – қайшы себептердің үйлесімділігін қамтамасыз ету» [9].

Рухани-адамгершілік мәдениет, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасын тауып, беріліп келе жатқан халықтардың құндылығын, дәстүрлі мәдениетін, барлық мәдениеттердің элементтерін дамыту мақсатында, өзінің мазмұнында негіз қылып топтастырады. Рухани-адамгершілік мәдениет біріншіден білім беру мен тәрбиенің этикалық жағымен байланысты бола отыра, этникалық ара қатынас

әлемін, рухани, мәдени, әлеуметтік келсім мен үздіксіз байланысты қолдайды. Ол дәстүрмен отбасы құндылықтарына баулуға, тұлғаның адамгершілік өзіндік сана сезімі мен моральды қалыптастыруға, білім алушылардың рухани дамуымен шығармашылық әлеуметтік дайындығына бағытталған. 1-ші кестеде көрсетілген этнокөркем мәдениеттің құрамдас бөліктерінің мазмұныны, бізге этнокөркем мәдениет жалпыға қатысты (рухани – адамгершілік, эстетикалық мәдениет), ерекше (көркем мәдениет) және жекелей (ұлттық, этникалық мәдениет) өзара интегративтік құбылысты білдіреді деп мақұлдауымызға мүмкіндік береді. Бір-бірінің мазмұнын толықтырады, байыта түседі, біріктіреді және бір-бірін байланыстырушы болады

Екінші бағытымызға көшсек онда этнокөркем мәдениет болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің педагогикалық мәдениетінің бір бөлігін білдіреді. Осы түсінікке тән қасиетті анықтауда біз «Педагогикалық мәдениет» ғылыми білім беру мектебінің ережесін негізге алдық. Этнокөркем мәдениеті қалыптастырудың гуманитарлық саласында теориялық және әдістемелік аспектілерін талдауда бүгінгі таңда ғалымдар көп үлестерін қосты. В. Л. Бенин, Г. И. Гайсина, Е. Д. Жукова, Р. М. Фатыхова сияқты зерттеушілер басылымдарында, педагогикалық мәдениет мазмұны жағынан «педагогтың кәсіби мәдениеті» түсінігінен кең, ол элемент ретінде мәдениеттің барлық түрінде болатындығын дәлелдей түседі.

В. Л. Бениннің тұжырымдамасы бойынша, педагогикалық мәдениет «адамдардың өздерінің әлеуметтік тәжірибесі және осы қызметтің білім түрінде бекітілген нәтижесі. Арнайы институттар дағдылары мен біліктіліктерін бір ұрпақтан екіншіге берілетін тікелей қызметтің бірлігін педагогикалық процестің интегративті мінездемесі. Педагогикалық мәдениет мәдениеттің бөлігі ретінде бір жағынан мәдениетті өндіру мен дамытуға қызмет жасайды, тағы бір жағынан мәдениетті мәдени құндылықтарды өзгерту мен сақтау қоры қызметін атқарды» [10, 74–75 б.].

Педагогикалық мәдениеті жақсартудың қажетті бағыттарының бірі болашақ мұғалімнің этнокөркем мәдениетін қалыптастыру аспектілерін күшейту және оның элементтерін тұлғалық педагогикалық білім беру призмасынан қару. Тұлғаның этнокөркемдік мәдениетін Т. П. Воробева «отандық және әлемдік мәдениеттегі этносты сақтауға қажетті, жас өспірімдердің өз халқының мәдениет және өнер саласындағы білім, біліктілік пен дағды, қаблеттері, рухани құндылық, мәдени интеграция, қалыптастырушы шығармалық қызметі және этнокөркем мәдениетке деген қажеттілік пен тұлғаға интегралды білім беру» [11], – деп түсінеді. Т. П. Воробева ойына жүгінсек болашақ мамандарды дайындауда этнокөркем беру маңызды. Біз болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениет қалыптастыруды кәсіби және мәдениеттер жыйынтығынан

тұратын тұлғалық білім беру деп түсінеміз. Болашақ бейнелеу өнері маманы тұлғалық білім беруде келесі біліктіліктерді мңгеруі қажет: халықтың бейнелеу өнерінен тұғырлы білім; аранайы қаблеттер; шығармашылық қызметтегі тәжірибе мен мәнділік – құндылығы бағдарлау, тәжірибесін қолдануға дайын болуы; ұлттық көркемдік құндылықтарды бағдарлау және олар жайлы кәсіби қызметте хабар тарата білу. Бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениет қалыптастыруды кәсіби және мәдениеттер жыйынтығынан тұратын тұлғалық білім беру құрлымын анықтауда И. Я. Лернерге жүгіндік.

И. Я. Лернер білім берудің мазмұнының құрлымын, мәдениеттің келесі төрт элементінің жиынтығы ретінде анықтап ұсынды: 1) табиғат, қоғам, қызмет тәсілдері туралы білім; 2) тұлғаның білімі, дағдылары, біліктіліктері мен бірге орындалатын қызметтерді және белгілі тәсілдерді жүзеге асыру тәжірибесі; 3) интеллектуалды рәсімдеуде, жүзеге асатын шығармашылық қызмет бойынша тәжірибесі; 4) қызметтің құралы немесе нысаны болаған шындыққа, эмоционалды – құндылық тұрғыда қарым қатынас тәжірибесі [12, 185 б].

И. Я. Лернердің білім берудегі құрлымының мазмұнына сүйене отырып. Біз болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениеттің құрлымының өзара байланысты келесі төрт компоненттерін белгіледік: мазмұндық, гносеологиялық, ұйымдастырып – орындаушылық, мәнінің – құндылығы.

Болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениеттің құрлымы және элементтері мәдени білім беру мен педагогикалық формацияның ажырамас құрамдасы. Этнокөркем мәдениеттің тұлғалық білім ретінде оның ұсынылып отырған құрлымыдық элементтері және олардың мазмұны, бейнелеу өнері мұғаліміне мәдени білім беру кеңістігінде, гуманистік, әлеуметтік мәдени және кәсіби мінездемесінің дамуының негізін ең жоғары деңгейде жасуға мүмкіндік береді

ҚОРЫТЫНДЫ

Болашақ бейнелеу өнері мамандарының этнокөркем мәдениетін қалыптастырудың педагогикалық негізін анықтау екі бағытта көрсетілді. Біріншіден этнокөркем мәдениет мәдениетке қатынасы бар құндылықтар жиынтығы. Б. П. Юсовтың теориясына жүгіне отырып этнокөркем мәдениеттің мазмұны кеңістікте күрделі ұйымдастырылған көркемдік, эстетикалық, этникалық, рухани-адамгершілік мәдениеттер жиынтығын ұсынамыз. Бұларды әр қайсы өздігінен ерекше, бір-бірімен өзара байланысыты тұтас бір жиынтықтың бөлшектері. Э. Б. Тайлер, М. С. Қаған, Б. П. Юсовтың теориялық көзқарастары этнокөркем мәдениеттің бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Біз этнокөркем мәдениеті жалпы мәдениеттің бөлшегі, этностың мәдениеті көрініс тапқан көркем құндылықтар жиынтығы деп тұжырымдама жасадық.

Екіншіден этнокөркем мәдениет болашақ бейнелеу өнері маманының педагогикалық мәдениетінің бір бөлшегі түрінде қарастырған бағытта. Педагогикалық мәдениеті жақсартудың қажетті бағыттарының бірі болашақ мұғалімнің этнокөркем мәдениетін қалыптастыру аспектілерін күшейту және оның элементтерін тұлғалық педагогикалық білім беру призмасынан қару. И. Я. Лернердің білім берудегі құрлымының мазмұнына сүйене отырып. Біз болашақ бейнелеу өнері мұғалімінің этнокөркем мәдениеттің құрлымының өзара байланысты келесі төрт компоненттерін белгіледік: мазмұндық, гносеологиялық, ұйымдастыру-орындаушылық, мәнінің – құндылық.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Нұрсұлтан Назарбаев.** Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру бағдарламасы <https://egemen.kz/article/nursultan-nazarbaev-bolashaqqa-baghdar-rukhanizhanhgyru>

2 **Ыбыраев, Ш.** Не ексең, соны орасың немесе мәдениет туралы ойлар // XX Ғасыр: Қазақ мәдениетінің тілі мен өнері. Ғылыми-теориялық конференция материалдары. – Алматы, 2000. – 38 – 45 б.

3 **Грицинов, А. А.** Всемирная энциклопедия: Философия [Текст] / А. А. Грицинов. – М.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.

4 **Каган, М. С.** Художественная культура в докапиталистических формациях: Структурно-типологическое исследование [Текст] / науч. ред. проф. М. С. Каган. – Л.: ЛГУ, 1984. – 303 с.

5 **Запесоцкий, А. С.** Культурология и педагогика: проблемы взаимосвязи / А. С. Запесоцкий // Педагогика. – 2010. – № 6. – С. 3–8.

6 **Юсов, Б. П.** Доклад на ученом совете ИХО РАО «Современная концепция образовательной области [Текст] / Б. П. Юсов // Искусство в школе, 1999. – С. 8–14.

7 **Романова, Л. Н.** Формирование этнохудожественной культуры студентов художественных вузов в процессе изготовления аторской куклы в национальном костюме: дис. ...канд.пед.наук [Текст] / Л. Н. Романова. – М., 2008. – 271 с.

8 **Маслова, Г. С.** Орнамент русской народной вышивки как историко-этнографический источник [Текст] / Г. С. Маслова. – М., 2001. – 68 с.

9 **Мелников, В. С.** Становление и развитие системы художественного образования в Башкирии в XVIII–XX веках [Текст] / В. С. Мелников: автореф. дис. канд. пед. наук: Йошкар-Ола, 2010. – 22 с.

10 **Бенин, В. Л., Жукова, Е. Д.** Культурологическая компетентность в подготовке педагога [Текст] / В. Л. Бенин, Е. Д. Жукова // образование и наука. Известия уральского отделения РАО. – 2011. – № 2 (81). – С. 73–85.

11 **Воробьева, Т. П.** Воспитание этнохудожественной культуры подростков в учреждениях дополнительного образования детей: дис. ...канд. пед. наук [Текст] / Т. П. Воробьева. – Челябинск, 2006. – 172 с.

12 **Асадуллин, Р. М.** Человек в зеркале образования / Р. М. Асадуллин. Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы. – М. : Наука, 2013. – 247 с.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Б. А. Алмухамбетов¹, Р. Р. Берикбол²

Педагогические основы формирования этнохудожественной культуры будущего учителя изобразительного искусства

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан. Материал поступил в редакцию 30.05.19.

B. A. Almukhambetov¹, R. R. Berikbol²

The pedagogical basis of forming ethno-artistic culture of the future teacher of fine arts

^{1,2}Abay Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan. Material received on 30.05.19.

В статье рассматриваются педагогические основы формирования этнохудожественной культуры будущих художников в теории и практике современной образовательной системы. При определении педагогической основы предлагалось проводить исследование в двух направлениях, определяя границы.

Во-первых, совокупность ценностей этнохудожественной культуры, связанных с культурой. Во-вторых, этническая культура является частью педагогической культуры будущего специалиста по изобразительному искусству. Виды культуры, взаимосвязанные с этнической культурой: художественная культура; эстетическая культура; этническая культура; была представлена духовно-нравственная культура и графическая схема взаимосвязи. Представлена таблица анализа содержания составных частей этнической культуры. Мы предлагаем усилить аспекты формирования этнохудожественной культуры будущего учителя, одного из важнейших направлений развития педагогической культуры, для решения проблемы с точки

зрения частного педагогического образования. Формирование этнохудожественной культуры рассматривается на примере казахстанской художественной графики.

The pedagogical basis of forming ethno-artistic culture of future specialists of fine arts in the practice and theory of modern educational system is considered in the article. It is proposed to conduct in two directions in defining the pedagogical basis and border of research problem.

First of all, ethno-artistic culture is the combination of values related to culture. Secondly, ethno-artistic culture is one of the part of pedagogical culture of future specialist of fine art. Types of interrelated constituent parts of culture related to ethno-artistic culture: artistic culture; aesthetic culture; ethical culture; spiritual-moral culture are considered and graphic drawing of interrelation is given. The table of analyzed meaning of constituent parts of ethno-artistic culture is proposed. We propose to enhance the aspects of ethno-artistic culture of future teacher which is one of the necessary directions of increasing pedagogical culture considering the problem from the point of separate pedagogical educational prism. The formation of ethno-artistic culture is considered in the example of Kazakhstan graphic art works.

ГРНТИ 15.81.21

Е. И. Бурдина¹, Е. П. Щербакова²

¹д.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

²докторант PhD, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: ¹_Alena-87_@mail.ru

РАЗРАБОТКА МОДУЛЬНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ «ПСИХОЛОГИЯ» В КОНТЕКСТЕ НОРМАТИВНО-ПРАВОВЫХ АКТОВ

Статья посвящена вопросам разработке модульной образовательной программы в контексте принятых нормативно-правовых актов. На основе произведенного анализа НПА были выработаны системы компетенции, которые способствуют развитию профессиональных и личностных качеств будущих психологов.

Ключевые слова: модульная образовательная программа, профессиональные качества, личностные качества, профессиональные компетенции, знания, умения.

ВВЕДЕНИЕ

Модернизации высшего образования Казахстана его интеграция в мировое образовательное пространство, поставит высшую школу в условие, когда необходима не только теоретическая основа профессии, но и прививать способность студенту самостоятельно мыслить, формировать практические навыки и умения. Следовательно, требуется организация учебного процесса, который расширит поле практической деятельности студента, что особенно актуально в области психологии.

Сегодня образовательная деятельность вуза осуществляется на основе его академической политики, которая представляет собой систему мер, правил и процедур по планированию и управлению образовательной деятельностью и эффективной организации учебного процесса, направленных на реализацию студентоориентированного обучения и повышение качества образования [1]. Одна из приоритетных задач вуза подготовка специалиста, обладающего высокими профессиональными и личностными качествами, которые

соответствуют запросам рынка труда. В связи с этим встает вопрос о разработке новых образовательных программ в соответствии с новыми нормативно-правовыми актами, принятыми правительством Республики Казахстан.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Для разработки образовательной программы и выработке системы компетенций по специальности «Психология» нами был произведен анализ содержания следующих нормативно-правовых документов: Национальная рамка квалификаций, Отраслевая рамка квалификаций в области здравоохранения, профессиональный стандарт «Специалист-психолог в области здравоохранения», государственный общеобразовательный стандарт высшего образования [2–5].

Национальная рамка квалификаций (НРК) формирует требования к результатам обучения, она является основой к отраслевым рамкам квалификаций и профессионального стандарта специальности. В НРК приводится структура описания требований к личностным и профессиональным компетенциям, знаниям, умениям и навыкам. Они определяют уровень качества и результаты выполняемой деятельности. Основу профессиональной деятельности работника составляют личностные и профессиональные компетенции, которые дают адаптацию к изменяющимся ситуациям в обществе и на рынке труда, формирование новых или обновление имеющихся компетенций. Знания, умения и навыки конкретизируют ключевые компетенции необходимые в профессиональной сфере. В шестом уровне квалификации, который соответствует подготовки бакалавра, приводится следующее структурное описание требований к результатам обучения, которыми должен обладать выпускник бакалавриата. В области знаний – это широкий диапазон теоретических и практических знаний в профессиональной сфере; умений и навыков – самостоятельная разработка и выдвижение различных вариантов решения профессиональных задач с применением теоретических и практических знаний; личностных и профессиональных компетенции – самостоятельное управление и контроль процессами трудовой и учебной деятельности в рамках стратегии, политики и цели организации, обсуждение проблемы, аргументирование выводов и грамотное оперирование информацией.

Отраслевые рамки квалификаций (ОРК) уточняют требования НРК к компетенциям работников с учетом целей, задач производственного цикла, видов (групп) продукции и роли в коллективном разделении труда в конкретной отрасли. ОРК в области здравоохранения соответствует специальности психология.

Профессиональный стандарт необходим как основа для разработки модульной образовательной программы. Он разрабатывается на вид

деятельности и содержит карточки профессий. Так в профессиональном стандарте специалиста психолога в области здравоохранения выделены следующие профессии:

- патопсихолог;
- психолог-консультант;
- клинический нейропсихолог;
- судебный эксперт психолог;
- руководитель психологической службы.

В каждой карточке профессий указываются основные и дополнительные трудовые функции, которые определяют деятельность работника. Знания и умения, описываемые в трудовых функциях, позволяют определить, чему необходимо обучать работников конкретной профессии для того, чтобы их классификация соответствовала требованиям работодателей. Так же трудовые функции и задачи являются основой для определения требований к личностным компетенциям. В профессиональном стандарте специалиста психолога в области здравоохранения выделены такие требования к личностным компетенциям, как:

- аналитическое мышление;
- креативность;
- способность работать в команде;
- эмпатия;
- способность к самообучению;
- организационные и коммуникативные навыки;
- гибкость;
- способность к самообразованию и саморазвитию;
- независимость;
- способность отстаивать позицию;
- организаторские способности.

Согласно государственному общеобразовательному стандарту высшего образования (ГОСО), к уровню подготовки студентов определяются требования на основе Дублинских дескрипторов первого уровня высшего образования (бакалавриат) и отражают освоенные компетенции, выраженные в достигнутых результатах обучения. Результаты обучения формируются как на уровне всей образовательной программы высшего образования, так и на уровне отдельных модулей или учебной дисциплины. Дескрипторы отражают результаты обучения, характеризующие способности студентов:

- 1) демонстрировать знания и понимание в изучаемой области, основанные на передовых знаниях этой области;
- 2) применять знания и понимание на профессиональном уровне, формулировать аргументы и решать проблемы изучаемой области;

3) осуществлять сбор и интерпретацию информации для формирования суждений с учетом социальных, этических и научных соображений;

4) сообщать информацию, идеи, проблемы и решения как специалистам, так и неспециалистам;

5) навыки обучения, необходимые для самостоятельного продолжения дальнейшего обучения в изучаемой области [5].

На основании данного анализа нами была разработана модульная образовательная программа специальности «Психология», которая включает несколько модулей по формированию профессиональных компетенций, способствующих развитию профессиональных и личностных качеств будущих психологов. Модуль основ профессионального мастерства и научных исследований включает дисциплину «Введение в специальность и основы научных исследований» и учебную практику, и направлен на формирование таких компетенций, как:

- усвоение методологических основ и методов научных исследований;
- инициирование психологические исследования: определять области прикладной психологии, предоставляющие возможности для развития исследований;
- овладение методами обработки информации в психологии;
- овладение целостным представлением о возможностях профессии «психолог», путях реализации этих возможностей и особенностях процессов профессионального самоопределения, развития профессиональных и личностных качеств психолога;
- умение сопоставлять и анализировать требования к специалисту-психологу в разных направлениях, выбирать, планировать, организовывать процесс индивидуальной траектории обучения с учётом направления предполагаемой специализации.

Модуль общепрофессиональных дисциплин включает дисциплины «Психология общения», «Психология профессионализма», «Тренинг профессионального развития и личностного роста», и направлен на формирование таких компетенций, как:

- овладение первоначальными навыками понимания себя и других людей; навыками саморефлексии, эмпатии, формирования профессионального самосознания и этики;
- повышение коммуникативной и психологической компетентности будущего психолога, развитие профессиональных коммуникативных навыков, а также усвоение студентами теоретических знаний и практических навыков;

– овладение навыками анализа своей деятельности и умению применять методы эмоциональной и когнитивной регуляции для оптимизации собственной деятельности и психического состояния.

ВЫВОДЫ

Таким образом, мы можем сделать вывод, что в рамках новой модульной образовательной программы подготовка будущих психологов направлена на формирование таких профессиональных компетенции, которые будут способствовать не только усвоению теоретических основ профессии, но и развитию психолога как специалиста способного к профессиональному росту, самоопределению, решению нестандартных проблем, умению работать в команде, ставить и достигать цели.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Типовых правил деятельности организаций образования соответствующих типов от 30 октября 2018 г. № 595

2 Национальная рамка квалификаций Утверждена протоколом от 16 марта 2016 года Республиканской трехсторонней комиссией по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений. / <http://atameken.kz/>

3 Отраслевая рамка квалификаций сферы здравоохранения. Утверждена решением Отраслевой комиссии по социальному партнерству и регулированию социальных и трудовых отношений от «23» августа 2016 года № 3. / <http://atameken.kz/>

4 Профессиональный стандарт: «Специалист психолог в области здравоохранения». Приложение № 3 к приказу заместителя председателя правления Национальной палаты предпринимателей РК «Атамекен» от 22.10.2018 г. № 285. / <http://atameken.kz/>

5 Государственный общеобразовательный стандарт высшего образования. Приложение 7 к приказу Министра образования и науки Республики Казахстан от 31.10.2018 года № 604. / zakon.kz.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Е. И. Бурдина¹, Е. П. Щербакова²

Нормативтік-құқықтық актілер контексінде «психология» мамандығы бойынша модульдік білім беру бағдарламасын әзірлеу

^{1,2}Гуманитарлық педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Ye. I. Burdina¹, Ye. P. Chsherbakova²

Development of a modular educational program on specialty «Psychology» in the context of regulatory legal acts

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,
S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

Мақала қабылданған нормативтік-құқықтық актілер контексінде модульдік білім беру бағдарламасын әзірлеу мәселелеріне арналған. НҚА-да жүргізілген талдау негізінде болашақ психологтардың кәсіби және жеке қасиеттерін дамытуға ықпал ететін құзыреттілік жүйесі әзірленді.

The article is devoted to the development of a modular educational program in the context of the adopted legal acts. On the basis of the analysis made by NLA, competency systems were developed that contribute to the development of professional and personal qualities of future psychologists.

ГРНТИ 14.25.05

А. Ш. Досбенбетова

д.п.н., профессор, Педагогико-гуманитарный факультет,
Южно-Казахстанский государственный педагогический университет,
г. Шымкент, 160016, Республика Казахстан
e-mail: anarados56@mail.ru

**МОДЕЛИРОВАНИЕ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ СТАРШИХ ПОДРОСТКОВ
В ПРОЦЕССЕ ВНЕКЛАСНОЙ РАБОТЫ**

В статье рассматриваются вопросы, связанные с формированием экономической культуры подростков, а также моделированием этого процесса во внеклассной работе. Проводится анализ исследований по вопросам моделирования, на основе которых автором предлагается структурно-функциональная модель формирования экономической культуры подростков. В качестве теоретико-методологического обоснования данной модели автором был выбран системно-деятельностный подход. В статье дается краткая характеристика каждого компонента структурного и функционального блока. На основе системного подхода определяются цели, задачи, структура и содержание процесса формирования экономической культуры подростков в условиях внеклассной работы, а также его функции. Формирование ценностных ориентаций у подростков заключается в становлении хозяйского отношения к различным видам собственности, в развитии потребности активного участия в социально-экономической деятельности коллектива и семьи, а также в формировании таких качеств как бережливость, трудолюбие, хозяйственность и др. Содержание модели отражает основные идеи экономического образования и воспитания учащихся с учетом этнорегиональных особенностей Казахстана.

Ключевые слова: моделирование, модель, структурные компоненты, экономическая культура, внеклассная работа.

ВВЕДЕНИЕ

Одной из важнейших задач современной школы является подготовка выпускника, конкурентоспособного для продолжения образования и нахождения места для своей трудовой деятельности. В связи с этим для нашего исследования

является важным разработка модели формирования экономической культуры подростков в процессе внеклассной работы школы с учетом современной социокультурной ситуации, новых ценностей воспитания и обучения.

Общим вопросам моделирования посвящены работы В. Г. Афанасьева, Б. А. Глинских, Б. С. Грязнова, Е. П. Никитина, И. Б. Новикова, В. В. Серикова и др.

Моделирование – метод опосредованного практического или теоретического оперирования объектом, при котором исследуется непосредственно не сам интересующий нас объект, а используется вспомогательная или естественная система («квазиобъект»), находящаяся в определенном объективном соответствии с познавательным объектом, способная замещать его на определенных этапах познания и дающая при ее исследовании, в конечном счете, информацию о самом моделируемом объекте [1, с. 42].

По утверждению А.Ф.Аменда, моделей, как таковых не существует, ими становятся объекты, функционирующие в нашем сознании в качестве моделей [2, с. 25]

Использование метода моделирования не является новым в решении проблем организации процессов экономического образования, экономической подготовки, а также формирования экономической культуры учащихся.

На основе анализа диссертационных исследований мы выявили, что разработаны следующие модели:

- модель экономического воспитания школьников общеобразовательной школы [2];
- модель личностно-ориентированной социально-экономической подготовки учащихся [3];
- модель формирования базисных элементов экономической культуры младших школьников в процессе учебной и внеучебной работы [4];
- модель выпускника современной общеобразовательной школы и экономического образования учащихся (5–11 кл.) [5].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

С целью выявления возможностей процесса внеклассной работы в формировании экономической культуры подростков, а также резервов повышения эффективности работы в данном направлении нами была сконструирована структурно-функциональная модель формирования экономической культуры подростков.

В качестве теоретико-методологического обоснования данной модели нами был выбран системно-деятельностный подход, специфика которого заключается

в согласованном сочетании этих двух подходов, наиболее отвечающих целям нашего исследования.

Системный подход – это общенаучный метод анализа любого педагогического явления, в основе которого лежит понимание объектов как систем.

Согласно концепции системности воспитания (В. Г. Афанасьев, Ю. А. Конаржевский, Н. В. Кузьмина, В. В. Сериков и др.) и теории целостного педагогического процесса (Ю. К. Бабанский, М. А. Данилов, В. С. Ильин, В. А. Слостенин, М. Н. Скаткин, Н. Д. Хмель и др.), в русле которых выполнено настоящее исследование, экономическое воспитание следует рассматривать как один из видов воспитательных систем.

Под системой обычно понимается совокупность взаимодействующих компонентов. Функционирование (смена состояний системы «педагогически-учащиеся») есть педагогический процесс школы.

В педагогической литературе выделяется ряд характерных признаков педагогического процесса общеобразовательных школ (независимо от их типов) как системы:

- это система социальная, существует за счет взаимодействия людей;
- педагогический процесс школы есть явление многоуровневое и полиструктурное, так как «вбирает» в себя системы меньшего порядка;
- система функционирует только при обмене деятельностью: если педагоги учат способам разных (родовых для человека) видов деятельности, то учащиеся, осваивая их, становятся активными участниками педагогического процесса, готовыми не только к репродуктивной, но и к творчески преобразовательной активности;
- объектом управления учителя в педагогическом процессе является деятельность учащихся;
- все элементы деятельности (цель, задачи, содержание и т.д.) являются компонентами системы, так как на овладение ребенком элементами деятельности, собственно и должна быть направлена деятельность взрослого (родителей, педагогов);
- предметом управления учителя в педагогическом процессе являются отношения между субъектами деятельности, через что обеспечивается взаимодействие и оптимальные условия для их развития [7 с. 86].

Целостность системы «педагогически-учащиеся» определяется единством цели и результата при взаимодействии подсистем (частных систем) разного порядка внутри педагогического процесса.

Усвоение всего богатства культуры и видов деятельности происходит через функционирование частных воспитательных систем: интеллектуальную,

нравственную, трудовую, физическую, экологическую, экономическую, эстетическую и другие, которые имеют, в принципе, общую структуру.

Установлено, что каждый из аспектов воспитания культуры личности имеет свою структуру, вместе с тем функционирует в общих структурах целостных педагогических систем, компонентами которых выступают: а) цель и задачи данного аспекта воспитания; б) его содержание; г) формы, методы, средства; д) его результаты.

На основе системного подхода определяются цели, задачи, структура и содержание процесса формирования экономической культуры подростков в условиях внеклассной работы, а также его функции.

Опора на деятельностный подход позволяет организовать процесс формирования экономической культуры у учащихся-подростков при активном участии основных субъектов образования в данном процессе посредством включения в различные виды деятельности.

В основу деятельностного подхода были положены труды ученых Л. С. Выготского, В. В. Давыдова, А. Н. Леонтьева, С. Л. Рубинштейна и др.

Суть деятельностного подхода заключается в том, что овладение содержанием социально-экономического опыта, накопленным человечеством за всю историю своего существования, должно осуществляться в процессе активной деятельности субъекта, а не путем словесной трансляции информации педагогом ученику. По мнению А. Н. Леонтьева, этот «подход определяет устойчивый базис личности. Реальным базисом личности является совокупность его общественных по своей природе отношений к миру и отношений, которые реализуются, а они реализуются его деятельностью, точнее совокупностью его многообразных деятельностей» [8, с. 183].

Внеклассную работу по формированию экономической культуры подростков мы рассматриваем как систему, под которой понимаем «множество взаимосвязанных и функциональных компонентов, подчиненных целям воспитания, образования и обучения подрастающих поколений» [9, с. 146].

Системно-деятельностный подход позволил осуществить разработку структурно-функциональной модели процесса формирования экономической культуры подростков в условиях внеклассной работы, которая включает в себя два блока компонентов: структурный и функциональный (Таблица 1).

Рисунок 1 – Структурно-функциональная модель формирования экономической культуры подростков в процессе внеклассной работы

Структурный блок представлен следующими компонентами:

1) цель, ориентированная на формирование экономической культуры у старших подростков;

2) содержание, отражающие основные идеи экономического образования и этнорегиональные особенности, которые представлены воспитательными модулями – «Экономический фольклор», «Великий шелковый путь», «Из жизни великих людей», «Экономика нашего города», «Экономика региона», «Экономика Казахстана», «Компьютерные игры по экономике», «Профессии, которые мы выбираем»;

3) Организационные формы, методы и средства, способствующие эффективной организации процесса формирования экономической культуры у

старших подростков в условиях внеклассной работы (массовые, коллективно-групповые, индивидуальные, организация школьного предприятия).

Функциональный блок состоит из когнитивного, ценностно-мотивационного, практически-деятельностного компонентов, направленных на внутреннюю организацию модели, и внешнего – коррекционно-контролирующего.

Дадим краткую характеристику каждого компонента функционального блока.

Когнитивный компонент модели обеспечивает информационно-познавательную направленность экономического воспитания учащихся в процессе внеклассной работы. Включает действия, связанные с процессом накопления экономической информации и на ее основе – познание основ экономики города, региона, страны; получение первоначальных представлений о рациональном природопользовании; об экономических объектах и субъектах окружающего мира; о различных видах собственности, рыночной экономике и т.д. Данный компонент реализуется в процессе целенаправленного овладения учащимися экономическими знаниями, умениями в процессе изучения «Основ экономических знаний» на факультативных занятиях и различных внеклассных мероприятиях.

Экономические знания представляют собой совокупность экономических теорий о содержании, характере, свойствах материальных благ, их производстве, обмене, распределении и потреблении, о влиянии материальной жизни на развитие общества.

Результатом познавательно-информационной деятельности направленной на приобретении системы экономических знаний и представлений, является *экономическая обученность учащегося*.

Ценностно-мотивационный компонент включает в себя интересы, убеждения, потребности, мотивы и ценности, которые формируются у подростков на основе знаний о социально-экономических взаимоотношениях между людьми.

Данный компонент связан с формированием ценностных ориентаций у подростков через влияние на его эмоциональную сферу. Суть его заключается в становлении хозяйского отношения к различным видам собственности, в развитии потребности активного участия в социально-экономической деятельности коллектива и семьи, а также в формировании таких качеств как бережливость, трудолюбие, хозяйственность и др.; в осознании нравственных ценностей в системе социально-экономических отношений в обществе. Результатом работы, направленной на формирование ценностей, эмоций, интересов и потребностей является *экономическая воспитанность школьника*.

В ходе организации процесса формирования экономической культуры подростков мы особый акцент делаем на следующее:

- формирование экономически значимых качеств (трудолюбие, бережливость, хозяйственность, расчетливость, деловитость и др.);
- формирование положительной мотивации к различным видам деятельности (трудовой, социально-экономической, природоохранной, культурно-досуговой) и потребности активного участия в ней;
- формирование рациональных потребностей, а также умение соотносить свои потребности с реальными возможностями окружающих.

Деятельностно-практический компонент направлен на формирование экономических умений и навыков в практической деятельности подростков. Данный компонент включает действия, связанные с планированием трудовых, социально-экономических операций и выбором рациональных способов их осуществления в деятельности.

В процессе совместной (с педагогами, родителями, сверстниками) практической деятельности в семье или школьном коллективе в период хозяйственно-бытового, общественно-полезного, производительного труда, подростки приобретают *экономический опыт*.

Основу социально-экономического опыта подростков составляют следующие умения и навыки:

- умение работать в режиме экономики ресурсов, средств, времени, материалов;
- трудовые умения: рациональное планирование, оптимальный выбор операций, организация рабочего места, критическая оценка результатов своего труда;
- бережное отношение к орудиям и продуктам труда.

Структурно-функциональные компоненты модели связаны между собой и оказывают влияние на основные субъекты воспитательного процесса. Основной функцией выделенных компонентов является ориентация на формирование экономической культуры подростков.

ВЫВОДЫ

Таким образом, процесс внеклассной работы по формированию экономической культуры школьников нами представляется как педагогически обоснованное взаимодействие педагогов и учащихся, школы и других социальных институтов, которое направлено на усвоение экономических знаний, на формирование положительного отношения к экономическим ценностям, экономического опыта и поведения учащихся.

Мы полагаем, что такая реализация сущности внеклассной деятельности предоставляет следующие дополнительные возможности для формирования экономической культуры учащихся:

- добровольного выбора подростками и старшеклассниками форм, средств и методов внеклассной деятельности с экономическим содержанием;
- углубления и расширения учащимися собственного опыта экономической деятельности в школьных объединениях;
- развития взаимодействия учащихся и учителей в процессе неформального общения;
- формирования всесторонне развитых интересов и потребностей учащихся в овладении экономическими знаниями, умениями и навыками а также развитие экономически значимых качеств личности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Новик, И. Б.** Моделирование сложных систем: философский очерк. – М.: Мысль, 1985. – 335 с.
- 2 **Аменд, А. Ф.** Дидактические основы непрерывного эколого-экономического образования. Автореф. дис...д.п.н. – Екатеринбург, 1997. – 57 с.
- 3 **Чернер, С. Л.** Теория и практика личностно-ориентированной социально-экономической подготовки школьников. : Автореф. дис...д.п.н. – М., 1998. – 41 с.
- 4 **Нуртдинова, А. А.** Формирование экономической культуры у младших школьников в условиях интеграции учебной и внеучебной деятельности. Дис...к.п.н. – Челябинск, 2000. – 171 с.
- 5 **Аганина, К. Ж.** Оқушыларға экономикалық білім берудің дидактикалық негіздері. Автореф...п.ғ.к. – Алматы, 2004. – 46 б.
- 6 **Афанасьев, В. Г.** Общество: системность, познание и управление. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.
- 7 Педагогика. Курс лекций / Под ред. Хмель Н. Д. – Алматы : «Нұрлы әлем», 2003. – 368 с.
- 8 **Леонтьев, А. Н.** Деятельность. Сознание. Личность. // Избранные психологические произведения: В 2т. – М.: Политиздат, 1983. – 2 т. – 572 с.
- 9 **Досбенбетова, А. Ш.** Формирование экономической культуры школьников с учетом этнорегиональных особенностей Казахстана: Монография. – Шымкент : «Нұрлы бейне», 2012. – 258 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

A. Ш. Досбенбетова

Сыныптан тыс жұмыстар арқылы жасөспірімдердің экономикалық мәдениетін қалыптастыру үрдісін модельдеу

Педагогика-гуманитарлық факультеті,
Оңтүстік Қазақстан мемлекеттік педагогикалық университеті,
Шымкент қ., 160016, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. Sh. Dosbenbetova

Modeling the process of forming the economic culture of senior adolescents in the process of extra class work

Faculty of Pedagogy and Humanities,
South Kazakhstan State Pedagogical University,
Shymkent, 160016, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

Мақалада жасөспірімдердің экономикалық мәдениетін қалыптастыру, сонымен қатар осы үрдісті сыныптан тыс жұмыстарда модельдеу мәселелері қарастырылған. Модельдеу мәселесі бойынша зерттеуге талдау жүргізіліп, соның негізінде автордың жасөспірімдердің экономикалық мәдениетін қалыптастырудың құрылымдық-қызметтік моделі ұсынылған. Ұсынылған модельді теориялық-әдіснамалық негіздеу мақсатында автор жүйелік-әрекеттік тәсілді таңдаған. Мақалада құрылымдық және қызметтік блоктың әрбір компонентіне қысқаша анықтама берілген. Жүйелік тәсіл негізінде сыныптан тыс жұмыстар жағдайында жасөспірімдердің экономикалық мәдениетін қалыптастыру үрдісінің мақсаты, міндеті, құрылымы мен мазмұны, сонымен қатар оның қызметтері анықталған. Жасөспірімдердің бойында құндылықтық бағдарды қалыптастыру әртүрлі меншік түрлеріне иелік етуді қалыптастыру, ұжымдық және отбасылық әлеуметтік-экономикалық қызметке белсенді қатысу қажеттілігін дамыту, сондай-ақ үнемдеу, еңбекқорлық, тұрмыстық және т.б. қасиеттерді қалыптастыру болып табылады. Модельдің мазмұны Қазақстанның этникалық және аймақтық ерекшеліктерін ескере отырып, оқушыларға экономикалық білім беру мен тәрбиелеудің негізгі идеяларын көрсетеді.

The article presents issues related to the formation of the economic culture of adolescents, as well as the modeling of this process in extracurricular work. The analysis of structural and functional models of the formation of the economic culture of adolescents is given. As a theoretical and methodological substantiation of this model, the author has chosen a system-activity approach. The article gives a brief description of each component of the structural and functional unit. The basis of the systems approach is the goals, objectives, structure and content of the process of forming the economic culture of adolescents in the context of extracurricular work. Formation of value orientations in adolescents is reflected in the formation of economic relations and various forms of ownership, including the formation of such qualitative factors as care, diligence, thrift and others. The content of the model contains the basic ideas of economic education and education of students, taking into account the ethnic and regional characteristics of Kazakhstan.

Б. Ж. Ельмуратова

т.ғ.к., профессор, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы
e-mail: e_botagoz@mail.ru

**ЗАМАНАУИ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ
ҚОЛДАНУДАҒЫ МАҚСАТЫ МЕН НӘТИЖЕЛЕРІ**

Мақалада «Өрлеу» институтында біліктілікті арттыру кезеңінде алған білім негізінде «Қазақстанның отаршылдық кезеңінің тарихы» пәні бойынша сабақтарда заманауи педагогикалық технологияларды қолданудың мақсаты мен нәтижелері қарастырылған. Зерттелген білім беру бағдарламасының тақырыбы – «Жаңартылған білім беру мазмұны шеңберіндегі жоғары оқу орындарындағы заманауи педагогикалық технологиялар» ЖОО-ның педагогикалық мамандықтары оқытушыларының заманауи оқыту технологиялары саласындағы кәсіби шеберлік деңгейін арттыруға және жаңартылған білім беру мазмұны контекстінде кәсіби құзыреттілікті дамытуға бағытталған. Заманауи педагогикалық технологиялар білім беру процесінің индивидуализациясы мен вариативтілігіне, білім алушылардың академиялық ұтқырлығына, жас ерекшеліктеріне және білім деңгейіне қарамастан бағытталған. Біліктілікті арттыру нәтижелері: сабақта заманауи педагогикалық технологияларды қолдану, оқу үдерісінде авторлық электронды оқу құралдарын енгізу.

Кілтті сөздер: жаңартылған білім беру, заманауи технологиялар, сандық технологиялар, электронды оқу құралы.

КІРІСПЕ

XXI ғасыр – ғылым мен жаңа технологияның жаңарту ресурсының дамыған кезі. Бүгінгі білім беру үрдісінде жаңа ақпараттық технологияны пайдалану және оны мақсатты түрде жүзеге асыру – ақпараттық қоғам дәуірінің негізгі көзі. Сонымен қатар сындарлы оқытудың пайдасы өте зор. Қазіргі кездегі білім беру саласындағы заман талабына сай инновациялық оқыту технологиялары мен оқытудың әр түрлі техникалық құралдары мен заманауи әдістерін қолдану арқылы келер ұрпаққа сапалы да саналы білім беру оқытушылардың басты мақсаты.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

«Заманауи педагогикалық технологиялар» жоғары оқу орындарының педагогикалық мамандықтар оқытушыларының біліктілігін арттыру курстарының білім беру бағдарламасына сай [1] 2018 жылдың 14 мамырдан 2018 жылдың 09 маусымына дейін «Өрлеу» біліктілікті арттыру ұлттық орталығы» АҚ филиалында ҚР білім беру жүйесінің басшы және ғылыми-педагогикалық қызметкерлерінің біліктілігін арттыратын республикалық институтта өз біліктілігін арттырды.

Білім беру бағдарламасының тақырыбы «Жаңартылған білім беру мазмұны аясында жоғары оқу орындарындағы заманауи педагогикалық технологиялар». Бағдарламаның негізгі мақсаты – қазіргі кезде елімізде жаһандық мәселелерге жауап бере алатындай республикалық деңгейде, ұлттық стандарттарға сай, оқыту әдістері арқылы ЖОО инновация мен көшбасшылықты енгізу үшін талап етілетін дағдыларды дамыту, ұлттық сананы қалыптастыру. Вебинарлар мен тренингтерде келесі заманауи технологияларды игердім: SMART мақсаттарын қою әдісі, Дублин дискриптолары, Blum, Solo таксономиясы, Case study, Жоба әдісі, Stem, INSERT әдісі (эмоционалды интеллект), Бағалау, interactive methods, дивергент және конвергент. Сандық технологиялар - электронды оқулықтарды жасау, мультимедия технологиясын пайдалана отырып Скринкаст, видео, тест және т.б. жасауды үйрендім.

Мысалы, Case study әдісін қолданғанда, келесі алгоритм бойынша жұмыс жасадық: кейстің мақсатын smart әдісі арқылы қойдық, міндеттерді анықтадық, оқыту нәтижелерін-құзыреттіліктерді жасадық, кейс құрудың кезеңдерін белгіледік, жағдаят ұсындық, негізгі, проблемалық, пәндік сұрақтарды жасадық, әдістемелік материалдарды ұсындық, бағалау парағын дайындадық, рефлексия жасадық.

Case study кезеңдері:

- 1 Студенттерді топтарға бөлу (3-5 адам) – 5 минут.
- 2 Кейс материалдары мен жағдаятпен таныстыру – 5 минут.
- 3 Топтарда бір немесе бірнеше шешімдерді табу – 30 минут.
- 4 Топтардың баяндамасын тыңдау – 15 минут.
- 5 Топтардың қабылдаған шешімдерін салыстыру, талқылау – 10 минут.
- 6 Өзін-өзі бағалау – 5 минут.
- 7 Кейс шешімдерін өзара бағалау – 5 минут.
- 8 Кері байланыс ұсыну / рефлексия – 10 минут.

Жағдаят:

Первым присягал на подданство Абулхаир хан, за ним последовал старшина Букенбай, затем покорность изъявили Есет батыр, Худайменды мурза. Тут же присягнули на верность 27 старшин. Таким образом, первоначальную присягу,

кроме хана, подтвердили 29 лиц старшинского звания, а не 27, что получило широкую огласку в современных изданиях. Приведем текст документа, так или иначе в корне изменившего всю политическую обстановку в Зауральской окраине, заставившего ойратов с тревогой смотреть на дальнейший ход казахско-русского сближения. Сначала – перечисление титулов Анны Иоанновны, далее: «...понеже мы, великая государыня, наше императорское величество, усмотря из писания твоего Абулхаир хана, и из своего доношения посланцев твоих Кутлумбета Коштаева, да Сейткула Койдагулова желание твое во всем твоим владением быть в подданстве нашем всемилостивейше на сие соизволили и грамотою нашею, отправленной с оными посланцами твоими о том к тебе Абулхаир хану, и старшин и всему кайсацкому войску милости повелели к Вам послать нарочно нашей государственной канцелярии поверенного переводчика ориентальных языков Мамета Тевкелева...» – таков текст первоначального указа, приведенного с некоторыми сокращениями. Документ составлен «на книжной хорошей бумаге, запечатлен государственной средней печатью». Так было положено начало присоединению обширного края к России [2, 18–19 б.].

Case study сұрақтары:

Негіз құраушы

1 Отарлау ел болуды қалай түсенесіз?

2 Кіру мен енуі терминдерінің айырмашылығы неде?

3 М. Тевкелев елшілігінің мақсатын айтыңыз?

Проблемалық

1 Қазақстанның Ресейге қосылу процесінің алғышарттарын белгілеңіз?

2 Қазақ-орыс қатынастарының басталуына байланысты қалыптасқан жағдайда жоңғарлардың саясаты қалай өзгерді?

3 Абулхаир ханның 29 ағамандарының қандай рөлі болды?

Пәндік

1 Кеңес заманның және қазіргі заманауи тарихшыларының еңбектеріне сүйене отырып, Қазақстанның Ресейге қосылу процесінің тарихи рөлін белгілеңіз?

2 Қосылу процесін қандай хан бастады?

3 Анна Иоанновнаның рөлі қандай?

Кейске арналған материалдар:

Студенттерге тақырыпты толық түсіну үшін, оқуға Ж. Қасымбаевтің еңбегі беріледі. Кітапты оқып болған соң, студенттің өзіндік дербес пікірі пайда болады, яғни материалды сыни талдап, сонында өз пікірін білдіреді (еңбекке рецензия жазады).

Студенттердің рефлексиясы:

- 1 Сізге ұсынылып жатқан сабақ ұнады ма?
- 2 Оқып үйренген материалдардан, Сіз өзіңізге қандай пайдалы жақтарын алдыңыз?
- 3 Қандай жаңа ойлар, пікірлер сізде пайда болды?
- 4 Қандай мәлімет бойынша толығырақ білгіңіз келді?

5 Сіз өзіңіздің жетістіктеріңізді байқадыңыз ба?

Жобаның smart мақсаты:

S – «Елдің тәуелсіздігін сақтау» туралы мақала жазу

1 мақала

Тарихи деректермен әдебиеттерді пайдалану

R – Бейбітшілік, тәуелсіздік ұғымдарын жеткізу

T – 7 апта

Жобаның smart мақсаты бойынша 2018–2019 оқу жылының 1 семестрінде Тар(б)-301 тобының студенттері: Б. Қайрат, Д. Зейнолаев семестрдің аяғында «Өлкетану» журналында «Елдің тәуелсіздігін сақтау» атты мақаланы басылымға ұсынды (Ғылыми жетекші: Ельмуратова Б. Ж.) [3].

Нысаны: Мемлекет

Пәні: Тәуелсіздікті сақтау

Гипотеза: Егер «Елдің тәуелсіздігін сақтау» деген мақаланы ұсынсақ, онда қоғамда, әрбір адам отарлау кезеңі туралы мәлімет алып, тәуелсіздік ұғымының мәнін ескереді, отаршылдықты тарихта болдырмауға ат салысады.

Өнімі: Мақала

Құралдары: Сауалнама, сұхбат, талдау

Тапсырыс: С. Торайғыров атындағы ПМУ, «Қазақстан тарихы» кафедрасы.

Жобаның күнтізбелік жоспары және жауапкершілік матрицасы ұсынылған: тапсырманы іске асыруда кезеңдері, жұмыстың түрлері, орындау мерзімі, жауаптылар. Жоба тапсырмасын орындау үшін бағалау критериялары ұсынылған: құралдық, пәндік, жекедаралық, жүйелілік құзыреттілік (толық Портфолиодан қарауға болады).

«Өрлеу» филиалында курстарды аяқтап, біліктілікті арттым, шығармашылық, зерттеушілік дағдыларын, логикалық және сын тұрғысынан

ойлауын дамытатын технологиялар мен әдістемелерді игеріп, оқыту үдерісін жоспарлау, студенттердің оқу жетістіктерін жүйелі тиімді бағалау дағдыларын жетілдірдім.

ҚОРЫТЫНДЫ

«Өрлеу» курстарында алған білімді, қазіргі таңда оқыту үдерісінде ерекшеліктерді қолданамын. Екі электронды оқулықты дайындадым: «Еуропа және Американың жана және қазіргі заман тарихы» (қосымша автор Кулумбаева М. Ж.) 2018 ж. [4], «Историография социально-политических движений в Казахстане» [5] 2019 ж. Скринкасты жасауды студенттер мен магистранттарға өз жұмыстарында қалай қолдануды үйретемін.

«Қазақстан тарихы» кафедрасының біліктілікті артқан оқытушылар: Ельмуратова Б. Ж., Рахимов Е. К., Молдакимова А. С. өз тәжірибесімен бөлісіп, кафедра оқытушыларына мастер класс жүргізді. Бірнеше оқытушыларға сандық технологиялармен қалай жұмыс жасауды үйреттік.

Бауржан Каримжанұлы мен Гульназ Оралғазықызы тренерлердің жүргізілген дайындау курсы ЖОО оқытушыларына жаңалық болғаны сөзсіз. Жағымды ахуал, теория мен практиканы ұштастыратын әрбір тренинг сабағына аса жауапкершілікпен дайындалу біз үшін рухани дамуға, шеберлігімізді шындауға тамаша мүмкіндік берді. Ұстаздарымызға мың алғыс білдіремін!

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 «Заманауи педагогикалық технологиялар» жоғары оқу орындарының педагогикалық мамандықтар оқытушыларының біліктілігін арттыру курстарының білім беру бағдарламасын бекіту туралы. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің м.а. 2016 жылғы 16 ақпандағы № 152 бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2016 жылы 14 наурызда № 13445 болып тіркелді.

2 **Касымбаев, Ж. К.** Государственные деятели казахских ханств (XVIII век.). – Алматы : Білім, 1999. – 288 с.

3 **Қайрат, Б., Зейнолаев, Д., Ельмуратова, Б. Ж.** Елдің тәуелсіздігін сақтау. – Өлкетану : Кереку, 2019. – № 3–4.

4 **Ельмуратова, Б. Ж., Кулумбаева, М. Ж.** Еуропа және Американың жаңа және қазіргі заман тарихы. Электронды оқу құралы. – Павлодар. 2018.

5 **Ельмуратова, Б. Ж.** Историография социально-политических движений в Казахстане. Электронное учебное пособие для студентов и магистрантов исторических специальностей. – 2019.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Б. Ельмуратова

Цель и результаты применения современных педагогических технологий

Гуманитарно-педагогический факультет,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 30.05.19.

В. Yelmuratova

The purpose and results of application of modern pedagogical technologies

S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

В статье рассмотрены цель и результаты применения современных педагогических технологий на занятиях по дисциплине «Қазақстанның отаршылдық кезеңінің тарихы», на основе полученных знаний в период прохождения повышения квалификации в институте «Өрлеу». Тема изученной образовательной программы – «Современные педагогические технологии в высших учебных заведениях в рамках обновленного содержания образования» направлена на повышение уровня профессионального мастерства преподавателей педагогических специальностей вузов в области современных технологий преподавания и развитие профессиональных компетенции в контексте обновленного содержания образования. Современные педагогические технологии ориентированы на индивидуализацию и вариативность образовательного процесса, академическую мобильность обучаемых, независимо от возрастных особенностей и уровня образования. Результатами повышения квалификации явились применение на занятиях современных педагогических технологий, внедрение в учебный процесс авторских электронных учебных пособий.

The article describes the purpose and results of application of modern educational technologies in the lessons for the discipline «History of colonization of Kazakhstan», based on the acquired knowledge during the training in the Institute «Orleu». The theme of studied educational program is «Modern pedagogical technologies in higher educational institutions in the framework of the updated content of education» is aimed at improving the level of professional skills of teachers of pedagogical

specialties of universities in the field of modern teaching technologies and the development of professional competence in the context of the updated content of education. Modern pedagogical technologies are focused on individualization and variability of educational process, academic mobility of students, regardless of age and level of education. The results of training were the use of modern educational technologies on the lessons, the introduction of the educational process.

ГРНТИ 14.35.17

Д. Д. Есимова¹, Г. С. Ажаев², Ю. О. Сысоева³

¹к.п.н., доцент, Факультет химических технологий и естествознания, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²к.г.-м.н., доцент, Факультет химических технологий и естествознания, Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

³магистрант, Факультет химических технологий и естествознания, Павлодарский государственный университет им. С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

e-mail: ¹dika-73@mail.ru; ²syssoyevayu@gmail.com; ³agalymbek@mail.ru

ИНТЕГРАЦИЯ НАУКИ, ОБРАЗОВАНИЯ И БИЗНЕСА – КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАЗАХСТАНА

В статье рассмотрены вопросы интеграции науки, образования и бизнеса как основные ключевые факторы устойчивого развития Казахстана. С вхождением системы образования Республики Казахстан в международное образовательное пространство появились предпосылки для введения изменений в содержании образовательных программ высших учебных заведений с направленностью на бизнес и предпринимательство. Одним из основных приоритетов обучения в условиях обновления содержания высшего образования является развитие предпринимательской грамотности студентов, использования полученных ими знаний в продвижении собственного бизнеса.

Интеграция науки, образования и бизнеса становится решающим фактором развития и роста конкурентоспособности национальной экономики. Именно степень развития наукоемких технологий в настоящее время является характеристикой научно-производственного потенциала страны и показателем уровня устойчивого развития.

Мировой опыт свидетельствует о том, что интегрированные научно-образовательные структуры, обеспечивают подготовку качественно новых специалистов, востребованных на рынке труда, а технологические изменения в производстве, основанные на использовании новейших знаний, способствуют развитию экономики страны. Таким

образом, интеграция науки, образования и бизнеса является основой инновационного развития любой страны.

В статье раскрыта роль высших учебных заведений как основных ключевых структур в развитии инвестиционных возможностей и инновационных идей, начиная от создания инкубаторов и заканчивая обеспечением самой идеи кадровыми ресурсами самих обучающихся.

Ключевые слова: интеграция, наука, образование, бизнес, предпринимательство, устойчивое развитие, предпринимательская грамотность.

ВВЕДЕНИЕ

Интеграция науки, образования и бизнеса становится решающим фактором развития и роста конкурентоспособности национальной экономики. Именно степень развития наукоемких технологий в настоящее время является характеристикой научно-производственного потенциала страны и показателем уровня устойчивого развития. Мировой опыт свидетельствует о том, что интегрированные научно-образовательные структуры, обеспечивают подготовку качественно новых специалистов, востребованных на рынке труда, а технологические изменения в производстве, основанные на использовании новейших знаний, способствуют развитию экономики страны. Таким образом, интеграция науки, образования и бизнеса является основой инновационного развития любой страны.

В системе взаимодействия «наука – образование – бизнес» университеты, как научно-образовательные центры, должны занять ключевое место. Потому что именно университеты способствуют организации наиболее благоприятной среды для развития инвестиционных возможностей инновационных идей, начиная от создания инкубаторов и заканчивая обеспечением самой идеи кадровыми ресурсами, что, в свою очередь, служит катализатором развития более широкой экосистемы.

Сегодня существует возрастающая необходимость преобразования университетов в ключевые центры в экономике на местном, национальном и международном уровне, чтобы они стали учреждениями, которые могли бы найти возможности для максимально эффективного использования своих ресурсов в системе «наука – образование – бизнес». Форма сотрудничества, над которой должны работать университеты, – выстраивание моста между научным миром и миром корпораций посредством обсуждения общих проблем и способов их решения.

То есть, основной миссией университетов является образование. При условии, что научно-исследовательская деятельность поддерживает эту миссию,

именно уровень студентов и финансирование, которое они могут привлечь в университет, и являются тем, что обеспечивает возможность продолжения масштабных исследований и разработок. На ранней стадии инвестирования студенты формируют кадровый потенциал, которым могут воспользоваться и университетское сообщество, и потенциальные работодатели, и, все чаще, создают большее количество стартапов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Рассмотрим мировой опыт взаимодействия науки, образования и бизнеса на примере канадского университета Уотерлу. Данное учреждение, чья деятельность связана с инженерными науками, стало магнитом для студентов и предприимчиво настроенных преподавателей, и прокладывает путь к инновациям на всем пути от студенческих программ до вершин академической иерархии. В университете Уотерлу действует одна из самых крупных совместных образовательных программ в мире, в которой ежегодно принимает участие около двадцати тысяч студентов, работающих на оплачиваемых должностях в различных компаниях, включая международные организации. Данный опыт позволяет студентам узнать корпоративные требования, предъявляемые к выпускникам, а также дает им представление о том, каким образом управлять их собственными компаниями. Также университет имеет три подразделения, оказывающих поддержку в предпринимательской деятельности. Осуществляется работа центра по развитию идей, созданных студентами, по управлению бизнесом, проводится учебный курс, посвященный предпринимательской деятельности и технологиям, в ходе которого сорок пять процентов студентов приобретают опыт управления стартапом. Структура данного курса ориентирована в чистом виде на запуск стартапов, в отличие от традиционной программы MBA (магистр делового администрирования), предлагаемой многочисленными университетами и направленной на управление уже созданной фирмой. Курс предусматривает наставничество и доступ к финансированию, а также выработку набора навыков для запуска собственной компании. Университет также осуществляет руководство общедоступным инкубатором, «Accelerator Centre», работающим с местной экономикой в целях развития и поддержки идей, исходящих из местной среды. Возможно, самой известной частью усилий, предпринятых университетом Уотерлу в целях поддержки студенческого предпринимательства, является инкубатор «Velocity». Это инкубатор, являющийся собственностью университета, задача которого – поддержка студенческих стартапов. С момента своего открытия в 2008 году инкубатор «Velocity» собрал команды студентов и недавних выпускников из различных предметных областей, в целях разработки бизнес-идей вместе с

проведением собственных исследований, а также в целях проведения два раза в год конкурса идей, где четыре или пять студенческих групп соревнуются за крупный денежный приз, который может быть направлен на создание своих собственных предприятий, наряду с организацией свободного рабочего пространства и наставничества. Инкубатор» Velocity» курировал создание 63 компаний и 341 рабочего места, и его стартапы принесли девять миллионов долларов внешних инвестиций [1, с. 15].

Что касается, ситуации в Казахстане, то в настоящее время наблюдаются тенденции развития интеграции науки, образования и бизнеса по похожей модели. В действующем Законе Республики Казахстан «О науке» определено, что основными видами деятельности высшего учебного заведения являются, помимо образовательной, научная, научно-техническая и инновационная [2, 7]. На сегодняшний день интеграция образования, науки и производства, создание условий для коммерциализации продуктов интеллектуальной собственности и технологий признаны задачами не менее важными, чем подготовка научных и научно-педагогических кадров. Отдельно нужно подчеркнуть, что государственная политика по поддержке вузовской науки реализуется и через создание исследовательских университетов. Одним из ярких примеров данной модели является Назарбаев Университет, открытый в 2010 году. На данный момент университет по праву считается национальным брендом отечественного высшего образования, сочетая в себе преимущества проверенной десятилетиями национальной системы образования и лучшей мировой научно-образовательной практики. Но кроме Назарбаев Университета, также есть целый ряд успешных университетов, где с 2014 года прошел процесс институционального преобразования. Ещё одним из шагов, сделанных в Казахстане в направлении интеграции науки, образования и производства является создание, начиная с 2011 года, и развитие сети офисов коммерциализации как связующего звена между инноваторами и потребителями инноваций. Офисы коммерциализации являются одним из компонентов поддержки коммерциализации и создаются совместно с научно-исследовательскими институтами, высшими учебными заведениями. Созданные офисы осуществляют следующие функции:

- определение изобретений и технологий, имеющих коммерческий потенциал – бизнес-идей;
- управление процессом коммерциализации бизнес-идей;
- содействие в определении оптимального пути на рынок: бизнес-проект внутри исследовательской организации, отделившаяся компания или продажа лицензии;
- определение и продвижение бизнес-идей в области исследовательских услуг; техническое консультирование, аналитические и экспертные услуги;

- при лицензировании поиск подходящих партнёров – покупателей лицензий и согласование лицензионных соглашений;
- работа со сторонними экспертами во всех сферах коммерциализации;
- проведение маркетинговых исследований и мероприятий в поддержку потенциальных проектов;
- определение и установление связей с потенциальными бизнес-партнёрами [3].

Следующим шагом в направлении интеграции науки, образования и бизнеса, стало создание и организация работы стартап-инкубаторов при университетах. Бизнес-инкубатор – это система, которая создаёт благоприятные условия для организации бизнеса в инновационной сфере. На сегодняшний день такие структуры успешно функционируют на базе многих вузов. Инкубатор выглядит как офисное пространство с отдельными помещениями для встреч и образовательных мероприятий, которыми на льготных либо безвозмездных условиях могут пользоваться новаторы. Данная модель в рамках системы взаимодействия «наука – бизнес – образование» имеет широкую мировую практику.

К примеру, в США бизнес-инкубацией, в основном, занимаются частные компании, которые рассчитывают на прибыль, если проекты из их инкубаторов выстрелят и станут успешными. В Израиле стартаперы получают займы от государства под низкие проценты. При этом ссуду инновационные стартапы начинают выплачивать только после удачного старта на рынке. Каждый из создателей стартапа заинтересован в том, чтобы его проект стал привлекательным для инвесторов и начал приносить прибыль. В Швеции распространена концепция «внутренних» бизнес-инкубаторов, которые создают крупные компании для стимулирования новых идей и проектов изнутри. Так они развивают предпринимательство среди сотрудников и повышают инновационную активность. В Китае инкубацию развивают как государство, так и частные компании. В каждом регионе работает по несколько десятков инкубаторов и технопарков, которые стимулируют предпринимательство среди местных жителей. Вокруг них созданы сервисные организации, которые помогают стартаперам продавать и покупать технологии, защищать интеллектуальную собственность [4].

Практика запуска бизнес-инкубаторов на базе университетов в последние несколько лет активно используется многими ведущими вузами страны. Павлодарский государственный университет стал одним из первых вузов, на базе которого в 2015 году была Международная Стартап Академия, целью функционирования которой является увеличение других статей доходов

университета в рамках Закона «О коммерциализации результатов научной и научно-технической деятельности».

Основными задачами Стартап Академии являются:

– участие студентов в конкурсах на получение предпринимательских грантов;

– организация и проведение мероприятий для абитуриентов: экскурсии, бизнес-игры, кейсы для школьников, бизнес-лагеря;

– организация и проведение мероприятий для студентов и магистрантов: бизнес-завтраки, кейс-чемпионаты, бизнес-вечера, мероприятия в формате «TedX» и «Speed Dating»;

– работа с различными студенческими организациями – КДМ, Жас Отан, Энактус, Альянс студентов – для развития предпринимательских инициатив среди студентов-активистов.

Основными функциями Стартап Академии являются:

– работа со студентами, магистрантами, организация «StartUp Weekends»;

– работа с письмами, запросами МОН РК, Областного акимата и государственных органов управления по направлению;

– контроль регистрации и получения актов внедрения результатов научно-исследовательских работ в производство;

– организация и проведение бизнес-завтраков, кейс-чемпионатов, бизнес-вечеров;

– своевременное информирование студентов об объявленных республиканских и международных конкурсах;

– организация работы и осуществление контроля за участием студентов в конкурсах на получение предпринимательских грантов, премий и стипендий, проведение консультаций по подготовке и оформлению заявок на участие в конкурсах;

– организация и проведение международной конференции в формате «TedX» на русском и казахском языках;

– работа с абитуриентами, организация мероприятий, экскурсий для абитуриентов.

Таким образом, Стартап Академия создает бизнес среду, тем самым резиденты набираются практического опыта и обучаются навыкам ведения бизнеса. На сегодняшний день основам предпринимательства уже обучено 2000 студентов. 224 студента развивают собственные бизнес-проекты [5].

В настоящее время Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова активно развивает стратегию создания университета предпринимательского типа, что свою очередь, способствует процессу интеграции науки, образования и бизнеса, где ключевая роль будет

принадлежать университетам. Именно данная форма взаимодействия является новой эффективной формой партнёрства науки, образования и бизнеса.

В Послании Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева «Казахстан – 2050», всесторонняя поддержка предпринимательства как ведущей силы национальной экономики определена как одна из приоритетных задач. «Отечественное предпринимательство является движущей силой нового экономического курса. Доля малого и среднего бизнеса в экономике должна к 2030 году вырасти по крайней мере вдвое. Важно поднять общий уровень деловой культуры и стимулировать предпринимательскую инициативу» – подчеркивается в Послании [6]. Этой задаче соответствует развитие инфраструктуры поддержки предпринимательства, в частности, бизнес-инкубаторов на базе университетов.

ВЫВОДЫ

Глобализация и ускорение научно-технического прогресса в конце двадцатого века вызвало заинтересованность в сотрудничестве науки и промышленных предприятий. Условием сохранения и усиления конкурентоспособности национальной экономики становится информация о достижениях и использование результатов не только прикладных, но и фундаментальных исследований [8, 9, 10].

Поэтому современный бизнес не может довольствоваться вторичной научной информацией, и ищет связи с её первичными источниками – центрами фундаментальной науки. Интеграция науки, образования бизнеса должна выступить основным механизмом инновационного развития экономики Республики Казахстан, путем ликвидации технологического отставания отечественных предприятий от зарубежных конкурентов, увеличения притока инвестиций в инновации и инноваций в производство, а также развития науки и образования, как инновационного потенциала страны. Поэтому, для Республики Казахстан является актуальным изучение и внедрение эффективных зарубежных моделей интеграции науки, образования и производства, адаптированных к местным условиям, задачам, финансовой и правовой системе, одной из которых является создание бизнес-инкубаторов на базе университетов.

Интеграция науки, образования и бизнеса является одним из самых важных условий для вхождения Казахстана в число тридцати самых развитых государств мира. Для этого у нас есть все необходимые ресурсы и возможности.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Коммерциализация технологий на ранней стадии. Исследование глобальных практик: университеты, государство, корпорации: отчёт Тилбургского университета / ЗАО «МарКом», 2015. – С. 13–17.

2 Закон Республики Казахстан от 18 февраля 2011 года № 407-IV «О науке» с изменениями и дополнениями по состоянию на 26.12.2018 г.

3 http://www.analitika.kz/images/belarusindustry/nauka/tleubergen_dina.pdf

4 <https://informburo.kz/cards/zachem-startapam-nuzhny-inkubatory-.html>

5 http://www.psu.kz/index.php?option=com_content&view=article&id=7340&Itemid=22&lang=rus

6 Послание президента Республики Казахстана – лидера нации Н. А. Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря 2012 года. Стратегия «Казахстан-2050». Новый политический курс состоявшегося государства

7 **Yessimova, D. D., Pfeifer, N. E., Burdina, Y. I., Ksembayeva, S. K., Galieva, B. Kh., Temerbayeva, Zh. A., Komarov, O. E.** Formation of Teachers' Competences through Modular Educational Programs // Bothalia journal. Vol. 44, No.9, 2014, Pretoria, South Africa

8 Connecting Business and STEM Education Through Undergraduate Research, Ryan M. Bouldin, Gregory J. Hall, Eric A. Oches, David W. Szymanski, Fred D. Ledley, Bentley University, // Quarterly, Council on undergraduate research - Summer 2015, Volume 35, Number 4, Pages 17–23.

9 Management of Innovative Integrated Structures of Education, Business and Science at the Regional Level // Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 214, 5 December 2015, Pages 243–251.

10 Integration of Science, Education and Industry in the Republic of Kazakhstan in the Context of the Development of New Educational Programs // Mediterranean Journal of Social Sciences, Publishing, Rome-Italy, December 2015, Vol 6, No 6, S5

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Д. Д. Есимова¹, Г. С. Ажаев², Ю. О. Сысоева³

Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі факторы – ғылым мен білім беру және бизнестің ұштасуы

^{1,2,3}Химиялық технологиялар және жаратылыстану факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

D. D. Yessimova¹, G. S. Azhaev², J. O. Syssoeva³

Integration of science, education and business is key factor of sustainable development of Kazakhstan

^{1,2,3}Faculty of Chemical Technology and Natural Sciences,

S. Toraygirov Pavlodar State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада Қазақстанның тұрақты дамуының негізгі факторлары ретінде ғылым, білім беру және бизнестің ұштасуы қарастырылған.

Қазақстан Республикасының білім беру жүйесіне халықаралық білім беру кеңістігі ендірілуіне байланысты жоғары оқу орындарының білім беру бағдарламаларына бизнес, кәсіпкерлікті қамтитын өзгерістерді ендіру алғышарттары байқалады.

Жоғары оқу орнындағы жаңарған білім беру бағдарламасының мазмұны студенттердің кәсіпкерлік біліктілігін арттыратын пәндер енгізу, және алынған білімдерін өз кәсіптерін дамытуға пайдалану мақсатында болмақ.

Ұлттық экономиканың бәсекелестігін дамыту мен өсіру мақсатында ғылым, білім беру және бизнесті ұштастыру шешуші фактор болмақ. Қазіргі уақыттағы ғылыми технологиялардың даму дәрежесі мемлекеттің ғылыми-өндірістік потенциалы мен тұрақты дамудың көрсеткіші болып табылады. Дүниежүзілік тәжірибе көрсеткендей, ұштастырылған ғылыми-білім беру құрылымдар еңбек нарығындағы сұранысқа ие сапалы жаңа мамандарды даярлауды қамтамасыз етеді және өндірістегі ғылыми жетілдірілген технологиялық өзгерістер мемлекеттің экономикасын дамытуға мүмкіншілік жасайды. Осыған орай, ғылым, білім беру және бизнестің ұштасуы кез келген мемлекеттің дамуының инновациялық дамуының негізі бола алады.

Мақалада жоғарғы оқу орындарының студенттер арасында инкубаторлар жасау, жаңа идеялар мен жаңа инвестициялық мүмкіншіліктердің негізгі орны екендігі айтылған.

The integration of science, education and business as the main key factors for the sustainable development of Kazakhstan is considered in this article. The entry of education system of the Republic of Kazakhstan into the international educational space led to appearing of the prerequisites

for introducing changes in the content of educational programs of higher education institutions with a focus on business and entrepreneurship. One of the main priorities of training in terms of updating the content of higher education is the development of entrepreneurial literacy of students, the use of their knowledge in the opening and promotion of their own business.

The integration of science, education and business is becoming a decisive factor in the development and growth of the competitiveness of the national economy. Currently the degree of development of high technologies is a characteristic of the country's scientific and production potential and an indicator of the level of sustainable development.

World experience suggests that integrated scientific and educational structures provide training for qualitatively new specialists demand in the labor market, and technological changes in production based on the use of the latest knowledge contribute to the development of the country's economy. Thus, the integration of science, education and business is the basis for the innovative development of any country.

The article reveals the role of higher education institutions as the main key structures in the development of investment opportunities and innovative ideas, ranging from the creation of incubators to the provision of the idea itself with the human resources of the students themselves.

ГРНТИ 14.35.09

Б. А. Жетписбаева¹, Б. Ж. Жанкина², С. А. Шункеева³

¹д.п.н., профессор, декан, Факультет иностранных языков, Карагандинский государственный университет имени академика Е. А. Букетова, Караганда, 100028, Республика Казахстан;
²м.гум.н., ст. преподаватель, кафедра «Теория и методика иноязычной подготовки», Карагандинский государственный университет имени академика Е. А. Букетова, Караганда, 100028, Республика Казахстан;
³магистр образования, зав. кафедрой «Иностранных языков», Карагандинский государственный университет имени академика Е. А. Букетова, Караганда, 100028, Республика Казахстан
e-mail: ¹zhetspisbajeva@mail.ru; ²zhankina@mail.ru; ³saule_shunk@mail.ru

УЧЕБНАЯ АВТОНОМИЯ: СТРУКТУРА И СОДЕРЖАНИЕ

В данной статье рассматривается проблема учебной автономии, которая предполагает способность к самостоятельной учебной деятельности и на практике обеспечивает непрерывность образования в течение всей жизни, что является основной концептуальной политикой образования. Авторами раскрывается понятие учебная автономия, определяется содержание данного понятия, которое включает в себя такие навыки и компетенции, как мотивация, самооценивание, использование информационно-коммуникационных технологий.

Ключевые слова: система образования, учебная автономия, автономно-ориентированный подход, взаимодействие, мотивация, рефлексия.

ВВЕДЕНИЕ

Современный мир, характеризующаяся ускоренным развитием информационных технологий, которые внедряются в различные сферы деятельности человека, требует от современного казахстанского общества решение следующих задач: модернизировать систему образования и апробировать новаторские стандарты и методологии преподавания, активизировать создание единой информационно-образовательной системы, в которой активно будет использоваться электронное обучение, позволяющее автоматизировать мониторинг обучения каждого, а так же работу всех организаций образования, обеспечить доступ к лучшим образовательным

ресурсам, независимо от времени и от места расположения, а также создать прямую и обратную связь внутри образовательного сообщества [1].

Решение данных задач напрямую связано с новой парадигмой образования – «образование через всю жизнь», – пришедшей на смену традиционной «образование на всю жизнь», которая предполагает, что современный специалист должен постоянно повышать свою квалификацию за счет профессионального самообразования, уметь критически мыслить, принимать независимые решения и брать на себя ответственность за них. Следовательно, развитие учебной автономии и формирование автономной личности в образовательной среде можно рассматривать как одну из важнейших задач в сфере языкового образования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Целью нашего исследования является анализ научной литературы по исследуемой тематике и определение содержания понятия «учебная автономия».

В своей работе мы сосредоточимся на значении автономности в учебном процессе. Как известно, понятие «автономия», которое на сегодняшний день употребляется во многих сферах, имеет греческое происхождение и обозначало первоначально «независимый», прежде всего в политическом значении «самостоятельный».

Понятие «учебная автономия» ввел Henri Holec (1980). Согласно определению Holec, учебная автономия – это способность обучающегося нести ответственность за свое обучение, что означает, что обучающийся принимает решение относительно содержания и целей своего обучения, выбора стратегий и методов для достижения поставленных целей, мониторинга и анализа своих достижений. По мнению Holec урок должен быть сфокусирован на возможностях и потребностях учащегося, а не наоборот. Учебная автономия в понимании Holec применялась прежде всего к самостоятельному изучению языка, то есть с минимальным участием обучающего в процессе изучения языка [2].

Если в понимании Holec учебная автономия сфокусирована на компетенциях, то Little подчеркивает психологический аспект учебной автономии. David Little понимает под понятием «учебная автономия» способность обучающегося критическому анализу урока, принятию и реализации решений, обучающийся все меньше зависит от контроля со стороны учителя и таким образом получает больше свободы [3].

Venson различает технический, психологический и политический аспекты учебной автономии:

1 autonomy as the act of learning on one's own and the technical ability to do so;

2 autonomy as the internal psychological capacity to self-direct one's own learning;

3 autonomy as control over the content and processes of one's own learning [4].

Технический аспект предполагает, что обучение проходит не в рамках образовательного учреждения, на сегодняшний день особенно способствует такому обучению компьютеризация, усиливающая эффективность автономного обучения. Данная интерпретация созвучна с определением Holec. Психологический аспект затрагивает такие сферы, как методы обучения и стратегии, мотивация и позиция обучаемого. Такой же подход можно найти в работе Little, который считает, что учебная автономия направлена на развитие индивидуальных способностей и навыков обучающегося, которые следует развивать как во время, так и вне урока. Политический аспект учебной автономии касается контроля как содержания, так и процесса обучения, так как обучение проходит в рамках образовательного учреждения, соответственно в определенных условиях. Venson рассматривает учебную автономию не как что-то абстрактное и идеальное, он считает, она основывается на компетенциях, навыках и умениях, которыми должны обладать учащиеся и оперировать ими в учебных целях [4, 5].

Опираясь на Little K. Schwienhorst называет три направления, ведущих к учебной автономии:

1) Взаимодействие/ интеракция: обучающиеся должны с самого начала и при каждом удобном случае использовать иностранный язык, даже для анализа. Здесь, по его мнению, целесообразным будет контакт с носителями языка.

2) Эксперимент: обучающиеся должны много экспериментировать с языком. Автор имеет в виду разные задания, которые можно выполнять, используя определенные программы. В качестве примера, автор приводит Lingofox, суть программы заключается в том, что обучающийся может на основе любого аутентичного текста выполнять различные упражнения для закрепления лексики или определенных грамматических тем.

3) Анализ: обучающиеся должны уметь при выполнении заданий анализировать, что они учат, чему они научились [5].

Рассматривая автономно – ориентированный подход в высшем образовании, О. А. Гаврилук выделяет среди ключевых характеристик принципы инновационного самоизменения, личной включенности и самореализации, критического восприятия и саморефлексии, готовности принять вызовы междисциплинарного характера и практической направленности обучения [6].

Учебная автономия рассматривается в современной науке с разных ракурсов: взаимодействие ученика и учителя, роль учителя в этом контексте, особенно это актуально в таких сообществах, где учитель занимает доминантную позицию, и

основным условием формирования учебной автономии является создание такой учебной среды, в которой учитель отказывается от доминантности, от позиции, направленной на него самого, его функция заключается в том, что он делится опытом, предоставляет необходимую информацию и учебный материал [7].

По мнению многих авторов концепция автономии присуща западной культуре, отмечается культурная обусловленность учебной автономии, например, для турецких студентов учебная автономия не является важным фактором в обучении, что объясняется особенностями системы образования, существующими традициями в системе образования, также культурными ценностями и нормами турецкого общества [8]. Если взять казахстанское общество, то как показывает практика, пока преобладает та форма обучения и преподавания, в которой доминирующую роль играет преподаватель, что объясняется как ментальностью, так и традициями, которые сложились многие десятилетия. Обучение в наших учебных заведениях можно охарактеризовать скорее, как регулируемое нежели саморегулируемое, и в рамках нашей системы образования не может идти речь о полной автономности обучения, так как студенты в определенной степени привязаны к образовательным программам, определяемыми типовыми учебными планами. Однако, в модернизации системы образования одним из ключевых вопросов, связанных с изучением и преподаванием иностранных языков является проблема учебной автономии, следовательно, данная проблема требует своего решения.

Что же включает в себя понятие «учебная автономия»? Проанализировав литературу по исследуемой тематике, мы интерпретируем данное понятие следующим образом – «учебная автономия» – это результат взаимодействия двух лиц, одно из которых умеет учиться, а именно критически относиться как к содержанию, так и стратегиям, и методам обучения, и анализировать все, что касается учебного процесса, второе способствует ему в этом, направляет и помогает ему (рис. 1).

Рисунок 1

Содержание учебной автономии представляет собой, по нашему мнению, цепь взаимосвязанных навыков и компетенций (рис. 2).

Рисунок 2

Отталкиваясь от своей интерпретации, что учебная автономия – это результат взаимодействия двух лиц, мы придерживаемся мнения, что при формировании учебной автономии мотивация является важной психологической концепцией для осмысленного обучения, причем как для ученика, так и для учителя. В формировании учебной автономии особую роль играют информационно-коммуникационные технологии, т.к. они представляет собой более активную и потенциально изменяющуюся парадигму среды для создания и обмена знаниями, способствуют правильной организации и эффективности учебной автономии. Одной из характеристик автономного ученика является его способность рефлексировать [9], по нашему мнению, данное качество должно быть присуще и учителю.

Итак, учебная автономия – это совокупность тех навыков и компетенций, необходимых в условиях парадигмы «образование через всю жизнь», следовательно, актуальность данной проблематики очевидна, а казахстанской системе образования, которая активно будет внедрять дистанционное обучение, в котором автономность обучающегося – аксиома, предстоит большая работа для его эффективного внедрения.

ВЫВОДЫ

Мы убеждены в том, что учебная автономия быть успешной только в том случае, если обучающийся имеет четкое представление о том, какие конкретные шаги требуются для достижения поставленной цели, это относится как к освоению определенной темы, так и конечной цели обучения. Здесь незаменима роль преподавателя, который помогает обучающимся в организации обучения, который также, как и обучающийся, должен рефлексировать относительно стратегий и методов достижения целей преподавания.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ:

1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Нурсултана Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства».

2 **Holec, Henri.** Learner Autonomy. – Strasbourg : Council of Europe, 1980.

3 **Little, David.** Learner Autonomy 1 : Definitions, Issues and Problems. – Dublin : Authentik, 1991.

4 **Klaus Schwienhorst.** Warum Funktioniert Lernerautonomie bei mir Nicht? Positive Einflussfaktoren bei der Implementierung Autonomes Lernens Jahrbuch Deutsch als Fremdsprache. – 40. – 2014. – P. 242–255.

5 **Benson, Phil.** Voller Peter: Introduction : Autonomy and Independence in Language Learning. – London : Longman, 1997. – P. 1–12.

6 **Gavrilyuk, O. A.** The Autonomy-Focused Approach in Higher Education : Theoretical Grounds and Practical Implications // Интеграция образования. – 2017. – Т. 21. – № 3. – С. 360–370

7 **Lengkanawati, N.** Learner autonomy in the Indonesian efl settings // Indonesian Journal of Applied Linguistics. – 2017. – Vol. 6. – Issue 2. – P. 222–231. – DOI : <http://dx.doi.org/10.17509/ijal.v6i2.4847>

8 **Apeltauer, E., Şenyıldız, A.** Lernerautonomie : Vorstellungen und Einstellungen Mehrsprachiger Türkischer Lehramtsstudierender // Moderna språk. – 2015. – Vol. 109. – Issue 1. – P. 13–29. – URL : <http://ojs.ub.gu.se/ojs/index.php/modernasprak/issue/view/415>

9 **Nakayama, M., Mutsuura, K., Yamamoto, H.** Student’s Reflections on Their Learning and Note – Taking Activities in a Blended Learning Course // The Electronic Journal of e-Learning. – 2016. – Vol. 14. – Issue 1. – P. 43–53. – URL: https://issuu.com/academic-conferences.org/docs/ejel-volume14-issue1-article484?mode=a_p

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Б. А. Жетписбаева¹, Б. Ж. Жанкина², С. А. Шункеева³

Оқу автономиясы: құрылымы және мазмұны

^{1,2,3}Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қарағанды қ., 100028, Қазақстан Республикасы. Материал 30.05.19 баспаға түсті.

B. A. Zhetpisbayeva¹, B. Zh. Zhankina², S. A. Shunkeyeva³

Learner autonomy: structure and content

^{1,2,3}Academician E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan. Material received on 30.05.19.

Аталмыш мақалада өздік оқу іс-әрекетіне қабілеттілікті білдіретін оқу автономиясы мәселесі қарастырылған. Оқу автономиясы тәжірибе жүзінде қазіргі білім беру саясатының негізі болып саналатын өмір бойы үздіксіз білім алу концепциясын қамтамасыз етеді. Авторлар мақалада оқу автономиясы ұғымын және оның мазмұнын айқындаған. Оқу автономиясы ұғымының құрамына уәж, өзін-өзі бағалай білу,

ақпараттық-коммуникациялық технологияларды қолдана білу сияқты дағдылар мен құзіреттіліктер кіреді.

This article deals with the problem of learner autonomy, which implies the ability of independent learning activities and it ensures the continuity of education throughout life in practice, which is the main conceptual education policy. The authors have revealed the concept of learner autonomy, determined the content of this concept, which includes such skills and competencies as motivation, self-assessment, reflection, use of information and communication technologies.

ГРНТИ 15.41.21

К. К. Жумадилова

к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

СТРУКТУРА ТВОРЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ЛИЧНОСТИ

В данной статье представлен теоретический анализ теории творчества и индивидуальности, которые позволяют сформулировать понятие творческий потенциал. Творческий потенциал представляет собой структуру состоящую из когнитивного, креативного и личностного компонентов личности.

Ключевые слова: потенциал, индивидуальность, творчество, творческий потенциал, личность.

ВВЕДЕНИЕ

При исследовании творческого потенциала личности ученые достаточно скрупулезно и всесторонне разрабатывают проблему «творчество», в меньшей степени разработана дефиниция «потенциал», и никак не представлено само понятие «творческий потенциал».

В современной науке вскрываются проблемы изучения отдельных показателей человеческого потенциала с различных точек зрения:

- изменений в человеке по «видам», традиционно выделяемых в психологии и педагогике: физическим, интеллектуальным, духовным и т.п.;
- изменений психических процессов, состояний и свойств человека;

– с позиции становления и изменения человека как индивида, субъекта, личности, индивидуальности [1].

Третья точка зрения является наиболее приемлемой. В эмпирических исследованиях современных ученых, несмотря на наличие многих теоретических расхождений, достигнут высокий уровень объективного понимания данного подхода в связи с систематизацией представлений о наличии потенциальных возможностей человека.

Данный подход позволяет на основе выделенных категорий (индивид, субъект, личность, индивидуальность) вычлениить основные признаки и показатели потенциальных возможностей человека на основе его природной сущности.

Представляя собой комплексную характеристику дееспособности человека, понятие «личностный потенциал» позволяет рассматривать целостный «спектр» возможностей личности с позиций не только его наличного бытия, но и условий формирования, а также социальных перспектив развития. Отсюда многоплановость этого понятия, отражающая различные грани «самодвижения» его внутренних элементов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

«Потенциал» (от лат. *potencia* – сила) выступает в единстве пространственных и временных характеристик. Скрупулезный теоретический анализ дефиниций потенциал представлен в работах Пфейфер Н. Э. [2]:

Потенциал – источники, возможности, средства, запасы, которые могут быть использованы для решения какой-либо задачи, достижения определенной цели (Советский энциклопедический словарь, 1988).

Потенциал – совокупность имеющихся средств, возможностей в какой-либо области (Словарь иностранных слов, 1993).

Потенциал – степень мощности в каком-нибудь отношении, совокупность средств, возможностей, необходимых для чего-нибудь (Ожегов С. И., 1990).

Потенциал – внутренние силы личности, значимые для повышения производительности труда, основа деятельности в сфере производства (Ананьев Б. Г., 1968).

Потенциал – способность реализовать посредством труда всю полноту личностных сил и дарований (Нестеров В. Г., Иванько Л. И., 1987).

Личностный потенциал – перспективные «незадействованные» специальные возможности работника (Нестеров В. Г., Иванько Л. И., 1987).

Потенциал – То, что существует в скрытом виде и может появиться при известных условиях (Ожегов С. И., 1990).

В современной науке актуальным становится решение проблем творческого потенциала. Мальковская Т. И. предполагает, что культурологическая функция воспитателя несет в себе то преобразующее действие, что обобщает все другие функции и синтезирует их воспитывающий потенциал. Тем самым, культурологическая функция придает целевую ценностно-ориентационную направленность всей системе взаимодействующих функций (гуманитарная, демократическая, природосообразная, коммуникативная, информационная и технологическая). Культурологическая функция воспитателя заключается в новом подходе, разрабатываемом в теории воспитания, на основе принципов, направленных на формирование творческой преобразовательной позиции учителя и ученика в процессе приобщения к ценностям национальной и общечеловеческой культуры [3].

При разработке построения модели специалиста Комаровская Л. В. уделяет внимание развитию нравственно-творческого потенциала и профессиональной реализации личности педагога [4].

Активное развитие творческих возможностей человека, его интеллектуально-нравственной свободы, по мнению некоторых авторов, является ведущей идеей гуманизации образования. Данное положение обуславливает цель образования, реализация которой требует условий для развития и обогащения познавательного, эмоционально-волевого и морального потенциала личности [5].

Анализ научных достижений, отраженных в психолого-педагогической литературе, позволяет говорить о разностороннем подходе к вычленению основных качественных характеристик потенциала.

Яковлева Е. А. исследовала психологию развития творческого потенциала личности с позиций творческой как реализации собственной индивидуальности; психологические условия развития творческого потенциала школьников; составила программу развития творческого потенциала личности и подготовку учителей для работы по программе развития творческого потенциала личности [6].

Пфейфер Н. Э. разработан профессионально-педагогический потенциал педагога. Ею представлены теоретические и методологические основы профессионально-педагогического потенциала; анализ состояния профессионально-педагогического потенциала педагогов и уровни его сформированности как у педагогов, так и у студентов высших учебных заведений [2].

Теоретико-методологические подходы определения сущности и природы одаренности, психолого-педагогические и методологические основы обучения и развития одаренных детей, вопросы диагностики, содержания образования

и организации учебной деятельности одаренных школьников отражены в исследованиях Жексенбаевой У. Б. и Сатовой А. К. Характеризуется методика развития творческого мышления [7].

Бондарев Ю. А. выявил педагогические условия развития готовности старшеклассников к инженерному творчеству в процессе факультативного обучения. Помимо обучения готовности к инженерному творчеству выявлены особенности применения активно-творческих, исследовательских и алгоритмических методов, групповых и контактно-индивидуальных форм обучения [8].

Принцип высшей мыслительной деятельности (дивергентные, материальные, логические); этапы творчества (подготовка, инкубация, инсайт); уровни творчества (стимульно-продуктивный, креативный) в контексте развития творческого потенциала рассматривались Нагелем О. И. [9].

Поэтапный процесс развития творческого потенциала представлен в работах Устиновой Л. Г. В качестве средства и реализации творческого потенциала выступает научно-исследовательская работа учащегося, которая создает условия для проявления творческой активности, выражающейся в стремлении узнать новые факты, используя теорию научных исследований. Исследования должны быть направлены не на воспроизведение, а на получение новых знаний, обогащающих общественный опыт. Действия по приобретению опыта путем самостоятельного исследования направлены сначала на приобретение опыта и только потом на его усвоение, что повышает научную активность и творческий потенциал.

Процесс развития творческого потенциала имеет поэтапный характер:

- 1) адаптационный этап развития творческого потенциала;
- 2) этап индивидуальной творческой деятельности;
- 3) этап совершенствования творческого потенциала [10].

Однако при столь широко исследуемом понятии «творческий потенциал» в известных ныне работах отсутствует его определение, структура и содержание.

Опираясь на существующие научные подходы, мы считаем возможным творческий потенциал, исходя из тройственной природы человека, вершиной развития которого является индивидуальность, рассматривать с точки зрения развития индивидуальности.

Именно в теории индивидуальности возникает понятие творческой как реализация человеком собственной индивидуальности. В психологическом словаре «Индивидуальность – человек, характеризующийся со стороны своих социально значимых отличий от других людей; своеобразие психики и личности индивида, ее неповторимость; проявляется в чертах темперамента, характера, в специфике интересов, качеств перспективных процессов и интеллекта,

потребностей и способностей индивида. Предпосылкой формирования человеческой индивидуальности служат анатомо-физиологические задатки, которые преобразуются в процессе воспитания, имеющего общественно обусловленный характер, порождая широкую вариативность проявлений индивидуальности» [11]. В данное определение положена основа социальной природы человека, индивидуальность характеризует отличие одного человека от другого, различия между людьми. Эти различия касаются всех психических функций, всех психологических характеристик. Различия между индивидуальностями – индивидуальные различия. Поэтому психологические исследования индивидуальности, трактуемой как «индивидуальность – непохожесть» заключаются в поиске психологических (или психофизиологической, предпосылкой формирования человеческой индивидуальности служат анатомо-физиологические задатки) различий, отличающих одного человеческого индивида от другого. Эти различия могут группироваться, классифицироваться, типологизироваться, выстраиваться по уровням и иерархиям.

В исследованиях индивидуальности классическими являются работы Теплова Б. М. [12], которым в плане индивидуальных различий исследовались способности, в частности, зависимость способностей от природных задатков. Теория индивидуальности определяется как объяснение закономерности порождения, становления и развития далеко не всех, а лишь только тех классов или типов индивидуально-психологических различий, которые возникают и формируются в результате влияния устойчивых, генетических факторов развития человека [13].

Этой же точки зрения придерживается Кон И. С.: «индивидуальность как неповторимость каждого отдельного человека есть прежде всего факт биологический» [14].

Асмолов А. Г. рассматривает аспект индивидуальности «индивидуальность – непохожесть». Этот подход характеризуется перечислением «различных черт, конституций, типов темперамента, типов ВНД, склонностей, переживаний, способностей и мотивов, отличающих одного человека от другого. За такого рода исследованиями индивидуальных различий личности без труда просматривается заимствованная из естественных наук объектная парадигма анализа человека, описывающая его в психологических характеристиках точно так же, как и в физических характеристиках» [15]. Характеризуя понятие индивидуальность личности, Асмолов А. Г. разводит представления о «личности как типе» и «личности как индивидуальности». Если «личность как тип» выражает социально-типические проявления личности, т.е. качества человека, которые проявляются в стереотипизированных адаптивных формах

поведения, то «индивидуальность личности» выражает качества, проявляемые в непредсказуемых ситуациях. Индивидуальность формируется в тех выборах, которые осуществляет человек: «Чем больше субъект имеет возможностей выбора, тем очевиднее становится, что индивидуальность отстаивает свою социальную позицию»; «Деятельность определяет развитие индивидуальности личности, но сама личность выбирает ту деятельность (те деятельности), в которой осуществляется её восхождение к зрелости» [16].

Ананьев Б. Г. ввел понятие «индивидуальные свойства человека», выделил два класса индивидуальных свойств – первичные и вторичные. К первичным относятся возрастно-половые (возрастные свойства и половой диморфизм) и индивидуально-типические (конституционные особенности, нейродинамические свойства мозга, особенности функциональной асимметрии больших полушарий). Взаимодействие первичных индивидуальных свойств определяет вторичные – динамику психофизиологических функций и сферу органических потребностей. Высшая интеграция всех этих свойств представлена в темпераменте и задатках. «Общим эффектом этого слияния, интеграции всех свойств человека как индивида, личности и субъекта деятельности является индивидуальность с ее ценностной организацией этих свойств и их саморегуляцией», – утверждает Ананьев Б. Г. По его мнению, если личность – это «вершина» всей структуры человеческих свойств, то индивидуальность – это «глубина» личности и субъекта деятельности [17].

Принимая во внимание, что индивидуальность человека характеризуется с различных точек зрения и различными чертами, но ее сущностное определение состоит в том, что она отражает самобытность каждого индивида, мы используем следующее определение индивидуальности: «Индивидуальность – это интегральное понятие, выражающее особую форму бытия индивидов, в рамках которой они обладают внутренней целостностью и относительной самостоятельностью, что дает им возможность активно (творчески) и своеобразным способом проявлять себя в окружающем мире на основе раскрытия своих задатков и способностей и в соответствии с общественными потребностями. В качестве индивидуальности человек является автономным субъектом сознания и деятельности, способным к самоопределению, самосовершенствованию в условиях общества» [18].

Исходя из тройственной природы человека (биологической, психической и социальной) индивид «лишь обозначение неповторимой совокупности признаков, присущих определенному организму и отличающий данный организм от всех других, принадлежащих к тому же виду (к той же популяции)» [11], в свою очередь совокупность индивидуальных особенностей может быть приравнена к его индивидуальности. Анализ природы и сущности

индивидуальности позволяет сделать вывод о том, что неповторимость и уникальность не являются её ведущими признаками, они необходимы, но явно недостаточны. Индивидуальность есть система, обладающая целостностью и автономностью. Целостность индивидуальности может рассматриваться с позиций деятельностного подхода. Индивидуальность присуща только личности, и только зрелая личность проявляет себя как индивидуальность. Индивидуальность – неповторимое своеобразие психики человека, осуществляющего свою жизнедеятельность в качестве субъекта развития общественно-исторической действительности и культуры. Индивидуальность определяется целостностью и единством процессов развития его потребностей и способностей. И то, и другое формируется в деятельности и общении с живыми представителями общественно-исторической культуры, осуществляемое посредством предметных форм, способов и средств культуры; орудий и продуктов всех видов общественной деятельности, языка, знаний, умений, навыков и т.п. Рассмотрение индивидуальности с этих позиций приводит к принятию в качестве показателей индивидуальности – интеллект и творчество, понимая под интеллектом – «мыслительную способность, умственное начало у человека». А творчество как процесс выявления собственной индивидуальности, который разворачивается в субъект – субъектных взаимодействиях, и в той или иной мере адресовано другому человеку [2].

В основе модели развития творческого потенциала обучающихся лежит понимание сущности творческого потенциала. Опираясь на работы Богоявленской Д. Б., Матюшкина М. А., Монкса Ф., Рензулли Дж., Савенкова А. И. [19], Ушакова Д. В., Фельдхусен Д., Шумаковой Н. Б. [20], Щеплановой Е. И. [21], мы определяем мы представляем следующую структуру творческого потенциала личности: когнитивный, креативный, личностный компоненты.

Креативный компонент творческого потенциала может рассматриваться в таких категориях как «способность обнаруживать новые решения проблем или обнаружение новых способов выражения; привнесение в жизнь нечто нового для индивида» [22], «особый склад ума, особое качество умственных процессов» [23], «способность к обнаружению и постановке проблем; способность к генерированию большого числа идей; способность продуцировать разнообразные идеи; способность отвечать на раздражители нестандартно; способность усовершенствовать объект, добавляя детали; способность решать проблемы» [24]. Креативный компонент творческого потенциала с позиции Я концепции.

Личностная составляющая может рассматриваться как саморегуляция, направленность на решение проблем и задач, целеустремленность, стремление к доминированию, тяготение к независимости, высокая степень активности

в мыслительной деятельности; «стремление быть первым, независимость и самостоятельность» [25]. Личностная составляющая творческого потенциала может включать: самостоятельность в выделении и формулировании цели деятельности, наличие мотивации достижения, познавательной мотивации; действия смыслообразования; осознание возможности использования результатов деятельности в профессиональном самоопределении; готовность и способность к саморазвитию и личностному самоопределению; нацеленность на открытие нового (открытость новому), инициативность и т.д.

Когнитивная составляющая творческого потенциала включает в себя: способность видеть проблемы, разработанность идеи; модификация и развитие идей; умение находить сверхчувствительность к проблемам, возможность прогнозирования новых результатов деятельности, творческое преобразование, любознательность решение в нестандартных ситуациях и т.д.

ВЫВОДЫ

Теоретический анализ теории творчества и индивидуальности позволяет сформулировать рабочее определение творческого потенциала личности. Творческий потенциал – совокупность социально-личностных предпосылок, базирующихся на природно-генетической основе, проявляется в индивидуальности как способность к творчеству, структура которого состоит из когнитивного, креативного и личностного компонентов.

Творчество – процесс выявления собственной индивидуальности, который разворачивается в субъект-субъектных взаимодействиях, и в той или иной мере адресован другому человеку [2].

Все вышесказанное свидетельствует о том, что творческий потенциал как явление процессуальное способно к изменению под влиянием внешних, нормально организованных действий, поскольку индивидуальный мир человека, принадлежащий ему одному, формируется исключительно под влиянием других.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 **Ананьев, В. Г.** Человек как предмет познания. – Л., 1968. – 339 с.
- 2 **Пфейфер, Н. Э.** Профессионально-педагогический потенциал педагога. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова, 2003. – 198 с.
- 3 **Мальковская, Т. И.** Социальная активность школьников. – М., 1978. – 233 с.
- 4 **Комаровская, Л. В.** Некоторые вопросы и пути профессионализации учебно-воспитательного процесса в вузе // Психолого-педагогические вопросы

организации учебно-воспитательного процесса: Сборник статей. / Под ред. Комаровской Л. В. – Томск : ТГУ, 1986. – С. 38–55.

5 **Шиянов, Е. Н.** Гуманизация профессионального становления педагога // Советская педагогика, 1991. – № 9. – С. 80-84.

6 **Яковлева, Е. Л.** Психология развития творческого потенциала личности – М. : Флинта, 1997. – 224 с.

7 Педагогика и психология одаренности школьников / Под разделом Жексенбаевой У. Б., Сатовой А. К. : учебное пособие для учителей, психологов, студентов психолого-педагогических специальностей. – Алматы, 2002. – 248 с.

8 **Бондарев, Ю. А.** Педагогические условия развития готовности старшеклассников к инженерному творчеству в процессе факультативного обучения: автореф. ... канд.пед.наук: 13.00.08 – Калининград, 2001. – 17 с.

9 **Нагель, О. И.** Развитие творческого потенциала учителя технологии в современной школе // Мир образования – образование в мире, 2003. – № 2. – С. 111–120.

10 **Устинова, Л. Г.** Творческий потенциал и рейтинговая технология обучения // Школьные технологии, 2002. – № 2. – С. 25–30.

11 Психология. Словарь / Под ред. Петровского А. В., Ярошевского М. Г. – М. : Политиздат, 1990. – 2-е изд. – 254 с.

12 **Теплов, Б. М.** Избранные труды: В 2 т. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – С. 136–144.

13 Индивидуально-психологические различия и биоэлектрическая активность мозга человека / Под ред. Русалова В. М. – М. : Наука, 1988. – 236 с.

14 **Кон, И. С.** Социология личности. – М. : Политиздат, 1967. – 126 с.

15 **Асмолов, А. Г.** Психология индивидуальности. – М. : Изд. МГУ, 1986. – 235 с.

16 **Асмолов, А. Г.** Личность как предмет психологического исследования. – М. : Изд. МГУ, 1984. – 202 с.

17 **Ананьев, Б. Г.** О проблемах современного человекознания. – М. : Наука, 1977. – 128 с.

18 **Матюшкин, А. М.** Психологические основы проблемного и программированного обучения // Проблемное и программированное обучение / Под ред. Кудрявцева Т. В., Матюшкина А. М. – М. : Советская Россия. 1973. – С. 30–56.

19 **Савенков, А. И.** Одаренные дети в детском саду и школе: учеб. пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / А. И. Савенков. – М. : Академия, 2000. – 232 с.

20 **Шумакова, Н. Б.** Обучение и развитие одаренных детей / Н. Б. Шумакова. – М. : Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2004. – 336 с.

21 **Щебланова, Е. И.** Психологическая диагностика одаренности школьников: проблемы, методы, результаты исследований и практики / Е. И. Щебланова. – М. : Моск. психол.-соц. институт; Воронеж : МОДЭК, 2004.

22 **Рождерс, Н.** Творчество как усиление себя / Н. Рождерс // Вопросы психологии. – 1990. – № 1. – С. 164-168., с. 165

23 **Лейтес, Н. С.** Психология одаренности детей и подростков / Н. С. Лейтес. – М. : Издательский центр «Академия», 1996. – 416 с. – С. 75.

24 **Дружинин, В. Н.** Психология общих способностей / В. Н. Дружинин. – СПб. : Питер, 2000. – С. 184.

25 **Гончаренко, Н. В.** Гений в искусстве и науке / Н. В. Гончаренко. – М. : Искусство, 1991. – С. 28.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

К. К. Жумадилова

Жеке тұлғаның шығармашылық әлеуетінің құрылымы

Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Респубикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

К. К. Zhumadirova

The structure of the individual's creative potential

S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Бұл мақалада шығармашылық әлеует тұжырымдамасын қалыптастыруға мүмкіндік беретін шығармашылық және даралық теориясының теориялық талдауы келтірілген. Шығармашылық әлеует – жеке тұлғаның танымдық, шығармашылық және жеке компоненттерінен тұратын құрылым.

This article presents a theoretical analysis of the theory of creativity and individuality, which all owus to formulate the concept of creative potential.

Creative potential is a structure consisting of cognitive, creative and personal components of personality.

ГРНТИ 14.15.15

Н. А. Завалко¹, С. Г. Сахариева², Н. Н. Радченко³

¹д.п.н., профессор, Факультет психологии, педагогики и культуры, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070022, Республика Казахстан;

²к.п.н., доцент, Факультет психологии, педагогики и культуры, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070022, Республика Казахстан;

³к.п.н., доцент, Факультет психологии, педагогики и культуры, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070022, Республика Казахстан

e-mail: ²sakhariyeva@mail.ru

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНЧЕСКИХ НАВЫКОВ РУКОВОДИТЕЛЕЙ УЧРЕЖДЕНИЙ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В СИСТЕМЕ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В статье рассматриваются вопросы совершенствования управленческих навыков руководителей. Авторами выделены и описаны три группы управленческих навыков, которыми должен обладать руководитель: навыки самоанализа индивидуального стиля управления и методов руководства; навыки принятия управленческих решений и работы с информацией и навыки коммуникации.

Ключевые слова: управленческие навыки, педагогический менеджмент, руководители учреждений образования, учреждения профессионального образования.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях реформирования всех ступеней системы образования большая ответственность ложится на руководителей

образовательных учреждений. От степени сформированности управленческих навыков современных менеджеров зависит успех модернизации и системы среднего специального профессионального образования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Под навыком в педагогической литературе понимается действие, сформированное путем повторения, характеризующееся высокой степенью освоения и отсутствием поэлементной сознательной регуляции и контроля. Различают навыки перцептивные, интеллектуальные, двигательные. Перцептивный навык выражает автоматизированное чувственное отражение свойств и характеристик хорошо знакомого, неоднократно воспринимавшегося ранее предмета. Интеллектуальный навык предполагает автоматизированный прием, способ решения встречавшейся ранее задачи. Двигательный навык означает автоматизированное воздействие на внешний предмет с помощью движений в целях его преобразования, неоднократно осуществлявшейся ранее.

Педагогический менеджмент в литературе рассматривается как комплекс принципов, методов, организационных форм и технологических приемов управления педагогическими системами, направленный на повышение эффективности их функционирования и развития. Исходя из определения педагогического менеджмента, следует отметить, что любой педагог (воспитатель, учитель, преподаватель) по сути является менеджером учебно-познавательного процесса (как субъект управления им), а руководитель учебного заведения – менеджером учебно-воспитательного процесса. Тогда как каждый обучающийся, равно как и каждый педагог и руководитель, являются менеджерами самообразовательного процесса (как субъекты управления им). Речь идет и кибернетическом подходе к управлению обучением, когда под управлением понимается такое воздействие на объект (процесс), которое выбрано из множества возможных воздействий с учетом поставленной цели, состояния объекта (процесса), его характеристик и ведет к улучшению функционирования или развития данного объекта, т.е. к приближению цели.

Управление имеет место в тех системах, которые характеризуются большой сложностью и динамичностью. Постоянные изменения, переходы из одного состояния в другое под влиянием внутренних и внешних воздействий и причин, присущие педагогическим системам, могут иметь обратимый и необратимый характер, вести их к сохранению и развитию или к разрушению. И для того, чтобы снять возмущающие и деструктивные влияния различных стихийных факторов, возникает необходимость сохранить определенные качества, структурные и функциональные характеристики системы в заданных пределах и условиях, обеспечить оптимальный уровень ее функционирования и развития.

Эти задачи призвано решать управление, а в качестве взаимосвязанных, относительно самостоятельных функций управления выделяются следующие стадии или этапы управления: формирование целей, информационной основы обучения, прогнозирования, принятия решения, организации, коммуникации, контроля и оценки результатов, коррекции.

Решения, отнесенные к различным типам управленческой деятельности, подразделяются на решения-цели, решения-концепции, решения-прогнозы, организационные, контрольно-оценочные и коррекционные решения. По степени определенности учебно-педагогических ситуаций, и их алгоритмов реализации решения могут быть эвристическими и алгоритмическими, детерминистическими и вероятностными. Различия в изменчивости характеристик ситуации позволяют делить решения на динамические и статические, а состав элементов задачи и число связей между ними делает возможным разделение решений на простые и сложные. Различия в способах анализа ситуаций и задач служат основанием для разделения решений на формализованные и неформализованные, научно-обоснованные и интуитивно-эмпирические. Наличие или отсутствие творческого элемента и новизны в решениях делит их на новаторские и рутинные. По масштабу планируемых педагогических действий различаются решения общие и специфические, глобальные и частные.

В своей работе мы исходили из предположения о том, что если руководители колледжей в процессе повышения квалификации в условиях повышения квалификации осваивают систему теоретических знаний о новых принципах управления (теорию менеджмента), пройдут через серию деятельностных тренингов, определят программу практико-ориентированного самообразования, то это будет способствовать успешной выработке у них современных управленческих навыков.

Для проверки этого предположения были использованы следующие методики: анкетирование; тестирование; наблюдение; тренинги; деловые игры. Разработанная анкета включала вопросы на выявление: общего представления руководителей о современных методах управления; представления о менеджменте и педагогическом менеджменте; об особенностях деятельности современного руководителя. Был представлен блок вопросов, касающихся непосредственно управленческих навыков по разным направлениям, в частности: авторитет руководителей; постановка задач и организация деятельности; мотивация и контроль. На основе анализа литературы и практики работы были выделены группы управленческих навыков, которыми должен обладать успешный руководитель, для удобства они были сгруппированы по сходным признакам.

К первой группе мы отнесли: навыки самоанализа индивидуального стиля управления и методов руководства. Самоанализ включает в себя определение собственного стиля управления и навыков ситуационного лидерства; стиля принятия решений и взаимодействия с персоналом; методов убеждения и переубеждения; потенциального имиджа (производимого руководителем впечатления в коллективе); уровня предполагаемого авторитета и качества управления собственной репутацией; навыки выбора (в зависимости от ситуации) стиля и методов руководства, наиболее адекватных для каждого; навыки повышения авторитета и деловой репутации руководителя, управления деловой репутацией; навыки самоорганизации и самоконтроля; навыки передачи и получения невербальной информации; навыки публичного выступления и убеждения коллектива; навыки удержания инициативы, контроля над ситуацией; навыки ситуационного лидерства и руководства и умение выявлять типы личности сотрудников на основе логики персонала; навыки лидерства, обладание определенной харизмой.

Ко второй группе были отнесены: навыки принятия решений; навыки работы с информацией; навыки получения и передачи обратной связи; навыки активного слушания; навыки проведения интервью (бесед) с сотрудниками; навыки постановки задач сотрудникам в зависимости от категории персонала; навыки повышения качества исполнения своих распоряжений и заданий; навыки повышения уровня ответственности подчиненных; навыки результативного управления;

К третьей группе мы отнесли: навыки выбора оптимальной позиции в каждом контакте; навыки эффективной коммуникации; навыки профилактики и разрешения конфликтов; навыки конструктивной критики подчиненных; навыки работы с агрессивным или трудным сотрудником; навыки мотивирования сотрудников в процессе непосредственного общения; навыки работы с отговорками и возражениями сотрудников; навыки убеждения и переубеждения; навыки противостояния манипулированию; навыки организации работы; навыки делегирования полномочий; навыки эффективного контроля; навыки проведения корректирующего интервью.

В процессе тренинговой работы руководителями колледжей выполнялось задание: выделить навыки, которые недостаточно ими освоены и требуют отработки и развития.

При изучении особенностей деятельности руководителей был использован тест на эффективность руководства, разработанный Э. А. Уткиным [1, с. 46], включающий в себя выявление степени владения вопросами психологии управления, стиля и особенностей управления. В процессе исследования руководителям предлагалось ответить на 40 вопросов данного теста и

определить эффективность собственного руководства. После выявления проблем, имеющихся у директоров вузов и их заместителей, вербализации недостаточно сформированных навыков управления, были проведены на базе Восточно-Казахстанского филиала АО НЦПК «Орлеу» тренинги и деловые игры, направленные на развитие управленческих навыков.

Результаты тренингов и деловых игр оценивались по критериям, предложенным С. И. Хруцким [2, с. 18]: мнение слушателей, объем полученных знаний и навыков, изменения стиля работы. Самым распространенным способом определения мнения слушателей о проведенной работе являлось анкетирование. Анкета включала в себя следующие вопросы: «Что вам больше всего понравилось на занятиях?» «Что – меньше всего?» «Какова ваша общая оценка данного курса?» Объем полученных знаний и навыков отслеживался с помощью экспресс-опроса до и после окончания учебного курса, что позволило слушателям оценить, насколько возросли их знания и умения. Для изучения изменения стиля работы применялись самые разные способы оценки (самооценка, взаимооценка, экспертная оценка и др.).

В исследовании участвовало 135 человек (руководители вузов, их заместители). Стаж работы респондентов – более 10 лет, на основе чего их можно отнести к опытным руководителям.

Проанализируем ответы респондентов: 100 % опрошенных считают, что в современное время необходим переход к новым, более современным методам управления, но при этом, с содержанием понятия «педагогический менеджмент» не знакомы более 25 % опрошенных. 15 % подчеркивают, что использование менеджмента, как модели управления, в системе образования не всегда уместно. На вопрос о том, каких качеств недостает современным руководителям, были получены следующие ответы: не хватает демократичности (многие являются бюрократами, диктаторами); гуманности; тактичности. Эффективного руководителя респонденты представляют как:

- умеющего организовывать, управлять работой педагогического коллектива;
- сдержанным, владеющим основами менеджмента;
- мобильным, мудрым;
- требовательным и гуманным.

Сложность для респондентов представилась в выделении навыков, которые не достаточно освоены и требуют отработки. Для этого, каждому руководителю было необходимо проанализировать свои личные знания, умения и навыки.

Анализ показал, что в навыках, относящихся к авторитету руководителя, респондентами недостаточно освоены навыки самоанализа индивидуального стиля управления и методов руководства, что отметили более 60 % опрошенных.

Более 40 % респондентов отметили несформированность навыков выбора стиля и методов руководства; навыков повышения авторитета и деловой репутации руководителя, управления деловой репутацией. Как не достаточно освоенные были выделены и навыки удержания инициативы, контроля над ситуацией (80 % респондентов).

Интересным оказался тот факт, что 90 % опрошенных отметили как самые сложные для них и поэтому в большинстве своем не сформированные навыки лидерства, обладание харизмой.

Что касается навыков, относящихся к постановке задач и организации, то 50 % респондентов также отметили их как недостаточно сформированные.

Около 70 % опрошенных выделили, как требующий отработки и развития, навык получения и передачи обратной связи. У половины опрошенных, в процессе работы возникают сложности с навыками постановки задач сотрудникам в зависимости от категории персонала. 100 % опрошенных, отметили как совсем не сформированные навыки результативного управления.

Анализ выявленных у респондентов навыков, относящихся к мотивации и контролю, показал, что у более чем 90 % респондентов слабо сформированы навыки эффективной коммуникации; навыки профилактики и разрешения конфликтов; навыки конструктивной критики подчиненных.

По мнению респондентов, также сложности возникают с навыками мотивирования сотрудников в процессе непосредственного общения (около 40 %. Около 50 % отмечают, что у них недостаточно освоены, тесно связанные между собой навыки работы с отговорками и возражениями сотрудников; навыки убеждения и переубеждения. Почти 15 % отмечают как плохо сформированные навыки делегирования полномочий.

ВЫВОДЫ

Как показало проведенное исследование, высоким уровнем сформированности управленческих навыков, к сожалению, не обладает ни один из опрошенных. Наиболее распространенными стали средний и низкий уровень. Так, у 40 % опрошенных уровень сформированности управленческих навыков был определен как – средний. Низкий уровень сформированности управленческих навыков был определен у 60 % респондентов. Анализируя полученные результаты можно сделать вывод – что нужна специальная работа по развитию и совершенствованию управленческих навыков.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Уткин, Э. А. Развитие управленческих умений руководителей. – М., 2015.

2 Хруцкий, С. И. Мониторинг эффективности управленческих навыков. – М., 2001.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

H. A. Zavalko¹, S. G. Sakhariyeva², N. N. Radchenko³

Біліктілікті арттыру жүйесінде кәсіптік білім беру мекемелері басшыларының басқарушылық дағдыларын жетілдіру

^{1,2,3}Психология, педагогика және мәдениет факультеті,

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,

Өскемен қаласы, 070022, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

N. A. Zavalko¹, S. G. Sakhariyeva², N. N. Radchenko³

Improving managerial skills of heads of professional education institutions in the training system

^{1,2,3}Faculty of Psychology, Pedagogy and Culture,

S. Amanzholov East-Kazakhstan State University,

Ust-Kamenogorsk, 070022, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада жетекшілердің басқару дағдыларын жетілдіру мәселелері қарастырылады. Авторлар, жетекшілердің меңгеруі тиіс, басқару дағдыларының үш тобын бөліп сипаттады: басқарудың жеке стилін және басқару әдістерін өзіндік талдау дағдылары; басқару шешімдерін қабылдау және ақпаратпен жұмыс істеу дағдылары және коммуникация дағдылары.

The article deals with the improvement of managerial skills of managers. The authors identify and describe three groups of managerial skills that a Manager should possess: skills of self-analysis of individual management style and management methods; skills of managerial decision-making and work with information and communication skills.

FTAMP 14.07.01

Л. Н. Ибраимова¹, А. С. Джақсымбетова², Ж. А. Темербаева³

¹п.ғ.к., доцент, декан, Өнер және мәдениет факультеті, Тараз мемлекеттік педагогикалық институты, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы;

²оқытушы, Абай атындағы Жамбыл гуманитарлық колледж, Тараз қ., 080000, Қазақстан Республикасы;

³п.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік

университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы

e-mail: ¹leskul.ibraimova@mail.ru; ²zhanna.temerbaeva@mail.ru

ХАЛЫҚ ПЕДАГОГИКАСЫН ОҚЫТУ ҮРДІСІНДЕ ПАЙДАЛАНУ ШАРТТАРЫ

Мақалада қазақ халық педагогикасының озық үлгілерін сабақ үрдісінде және сабақтан тыс іс-шараларда пайдаланудың тиімділігі мен маңызы туралы айтылады. Сонымен қатар халықтың рухани қазынасы мақал-тәтелдердің жас ұрпақты тәрбиелеудегі маңызы туралы айтылады. Қазақ халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың маңызды принциптері мен шарттары айқындалған.

Кілтті сөздер: ұлы дала, ұрпақ тәрбиесі, ұлтаралық келісім, толеранттылық.

КІРІСПЕ

Ұлы Дала елінің даму кезеңінде болып жатқан әлеуметтік, экономикалық, саяси және жаңа технологиялық өзгерістерден, ұрпақ тәрбиесіндегі бетбұрыстардан білім мен тәрбие беру жүйелерінің ісін жаңа сатыға көтеру қажеттілігі туындап отырғаны мәлім.

Бүгінгі таңда қоғамның ұлттық мәдени тұрғыдан кемелденуі, жас ұрпақты өз халқының рухани қазынасымен, ұлттық тәрбиенің озық, өнегелі дәстүрлерімен тереңірек таныстырып, соның негізінде жеке тұлғаны қалыптастыруға, оның шығармашылық, рухани мүмкіндіктерін дамытуға байланысты білім беру жүйесінде оқытудың тәрбиелік құрамдасын күшейту қажеттігі басты міндеттердің бірі. Елбасы Н. Ә. Назарбаев «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты халыққа Жолдауында «Төртінші басымдық – адами капитал сапасын жақсарту. Бірінші, ең алдымен, білім беру жүйесінің рөлі өзгеруге тиіс. Біздің міндетіміз – білім беруді экономикалық өсудің жаңа моделінің орталық буынына

айналдыру. Оқыту бағдарламаларын сыни ойлау қабілетін және өз бетімен іздену дағдыларын дамытуға бағыттау қажет. Сонымен бірге, ІТ-білімді, қаржылық сауаттылықты қалыптастыруға, ұлтжандылықты дамытуға баса көңіл бөлу керек» деп, оқыту үдерісінің тәрбиелік құрамдасын күшейту қажет екендігін айрықша атап көрсетті [1].

Бұл міндеттерді шешудің басты бір жолы оқыту үдерісінде қазақ халық педагогикасының материалдарын пайдалану арқылы жеке тұлғаға ұлттық тәрбие беру. Өйткені халықтық педагогика – адамгершілік, имандылық, ұлтаралық келісім, толеранттылық, салауаттылық, құқықтық тәрбиелерді берудің басты құралы.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Педагогикалық, оқу-әдістемелік және әдістемелік әдебиеттерді, сондай-ақ арнайы зерттеулерді талдау нәтижесі бүгінгі күнге дейін халықтық педагогиканың материалдарын, оның ішінде халықтық білімдерді жаратылыстану пәндерін оқыту үрдісінде, әсіресе географияны оқытуда халықтық педагогиканы пайдалану зерттеушілердің назарынан тыс қалған.

Қазақтың халық педагогикасы – ұлттық тәрбиенің негізі ретінде тәрбие ісіне қызмет ететін халық шығармашылығының барлық түрлері екендігі, оны зерттейтін жаңа ғылым саласы қазақ этнопедагогикасы деп аталатыны белгілі.

Қазақ халық педагогикасын зерттеу қажеттігі туралы қазақ ғалымдары арасынан ең алғаш пікір айтқан профессор М. Ғабдуллин еді. Ол өзінің «Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес» атты ғылыми-зерттеу еңбегінде былай деп ой қозғаған: «Қазақ халқының өмірінен орын алған тәрбиенің тарихын жан-жақты түрде қарастыру өз алдына зерттелетін мәселе» [2]. Мұндағы автордың мақсаты қазақ халқының сан ғасырлық ұлттық тәлім-тәрбиелік дәстүрлерімен елді таныстыра отырып, болашақ зерттеушілерге халқымыздың өмірінен орын алған тәрбиенің тарихын зерттеу қажеттігін, оны зерттейтін ғылымды анықтау керектігін көрегендікпен болжауы еді деп толық айтуға болады.

Қазақ ұлтынан тұңғыш педагогика ғылымдарының докторы ғылыми дәрежесіне 1962 жылы ие болған профессор Т. Тәжібаев өзінің 60-шы жылдардың басында жазған «Ауылдағы қазақ балаларының тәрбиесі және Қазақстан мектептері» атты мақаласында «Қазақтардың мәдени өмірінде фольклор, музыка, қолданбалы өнер және халықтың тәрбиелік дәстүрлері басты рөл атқарған» дей келіп, қазақ балаларының ауылдардағы тәрбиесі халықтық педагогика негізінде жүргізілгенін айтып, қазақ педагогикасының тарихында алғаш рет «Халықтық педагогика» терминін былай ендіріпті:

«Халықтың сан ғасырлық тәжірибесін, ойы мен мұң-мұқтажын білдіретін мақалдар мен мәтелдерде қазақтың халықтық педагогикасы көп жинақталған».

Қазақстанда «халықтық педагогика» терминіне анықтаманы тұңғыш рет 1978 жылы профессор Қ. Жарықбаев өзінің «Революцияға дейінгі Қазақстанда педагогикалық ой-пікірдің даму тарихынан» атты әдістемелік ұсынысында берген, яғни «Халықтық педагогика – халықтың тәрбиелеу және оқыту туралы білімдерінің қосындысы», ал «Этнопедагогика – халықтық тәлім-тәрбиені, оның тәжірибесін қорытындылап, жүйелейтін теориялық сипаттағы ғылым саласы» [3] деп, оларға өз анықтамаларын нақты жасаған еді.

Қазақ халық педагогикасы материалдарын пайдаланудың келесі бір маңызды принципі – оқушылардың ұлттық дәстүр жөніндегі білімдерінің мінез-құлық, дағды, іскерліктерінің қалыптасуымен үйлесім табуы. Салт-дәстүр, ырым-жоралғы, наным-сенімдерге байланысты сауап, кесір, обал, ысырап, ар, намыс, ұят, т.б. моральдық өлшем жас буынның жағымды мінез-құлқын, ақыл-парасатын, әдептілігін, көргенділігін қалыптастыруда тамаша тәрбие құралы болып табылады. Сондықтан халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану барысында олардың тәлімділік, тағылымдық мән-мағынасы ескерілуі қажет. Бұл орайда қазақ мақал-мәтелдерін мысалға алсақ та жеткілікті.

Халықтың рухани қазынасы – мақал-мәтелдер аса пәрменді тәрбие құралы іспеттес. Мысалы, «Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол», «Ел іші-алтын бесік» немесе «Атаңның ұлы болғанша – елінің құлы бол» мақал-мәтелдері балаларға Отан, ел, жер қадірін терең сезіндіріп, өз халқының патриоты болуға талпындырады.

Этнопедагогика материалдарын оқу үрдісінде пайдаланудың тиімділігі мен нәтижелілігі ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың диалектикалық бірлігін сақтау принципінің қатаң қадағалануына байланысты. Оқу-тәрбие үрдісінде осы категориялардың біреуіне басымдылық беру әлеуметтік-тарихи қоғамдастықтар арасында қайшы пікірлер тудырады. Оның себебі: халық дәстүрі мен этномәдениет аса күрделі сипатта болғандықтан, пайдалану паркын білмесе, жастардың ұлттық салт-дәстүрге, адамгершілік нормаларына жағымсыз қарым-қатынасы пайда болуы немесе ұлттық сана-сезім шамадан тыс ұлғайып, ұлтшылдыққа әкеп соғуы да мүмкін. Осы жағдай мектеп міндеттерін шешуде қазақ халық педагогикасы мен әлемдік өркениет қазынасының, көп ұлтты. Қазақстан халықтары мәдениетінің диалектикалық бірлігін сақтау қажеттігін тудырады. Жалпы адамзаттық құндылықтар ұлттық нышандар арқылы қабылданады, сөйтіп

бірін-бірі толықтырып, байытады. Балалардың ұлттық мәдениет өркендерін меңгеруге деген ынта-ықыласы мен құштарлығын сақтап, дамыта отырып, жалпы адамзаттық мәдениет пен өркениет жетістіктеріне ұмтылдыра білу ұлттық дарашылдықтан аулақ болатындай жұмыс мазмұны мен формаларын, әдістерін іздестіруді қажет етеді.

Қазақтың салт-дәстүрлерін дәріптейтін материалдарды оқу-тәрбие үрдісінде бірізділік пен, сабақтастықпен пайдалану принципінің қатаң сақталуы көкейкесті пробле-малардың бірі. Қазақ халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үрдісінде ретсіз, жүйесіз қолдану салдарынан ұлттық мұраның мән-маңызына нұқсан келуде. Мектептің тәрбие шараларында халықтық салт-дәстүрдің «Тұсау кесу», «Келін түсіру», «Шашу шашу» сияқты жекелеген, көпшілікке танымал түрлерін ғана пайдалану «дәстүрге» айналды. Тіпті кішкентай қыздарға сәукеле кигізіп қою сияқты дәрекі жәйттер де орын алуда. Осы кемшіліктерді жою мақсатында сабақтарда, тәрбие жұмыстарында, оқушылардың шығармашылық іс-әрекеттерінде бірізділікті, сабақтастықты сақтау, халықтық педагогика материалдарының мән-мазмұнына жете көңіл бөлу көзделеді, Мысалы, салт-дәстүрлерді пайдалануда адам дүниеге келіп, ақырғы сапарға аттанғанға дейінгі («тал бесіктен жер бесікке») аралықтағы барлық түрлері қамтылуы тиіс. Ал халық шығармашылығы үлгілерін қолдануда бастауыш сыныптарда қаламақ, санамақ, жұмбақ тәрізді бала ойындары, орта сыныптарда батырлар жыры, жоғары сыныптарда қоғамдағы қарым-қатынастар туралы түркі ғұламаларының, қазақ ақын-жырауларының, ағартушы қайраткерлерінің күрделі еңбектері білім мен тәрбие мазмұнына арқау болса, нәтижелілігі арта түсері хақ.

Келесі принцип – осы мазмұнды ақпараттарды оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың кешенділігі және жүйелілігі. Халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үрдісінде меңгерудің мазмұндық жағынан да, орындалу тәртібі жағынан да логикалық жалғастық табуының мәні зор. Айталық, бастауыш сыныптарда сабақ мазмұнына салт-дәстүрлердің бала тәрбиесіне байланысты түрлері, ал орта және жоғары сыныптарда үйлену, үй болуға, адам қазасына қатысты рәсімдер ендірілсе, бұдан әрі сабақта алған білімдері сыныптан тыс шығармашылық әрекеттерінде (шығарма, реферат жазу, ғылыми конференцияларға баяндамалар дайындау және т.б.) тереңдетілсе, оқушылардың халықтық әдет-ғұрып жөнінде жүйелі ұғым-түсініктері қалыптасары сөзсіз. Осындай логикалық байланыстар қазақ халық педагогикасы материалдары саласынан бірізді, терең білімдерді меңгеруге мүмкіндік береді. Кешенділік принципі қазақ халық педагогикасы материалдарының I сыныптан XI сыныпқа дейін оқылатын барлық пәндердің

мазмұнында және тәрбие беру кезеңдерінде қамтылуымен, сондай-ақ оқушылардың сыныптан тыс шығармашылық іс-әрекеттерінде, басқа да тәрбие шараларында қолданылуымен қамтамасыз етіледі.

Қазақ халық педагогикасы материалдарын оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың маңызды принциптерінің бірі – оқушылардың жас ерекшеліктерін назарда ұстау және оған саралы көзқарас тұрғысынан қарау. Бастауыш, орта, жоғары сынып оқушылары өздерінің анатомиялық-физиологиялық, психологиялық қасиеттерімен ерекшелінеді.

Бастауыш сынып (1–4 сыныптар) оқушылардың жас шамаларына қарай, олардың адамгершілік, табиғатқа аялы көзқарас, үлкенді сыйлау, сөзге беріктік, әдептілік, адалдық, құрбыластарымен сыпайы қарым-қатынас жасау сияқты сапа-қасиеттерін тәрбиелеуге бағытталған салт-дәстүр үлгілері ұсынылады. Халық шығармашылығы саласынан оқу пәндерінің тақырыптарына байланысты жаңылтпаш, ойын әндерін, санамақ, қаламақ үйрету, ал сыныптан тыс шығармашылық әрекеттері мен тәрбие шараларында табиғи материалдардан ойыншықтар жасату, әндердің инсценировкаларын, қойылымдарын ұйымдастыру қарастырылады.

Жоғарыда көрсетілгендерді мектептің оқу-тәрбие үрдісінде пайдаланудың формалары мен әдістері сол үрдістің барлық компоненттерімен, әсіресе оның мақсат-міндеттерімен тығыз байланыста екенін атап айтқан жөн.

Психологтардың пікірінше, сабақтарды үнемі бірсыдырғы, бір деңгейде ұйымдастыру формалары балалардың тез шаршауына, қабылдау мен ойлау әрекеттерінің тоқырауына, қызығушылығының бәсеңсуіне әкеп соғады. Әрі қазақ халық педагогикасы материалдарын пәндерге қосымша ретінде енгізілуіне байланысты оқу ақпарының молаюы оларды игеруде біршама күрделілік туғызады. Ішкі қор арқылы пайдалану, құрылымы жағынан тиімді ұйымдастыру жұмыстары ғана жағымды жетістіктерге қол жеткізеді. Осы ретте қазіргі кезде мектеп тәжірибесінде кеңінен орын алған дәстүрлі емес сабақтар (іскерлік ойын, пресс-конференция, жарыс, КТК, аукцион, шығармашылық есеп, лекция-концерт, ойын, брейнинг, телекөпір, экскурсия, ғажайып алаң, т.б.) өткізу, сондай-ақ оқу жұмысын ұйымдастырудың басқа да көмекші формалары (лекция, семинар, конференция, консультация, факультатив, т.б.) қолданылады.

Халық педагогикасын мектептің оқу-тәрбие үрдісінде оңтайлы пайдалану шарттары болып:

– оқу-тәрбие үрдісінде пайдалану формаларын, әдістері мен принциптерін анықтау;

– оның оқу үрдісінде, мысалы дене шынықтыру пәнін оқытуда пайдаланудың мазмұнын жасау;

– халық педагогикасын пайдаланудың оқушыларға тәрбие берудегі ықпалын анықтау.

Ал пайдалану өлшемдері болып:

– көкейкестілігі;

– тұтастылығы;

– мұғалімнің халық педагогикасын пайдалануға даярлығы;

– халық педагогикасын пайдаланудың практикалық тиімділігі мен болашағы.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен қазақ халық педагогикасын мектептің оқу үрдісінде, оның ішінде географияны оқытуда пайдалануды әдістемелік тұрғыда (оқу бағдарламалары, оқулықтар, оқу құралдары, нұсқаулары, ұсыныстары, оқу фильмдері, диафильмдер, диапозитивтер, көрнекі құралдар және т.б.) қамтамасыз ету: біріншіден, оқушылардың қазақ халық педагогикасы арқылы оқу материалын жүйелі, терең мазмұнды сипатта меңгеруіне септігін тигізеді;

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Назарбаев, Н. Ә.** «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» атты Қазақстан халқына Жолдауы. 31.01. 2017 ж.

2 **Ғабдуллин, М.** Ата-аналарға тәрбие туралы кеңес. – Алматы : Мектеп, 1966. – 123 б.

3 **Жарикбаев, К.** Из истории развития педагогической мысли в дореволюционном Казахстане. – Алма-Ата : РУМК, 1978. – 82 с.

4 **Лучинина, А. О., Семенова, М. Ю.** Использование традиций народной педагогики в деятельности учителя (классного руководителя) // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 28. – С. 67–69.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Л. Н. Ибраимова¹, А. С. Джақсымбетова², Ж. А. Темербаева³

Условия используемые в процессе обучения народной педагогики

¹Факультет искусства и культуры,
Таразский государственный педагогический институт,

г. Тараз, 080000, Республика Казахстан;

²Жамбылский гуманитарный колледж имени Абая;
г. Тараз, 080000, Республика Казахстан;

³Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

L. N. Ibraimova¹, A. S. Jaksymbekova², Zh. A. Temerbaeva³

Conditions used in the process of teaching national pedagogics

¹Faculty of Arts and Culture,

Taraz State Pedagogical University,

Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan;

²Zhambyl Humanities CollegenamedafterAbay,
Taraz, 080000, Republic of Kazakhstan;

³S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В статье говорится об эффективности и значимости использования передовых моделей казахской народной педагогики в учебной и внешкольной деятельности. В то же время духовные сокровища людей говорят о важности пословиц в воспитании подрастающего поколения. Определены важные принципы и условия использования материалов казахской народной педагогики в образовательном процессе.

The article talks about the effectiveness and significance of the use of advanced models of Kazakh folk pedagogy in educational and extracurricular activities. At the same time, the spiritual treasures of people speak of the importance of proverbs in raising the younger generation. The important principles and conditions for the use of materials of the Kazakh national pedagogy in the educational process.

FTAMP 14.09.03

Р. Т. Игенбаева¹, Ж. Т. Ботабаева²

¹п.ғ.к., профессор м.а., Педагогика және психология кафедрасы,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

²ф.ғ.м., «Қорқыттану және өлке тарихы» ғылыми-зерттеу институты,
Қорқыт Ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті,
Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹IRT_2208@mail.ru; ²janat_kz_83@mail.ru

СЫР СҮЛЕЙЛЕРІ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ ДІН ТӘРБИЕСІ

Мақалада қоғамдағы бүгінгі таңда өзекті мәселелер қатарынан орын алып отырған дін тәрбиесі айшықталған. Жастардың рухани кемел тұлға боп қалыптасуында олардың діни танымы, діни санасы, діни сенімі мен діни тәжірибесі маңызды болып табылады. Дін тәрбиесі, соның ішінде ислами ілім – адам баласын тек ізгілікке баулитын, жақсылық, қайырымдылық, жомарттық сынды қасиеттерді насихаттауымен ерекшеленді. Осыған орай мақалада автор дін тәрбиесін сипаттаған Сыр сүлейлері шығармаларына талдау жүргізген.

Кілтті сөздер: дін, дін тәрбиесі, иман, діни сенім, діни сана, моральдық-этикалық норма.

КІРІСПЕ

Жас ұрпаққа рухани тәрбие беруде жастардың діни бағытты дұрыс таңдай білуіне, діннің рухани-тағылымдық қырларын, құндылықтарын меңгеруіне ерекше мән беру керек. Елбасы Н. Ә. Назарбаев Қазақстан мұсылмандар Діни басқармасының өкілдерімен кездесу барысында «Дін мәселесі біздің рухани байлығымыздың бір бөлшегі, бұл ретте дәстүрлі рухани тамырымызды нығайта отырып, санамызды жанарту шарт» деп міндеттеген болатын [1].

Жастардың рухани кемел тұлға боп қалыптасуында олардың діни танымы, діни санасы, діни сенімі мен діни тәжірибесі маңызды болып табылады. Дін тәрбиесі, соның ішінде ислами ілім – адам баласын тек ізгілікке баулитын, жақсылық, қайырымдылық, жомарттық сынды қасиеттерді насихаттауымен ерекшеленді. Иман арқылы, адамды дұрыс жолдан бұзатын нәпсіні тию арқылы қоғамдағы моральдық-этикалық нормалардың бұзылуына жол бермейтін, адамды тікелей рухани құндылықтарымен тәрбиелеу арқылы иман нұрымен ақиқатқа жетелеу керектігін уағыздайтын ілім.

Өкінішке орай, қазіргі таңда жастар арасында дәстүрлі діни танымынан ауытқып, қазақтың болмысына жат әрекеттерге жол берілуде, сондықтан олардың кері ағымдардың жетегіне еріп кетпеуінің алдын алып, бағыт-бағдар беру керек. Бұл мәселені тұтас ұлттың мәселесі деп қарастырсақ, дін тәрбиесінің өзектілігі айшықтала түседі.

Жалпы исламның қалыптасу тарихына көз жүгіртсек, оның өкілдері ислам дінінің байрағы көркем мінезде деген қағида арқылы исламды дүние жүзіне таратқан. Көркем мінезді адам адамгершілік нормаларды жоғары қойып, имандылық жолын ұстанады. Адамгершілік нормалары Құранда жасауға болмайтын, яғни «харам» болып саналатын нәрселер және жасалуға тиісті нәрселер жиынтығы – «халал» болып бөлінеді. Қазақ халқы ежелден өзінің адамгершілік, парасаттылық, адалдық, қайырымдылық, ізеттілік қасиеттерімен көзге түскен, имандылық қасиетті зор бағалаған. Сондықтан имандылық, адамгершілік тәрбиесі мұсылмандық және ұлттық дәстүрлердің бірі болған.

Сыр сүлейлері де шығармаларында халықты һақ дін Исламға, адамгершілікке, рухани тазалыққа дәріптейді. Олардың шығармаларынан ислам дінімен келген тағылымдық ой-пікірлердің ықпалының жарқын көрінісі байқауға болады. Олар «Құдай-бір, Құран-шын, Пайғамбар-һақ» деп берік сенім қалыптастырып, Құран-Кәрім сүрелерінен, аят, хадистарден алынған насихат, үлгі-өнеге болатын ғибрат сөздері арқылы бұқара халықтың санасында имандылық-адамгершілік қасиеттерді түсінуге ықпал жасады [2]. Сыр бойында өмір сүрген зиялы өкілдері философия, грамматика, лингвистика, шығыс тарихы мен әдебиеті, астрономия және т.б. жаратылыстану салалары бойынша кәсіби білікті болған. Бұлар негізінен Мекке, Медине, Бағдат, Шам, Ыстанбұл, Каир, Кабул, Герат, Хиуа, Хорезм, Үргеніш, Самарқанд және т.б. мәдениет орталықтарында оқыған. Өңір халқын ағартуда Бұхарадағы «Көкілташ» медресесінің орны ерекше болды. Медресе түлектерінің қатарында Сыр өңірінде өздерінің дербес мешіт-медресесін ашқан діни ағартушылар көптеп саналады.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Жыр жампозы Базар жырау өзінің «Әлеуметтер, құлақ сал» – атты шығармасында: «Бұл дүние шолақ, өткінші. Одан әлемді басқарғандар да, хандар да, әулиелер де, бай да, би де, батыр да, шайыр да өткен, ендеше біз де өтеміз» – дейді. «Алладан ахуал келгенде, батырлар тұрмас бағында, Жаһанды жалғыз тағында», – дей отырып, мынау бес күндік шолақ өмірде сабырлы, қанағатшыл, рахымшыл болуға шақырады.

Дүниені дос көріп, жиғаныңмен тірнектеп,
Өлгенінде үстіңе киері – үш қат бөз болар,

– деген жыр жолдарынан оның барынша діндар болғандығын байқаймыз.

Базар жырау сонымен қатар Ислам діні тәрбиесінің негізгі қағидаларының бірі «жетім көрсен жебей жүр», жесірлерге қолдау көрсет» екендігіне ерекше назар аударады. Ақын:

«Жетімнің қамын ойласаң –
Жесірдің көңілі жұбанар,
Өнбейтін даудың ізінен –
Өспейтін жігіт қуалар», – деп жырлайды [3, 5 б.].

Исламдық рухани қағидаларды насихаттай отырып, халық арасында теріс пиғыл танытатын молда сымалдарды қатты сынға алады, аңқау елге арамза болған молдалардың теріс пиғылын әшкерелейді:

Білгірсіп жұртқа жөн сілтер
Дін бұзған кейбір дүмшелер.
Келгендеи кеулі ғаршыдан.
Аңқау елге арамза,
Молда боп жүрген сүмдар көп
Бейхабар шама-шарқынан
Барлығын білем дейтұғын,
Аз емес әуре-сарсаңда,
Құр босқа кеулі талпынған.
Ғалымдар айтқан нұсқа бар,
Асылына тартар ар нәрсе,
Өзгермейді деген қалпынан [3, 27 б.].

Ислам дінінде ережеге айналған ашуды тежеу, өзгені кешіре білу, кешірім сұрау, кек сақтамау өзгені сыртынан ғайбаттамау, ұрлық жасамау Сыр сүлейлері өлендерінің маңызды тақырыптары болып табылады. Адамның ең ұлы қасиеті – адалдық. Өмірді адалдық қана нұрландырады, жан тазалығына жеткізеді деген пікірді өлендері арқылы насихаттаған.

Мұхаммед пайғамбар әке-шешені қатты құрметтеген. «Жұмақ ананың табанында», «Әкенің ризалығы – Алланың ризалығы. Әкенің реніші – Алланың реніші» деген өсиеттер қалдырған. Ислам діні арқылы Сыр сүлейлері жас ұрпақты адалдыққа, қайырымдылыққа, ізгілікке, сабырлы болуға, имандылыққа баулыған.

Сыр сүлейі Нұртуған жырау арамдық, жалғандықты сүймейтін мұсылманның мақсаты таза жүрек арды жақтау екендігін айта келе:

Махаббат, мейірім, ынсап, қанағаттық,
Ар, ұят, қайрат, жігер, сабыр, сақтық,
Таза ой, таза ақыл, таза ниет,

Сақтайтын осыларды жүрек сандық, – деп ойдың, ақылдың, ниеттің таза болуына ерекше мән берген. Жалпы Исламда жүректі нәпсіден тазалау, дүниеқұмарлықтан сақтану, көре алмаушылық, қызғаныш, кекшілдік секілді сезімдерден арылу, ниетті таза сақтау, ғайбат айту, лас ойлау, лас сөйлеуден аулақ болу - жан тазалығын білдіреді. Адамды жамандыққа, зұлымдыққа итермелеуші нәпсі ең төменгі дәрежедегі нәпсі саналып, «нафс-и аммара» деп аталады. Нәпсінің бұл түрі туралы Құран Кәрімнің 52 аятында айтылған [4, 44 б.].

Ниет тазалығы жайлы Тұрмағамбет:

Ел ізіне ермейді,
Тазартып алмай ішінді.
Ойдың үйін түземей,

Не қажет бағу жісімді?! – дей келе, Алла тағалаға тәубама келтір, кір басқан көңілімді тазарт деп жалбарынады.

Ақын жалған болмыс, өтірік сөз, жасанды ажары бар замандастарының барлығына қынжыла отырып:

Адамы бұл заманның әрбір түрлі,
Сөзі жұмсақ, жайдары сегіз қырлы.
Осындай сырты ажарлы болса-дағы,
Зәррә қарар ағы жоқ, іші кірлі.
Іші зұлмат болған соң, керегі жоқ,
Қаншама болса-дағы жүзі нұрлы, – деген тоқтамға келеді [5].

Нәпсі-бәд пен шайтан адамзаттың ниетін бұзатын, ниетін кірлететін жамандыққа жетектеуші екендігін ақын көптеген жырларына тиек етеді. Оны төмендегі жыр жолдарынан байқаймыз:

Есіркеп, Егем тауфик бере қойса,
Құрмасын құлшылықтың егер едім.
Келтірсем кемалатқа күн-түн күтіп,
Шайтан мен нәпсі бәдті жеңер едім...
Жолына жамандықтың жетектейтін,
Найзалап нәпсі бәдтың өкпесін ос.
Тағдырың тамам болған уақытында,
Тақ қылып сайманыңды, саламат көш...

Ақын досыңнан дүние үшін айыратын нәпсіні шама келгенше басынан шабу керек дей келе:

Шіркіннің, шамаң келсе, басын шапшы!
Табылмас сағымнан су, малдан – опа,
Бектерім, болса ақылың ойла ұзақты.
Әртүрлі бұзықтыққа бұрмалайтын,

Мойнына нәпсі – иттің сал бұғақты [5].

Қарасақал Ерiмбет нәпсiнi шайтанға балай отырып, тура жолдан адаспай, ел үшiн қызмет ету керектiгiн айтады.

Азғырған нәпсі шайтан тіліне еріп,

Адасқан түзу жолдан кей азамат.

Ер болсаң елің үшін қызмет қыл,

Қасқырдай қара жүрек болма бірақ.

Бір ғана басының қамын ойлап, досы-жаранның кеуілін жығу жақсылыққа бастамайтындығын айта келе:

Ер болсаң, елің үшін қызмет қыл,

Адам аз озбырлықтан пайда тапқан.

Пайдасын бір басының ойлаймын деп,

Жар, достың жарамайды кеуілін жыққан.

Азғырған нәпсі шайтан тіліне еріп,

Ойламай әркім қастық тұзын татқан, – деп нәпсінің салдарынан қастық тұзын тату қиын еместігін ескертеді [6, 40 б.].

Нәпсі-шайтанды бөріге, иманды қозы-лаққа теңей отырып, ақын:

Нәпсі – жар, шайтан – бөрі қорғалаған,

Иман – жарға ойнаған қозы-ақтай.

Солардан саулығыңда сақтанбасаң,

Қоя ма андып жүрген бөрі шаппай?, – дейді [6, 68 б.].

Нәпсі – жар, шайтан – бөрі қорғалаған,

Иман – жарға ойнаған қозы – лақтай.

Солардан саулығыңда сақтанбасаң,

Қоя ма андып жүрген бөрі шаппай? [6, 68 б.].

Тура жол, қисық жолға салмақ үшін,

Періште шайтанменен бізге талас.

Қылады осуасы адамзатты,

Азғырып тура жолдан лаһин ханнас [6, 77 б.].

Қарасақал Ерiмбеттiң «Қарасаң, жаман адам бұл жұртта жоқ» өлеңiндегi:

Истеген озбырлығын қылар мақтан.

Ер болсаң елің үшін қызмет қыл,

Адам аз озбырлықтан пайда тапқан.

Жар достың жарамайды көңілін жыққан.

Азғырған ләпіс шайтан тіліне еріп,

Ойламай әркім қастық тұзын татқан [6, 40 б.].

Ізгілік пен имандылық сияқты қастерлі ұғымды халқына бейнелі тілмен жеткізе білген Ерiмбет ақын өлең жолдарында жаратушы Алланың есiмiн әрдайым ұлық тұтады, бәрiнен де жоғары қояды.

Тұрмағамбет ақынның нәпсі туралы ой-пайымы жайлы Е. Карбозовтың «Т. Ізтілеуұлының жазба айтыстары» атты мақаласында жақсы келтірілген. «Тұрмағамбет Ізтілеуұлы өлеңдерінде «нәпсі» ұғымының сөз етілуі бір бұл емес, бірнеше туындыларында кездеседі, – деп жазады автор, – адам табиғатында рух пен нәпсінің тайталасып өмір сүретіндігін негіз еткен ақын «нәпсіге ерік берсең ер емессің» дейді. Яғни, рухтың биіктей түсуін жақтайды. Тұрмағамбет «келтірмес өлімді ойға нәпсіге ерсең» деп ортаға сөз тастау арқылы айтысты діни дүиентанымға негіздейді. Өлімді әрдайым ойда ұстаған жан ғана о дүниелік азаптың барын есте сақтап, жамандықтан, қиянат жасаудан аяғын тартып жүре алады. Ал нәпсі – қанағатсыздықтың негізі, бастау алар көзі. Ол ешқашанда тоят таба алмайды. Нәпсіге ерік берсең адамгершіліктен ада болғаның. «Нәпсіге ерік берсең ер емессің», адам емессің, адам деген атқа лайық емессің. Адам боп өмірге келгеннен кейінгі баршамызға міндеттелер мақсат адам атына сай өмір сүру, азғындамай, адам қалпында қалу.

Тұрмағамбет ақын нәпсінің екінші атауын «әуес» деп беріп, атқа теңейді. Әуестікке ерсең, шөлде адасасың дейді. Барға қанағат етуге, мал-мүлікке қызықпай, денсаулықты сақтауға, нәпсінің дегеніне көніп, соңынан ілесе бермеуге шақырады» [7].

Құранда Хашыр сүресінің 16-аятында Адамның жүрегіне уәсуа (жаман ойлар) беруші шайтан турасында: Ібілістің мақсаты адам баласын Алланың Хақ жолынан айырып, өзіне сыйындырып, жаман жолға бастау екендігі айтылады [4].

Сыр сүлейлері адамзат баласын Ібілістің арбауынан сақтану қажеттігіне ерекше мән береді. Оны Шораяқтың Омарының мына сөздерінен көруге болады:

Ізіне ізертесіп Ібіліс жүр,

Майпаздап бала баққан кемпірдей-ақ.

Нәпсі – ақымақ, ақылыңды алпыс бөлер,

Ойыңа ешбір қайғы келтірмей-ақ [8, 67 б.].

Сондай-ақ ақын:

Көпті алдап, күнелтіп,

Сайтанның түспе салтына.

Ел бездірген ер емес,

Нәпсінің көніп ырқына, – деген насихат айтады [8, 94 б.].

Біз жоғарыда атап өткен уәсуасадан (жаман ойлар) сақтандыру қажеттілігін айтып, көпшіліктің өзәзілдің тұтқынында жүргендігін Қанлы Жүсіп пен Дүр Оңғар шығармаларынан да байқаймыз.

Шайтан ласин жолға салмай,

Уасуасын қабыл алмай,

Етегінді ерте сілік... [5, 226 б.].

Мына заман жылдан – жылға түрленіп,

Нәпсі қаулап, кеуіл сарай кірленді.

Барша халық мазақ етіп күледі,

Ақ жолында иман іздеп жүргенді [5, 187 б.].

«Серігің жоқ бір алла» атты өлеңде Тұрмағамбет Ізтілеуов Алланың күдіретін дәріптей отырып, адамдарды жан-дүниесін таза ұстауға шақырады.

Өзіңе мағлұм сыры, Алла!

Тәубә – тауық бермесен,

Көңілімді басты кір, Алла!

Сол кірлерді кетіріп,

Ойыма орнат нұр, Алла!

Адаса қойсам, әрқашан

Жолыңа жақсы бүр, Алла!

Қастық қылған қаннастың,

Тұмсығына ұр, Алла!

Иманымды жолдас ет,

«Дүниеден, – десең, – жүр», – Алла!

«Қабыл қыл, – деп, – мұнымды»

Алдында құлың тұр, Алла!

Үмбетіне досыңның,

Бермейсің қайтіп, бір Алла!

Үмітін бар ұялтып:

«Демес-ау, – деген, – бұранда».

«Үмітінді үзбе!» деп,

Айтқаның өзін Құранда! [5, 140 б.].

Ақын «Заң азды» атты өлеңінде заңның олқылығын және әділеттің жоқтығынан адамдардың қайда барып пана табарын білмей тек Алладан ғана медет сұрайтындығын қынжыла баяндайды:

Заң азды, төресі әділ хан жоғынан,

Тозды жұрт тойып жейтін нан жоғынан

Қыран құс қайда ұшарын біле алмай тұр.

Алып жер ашыққанда аң жоғынан.

Жүк жұртта қалды, өзің жеткер, Алла,

Баһадүр, бүтін туған нар жоғынан.

«Болар-деп, -заман қалай?» - қауіп етемін,

Бұл үшін ешбіреуде қам жоғынан.

Көз жасын көр қалай да осы жанның,

Састырды келіп жалын жан-жағынан.

Көп үшін көбелектей болсам деймін,

Есімнің хабарым жоқ бар-жоғынан.

Ақылды ер айтқанымды абайлайды,

Ақылсыз, ақымақ күлер ар жоғынан [5, 76 б.].

Ислам дінінің адам бойына дарытар тазалық пен пәктіктің Алла алдында адами қасиеттің молдығы маңызды екендігін ғибратты өлеңмен жеткізген ақынның бірі Нұртуған ақын. Ол өзінің «Отырма уайымсыз ажал барда» атты өлеңінде.

Дариясы дін – исламның ағып жатыр,

Шомылып кір-қоңыңнан тазар, бар да.

Әкел деп азығыңды Алла айдаған,

Пенденің барлығыңда базар бар да.

Көп сені көмбей тұрып мазарларға.

Азсынбай, аға-інім, аңғарсаңдар,

Бұл айтқан бар ғибрат ғазалдарда [9, 133 б.], – деп иманды, адами қасиетке ие болу үшін кір-қоңың арылып, жүректі таза ұстау қажеттігін айтып, ислам дінінің тағлымын дарияға балаған.

Қаңлы Жүсіп өз өлеңдерінде адамгершілік ізгі қасиеттерді діни тұрғыдан түсіндіруді мақсат тұтты. «Қызметкер тілім сөйлеп қал», «Күдіреті хақ субханның», «Насихат сөз», «Той бастау» сияқты өлеңдері осы пікіріміздің айғағы болып табылады. Ислами ізгі ой-пікірлер, тағылым терең түйіндеулер ақынның мысал өлеңдері мен айтыстарынан да аңғарылады. Оның «Абыраһаның бастан кешкендері» діни дастаны жастарға діни тәрбие беретін ірі туындылардың бірі.

Қаңлы Жүсіптің шығармаларында Құран Кәрім аяттары мен Мұхаммед пайғамбар Хадистерін, олардағы адамгершілік, имандылық рухты баяндауды мақсат тұтқанын аңғару қиын емес. Ақын ислам дінінің адалдық, ар тазалығы, кісіге жамандық жасамау, ел үшін адал еңбек ету сынды имандылық қасиеттерін насихаттайды, Алла тағаланың аталмыш қасиеттерге ие пенделерін сүйетінін барынша шынайы жеткізеді.

Шораяқтың Омары өз еңбектерінде діни, имани мәселелерді кең ауқымда қозғайды. Оның терең мағыналы жырларының бірі «Ұстазым» атты өлеңінде Есенжол деген шайырдың өнегелі өмір жолын, қадір-қасиетін үлгі тұтып былайша жырлайды:

Мәлікүл – Мәуіт періште –

Пенденің келсе оңынан,

Гүрзі алып келсе қолына –

Мүңкір-Нәңкүр солынан;

Армансыз болып өтер ем,

Есенжолдай шайырдың –
 Үлгі алып, ерсем соңынан! [8, 63 б.].
 Сондай-ақ «Жастарға аталық кеңес» өлеңінде:
 Барша төннің сұлтаны –
 Көңілінді үйретпе
 Діні исламнан бөтен қырынға!, – деп ислам дінін өзгемен салыстыруға келмейтін дәрежесін дәріптейді.
 Екінші жауһар – имандық
 Өмір серік мейманның
 Тұрған дұшпан сынында,
 Жалған айтпай жалтарып,
 Болғыл тастих нұрында!, – деу арқылы адамзаттың асыл қасиеттерінің бірі имандылықты баға жетпес жауһарға балайды.
 Туған халқына екіжүзділік пен жағымпаздық қасиетке ие даңғой, надан жандардан бойын аулақ салу қажеттігін жырлайды :
 Әрбіреу шайтандығын үлестіріп,
 Сездірмей шырмап алар «іні», «ағалап».
 Әманда ұлықсымақ кеуілденер,
 Өзгеге қосқан иті тұрса абалап.
 Ақ іске шимайлап ап қара жағып,
 Өтілін өткізеді жар жағалап.
 Күштіге күжірейген арқа сүйеп,
 Қалдырар кеуілінді бір жаралап.
 Даңғой мен надандарын үміт артар,
 Малындай өргізетін жүр қоралап [8].

ҚОРЫТЫНДЫ

Исламдық дүниетаным негізінде, мұсылмандылықтың ізгі қағидалары негізінде адамдардың сана-сезімдерін қалыптастырып, оқуға, сауатты болуға уағыздап, көңілге нұр сәулесін сеуіп, адал өмір сүру және адамгершіліктің, исламдылықтың ізгін қасиеттерін бойына сіңіру – Сыр сүлейлері шығармаларының алтын дінгегі.

«Ислам діні-біздің ұлт болып қалыптасуымызға, халық болып, тәртіпті, тәрбиелі-ел боп өмір сүруімізге көп қызмет еткен дін. Діннің арқасында мынау кең далада шашырап жатқан біздің көшпенді халқымыз белгілі бір тәртіпке келіп, жинақталған.» – деп діннің тәрбиелік мәнін ғалым, профессор Мұхтар Арын айқын көрсеткен [10]. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев: «...халық Алласына, Тәңіріне сеніп, ертенгі күнін ар жақтағы ана дүниеге баратын күнін ойлап, дүниеде мынау бүгінгі күннің күйбеңімен жүре бермей, Мұхаммед

Пайғамбарымыздың хадистеріне сәйкес өмір сүрсе» – деп жазған [1]. Сондықтан діннің адамгершілік қасиеттерді, салауаттылықты қалыптастыруға қатысты салаларын қарастырып, оны жастарға уағыздау біздің мақаламыздың негізгі мақсаты.

XXI ғасырға аяқ басқан заманда әлемдік деңгейде өтіп жатқан ғаламдастыру сияқты қатпары әрі астары тұңғыық терең түрлі процесстерге төтеп беріп, ұлттық сана мен болмысты сақтап қалу үшін жеке этносқа алдымен өз дініне беріктік керек. Өйткені діннің ұлт болашағы – жеткіншек ұрпақты тәрбиелеуде атқарар міндеті айрықша.

Дін адамдарды имандылыққа тәрбиелейді адалдық пен тазалық сақтау, өтірік айтпау, қиянат-зорлық жасамау, ата-ананы құрметтеу, жаман әдеттерге үйір болмау, жетімді жебеу, білім іздеу. Осы айтылғандар қоғамның, елдің, жеке адамның мәдениетін көрсетеді.

Қазіргі жаһандану әсерінен жастардың бойында теріс әрекеттердің белең алуы жағдайында ислами құндылықтар жайлы деректер жүйеленіп, зерделеніп, оның педагогикалық маңызы айқындалып, жастар тәрбиесінде пайдаланылуы қажет. Өйткені, Сыр сүлейлерінің шығармашылығындағы діни ислами қағидаларды жастар тәрбиесінде ұтымды пайдалану қазіргі замандағы жастар тәрбиесіндегі теріс, кері ауытқуларды азайтуға ықпал ететіні сөзсіз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Назарбаев, Н. Ә.** Болашақ үшін бәріміз бірігіп жұмыс істеуіміз керек // qazaquni.kz. – 02.05.2017

2 **Әксікбаева, М. Ә.** Сыр сүлейлері шығармашылығындағы діни-ағартушылық бағыт (тақырыптық, көркемдік ерекшеліктер). – БМ011700 – Қазақ тілі мен әдебиеті мамандығы бойынша педагогика ғылымдарының магистрі академиялық дәрежесін алу үшін дайындалған диссертациясының рефераты. – Қызылорда, 2012.

3 Балқы Базар жырау шығармалары. Өлең-толғаулар, жыр-дастандар. – Астана : Фолиант, 2008.

4 Құран Кәрім : 30-пара: мағыналық аударма және тәпсір / Әбсаттар қажы Дербісәлі. – Астана, 2010. – 52 б.

5 **Кәрібозұлы, Б.** Сыр Сүлейлерінің әдеби мұрасы // Мәдени мұра. – 2013. – № 4. – С. 8–16.

6 **Қарасақал Ерімбет** Ұлағат сөзім ұрпаққа. Өлеңдер, айтыстар мен дастандар. – Астана : Фолиант, 2009.

7 **Карбозов, Е. Т.** Ізтілеуұлының жазба айтыстары // Алматы : Қазақ университеті, 2011. – 97 б.

8 **Шораяқтың Омары.** Шығармалары. Терме-толғаулар, өсиет-мысалдар, айтыстар мен дастандар. – Астана : Фолиант, 2009.

9 **Кенжегүлұлы Нұртуған.** Шығармалары. Екі томдық. – Астана : Фолиант, 2008.

10 **Арын, М.** Бес анық: тәрбие туралы толғамдар / жауапты шығарушы Ф. Қабдолқайырұлы. - Алматы : Арыс, 1996. – 120 с.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

P. T. Igenbayeva¹, Zh. T. Botabayeva²

Религиозное воспитание в произведениях Сулеев Сыра

¹Кафедра педагогики и психологии,
Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата,
г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан;

²Научно-исследовательский институт «Коркытоведение и история края»,
Кызылординский государственный университет имени Коркыт Ата,
г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

R. T. Igenbayeva¹, Z. T. Botabayeva²

Religious education in the compositions of Syr Suleilery

¹Department of Pedagogy and Psychology,
Korkyt Ata Kyzylorda State University,
Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan;

²Research Institute «Korkyt Studies and History of the Area»,
Korkyt Ata Kyzylorda State University,
Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В данной статье рассматриваются проблемы религиозного воспитания, которое сегодня является одним из ключевых вопросов в современном обществе. В становлении молодежи как духовно нравственной личности очень значимы и важны их религиозное познание, религиозное мировоззрение, религиозное убеждение и религиозный опыт вероисповедания. Религиозное воспитание, в том числе исламское учение, проповедует людям доброту, милосердие, сопереживание и великодушие. Исходя из этих взглядов в статье авторами дан анализ произведениям сулеев земли Сыра, описывающих тему религиозного воспитания.

This article discusses the problems of religious education, which today is one of the key issues in modern society. In the development of youth as a spiritually moral person, their religious knowledge, religious worldview, religious conviction and religious experience are very significant and important. Religious education, including Islamic teaching, preaches kindness, mercy, empathy and generosity to people. Based on these views in the article, the authors analyze the works of Suley's land, describing the topic of religious education.

ГРНТИ 14.43.47

Г. Б. Кодекова¹, Е. Жуматаева²

¹докторант, 3 курс, специальность 6D010300 «Педагогика и психология», Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²д.п.н., профессор, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Павлодар, 140008, Республика Казахстан
e-mail: ¹galeka1985@mail.ru

**ПСИХОЛОГ-СТУДЕНТТЕРДІҢ КӘСІБИ ОЙЛАУЫН
ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ҒЫЛЫМИ-ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Мақалада автор психология мамандығы бойынша білім алушылардың кәсіби ойлауының қалыптасу жолдары мен дамыту жолдарын зерделеп, ғылым қазынасында бұл тақырып төңірегінде теориялық және практикалық зерттеулерді саралап, қорытынды жасады.

Студенттердің жеткілікті деңгейде дамыған кәсіби ойлау жоғары оқу орын шарттарында дайындаудың маңызды компоненті болып табылады және болашақта кәсіби іс-әрекеттің нәтижелілігін болжауға мүмкіндік береді. Шетел және отандық ғалымдардың еңбектерін талдау нәтижесі психология ғылымында кәсіби ойлаудың әртүрлі аспектілері жеткілікті зерттелмегенін көрсетеді.

Кілтті сөздері: Болондық үрдіс, кәсіби ойлау, кәсіби білім беру, кәсіби іс-әрекет, психологтың кәсіби ойлауы, кәсіби іс-әрекеттің сәттілігі, білім беру үрдісі.

КІРІСПЕ

Болондық үрдіске қосылуына байланысты отандық білім беруді модернизацияландыру және Еуропалық одақпен жүргізілетін білім беру саясаты инновационды педагогикалық үрдістерді ынталандыруда. Олардың бірі – болашақ мамандарға кәсіби білім берудегі күзиреттілік амал идеясын енгізу болып табылады.

Күзиреттілік тәсіл жалпымәдени және кәсіби даярлауды, жеке тұлғаның дамуын, оның өсуіне білім берудің бағдарын талап етеді. Қазіргі жағдайда білімнің тез қартаюы дәл осы қасиеттер мамандардың кәсіби ұтқырлықтарын анықтайды. Кез-келген маман үшін жеке тұлғаның қажетті сапасының бірі кәсіби ойлау болып табылады. Күзиреттілік тәсіл оның негізгі күзиреттіліктерінің бірі

ретінде қарауға мүмкіндік береді. Кәсіби ойлауды қалыптастыру адамзаттың және ғылымның дамуында осы тарихи кезеңінен бөлінбейді. Қазіргі кезеңдегі тарихқа ғылыми танымның өзіндік ерекше идеалдары мен әдіснамалық тәсілдері тән.

Ойлаудың классикалық – қатаң детерминациялық – стиліне негізделген «белгілі бір түрде» бұрынғы оқыту теориясы мен жеке тұлғаны тәрбиелеу, жаңа қоғамдық дамудың мақсаттарымен, яғни адамның шығармашылық тұлға ретінде қалыптасу арасында қарама-қайшылыққа пайда болды. Қазіргі кездегі өзекті мәселелердің бірі ол әлемді көрудің классикалық емес, синергетикалық идеяларына және онда болып жатқан құбылыстарға ауысу қажеттілігі туындауында, осыған байланысты бүгінгі күннің болашақ мамандардың кәсіби ойлауды қалыптастыру қажеттілігі пайда болды.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

XX ғасырдың екінші жартысынан бастап кәсіби ойлау мәселесі түрлі профильді мамандармен белсенді зерттелді. Б. Ф. Теплов, В. А. Чебышева, А. А. Баталов, З. А. Решетова, Е. А. Климов, Д. Н. Завалишин, К. М. Романов және басқалар өздерінің жұмыстарында осы құбылыстың мәнін ашып, оның жұмыс істеу құрылымын және ерекшелігін талдауға тырысты [1]. Кәсіби ойлаудың ерекшелігі негізінен кәсіптік қызметтің сипаттамаларына, сондай-ақ маманның оны іске асыру барысында шешуге тиіс міндеттеріне байланысты. Біз үшін ең үлкен қызығушылық туғызатын – болашақ психологтың кәсіби ойлауы.

К. М. Романовтың еңбектерінде психологиялық ойлауды қалыптастыру мәселесіне және психологтарды кәсіби даярлауға көп көңіл бөлінеді. Ол студенттердің психологиялық дайындығының тұтас тұжырымдамасы әлі жіті дамымаған деп санайды

Дәстүрлі көзқарас тұрғысынан болашақ маман иесі қазіргі заманғы білім беру жүйесіндегі негізгі мәселелерді шешуге қажетті білімі, дағдылары мен күзиреттіліктері бар, бірақ психологиялық мәселелерді қалыптастыру және тиімді шешу үшін жеткіліксіз.

Психологияны оқытудың кең таралған әдіснамалық формалары дәрістер, семинарлар мен зертханалық жаттығулар психологиялық ойлау мен ғылыми білімді толық қалыптастыруға мүмкіндік бермейді. Осындай оқыту үдерісінде студенттердің қалыптасқан білімдері ғылыми емес, тұрмыстық, шынайы өмірден алшақ, формальды, тар мазмұнды, нақты жағдайға бекітілген болып табылады. Нәтижесінде, студенттер тиісті психикалық құбылыстарды шынайы практикада бөлуге қауқарсыз болады.

К. М. Романов психологиялық-практикум нысанында жүзеге асырылатын психологиялық ойлаудың ғылыми типін қалыптастыратын әдістемесін әзірледі. Автордың көз-қарасы бойынша маман келесі кәсіби мәселелерді шешуге қабілетті болуы тиіс:

1 Өмірдің және кәсіби-педагогикалық жағдайлардың субъектілерінің әр түрлі әрекеттердің және басқа да сыртқы көріністердің психологиялық мазмұнын түсіну;

2 Адам өмірінің нақты жағдайында психологиялық сипаттамаларын тану;

3 Оқу үрдісіне қатысушылар өмірінің белгілі бір өмір сүру жағдайында және білім беру жағдайында мінез-құлқының ықтимал жолдарын болжау;

4 Өзінің жеке мінез-құлқын және ішкі жағдайын нақты өмір жағдайында болжау;

5 Білім беру мен тәрбиелеудің барлық жағдайларында балалардың психикалық дамуы ықтимал бағытын болжау: отбасылық, мектеп, жалпы мәдени, әлеуметтік-экономикалық және т.б.

6 Тиісті өмірлік және кәсіби жағдайлар тұрғысынан психологиялық-педагогикалық әсердің мақсатты және ақылға қонымды жолдарын жобалау [2].

Психологтың кәсіби ойлау проблемасы П. П. Локалованың айтуы бойынша, практикалық психологтың қызметіндегі табыстылығы ең алдымен психологтың ойлау үдерістерінің сапалық ерекшеліктері мен деңгейіне байланысты, себебі психолог қызметінің тиімділігін оның қаншалықты психологиялық құбылыстың себебін анықтай алуы, тікелей байқауы, психологиялық шындықтан жасырынған ішкі шындыққа енуі анықтайды. Сондықтан, оқу үрдісінде студенттердің кәсіби ойлауын мақсатты түрде қалыптастыру және дамыту мәселесі, автордың пікірі бойынша, университеттегі болашақ мамандарды даярлау процесінде басты міндет болуы керек [3].

Болашақ маманның кәсіби ойлауы келесі ішкі сипаттамаларға ие болуы тиіс: жүйелі, сараланған, интеграцияланған, тұрақты және жалпы ішкі бағыттағы, интеллектуалды процестерді олардың сипаттамаларын және құрылымдық ұйымдарын білу.

Болашақ маманның кәсіби ойлау мәселесін зерттеуге айтарлықтай үлес қосқан ғалым А. А. Гопкало психологтың кәсіби ойлауының келесі сипаттамаларын атап өтті: практикалық бағдарлау, эмоционалдық саламен, ерікті және когнитивтік процесстермен, икемділікпен, ажырату қабілеті, бейнелі және тұжырымдамалық компоненттердің өзара әрекеттесуі.

А. А. Гопкало психологтың кәсіби жұмысы үшін белгілі бір түрлер мен ойлау формаларын қалыптастыру өте маңызды екенін атап көрсетеді. Автор: «... болашақ мамандардың жұмыс істеу деңгейі дайындық дәрежесін, маманның

қалыптасуын, оның кәсіби дамуын болжау мүмкіндігін анықтайтын фактор бола алады» [4].

Психологтың кәсіби ойлаудың әртүрлі типтері мен стилін ғана емес, сонымен қатар осы ойлаудың тақырыбын да зерттеу маңызды ғылыми қызығушылық тудырады. Г. С. Абрамова мәдени-тарихи теориясына сүйенген. Л. С. Выготский осындай объект ретінде өзінің сапалы ерекшеліктеріне сәйкес келетін және ықтимал әсерлері мен өзін-өзі әрекет етуі үшін қол жетімді психологиялық шындықты белгілейді: «адам қызметі мәтін ретінде оқылатын жағдайларда - мәтін ретінде психикалық көрініс» [5]. Психологтың ой-пікірінің сенімділігі ондағы интеллектуалдық сипаттамаларды енгізуге, оларды белгілеуге, сипаттауға, сонымен қатар жаңа қасиеттерді көрсетуге әсер ететін ғылыми тұжырымдамалардың мазмұнымен анықталады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Практикада студент психолог ұғым-сипаттамаларын жалпылама түрде трансформациялауды және жалпыланған іс-әрекеттердің түрленуін анықтайды - анықталатын объектінің қасиеттері мен әрекеттерін қорытуға тырысады. Болашақ психолог кәсіби қызметтің жағдайын оларды жалпылау арқылы талдайды

Теориялық ойлау тұжырымдамасы мен елеулі жалпылаудың негізінде В. П. Андронов студенттердің кәсіби ойлау қалыптасуына көзқарас әзірледі. Автор мақсатты белгілеу, міндеттерді қою, жоспарлау және кәсіби ойлау құрылымында болжау мәселесіне көп көңіл бөледі. Практикалық сабақтарда студенттердің білім беру қызметі кәсіби шындық жағдайларын білдіретін кәсіби міндеттер жүйесін құру және кезең-кезеңмен шешу жолында құрылады. Бұл мәселелерді шешу болашақ мамандардың теориялық ойлаудың негізгі компоненттерін меңгеруге мүмкіндік береді.

Жоғарыда аталған зерттеулердің нәтижелерін талдай отыра келесі қорытындылар жасауға болады:

– Болашақ психологтың кәсіби ойлауы тұлғааралық таным жүйесінде жұмыс істейді және адам-адам психологиялық қасиеттерін субъективті түрде қайта жаңартуға бағытталған;

– Ойлаудың сенімділігі практикалық қызметте жүзеге асырылатын ғылыми ұғымдардың мазмұнымен анықталады;

– Маманның қалыптасу дәрежесін анықтайтын фактор, оның кәсіптік қызметке дайындығы – оны жүзеге асырудың сәттілігін анықтайтын кәсіби ойлаудың жұмыс істеу деңгейі;

– Студенттер оқу процесінде, кәсіптік тапсырмалар мен жағдайларда қолданылатын кәсіби ойлауды дамытатын құрал және соның салдарынан кәсіби қызметті меңгеру құралы ретінде қолданылады;

Осылайша, ұғымдарды біле отырып, сарапшыда кәсіби мәселелерді шешудің құралы бар.

Осының бәрі кәсіби ойлаудың мәні мен мәселелерін, құрылымы мен ерекшеліктерін, болашақ маман иелерінің кәсіби ойлау функцияларын зерттеудің, сондай-ақ болашақ психолог мамандардың құзыреттілік тәсіл негізінде кәсіби ойлаудың біртұтас бейнесін қалыптастырудың жаңа көзқарасты іздеу қажеттілігін негіздейді

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Баталов, А. А.** Профессиональное мышление: философские проблемы Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философских наук.

2 **Валиуллина, Г. Г.** Возрастно-половые особенности развития профессионального мышления студентов: дис. ... канд. психол. наук. – Астрахань, 2007.

3 **Семенов, И. Н., Степанов, С. Ю.** Рефлексии в организации творческого мышления и саморазвитии личности. // Вопросы психологии. – 1983. – № 2. – С. 35–42.

4 **Бегидова, С. Н., Хазова, С. А.** Основы формирования опыта профессионально-творческого мышления педагога: Учеб. пособие для студентов вузов физической культуры //Под общ.ред. М. Я. Виленского

5 **Гильманшина, С. И.** Формирование профессионального мышления учителя / С. И. Гильманшина, Д. В. Вилькеев // Высшее образование в России : научно-педагогический журнал МО и Н РФ. Москва. – 2002. – № 5. – С. 107–110.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Г. Б. Кодекова¹, Е. Жуматаева²

Научно-теоретические основы формирования профессионального мышления студентов-психологов

^{1,2}Гуманитарно-педагогический факультет,

Павлодарский государственный университет имени С.Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

G. B. Kodekova¹, E. Zhumatayeva²

Scientific and theoretical foundations of the formation of professional thinking of psychology students

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,
S. Toraigyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В статье авторы анализируют пути формирования и развития профессионального мышления будущих психологов, изучают научный опыт практического и теоретического исследования данной проблемы.

Развитое профессиональное мышление является важным компонентом компетентности студентов в условиях вузовской подготовки и позволяет прогнозировать успешность профессиональной деятельности. Анализ работ отечественных и зарубежных ученых показывает, что в психологии не достаточно подробно исследованы различные аспекты проблемы профессионального мышления.

In this article, the authors analyze the ways of forming and developing the professional thinking of future psychologists, study the scientific experience of practical and theoretical research of this problem.

Developed professional thinking is an important component of students' competence in the conditions of university training and allows you to predict the success of professional activity. Analysis of the work of domestic and foreign scientists shows that in psychology various aspects of the problem of professional thinking are not studied in sufficient detail.

ГРНТИ 14.25.05

Г. Б. Колдас¹, И. К. Тансыкбаева²¹магистр педагогики и психологии, Факультет педагогики, Институт Мардана Сапарбаева, г. Шымкент, 486050, Республика Казахстан;²магистр педагогики и психологии, Факультет педагогики, Институт Мардана Сапарбаева, г. Шымкент, 486050, Республика Казахстан
e-mail: ¹KoldasG@mail.ru; ²TansykbaevaI@mail.ru**ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ ФОРМИРОВАНИЕМ ПАТРИОТИЗМА И ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ**

Статья рассматривает вопрос формирования гражданской активности на педагогическом уровне, что представляет собой процесс педагогического управления, включающий в себя знание состояния управляющей и управляемой подсистем, определение цели управления процессом, разработку плана формирования гражданской активности, реализацию плана в процессе взаимодействия подсистем, коррекцию процесса на основе ранее разработанных критериев. Значимость педагогического управления реализуется в осуществлении диагностико-прогностического, процессуально-стимулирующего и аналитико-корректирующего этапов. При этом, методологическая ориентация позволяет рассматривать класс как целостную социально-педагогическую систему в тесной взаимосвязи ее компонентов: цели воспитания, учащиеся, учителя, родители, содержание воспитания, формы и методы воспитания, собственно процесс воспитания школьников-подростков. Таким образом, главными целями воспитательной системы класса являются создание единой воспитательной направленности в становлении и развитии личности школьников по формированию гражданской активности; удовлетворение общественных запросов и потребностей через систему гражданских взглядов в контексте целеполагающей деятельности классного руководителя.

Ключевые слова: педагогическое управление, классный руководитель, гражданская активность школьников.

ВВЕДЕНИЕ

Усложнившиеся условия социально-экономической жизни общества, новые задачи, стоящие перед системой образования вызывают необходимость

активизации современного воспитательного процесса, нахождения его новых форм и методов, а, следовательно, и нахождения иных средств управления этим процессом.

Педагогическое управление осуществляется в социальных целях и относится к управлению деятельностью людей и их объединению. Вместе с тем, оно отличается от общесоциального своими объектами (учащиеся, школы, внешкольные учреждения, отделы образования и т.д.), а также характером процесса и их закономерностей.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Теория педагогического управления – это знания об управлении процессами воспитания и обучения, осуществляемом системой государственных и общественных организаций, коллективами и отдельными людьми. По существу, педагогическое управление имеет место в любой системе «человек – человек». В этом случае педагогические цели подчинены основному виду управления – управлению деятельностью субъектов педагогического процесса.

Переход к научному управлению процессом формирования гражданской активности школьников требует кроме приобретения профессионально-педагогических знаний и навыков овладения учителями теоретическими основами управления [1].

Относительно процесса формирования гражданской активности школьников-подростков, то управление им – особое управление, которое должно быть гибким и многоаспектным, ибо объект его, как уже было сказано, – система неравновесная, открытая и в значительной степени самоорганизующаяся.

В этой связи, «центральным моментом для системы является результат, т.к. любой комплекс и любое множество становятся системой только благодаря результату. Вместе с тем, система не может быть стабильной, если сам результат своими существенными параметрами не влияет на систему обратной афферентацией», – считает А. Н. Орлов [2].

Для изучаемого нами педагогического феномена как формирование гражданской активности школьников характерно единство не только общего и особенного, но и единичного, т.е. того специфического, что свойственно конкретному учреждению с данным составом педагогов, родителей и школьников, его микросредой. Уточним, что мы имеем в виду то общее, что присутствует в разных ее видах, функционирующих к тому же в разных условиях, т.е. ее исходную теоретическую модель.

Общим для любых социальных систем является противоречие между хаосом и упорядоченностью в развитии. С одной стороны, развитие системы есть

движение по направлению к целостности, тотальности, полной упорядоченности, а с другой, целостность есть остановка в развитии системы.

Ни одна система не может существовать без определенной унификации, стандартизации поведения людей, воспроизводства повторяющихся ситуаций, единства действий и целей ее субъектов. Вместе с тем по мере развития системы в различной форме (не обязательно конфликтной) проявляется неудовлетворенность отдельных личностей необходимостью подчиняться общему ходу жизни. Объективно, независимо от желания того или иного человека, в системе складывается механизм отторжения того, что не вписывается в рамки принятого [3]. Можно, условно говоря, считать, что система хороша до тех пор, пока ее еще нет, т.е. пока она является недостигнутой, перспективной целью, и она же становится недостаточно хорошей, когда складывается окончательно.

В воспитательной системе, которая находится в процессе становления, обычно хорошо чувствуют себя люди творческие, нестандартные, поскольку они ощущают себя в большей мере субъектами, нежели элементами системы. Однако по мере упорядочения системы остается все меньше пространства для неожиданных, непредсказуемых ситуаций, для спонтанных проявлений личности. Это же противоречие между хаосом и упорядоченностью можно выразить более узко, как противоречие между традициями и новациями.

Системный подход (Л. В. Загрекова, Н. В. Кузьмина, И. В. Садовский, Э. Г. Юдин и др.) как методологическая ориентация позволяет рассматривать класс как целостную социально-педагогическую систему в тесной взаимосвязи ее компонентов: цели воспитания, учащиеся, учителя, родители, содержание воспитания, формы и методы воспитания, собственно процесс воспитания школьников-подростков.

Каждый компонент системы выполняет определенную роль, однако, главными компонентами являются воспитуемые (подростки) и классный руководитель, учителя как социально-организованные личности, ставящие перед собой определенные цели. Ведущее место среди компонентов воспитательной системы школы занимает классный руководитель, вследствие того, что он, отвечая за успешность проектирования учебно-воспитательного процесса в школе и классе, оказывается наиболее заинтересованным лицом в построении и функционировании эффективной воспитательной системы в своем классе [4].

И так, основным структурным компонентом воспитательной системы школы является класс. Именно здесь организуется деятельность учащихся, формируются социальные отношения между школьниками. Представительские функции в органах самоуправления школы реализуются также от имени класса.

Отсюда следует, что специфика функций и позиций классного руководителя обусловлены своеобразием воспитательной системы класса.

Учитывая перечисленные подходы в воспитании, сконструирована концептуальная модель воспитательной системы класса, направленная на воспитание гражданственности школьников. Опираясь на исследования Е. Н. Степанова, мы определяем воспитательную систему класса как «способ организации жизнедеятельности и воспитания членов классного сообщества, представляющий собой целостную и упорядоченную совокупность взаимодействующих компонентов и способствующий развитию личности и коллектива» [5].

В этой связи, следует рассматривать воспитательную систему класса как сложное полиструктурное социально-педагогическое и психологическое явление, состоящее из большого числа элементов, отличающихся упорядоченностью в своем развитии.

Ценностно-смысловое ядро этой системы состоит в формировании гражданской активности школьников-подростков. Возведение школьника в статус цели воспитания принципиально значимо при моделировании воспитательной системы классного сообщества [6].

Ведущие идеи концепции:

- приоритетом воспитательной системы класса является воспитание патриотизма, правовой культуры и культуры межнационального общения как ядра личности;
- гуманистическая направленность воспитания – основа формирования гражданской активности подростков, где личность выступает «мерой всех вещей»;
- развитие и становление гражданской активности школьника «пронизывает» всю деятельность классного руководителя.

Главными целями воспитательной системы класса являются создание единой воспитательной направленности в становлении и развитии личности школьников по формированию гражданской активности; удовлетворение общественных запросов и потребностей через систему гражданских взглядов, убеждений и поступков учащихся; воспитание потребностей к гражданской активности и общественно полезному поведению и самовыражению [7].

В процессе целеполагающей деятельности классного руководителя каждая из названных целей наполняется конкретным содержанием, обуславливающая педагогическое кредо воспитателя, целевые установки и ценностные ориентиры общества, образовательного учреждения и данного классного сообщества, особенностями ученического коллектива и спецификой условий

жизнедеятельности. «Воспитать человека, – писал А. С. Макаренко, – значит воспитать у него перспективные пути» [8].

При разработке результативной цели необходимо соблюдать ряд требований: они должны быть направлены на развитие нравственного потенциала, овладение учащимися ценностным отношением к себе и окружающей социальной действительности; сопряжены с интересами и ценностными установками членов классного сообщества; учитывать социальный заказ государства и общества, соответствовать особенностям классного коллектива и условиям его жизнедеятельности; должны быть обеспечены необходимыми ресурсами для их реализации; быть конкретными, четко и ясно сформулированными; гибкими, т.е. обладать способностью к корректировке; трудными, но реально достижимыми; диагностичными.

ВЫВОДЫ

К целям формирования гражданской активности школьников в педагогическом управлении классного руководителя относятся:

– обогащение эмоционального мира школьников и воспитание казахстанского патриотизма, правового сознания, чувства гордости и любви к родине, уважение ее законов;

– вооружение школьников знаниями о гражданственности, раскрытие ее сущности, формирование патриотизма, правового сознания, культуры межнационального общения, ответственности, дисциплинированности и организации повседневного быта, навыков и привычек общественно полезного поведения;

– системное накопление опыта гражданского поведения школьников путем организации их практической деятельности;

– организация самовоспитания подростков.

Управление воспитательной системой класса по формированию гражданской активности основано на самоуправлении, т.к. растет «включенность» педагогов, учащихся, родителей в процесс управления жизнедеятельностью школьной общности [9]. Самоуправление осуществляется на основе модели развития самоуправления в школьном коллективе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Безрукова, В. С.** Педагогика. Проективная педагогика [Текст] : учебное пособие / В. С. Безрукова. – Екатеринбург : Деловая книга, 1996. – 344 с.

2 **Орлов, А. Н.** Управление учебно-воспитательным процессом в высшем педагогическом учебном заведении [Текст] / А. Н. Орлов. – Алма-Ата : Мектеп, 1989. – 112 с.

3 **Внутришкольное управление: вопросы теории и практики** / Под ред. Т. Н. Шамовой. – М. : Прогресс, 2001. – С. 191.

4 **Дикенсон, П., Кемпбелл, Д.** Качество образования в XXI веке // Качество. Инновации. Образование. 2002. – № 1. – С. 21–22.

5 **Степанов, Е. Н.** Теория и технология моделирования воспитательной системы образовательного учреждения [Текст] : дисс. ... д-ра пед. наук / Е. Н. Степанов. – Ярославль, 1999. – 315 с.

6 **Кунц, Г., О’Доннел, С.** Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций. – М., 2011. – С. 289.

7 **Беспалько, В. П.** Слагаемые педагогической технологии. – М., 2009. – С. 156.

8 **Макаренко, А. С.** Сочинения в 5-ти томах [Текст] / А.С.Макаренко. / Под ред. А. Терновского. – М. : Правда, 1971. – Т. 5. – 424 с.

9 **Байбородова, Л. В.** Формы взаимодействия педагогов, учащихся и родителей [Текст] / Л. В. Байбородова. – Ярославль, 1992. – 39 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Г. Б. Қолдас¹, И. Қ. Танысқыбаева²

Оқушылардың патриоттық және азаматтық белсенділігін қалыптастыруды педагогикалық басқару

^{1,2}Педагогика факультеті

Мардан Сапарбаев атындағы институт
Шымкент қ., 486050, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

G. B. Koldas¹, I. K. Tansyqbaeva²

Pedagogical management of formation of patriotism and civil activity of schoolchildren

^{1,2}Faculty of Education,

Mardan Saparbayev Institute,
Shymkent, 486050, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақала педагогикалық деңгейде қалыптасады, яғни педагогикалық басқару үдерісі болып табылады, оның ішінде бақылау және басқарудың

кіші жүйелерінің жай-күйін білу, процесті басқарудың мақсатын айқындау, азаматтық белсенділікті қалыптастырудың жоспарын жасау, кіші жүйелердің өзара іс-қимыл үдерісінде жоспарды іске асыру, әзірленген өлімдер. Педагогикалық менеджменттің маңыздылығы диагностикалық, болжамдық, процедуралық-ынталандырушы және аналитикалық-түзету кезеңдерін енгізуде жүзеге асырылады. Сонымен қатар, әдістемелік бағдар сыныпты компоненттерінің тығыз байланыстары: білім берудің мақсаттары, студенттер, мұғалімдер, ата-аналар, білім мазмұны, білім берудің нысандары мен әдістері, жасөспірімдерді оқытудың нақты үдерісі сияқты интегралды әлеуметтік-педагогикалық жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Осылайша, сыныптың білім беру жүйесінің негізгі міндеті – азаматтық белсенділікті қалыптастыруда оқушылардың жеке басын қалыптастыру мен дамытуда бірыңғай білім беру бағдарын қалыптастыру; сыныптың мұғалімнің мақсатты әрекеті тұрғысынан азаматтық көзқарас жүйесі арқылы қоғамдық сұраныстар мен қажеттіліктерді қанағаттандыру.

The article considers the issue of formation of civic activity at the pedagogical level, which is a process of pedagogical management, including knowledge of the state of the controlling and controlled subsystems, defining the goal of managing the process, developing a plan for forming civic activity, implementing the plan in the process of interaction of subsystems, correcting the process based on developed criteria. The importance of pedagogical management is in the implementation of diagnostic, prognostic, procedural-stimulating and analytical-corrective stages. At the same time, the methodological orientation allows us to consider the class as an integral socio-pedagogical system in the close relationship of its components: goals of education, students, teachers, parents, content of education, forms and methods of education, the actual process of education of teenagers. Thus, the main objectives of the educational system of a class are the creation of a single educational orientation in the formation and development of the personality of schoolchildren in the formation of civic activism; satisfaction of social needs and needs through a system of civil views in the context of the goal-setting activities of the class teacher.

ГРНТИ 14.15

Г. К. Кудиярбекова¹, Л. М. Беляева²

¹магистр педагогики, ст. преподаватель, Архитектурно-строительный факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²ст. преподаватель, Архитектурно-строительный факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: ¹kudiyarbekova@bk.ru; ²beljaeva_30@mail.ru

КОУЧИНГОВЫЙ ПОДХОД В ОБРАЗОВАНИИ

В статье рассматривается коучинговый подход в образовании, который помогает учащимся учиться сознательно, с интересом приобретать знания находить и максимально раскрывать потенциал, развивать навыки и умения, эффективнее усваивать программу и выполнять задания.

Ключевые слова: коучинг, коучинговый подход, образование.

ВВЕДЕНИЕ

Коучинг в образовании – инновационная технология актуализации внутренних ресурсов обучающегося в достижении планируемого результата. Коучинг является также инновационной технологией поддержки в обучении и индивидуально-личностном развитии учащихся, что особенно актуально в условиях личностно-ориентированного образования. Термин «коуч» ввёл в 20 веке Томас Леонард как термин, обозначающий консультирование по достижению целей [1].

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Коучинг в образовании – это:

- личностный подход;
- поддержка ребенка;
- формирование мышления успеха;
- определение его сильных сторон;
- осознанное участие в процессе и достижении конкретных результатов.

Все это помогает учащимся осознать свою ответственность за процесс обучения и иметь собственную мотивацию, подкрепленную личными целями.

Чтобы обучение было успешным необходимо, чтобы его содержание соответствовало потребностям и интересам учеников. Чтобы ученики относились к учёбе осознанно, получаемые знания должны иметь для них личностный смысл. Многие педагоги реализуют коучинговый подход в образовании. На уроках часто подразумевается большой объем самостоятельной работы.

В этом помогают коучинговые технологии и инструменты:

- самостоятельная работа или творческие задания на уроке;
- самопроверка или взаимопроверка;
- мозговые штурмы, открытые вопросы;
- повышение осознанности и мотивации.

Задумываясь о том, как сохранить активность учеников на уроке, их заинтересованность, как удержать внимание, как повысить эффективность урока, усвояемость материала и получить желаемый результат и учителю, и ученику, педагоги неизбежно приходят к поиску новых форматов в обучении. Таким образом, технологии коучинга в образовании помогают увеличить эффективность обучения школьников и студентов.

В широком смысле коучинг – это «такая форма консультативной поддержки, которая помогает человеку достигать значимых для него целей в оптимальное время путем мобилизации внутреннего потенциала, развития необходимых способностей и формирования новых навыков». Согласно более узкому определению, коучинг – это «процесс выявления целей человека и выработка оптимальных путей их достижения» [2].

На современном этапе, говоря о коучинге в образовании, точнее будет использовать термин «коучинговый подход». Особенности коучинга в образовательной деятельности заключаются в том, что взаимодействие «преподавателя-коуча» и «обучающегося-чемпиона» предельно индивидуализированы, ориентированы на конкретного обучающегося, а следовательно, и имеют большой эффект. Преподаватель-коуч выступает не в качестве консультанта, дающего советы, а в роли профессионального вдохновителя по поиску решений образовательных задач, раскрывая творческий потенциал «обучающегося-чемпиона», поддерживая и способствуя достижению положительных результатов. Таким образом, внедрение коучингового подхода в образовательную среду может максимально индивидуализировать процессы развития и обучения.

Коучинг как педагогический стиль – это взаимодействие, основанное на равноправном партнерстве, которое способствует раскрытию потенциала обучающегося, повышению ответственности, мотивации и эффективности в целом.

Рассмотрим актуальность коучинга для образования:

- создание нового продукта;
- потребность в специалистах, отвечающих требованиям рынка;
- поддержание качества образования;
- поддержка педагога в его работе;
- новый эффективный стиль преподавания;
- отношения внутри коллектива;
- решение внутренних задач.

Что же дает применение коучинга в педагогической практике?

- индивидуальный подход;
- интерактивный подход;
- развитие, стимуляция интереса к обучению;
- повышение мотивации, осознанности;
- принятие ответственности за результат и педагога, и обучающегося;
- развитие новых компетенций у педагога;
- принятие личной ответственности;
- удовлетворенность результатами;
- «Высокоэкологичный и человеческий» подход – доверие и открытость;
- возможность создать качественно новые отношения в педагогическом коллективе и с обучающимися.

Хотелось бы отметить, что использование коучингового подхода в педагогической практике должно базироваться на определенных ценностях:

- конфиденциальность;
- честность;
- доверие;
- открытость;
- прозрачность;
- целостность;
- искренность;
- равенство.

Рассмотрим основные методы, применяемые в педагогической практике преподавателя – коуча:

- активно слушает, задает сильные вопросы;
- помогает определить цель, составить план, принять решение, создать идеи, перейти к действиям;
- держит фокус на результат;
- вдохновляет, мотивирует, снимает тревогу и стресс;
- даёт обратную связь.

Применение коучингового подхода в педагогической практике обозначает новую роль педагога:

Педагог – не просто передает знание, он – тренер талантов.

Педагог раскрывает свой потенциал и потенциал обучающихся.

ВЫВОДЫ

Таким образом, использование коучингового подхода в современном образовании не вызывает сомнений, эффективность в достижении успешных образовательных результатов очевидна, коучинговый подход максимально соответствует концепции личностно-ориентированного образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Баранова, О. И.** Коучинг-технология как способ формирования умений самоуправления учением у студентов – будущих учителей начальных классов и младших школьников // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2015. – Т. 9. – С. 6–10.

2 **Зырянова, Н. М.** Коучинг в обучении подростков // Вестник практической психологии образования. – 2004. – № 1. – С. 46–49.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Г. К. Кудиярбекова¹, Л. М. Беляева²

Білім берудегі коучинг тәсілі

^{1,2}Сәулет-күрылыс факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

G. K. Kudiyarbekova¹, L. M. Beljaeva²

Coaching approach in education

^{1,2}Faculty of Architecture and Construction,

S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan;

Material received on 30.05.19.

Мақалада білім берудегі коучинг тәсілі қарастырылады, ол оқушыларға саналы түрде оқуға, білім алуға және потенциалын

барынша ашуға, дағдылар мен іскерлікті дамытуға, бағдарламаны тиімді меңгеруге және тапсырмаларды орындауға көмектеседі.

The article discusses the coaching approach in education, which helps students to learn consciously, acquire knowledge with interest, find and unleash the maximum potential, develop skills and abilities, absorb the program more effectively and perform tasks.

ГРНТИ 15.41.21

А. А. Кудышева¹, Д. Н. Баймолдина²

¹к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²докторант, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: ¹akbet_123@mail.ru; ²dinabaimoldina@mail.ru

СТАНОВЛЕНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧИТЕЛЕЙ В ОБЩЕОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ШКОЛЕ

В статье рассматриваются вопросы, связанные со становлением инклюзивного мышления и инклюзивной культуры как в современном обществе в целом, так и в образовании. В статье отображены основные цели и задачи инклюзивного образования. Отражены психологические, профессиональные и социальные условия для развития инклюзивного мышления у учителей общеобразовательных школ. Рассмотрены задачи и проблемы, с которыми сталкиваются все участники процесса инклюзивного образования, так же рассматриваются предложения по преодолению психологических, профессиональных и социальных «барьеров» на пути к инклюзивному образованию.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное мышление, культура, учитель, дети с особыми потребностями, общеобразовательная школа, инклюзивное образование.

ВВЕДЕНИЕ

Одним из приоритетов государственной образовательной политики в Республике Казахстан является внедрение системы инклюзивного образования,

реализация которой предполагает, что в любой организации образования будет обеспечиваться успешное обучение и социализация детей с ограниченными возможностями и детей-инвалидов. Целью инклюзии (в том числе инклюзивного образования) является достижение всеми участниками инклюзии определенного социального статуса и общественной значимости. Главная задача инклюзивного образования – это уверенность в собственных силах учащихся с особыми потребностями и преодоления психологического барьера учащихся в общении с детьми с особыми потребностями, развитие эмпатии и приобретение навыков общения.

Основой инклюзии является равенство и ценность личности ребенка, каждый ребенок имеет право быть полезным обществу и стать частью целого.

В зарубежной литературе набирает обороты концепция исследования инклюзии как самостоятельного культурного явления. Определяется как истинная цель инклюзии – это возникновение единого, целостного и неразделенного человеческого общества [1]. Основная психологическая идея инклюзивного образования заключается в потенциале развития всех и каждого, а механизмом развития является обучение [2]. Ценностью совместного обучения является то, что учебные задачи и межличностное общение со сверстниками должны быть общими.

Одним из основных факторов успешности инклюзивного образования является готовность педагогов как профессиональная, так и психологическая. Профессиональная готовность педагога включает в себя информативная готовность, знание основ коррекционной педагогики и психологии, владение педагогическими технологиями и т.д. Психологическая готовность характеризуется эмоциональным принятием учащихся с особыми потребностями, готовностью включать в процесс обучения учащихся с особыми потребностями.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В особенностях деятельности и образе мышления человека проявляется его принадлежность к профессии. Согласно классификации предложенной Е. А. Климовым, педагогическая профессия относится к группе профессий предметом, которых является другой человек [8]. Но именно педагогическую профессию выделяют из ряда других профессий по образу мыслей, повышенному чувству долга поэтому педагогическая профессия стоит особняком, отдельной группой. Одно из главных отличий педагогической профессии от других из этой группы, заключается в том, что она относится как к классу преобразующих, так и к классу управляющих профессий. Основной целью своей деятельности является становление и преобразование личности, педагог обязан управлять

процессом ее интеллектуального, эмоционального и физического развития и формирования духовного мира.

Согласно В. А. Сластёнину, взаимоотношения с людьми составляют основное содержание педагогической профессии. Педагог, как и любой другой руководитель, должен хорошо знать и представлять деятельность учащихся, процессом развития которых он руководит. Следовательно, педагогическая профессия требует двойной подготовки – специальной и человековедческой [6].

В современной педагогике эти специфики профессии остро актуальны. Согласно принципам гуманизации и индивидуализации предполагает максимальный учет психолого – педагогических особенностей детей и создания для них условий, которые способствуют полноценному развитию всех детей без исключения: детей с особенностями развития, детей с различным уровнем развития и отличающимися способностями, детей, относящихся к другим этническим группам, являющиеся меньшинством. Это и есть та задача, которую должно решить инклюзивное образование.

Современная школа ставит перед собой множество сложных вопросов и задач, касающихся инклюзивного образования. Если обратиться к зарубежной практике инклюзивного образования, то у них мы подчеркнем богатый опыт, который закреплен на законодательном уровне, в то время как в Казахстане практика инклюзии находится на этапе развития. В идеале инклюзия в образовании – это процесс развития общего образования, подразумевающий доступное образование для каждого ребенка, что обеспечивает доступ к образованию детей с особыми потребностями.

В школе прежде всего должна быть создана моральная, материальная, педагогическая среда, адаптированная к образовательным потребностям всех учащихся, однако только в тесном сотрудничестве с родителями, в сплоченном командном взаимодействии всех участников образовательного процесса. Здесь очень важную роль играет мышление и культура всех участников процесса, которые готовы меняться вместе с особенностями П. В. Романова, Е. Р. Ярской-Смирновой реализация этого принципа предполагает:

- все дети должны быть включены в образовательную и социальную жизнь школы;
- основная задача инклюзивной школы – построить систему, удовлетворяющую потребностям каждого;
- в инклюзивных школах учитываются потребности всех детей, а не только детей с особенностями развития, что позволяет им быть успешным, ощущать безопасность и нужность [7].

Отсюда следует, что стоит остро вопрос формирования профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию. Согласно

исследованиям С. В. Анохиной, М. Н. Алексеевой и Е. Л. Агафоновой важной ступенью подготовки специалистов к реализации процесса инклюзии в образовании является этап психологических и ценностных изменений ее специалистов и уровня их профессиональных компетенций [3]. На подготовительных этапах становления инклюзивного образования встает вопрос неготовности (методической, профессиональной и психологической) учителей общеобразовательных школ к работе с детьми с особыми потребностями. На данном этапе обнаруживается недостаток профессиональных компетенций учителей к работе в инклюзивной школе, наличие психологических барьеров и профессиональных стереотипов учителей. Учителя общего образования остро нуждаются в специализированной помощи, со стороны специалистов в области коррекционной педагогики, педагогической психологии, которая обеспечит понимание и реализацию подходов к индивидуализации обучения детей с особыми потребностями. Но самое главное, чему должны научиться учителя общеобразовательных школ – это работать с детьми с разными возможностями в обучении учитывая это многообразие в педагогическом подходе к каждому ребенку. В данной проблеме важно менять культуру и мышление учителей, и стереотипы в общении с детьми с особенностями развития. Возможно, организация специальных тренинговых курсов для учителей массовых школ, а также подготовка тьюторов для детей с особыми потребностями улучшат и ускорят внедрение инклюзии в образовании. На данный момент важно менять позиционирование самого ребенка с особыми потребностями в образовании. Искоренение стереотипа, о том, что для них существует только специализированная школа и к таким детям отношение «особенное». Выделение их «особенности» в нашем обществе в целом и в школах, в частности, отдаляет нас от инклюзии в образовании.

Основным психологическим «барьером» для всех участников образовательного процесса является страх перед неизвестностью, страх вреда инклюзии для «нормотипичных» детей, негативные установки и предубеждения учителей и родителей, профессиональная неуверенность учителей, нежелание меняться, психологическая неготовность к работе и общению с детьми с особыми потребностями [4].

Основным психологическим процессом инклюзивного мышления, влияющим на эффективность деятельности учителя, который занимается включением ребенка с особенностями развития в процесс общего образования, становится эмоциональное принятие этого ребенка. Формирование эмпатии в отношении к ребенку с особенностями в развитии, исключение «пустого» сочувствия и сожаления.

Однако, по мнению многих психологов, исходя из опыта, учитель психологически не принимает ребенка, если не уверен в успешности его обучения. Учитель просто не имеет понятия как оценивать индивидуальные достижения и как проверять уже пройденный материал, знание ребенка. Если ребенок с сенсорными нарушениями возникает еще и коммуникативный «барьер». Самая проблемная группа – это дети с нарушением интеллекта. Для таких учащихся требуется специальное построение образовательного маршрута и использование другой программы обучения, что крайне сложно для учителей массовой школы.

Учителя, которые имеют эффективный опыт работы в инклюзивной школе, предлагают следующие способы включения:

- правильное позиционирование детей с особыми потребностями «они, как и все другие ребята в классе»;
- при постановке разных задач, все же включать в одни и те же виды активности;
- активное вовлекать в групповую деятельность и групповое решение задач;
- активно использовать различные формы обучения – игры, манипуляции, проекты и т.д., детям всего класса должно быть интересно изучать материал.

ВЫВОДЫ

Определенно ключевую роль в инклюзивном образовании играет позиция педагога, от его компетентности и уровня инклюзивного мышления и культуры зависит психологический климат в классе. Инклюзия во многом изменяет роль учителя. Учителя должны способствовать активизации потенциала учащихся совместно с другими учителями в междисциплинарной среде без искусственного ограничения между специальными и массовыми учителями. Главное условие инклюзии в образовании вовлечение в разнообразные виды общения с учениками, так что узнают каждого, кроме того, при участии в широких социальных контактах вне школы, в том числе с социальными ресурсами поддержки и конечно же, родителями

Очевидно, что развитие инклюзивного мышления зависит не только от образования и воспитания, но и от опыта личного общения с людьми с особыми потребностями. На сегодняшний день это одна из ключевых проблем становления инклюзии в обществе. Даже сейчас, в 21 веке сохраняется подобная отрицательная тенденция, люди не знают и не умеют общаться с людьми с особыми потребностями, отсюда все страхи и «барьеры». Однако инклюзивная практика открывает новые возможности взаимодействия с самого раннего возраста дети понимают, что все люди разные и это нормально.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Sailor, W.** Equity as a basis for inclusive educational systems changes // Australasian Journal of Special Education. – 2017. – Vol. 41. – Issue 1. P. 1–17.

2 **Выготский, Л. С.** Вопросы детской психологии. – СПб. : Союз, 2006. – С. 224.

3 **Алехина, С. В., Зарецкий, В. К.** Инклюзивный подход в образовании в контексте проективной инициативы «Наша новая школа» // Психолого–педагогическое обеспечение национальной образовательной инициативы «Наша новая школа». – 2010.

4 **Назарова, Н.** Интегрированное (инклюзивное) образование: генезис, и проблемы внедрения // Социальная педагогика. – 2010. - №1

5 На пути к инклюзивной школе: Пособие для учителей. // USAID. – 2007.

6 **Сластёнин, В. А., Исаев, И. Ф., Шиянов, Е. Н.** Педагогика/ Под ред. Сластёнина В.А. – 2008.

7 **Ярская-Смирнова, Е. Р., Романов, П. В.** Проблема доступности высшего образования для инвалидов // СОЦИС. 2015. – № 10. – С. 66-78.

8 **Климов, Е. А.** Психология профессий и акмеология // Материалы I Всерос. научной конференции по психологии РПО «Психология сего-дня». 31 января – 2 февраля 1996 г. Ежегодник РПО. Т.2. Вып. 2. – М., 1996. – С. 225–226.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

A. A. Kudysheva¹, D. N. Baimoldina²

Жалпы білім беру мектептегі мұғалімдердің инклюзивтік ойлау қабілетінің қалыптасуы

^{1,2}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,

С.Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті

Павлодар қ. 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. A. Kudysheva¹, D. N. Baimoldina²

Formation of inclusive thinking of teachers at school

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,

S. Toraigyrov Pavlodar State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада жалпы заманауи қоғамдағы инклюзивтік ойлау қабілеті мен инклюзивтік мәдениетінің қалыптастыруымен байланысты, сонымен қатар білімдегі мәселелер қарастырылады. Мақалада инклюзивтік білім берудің негізгі мақсаттары қарастырылған. Жалпы білім беру мектептердегі мұғалімдердің инклюзивтік ойлау қабілетінің дамуы үшін психологиялық, кәсіби және әлеуметтік шарттары айқындалған. Инклюзивтік білім беру үрдісінің барлық қатысушыларының кездесетін мәселелері мен тапсырмалары, сонымен қатар инклюзивтік білім беру жолындағы психологиялық, кәсіби және әлеуметтік «тосқауылдарды» жеңу бойынша ұсыныстар қарастырылған.

In the article the questions connected with formation of inclusive thinking and inclusive culture both in modern society in general and in education are considered. In the article the main objectives and problems of inclusive education are showed. Psychological, professional and social conditions for development of inclusive thinking in teachers of comprehensive schools are reflected. Tasks and problems which all participants of process of inclusive education face are considered, offers on overcoming the psychological, professional and social «barriers» on the way to inclusive education are also considered.

ГРНТИ 15.81.21

А. А. Кудышева¹, М. А. Пшембаев²

¹к.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²докторант, группа ДПиП-12, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан
e-mail: ²pshembaev_murat@bk.ru

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ, СОЦИОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К АНАЛИЗУ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЛИДЕРСТВА

Статья посвящена понятию «образовательное лидерство», которое вносит новые формы диалога и общения в социум и все его сферы, в том числе и в образование. Рассмотрение образования как сферы деятельности позволило перейти к анализу образовательных учреждений как социальных организаций, в которых и осуществляются процессы лидерства. Также, в настоящем исследовании ориентация студентов на лидерскую позицию изучалась на разных уровнях и этапах ее формирования: когнитивный, аффективный и поведенческий этапы.

Ключевые слова: лидерство, образование, студент, среда деятельности, лидерская позиция.

ВВЕДЕНИЕ

Психолого-педагогический анализ проблемы образовательного лидерства предполагает исследование сущности и специфики данного феномена в смысловом контексте более широких категорий – управления, руководства, лидерства. Поскольку категория «образовательное лидерство» выступает более частной и узкой по отношению к категории «лидерство», справедливо считать, что теоретические основы исследования образовательного лидерства заложены богатым опытом изучения проблем лидерства в гуманитарных науках. Лидерство и становление лидера как социальный и культурный феномен получает освещение с разных дисциплинарных позиций. Пониманию структурных и функциональных особенностей лидерства в сфере образования способствует:

а) социально-психологическое представление о лидерстве как процессе взаимодействия в системе «лидер – последователи», о комплексе личностных качеств, которыми необходимо обладать для выполнения лидерской роли;

б) управленческий подход к типологии стилей лидерства, к возможностям формирования и развития лидерского блока качеств.

Рассмотрение этих положений делает возможным выделение основных теоретико-методологических принципов анализа лидерства и, в свою очередь, применение их для социологического анализа лидерства в сфере образования.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Заметный вклад в разработку проблем лидерства внесла социальная психология. В западной социально-психологической литературе понятие лидерства и различные его концепции возникли изначально на базе эмпирических исследований. Причем существуют различные точки зрения на сущность исследуемого феномена. Если одни авторы (в частности, А. Кох) предлагают рассматривать категории «лидерство» и «руководство» как синонимы, доказывая, что лидерство, по существу, является одной из ролей руководителя, то другие (и эта точка зрения представляется более обоснованной), не забывая об общем, что объединяет лидерство и руководство, все же предлагают рассматривать и значительные различия этих категорий между собой. Так, например, Абрахам Залезник проводит границу между лидерством и руководством следующим образом: «Руководство – это набор действий, основанных на использовании заранее определенных техник и средств, лидерство же можно представить как искусство или некую загадку, основывающуюся на особенностях личности лидера. Руководители и лидеры различаются с точки зрения их личностных особенностей, отношения к целям группы, представлений о работе, отношений с подчиненными и представлений о самом себе. Руководители вводят других людей в профессиональные роли и контролируют их выполнение, основывая свою деятельность на постоянных методах и проверенных реакциях, не сосредотачивая внимание на технических инновациях и проверке новых идей. Лидеры, в противоположность, предпринимают постоянные попытки разработки новых и неоднозначных решений проблемы, мотивируют других к усиленной работе, чтобы претворить возникающие у них идеи (видения) в реальность. Источник влияния лидеров на других людей – авторитет, который утверждается личным обаянием, преданностью целям группы, предприимчивостью, профессиональным мастерством и богатством идей». Таким образом, проводится операциональное разграничение между управляющим руководством и лидерством. Первое характеризуется отношениями власти, в то время как второе рассматривается с

точки зрения личностного влияния. Руководство сохраняется системой директив, это формально институализированный авторитет, тогда как лидерство опирается на мнение группы и зависит от того, принимает ли группа лидера. Как мы можем видеть, общепринятые принципы руководства резко контрастируют с неясным и часто оспариваемым содержанием понятия лидерства, поэтому необходимо рассмотреть основные исследовательские ориентации в этой области.

В социальной психологии существует несколько групп теорий лидерства, основные идеи которых активно воспринимаются и развиваются в теории и практике управления, в социологии. Теория черт и ее разновидности возникла под влиянием исследований английского психолога и антрополога Ф. Гальтона, который пытался объяснить лидерство на основе наследственности. Основной идеей такого подхода было убеждение в том, что лидер обладает каким-то уникальным набором достаточно устойчивых и не меняющихся со временем качеств, передающихся зачастую по наследству и отличающим его от последователей. Таким образом, сторонники данной теории (Э. Богардус, К. Бэрд, Ф. Гальтон) трактуют лидерство как совокупность психических черт личности и пытаются определить эту совокупность личных качеств для того, чтобы разработать методики для выявления лидеров. Другими словами, лидерство в контексте данной теории – это то, что идет от личности.

Лидерство осуществляется в определенной сфере деятельности и в определенной социальной организации, поэтому можно говорить о том, что существуют разные профессиональные области лидерства, имеющие свою собственную специфику (спорт, политика, бизнес, наука, образование). Современный лидер действует в рамках соответствующих предписаний (санкционирование взаимодействий с последователями как социальной общностью), установленных норм и образцов поведения, определяющих масштабы лидерского влияния и способы его осуществления. Кроме того, в каждой сфере деятельности складываются различные профессиональные ситуации, предъявляются разные требования к личным и профессиональным качествам потенциальных лидеров. Природа и специфика образовательного лидерства может быть рассмотрена в контексте сложившихся представлений о сущности образования и воспитания, их целях и средствах, месте обучающего и обучаемого в образовательном процессе. В зарубежной социологии образование изучалось с разных позиций. Проблемы образования, в том числе и высшего профессионального, поднимались в работах социологов еще на границе XIX–XX вв. (М. Вебер, Э. Дюркгейм, Д. Дьюи, Г. Спенсер). Однако наибольшее значение для развития современной социологии образования имели исследовательские разработки 50-х гг. XX в. В 1950-е гг. образование рассматривалось как институт социализации (Т. Парсонс, А. Турен) и как

средство сохранения общественного порядка (К. Манхейм), на первый план вышла стабилизирующая функция образования.

Обобщая существующие подходы к пониманию образования, следует подчеркнуть, что многообразные формы существования данного феномена реально взаимосвязаны и дополняют друг друга.

В контексте изучения проблемы образовательного лидерства предпочтительнее рассматривать образование как сферу деятельности. При этом необходимо разграничить категории «сфера деятельности» и «среда деятельности». Жизненный процесс субъекта осуществляется в определенной среде, где соотносятся между собой цели, внутренние и внешние условия. Среда существенным образом предопределяет предметное содержание деятельности, она как природное и социальное пространство охватывается жизненным процессом. Взаимосвязь этих условий, целостность, предметная и субъективная направленность отдельных факторов среды и выражаются понятием «сфера».

Вместе с тем категории «среда» и «сфера» не тождественны. Если среда – это все, что окружает, пронизывает, вовлекает в орбиту деятельности субъект либо в качестве предмета, либо как средство, либо как условие, то сфера – это уже некий результат определенным образом упорядоченной среды. Категория «сфера деятельности» раскрывает «предметное содержание действий субъекта, соотносит его с внешними условиями и дает представление о том, как же конкретно организует свою жизнь субъект в исторически заданных условиях, чем поддерживается воспроизводство его общественной жизни» [1]. Таким образом, сфера образования охватывает «образовательное влияние», которое осуществляют собственно учебные заведения, и действия в этом направлении других социальных организаций. Иными словами, сфера образования включает в себя процесс социокультурного развития человека и все, что оказывает на него воздействие.

Рассмотрение образования как сферы деятельности позволяет органично перейти к анализу образовательных учреждений как социальных организаций, в которых и осуществляются процессы лидерства. Изучение лидерства в образовательных учреждениях как социальных организациях определенной сферы жизнедеятельности делает возможным применение основных методологических принципов, которые мы выделили в первом и втором параграфах, к анализу феномена лидерства в сфере образования.

Обучаемые (в данном случае студенты) как объект изучения представляют особый интерес, поскольку выступают одновременно: как самостоятельные лидеры в образовании (особая позиция в учебной деятельности и учебном поведении); как последователи обучающихся-лидеров (акцент делается на степени согласованности представлений об образовательном лидерстве обучающихся и

обучаемых, то есть группы «предложения» и «спроса», «преемственности» лидерства). Исследователи обычно выделяют несколько этапов студенчества: первый, третий и пятый курс, каждый из которых характеризуется своими особенностями. Изучая отношение к образовательному лидерству студентов, правомерно, на наш взгляд, в качестве объекта анализа выбрать студентов пятого курса. Такой выбор обусловлен рядом причин: во-первых, у студентов-пятикурсников сформировалась устойчивая оценка социокультурной среды вуза; во-вторых, к этому времени актуализируются перспективные жизненные планы, профессиональные интересы (ориентация на «продвинутую» лидерскую позицию в будущей профессиональной деятельности), формируется более или менее устойчивая оценка получаемой в вузе подготовки, складывается представление о необходимых атрибутах и качествах деятельности лидеров в образовании. Поэтому студенты-пятикурсники более адекватно оценивают свой лидерский потенциал.

В настоящем исследовании ориентация студентов на лидерскую позицию изучалась на разных уровнях и этапах ее формирования: когнитивный этап – выявление уровня знания феномена лидерства, понимание «образа» лидера; аффективный этап – выявление установки на лидерскую позицию в будущей профессиональной деятельности; поведенческий этап – выявление реального овладения лидерским потенциалом и умениями его реализовать. Для выяснения понимания сущности лидерства как механизма взаимоотношений и соотнесения образа лидера в представлении студентов с аналогичным образом, сформировавшимся у педагогов, исследуемым были предложены следующие вопросы: «В современных условиях лидер – это...», «Лидерам в образовании присущи такие черты, как...». Использовались вопросы открытой формы, что сопряжено с некоторыми методическими трудностями (сложность обработки, 86,0 % ответивших). Однако, отвечая на открытые вопросы, респонденты упоминают то, что доминирует в их сознании, что наиболее актуально.

ВЫВОДЫ

Исследование показало, что студенты имеют достаточно четкое представление о сущности лидерства как процессе социокультурной саморегуляции и самоуправления в группе, как факторе внутреннего, неформального упорядочения отношений (современный лидер – это «человек, который может повести за собой, вдохновить, увлечь»; «за которым стремятся, подражают его действиям»; «имеющий авторитет в группе, умеющий сплотить вокруг себя людей»; в то же время лидер «не ущемляет интересы других, помогает»). Студенты понимают лидерство не только как процесс формального управления социальной общностью, но и как высокий уровень

профессионализма (современный лидер – это «человек, преуспевающий в своей сфере профессиональной деятельности», «достигший наилучших результатов в своей предметной области», «имеющий фундаментальные знания по своей профессии»). Образ обучающего-лидера, сформировавшийся у студентов, вырисовывается через ролевые ассоциации и ранжирование профессионально-значимых качеств. Выполняемые педагогом профессиональные роли были разделены на две основные группы: роли педагога как предметника; роли педагога как воспитателя. Педагог воспринимается студентами вуза не только как транслятор, проводник знаний (отметили 66,8 % опрошенных), но и как исследователь, создающий новое в интересующей его сфере деятельности, области знания (53,4 % студентов ассоциируют профессию педагога с указанной ролью). Подавляющее большинство студентов (68,8 %) считают, что современному педагогу, независимо от преподаваемого предмета, нужно быть психологом, осуществлять личностно-ориентированный подход к обучаемым, помогая им справиться с проблемами, развивая их индивидуальности. В целом студенты адекватно воспринимают сложившуюся профессиональную ситуацию в образовании. Действительно, комплекс личностных качеств и умений педагога, соответствующий указанным ролевым ассоциациям, в совокупности с образованностью, необходимой профессиональной подготовкой «образует» лидера в данной сфере деятельности. Следующий блок вопросов ставит своей целью выяснение ориентации студентов на профессиональное лидерство через направленность профессионального самоопределения.

В целом ориентированы на работу по специальности 62,8 % студентов, примерно столько же считают профессию своим призванием, что, в общей форме, коррелирует с долей студентов, пришедших в вуз неслучайно. Это и есть собственно выпускаемые специалисты. Остальные ориентируются на сферы иного труда.

Доля тех студентов, кто желает сменить профессию, не считая ее основой профессиональной карьеры, составляет 37,2 %. Как правило, это те студенты, для кого выбор профессии был случайным, кто разочаровался или изменил намерения. Эти студенты, не будучи ориентированными на профессиональную деятельность в рамках сделанного выбора, вряд ли будут настроены на активное освоение профессиональных знаний, предусмотренных вузовской программой, на формирование и развитие лидерских качеств, необходимых в профессиональной деятельности педагога.

Сложившаяся ситуация с профессиональным самоопределением студентов объясняется отнюдь не тем, что сегодня достаточно сложно устроиться по профессии без опыта работы, отсутствием вакантных мест. Напротив, ситуация на рынке труда складывается весьма благоприятно в настоящее время.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Алифанов, С. А.** Основные направления анализа лидерства // Вопросы психологии. 1991. – № 3. – С. 51–70.

2 **Анциферова, Л. И.** Развитие личности специалиста как субъекта своей профессиональной жизни II Психологические исследования проблемы формирования личности профессионала. – М., 1991.

3 **Кашперский, В. И.** Человеческие качества и профессионализм: проблема лидерства в XXI веке // Всемирный конгресс ВФАК ЮНЕСКО «На рубеже веков, на стыке континентов». – Екатеринбург, 1999. – С. 8–10.

4 **Hughes, J., Cox, A., Ralf, M.** Facilitating strategic change the key role for purchasing leadership // Purchasing and supply management. – 1995. – № 11. – P. 44–49.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

A. A. Kudyshcheva¹, M. A. Pshembayev²

Білім берудегі көшбасшылықты талдаудағы психологиялық-педагогикалық, әлеуметтанулық тәсілдері

^{1,2}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. A. Kudyshcheva¹, M. A. Pshembayev²

Psychological, pedagogical, sociological approach to the analysis of educational leadership

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,

S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақала қоғамдағы және оның барлық салаларында, оның ішінде білім беруде диалог пен байланыстың жаңа формаларын енгізетін «білім беру көшбасшылығы» тұжырымдамасына арналған. Білім беру қызмет ету саласы ретінде қарастыру көшбасшылық үрдістері жүзеге асырылатын қоғамдық ұйымдар ретінде білім беру мекемелерін талдауды жүргізуге мүмкіндік берілді. Сондай-ақ, осы зерттеуде студенттердің көшбасшылық ұстанымға бейімделуі

әртүрлі деңгейде және оны қалыптастыру сатысында зерттелді: когнитивтік, аффективті және мінез-құлық кезеңдері.

The article is devoted to the «educational leadership» concept, which introduces new forms of dialogue and communication in the society and all its spheres, including education. Consideration of education as a sphere of activity allowed us to proceed to the analysis of educational institutions as social organizations in which leadership processes are carried out. Also, in the present study, the students' orientation to a leadership position was studied at different levels and stages of its formation: cognitive, affective and behavioral stages.

FTAMP 14.23.05

А. Х. Кукубаева¹, Н. С. Бердібекова², Т. Б. Бегімбай³¹псих.ғ.д., профессор, оқытушы, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы;²білім магистрі, оқытушы, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы;³магистрант, оқытушы, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, А. Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасыe.mail: ¹kukubaeva_2011@mail.ru; ²nurgul.berdybekova@mail.ru;³togzhan96.01@mail.ru**МЕКТЕП ЖАСЫНА ДЕЙІНГІ БАЛАНЫ
ЖАН-ЖАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУ**

Бұл мақалада мектеп жасына дейінгі балаға жан - жақты тәрбие беру барысы мен ересек топтағы балаға білім мен тәрбие беру жолдары қарастырылып, баланың тұлға болып қалыптасуындағы адамгершілік және экологиялық тәрбиенің ықпалдастығы жайында мәселелер қамтылды. Балаларды дамыту мен тәрбиелеуде нәтижеге жету үшін педагог пен ата-аналардың жұмыс түрлері жайлы жазылған. Мектеп жасына дейінгі бала тәрбиесінің бірқатар физиологиялық және психологиялық факторларға тәуелділігі және тәрбие түрлері жөнінде айтылған. Мектепке дейінгі баланы жан-жақты дамыту барысында мектепке дейінгі мекемелердің алдына қойылатын міндеттер, мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың тіршілік әрекетін ұйымдастыру барысында жүргізілетін ойындар мен сабақтар арқылы балаларды тәрбиелеу. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің түрлеріндегі режимдік кезеңінің үдерісінде үлкендермен, құрдастарымен мәдениетті қарым-қатынас жасауға әдеттендіру әдістері жазылған. Баланың тұлға болып қалыптасуындағы тәрбие түрлерінің ықпалдастығын айқындау.

Кілтті сөздер: тәрбие, дамыту, мектепке дейінгі оқыту, ойын, мектепке дейінгі мекеме.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасы үздіксіз білім беру жүйесіндегі тәрбие тұжырымдамасында: «Жас жеткіншектер тәрбиесі еліміз қауіпсіздігінің негізін құрайтын басты стратегиялық міндеттер ретінде қаралуы тиіс. Тәуелсіз

Қазақстанның білім беру ұйымдарындағы тәрбие жұмысын реттейтін бірінші тұжырымдамалық құжат 1995 жылы қабылданған «Мектеп жасына дейінгі және мектеп жасындағы балаларды тәрбиелеу тұжырымдамасы» болды. Онда тәрбие жұмыстарының мақсаты, ұстанымы, мазмұны мен тәсілдері қарастырылып, отбасының тәрбиелік потенциалы мен мектептің тәрбие жүйесіне аса мәнді көңіл бөлінді. Бұл құжат бүгінгі күні өзінің миссиясын орындады деп айта аламыз. Үздіксіз білім беру жүйесінде тәрбие мәселесінің бүгінгі жағдайына сай келетін білім алушыларды тәрбиелеудің жаңа тұжырымдамасын жасау қажеттілігі туып отыр», – делінген [1].

Жас ұрпақтың азамат болып қалыптасуы, оның шығармашылықпен дамуының түп тамыры тәрбиеден бастау алып ол Қазақстанның ертеңі мен еліміздің ұлттық қауіпсіздігі, қоғамның құндылық бағдарлары жайлы сөз қозғағанда тәрбие проблемалары ерекше назар аударуды қажет етеді.

Мектепке дейінгі мекемелерде балаларды тәрбиелеу әр түрлі іс-әрекеттер арқылы жүзеге асырылады. Олармен ойынның әр түрін ұйымдастыра отырып, бір-біріне деген қайырымдылық, мейірімділік, жанашырлық, достық, жолдастық сезімдерді тәрбиелеуге болады.

Баланың қуанышы мен реніші ойында айқын көрінеді. Ойын кезіндегі баланың психологиялық ерекшелігі мынада: олар ойланады, эмоциялық әсері ұшқындайды, белсенділігі артады, ерік қасиеті, қиял елестері дамиды, мұның бәрі баланың шығарымпаздық қаблеті мен дарынын ұштайды.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Мектепке дейінгі ересек жастағы балалардың тіршілік әрекетін ұйымдастыру барысында жүргізілетін ойындар мен сабақтар балаларды дербестікке тәрбиелеуге негізделеді. Ұйымдастырылған оқу іс-әрекетінің түрлеріндегі режимдік кезеңінің үдерісінде үлкендермен, құрдастарымен мәдениетті қарым-қатынас жасауға әдеттендіру әрі қарай жалғаса береді.

Баланың денсаулығын нығайтуға, дене және ақыл-ой қызметінің жұмысын жақсартуға, жүйке жүйесін сақтауға бағытталған іс-шараларды балалар шаршап-шалдықпайтындай, жарақаттанып қалмайтындай, жалықпайтындай етіп ұйымдастыру керек. Сонымен қатар, осы кезеңде күн тәртібін сақтауды қамтамасыз ететін шаралар кешенін жүргізу, жеке бас гигиенасын сақтау, қоғамдық орында өзін-өзі ұстау тәртібі мен өз-өзіне қызмет жасау дағдыларын меңгерту өте маңызды.

Әртүрлі қозғалыс түрлеріне жаттықтыра отырып, балалардың оны түсініп, дұрыс, дәл орындауын қадағалау керек. Бұл мақсатты жүзеге асыру үшін арнайы ережелері бар қозғалыс ойындары ойнатылады.

Балалардың күнделікті өмір тұрмысын ұйымдастыру барысында өсіп келе жатқан балалардың дербестігінің, өзінің және құрбыларының өзін-өзі ұстау қабілеттерінің артқандығын сезіне білуі, яғни үлкендер жағынан қамқорлыққа мұқтаждығының азайғандығын ескеру қажет. Киініп-шешіну, тамақтану, жуыну уақытының қысқаруы есебінен бала еңбегі мен ойынына, қимыл-қозғалыс қызметін дамытуға, өз бетінше көркемдік шығармашылықпен айналысуға бөлінетін уақыт мөлшері артады. Осыған орай ересек топта ұйымдастырылған оқу іс-әрекеттерінің түрлерін жүргізу уақытының көлемі артып, берілетін бағдарламалық материалдар күрделене түседі. Күрделі мазмұнды материалдарды меңгерту барысындағы ұйымдастырылған оқу іс-әрекеті (сауат ашу, математика, тіл дамыту) күннің бірінші жартысында жүргізіледі. Себебі, бала бұл уақытта мейлінше сергек, әрі белсенді болады. Оқу материалын балаға ойын арқылы жеткізіп, оны жалықтырып алмас үшін дер кезінде сергіту жаттығуларын жасату керек. Сонымен қатар, баланың жас ерекшелігіне сай, тиімді әдіс-тәсілдерді қолдану керек.

Баланың эстетикалық танымын дамыту мақсатында көркем шығармашылық әрекеттерді (драмалық ойындар, әртүрлі көріністерді сахналау, бейнелеу өнері) түрлендіріп ұйымдастыру қажет.

Оқу мен ойын әрекеттерін де баланы жалықтырмайтындай тартымды, мейлінше түрлендіріп ұйымдастырған жөн. Өйткені осы әрекеттер арқылы бала жаңа ұғымдармен танысады, өзіне таныс емес заттардың қызметі мен оларды қолдану тәсілдерін меңгереді. Сондықтан да тәрбиешінің алдында баланың шығармашылығын, дербестігін, ерік-жігерін шыңдауға бағытталған түрлі ойындарды ұйымдастырып, оны дұрыс, тиімді тәсілдермен жүргізу міндеті тұр.

Ересектер тобынан бала үстел ойындарын ойнау, түрлі суреттерді қарап, суретті ойындардағы тапсырмаларды орындау, құрастыру мен мүсіндеу сияқты келешек оқушыға қажетті әрекет түрлерімен айналысуға деген қызығушылықпен шығуы қажет.

Бала әрекетінің жүйелі даму үлгісін көрсететін, бағдарлау мен әрекет кеңістігін ашатын, вариативтілігімен және баланың тікелей қатысуымен ерекшеленетін дамытушы орта құру – оқыту мен тәрбиелеу үдерісінде өте маңызды рөл атқарады.

Пәндік дамыту ортасы балалардың бір-бірімен, үлкендермен қарым-қатынасын дамытуға бейімделіп жасалады. Сондықтан ол балалардың физиологиялық, әлеуметтік, эстетикалық және танымдық дамуын қамтамасыз етуге қолайлы, әрі ыңғайлы болуы қажет.

Топта еңбек әрекетінің әр түрін жүргізуге қолайлы жағдай жасалуы керек. Еңбек әрекеті арқылы баланың өз-өзіне қызмет ету дағдылары қалыптасады. Осы мақсатта әр түрлі еңбек әрекеттерін ұйымдастыруға болады. Мәселен,

шаруашылық-тұрмыстық еңбек пен табиғат аясындағы еңбек түрлерін жеке және ұжымдық тапсырмалар мен кезекшілік түрінде ұйымдастырған жөн. Еңбек ету барысында балалардың жұмысын мадақтап отыру арқылы оны жігерлендіріп, еңбек етуге қызығушылығын арттырып отыру қажет.

Балаларды дамыту мен тәрбиелеуде нәтижеге жету үшін педагог пен ата-аналардың бірлесіп жұмыс жасауы маңызды рөл атқарады. Тәрбиеші балаға қатысты мәселелерді бірігіп шешу мақсатында ата-аналармен ынтымақтастық қатынас орнатып, оларды топтың өмірі мен қызметін ұйымдастыруға белсенді қатыстырып отыруы керек.

Толыққанды үйлесімді даму үшін балалар үлкендердің назарының, мейірімді және мазмұнды қарым-қатынастың қажеттілігіне мұқтаж болып қана қоймайды, сонымен бірге баланың алған тәжірибесін бекітуді қамтамасыз ететіндей заттық ортаны да қажет етеді. Әрбір іс-әрекет қандай да бір сұранысты қанағаттандыруға қызмет етеді (өмірлік, танымдық, қоғамдық). Бұл үшін балаға қызықты мақсаты бар объектілер керек (бас қатыру ойындары, кедергілер жолағы, компьютерлік дидактикалық бағдарлама және т.с.с.). «Дамытушы орталардың басты белгісі оның проблемалылығы болып табылады», – деп көрсетеді М. Доналдсон [2]. Бала орта объектілерімен жұмыс істейді, бірқатар практикалық міндеттерді қояды және шешеді. Жақсы дамытушы ортада бірден табылмайтын ақпараттар толық болмайды, баладан ізденісті, шығармашылық белсенділікті талап етеді. Даму ортасы жүйелі болуы керек, яғни балалардың жасына, іс-әрекет мазмұнына, тәрбиелеу және оқыту мақсаттарына, жобалық мәдениеттің негізгі принциптеріне сай болуы керек.

Мектеп жасына дейінгі балаларға жан-жақты тәрбие беруді екі топқа бөліп қарастыруға болады:

Бірінші тобы – жалпы, ол адамның қалыптасуының келесі кезеңдерінде жалғасады. Екінші кезең бала дамуының мектепке дейінгі кезеңімен байланысты.

Ерекшеліктердің бірінші тобы. Мектеп жасына дейінгі баланың жағымды қасиеттерін, әдеттерін, білімі мен білігін тәрбиелеудің, үлкен адамдардың баланың айналасындағы өмірге, өзіне және басқа адамдарға қарым-қатынас жүйесін қалыптастырудың бағыттылығы.

Тәрбие процесінің көпфакторлығы – тәрбие процесінде тәрбие үдерісінің күрделендіруге себеп болатын көптеген субъективтік және объективтік факторлардың кездесуі, Мектепке дейінгі тәрбиеге әлеуметтік сұраныс, қоғамның экономикалық, құқықтық, саяси даму деңгейі, педагогты кәсіби даярлау деңгейі, білім беру ортасы мен эмоционалдық климат, балалардың тәрбиеленгендік деңгейі, мектепке дейінгі мекеме саясаты, ата-аналардың педагогикалық сауаттылығы, отбасындағы ахуал – факторлардың жиыны,

олардың әрқайсысы мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу процесіне және оның нәтижесіне өзінің ықпалын тигізеді.

Тәрбиенің үздіксіздігі – баланың күн тәртібіндегі барлық іс- әрекетінде жүретін процесс. Тәрбие стихиялы және мақсатты түрде бала өмірінің әр сәтінде болып тұрады. Тәрбиелеу процесі аяқталмайды. Оның аяқталуы шартты түрде, белгілібірауақыттаралығында баланың жас кезеңінің аяқталуымен байланысты болады. Тәрбие процесінің мұндай шартты түрде аяқталуы оның сапасын бағалауда, тәрбиеленгендік нәтижелерін диагностикалағанда, отбасында және мектепке дейінгі ме- кедеде тәрбие барысына түзету енгізгенде маңызды.

Тәрбие процесінің кешенділік сипаты өзара ықпалдас компоненттердің көптүрлілігін (мақсаттық, мазмұндық, процессуалдық) камтиды, олар өзара ықпалдастық және өзара бағыну жағдайында болады:

- тәрбиенің мазмұндық элементтері (дене, ақыл-ой, әлеуметтік-адамгершілік, эстетикалық, еңбек, құқықтық, жыныстық, экологиялық...);
- тәрбие процесінің құрылымдық компоненттері (мақсаттары, міндеттері, мазмұны, түрлері, әдістері, құралдары, нәтижелері);
- субъектілері – тәрбие процесіне қатысушылар (психологиялық, педагогикалық, ұйымдастырушылық, әдістемелік, материалдық- техникалық).

Балалар мен үлкендердің арасындағы кері байланысқа құрылған тәрбиенің *екі жақты сипаты*. Үлкендердің баланың тәрбиелілігі, тұлғалық ерекшеліктері жөнінде ақпараттары неғұрлым көп болса, солғұрлым тәрбие нәтижелі болады.

Тәрбие нәтижелерінің *бір мағыналы еместігі және анықталмағандығы* – бірдей жағдайда тұлғалық қасиеттері, әдет-ғұрыптары, тәрбиеленгендік дәрежелері, тәртібі әртүрлі балалар тәрбиеленеді. Екі бірдей жағдайда мүлдем әртүрлі нәтижелер болады, өйткені субъективті фактор әсер етеді [3].

Ерекшеліктердің екінші тобына мыналар жатады:

Мектеп жасына дейінгі балалардың тәрбиесіндегі *үлкен адамдардың анықтаушы ролі*. Бұл жас кезеңінде үлкендер тәрбиелеушілік, оқытушылық, дамытушылық, бейімдеушілік, ұйымдастырушылық, үйлестірушілік және жинақтаушылық функцияларын орындайды.

Тәрбие нәтижелерін уақытымен созу – мектепке дейінгі кезеңде тәрбиелеу негіздері салынады да, келесі жас кезеңдерінде дамып, тереңдеп, кеңейеді және тұлғаның тәрбиеленгендігіне дейін өсіп жетіледі.

Мектеп жасына дейінгі баланың тәртібі мен іс-әрекеті тікелей сезіммен, эмоциямен, ниеттенуімен реттеледі.

Үлкен адамдар тарапынан баланың тұлғалық қасиеттерін жағымды бағалаудың, істерін мақұлдаудың ерекше маңыздылығы.

Үнемі көрнекілікке сүйенудің, мектеп жасына дейінгі баланың тәрбиесінде жағымды практикалық өнегенің қажеттілігі.

Қалыптасқан қасиеттердің, әдеттердің, біліктің тұрақсыздығы, ұдайы қайталап отырудың, бекітудің, өмірдің түрлі жағдаяттарында қолданудың қажеттілігі.

Мектеп жасына дейінгі бала тәрбиесінің бірқатар физиологиялық және психологиялық факторларға *тәуелділігін*, отбасында және мектепке дейінгі мекемеде тәрбие процесін құрғанда және ұйымдастырғанда оларды ескеру қажет:

- баланың тез шаршауы, жүйке жасаушаларының қажығандығы;
- зейіні мен қабылдауының тұрақсыздығы;
- мектепке дейінгі ересек жасқа қарай ұлғаятын психикалық процестердің еріктілік деңгейінің жоғары еместігі;
- сезімді ояту процестерінің тежеу процестерінен басым болуы;
- психиканың қатты иілгіштігі, балалардың жоғары эмоционалдығы, айналасындағыларды қабылдағыштығы;
- ойлау типінің көрнекі-бейнелі болуы;
- шапшаң меңгеру және сонымен бірге қалыптасқан білік, дағдылардың, тәртіп әдеттерінің берік еместігі;
- ұдайы жаңаны танып білуге және меңгеруге ұмтылу, білім
- құмарлық;
- тұлғаның сапаларын, қасиеттерін тәрбиелеудің сензитивтілігі, тәртіп және қарым-қатынас нормаларын бойына сіңіру, баланың жеке тұлғалық қасиеттерін қалыптастыру;

– ойын мектеп жасына дейінгі бала іс-әрекетінің жетекші түрі болады, онда тұлғаның жаңадан пайда болған қасиеттері, білімі, са- пасы, қарым-қатынасы, білігі, қабілеттері оңтайлы және табиғи түрде қалыптасады [4].

Мектеп жасына дейінгі бала тәрбиесінің біз атаған ерекшеліктерін білу аса маңызды және оны тәрбие процесін жоспарлағанда, құрғанда, ұйымдастырғанда және оның нәтижелерін бағалағанда ескеру қажет.

Балабақшалардағы тәрбиешінің негізгі міндеттері – балаларды үлкенді тыңдай білуге үйрету. Балабақшадағы басым көпшілік уақытта тәрбиелік мәнерге және өмірлік рәсімдермен таныстыруға назар аударылады. Балалар жапон тіліндегі ең жақсы сөздерді, әдіптілік, мейірімділік, қайырымдылық үйреніп, қатал ескертулер жасалмайды. Мектепке дейінгі білім берудің жапондық жүйесі нақты бір теорияны ұстанбайды: неғұрлым жақсы жетістіктер, сәтті модельдер, тиімді әдістер басшылыққа алынады; сонымен бірге дәстүрлі құндылықтар басым болып қалады.

Мектепке дейінгі мекемелердің алдына мынандай міндеттер қойылды:

- балаға әлеуметтік мінез-құлық дағдыларын меңгеруде ересектер мен балаларда жақсы қарым-қатынас орнатуға көмектесу;

- табиғатқа құрмет сезімін тәрбиелеу;
- салауатты өмір дағдыларын меңгеруге көмектесу;
- ата-аналарға баланы еркелетпей, басқа балалармен ынтымақтастыққа қабілетті етіп тәрбиелеуге көмектесу;
- барлық балаларға бірдей жағдай жасау;
- шыдымдылық пен төзімділік тәрбиелеу;
- басқаларға тәуелді болу және оларды түсіну біліктілігін қалыптастыру [5].

Арнайы ұйымдастырылған орта іс-әрекетке белсенділік әсерін көрсетуге, өздігінен оқуға ықпал етуге, түрлі іс-әрекет субъектісі ретінде баланың қалыптасуын жетілдіруге, аяғынан тұруды қамтамасыз етуге, өз іс-қимылын еркін тандай және бағыттай білуге қабілетті. Мұндай орта өз әлеуетін көрсетіп бағалай білуге мүмкіндік береді, мақсаттылық пен бағыттылықты, жинақылықты, өз ісі мен әрекетінің нәтижелері үшін жауапкершілікті қалыптастырады, шығармашылық қабілетті ашады, дамудың қазіргі сәтіндегі мүдделер мен сұраныстарға қарай әрекет етуге мүмкіндік туғызады. Түрлі іс-әрекеттерге қатыстыру, түрлі материалдармен таныстыру, өз инициативасымен бос кезінде, педагог шектемеген уақыт көптеген тәртіптік проблемаларды шешеді, жанұя мен балаға мектепке дейінгі мекемеде уақытының мазмұнды өтуіне кепілдік береді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, мектеп жасына дейінгі баланың жан-жақты қалыптасуы мен дамуының, сол сияқты оған тән іс-әрекет түрлерінің қозғаушы күші рөлін атқарады. Ол қабілеттің, мектеп жасына дейінгі баланың субъективтік қасиеттерінің жан-жақты қалыптасуына ықпал етеді, оның даралығын көрсетеді, белсенділік түрлерін жеделдетеді, топта жағдайлы психологиялық ахуал туғызады. Дамудың лайықты ортасының болуы мектепке дейінгі білім берудің тұлғалық-бағдарлық моделінің қажетті шарты болып табылады.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Жұмабекова, Ф. Н.** Мектепке дейінгі білім мазмұнын жаңарту тұжырымдамасы. – Астана : Сарыарқа. 2010. – 44 б.
- 2 **Доналдсон, М.** Мыслительная деятельность детей / Доналдсон М. М. – Педагогика, 1985.
- 3 Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасы. // Қазақстан мұғалімі. – 20 қаңтар, 2004. – 3–4 б.

4 Қазақстан Республикасының мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты. Мектепке дейінгі тәрбие мен оқыту. Негізгі Ережелер. ҚР МЖМБС. 001 – Астана, 2009.

5 Педагогика тағылымдары. Айтмамбетова Б. Р., Бейсенбаева А. А., Төлеубекова Р. К. – Алматы : Рауан, 1993. – 86 б.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

А. Х. Кукубаева¹, Н. С. Бердыбекова², Т. Б. Бегімбай³

Всестороннее воспитание детей дошкольного возраста

^{1,2}Кокшетауский университет имени А. Мырзахметова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан;

³Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

А. Н. Кукубаева¹, N. S. Berdybekova², T. B. Begimbay³

Comprehensive education of preschool children

^{1,2}A. Myrzakhetmetov Kokshetau University,
Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan;

³Sh. Ualikhanov Kokshetau University,
Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В данной статье рассмотрен ход всестороннего воспитания детей дошкольного возраста, пути обучения и воспитания детей старшей группы, вопросы взаимодействия нравственного и экологического воспитания в становлении личности ребенка. О видах работы педагогов и родителей для достижения результатов в развитии и воспитании детей. Речь шла о зависимости воспитания дошкольника от ряда физиологических и психологических факторов и видов воспитания. Задачи, поставленные перед дошкольными учреждениями в процессе всестороннего развития ребенка, воспитание детей через игры и занятия, проводимые в процессе организации жизнедеятельности детей старшего дошкольного возраста. В процессе режимного периода в организуемых видах учебной деятельности изложены методы привития к культурному общению со взрослыми, сверстниками. Определение интеграции видов воспитания в формировании личности ребенка.

This article discusses the course of comprehensive education of preschool children, ways of training and education of elder children, the interaction of moral and environmental education in the formation of the child's personality. About types of work of teachers and parents for achievement of results in development and education of children. It tells about the dependence of preschool education on a number of physiological and psychological factors and types of education. The tasks set for preschool institutions in the process of comprehensive development of the child, education of children through games and classes conducted in the process of organizing the life of children of preschool age. In the process of the regime period in the organized types of educational activities set out methods of instilling in cultural communication with adults, peers. Definition of integration types education in the formation of the child's personality.

ГРНТИ 14.15.07

К. Б. Мукатаева¹, Н. Э. Пфейфер²

¹докторант PhD, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

²д.п.н., профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан

e-mail: ¹kundyz_mb@mail.ru; ²n.e.pfeifer@mail.ru

ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗАЦИЯ ОБРАЗОВАНИЯ – ГАРАНТИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ КАЗАХСТАНСКИХ ВУЗОВ

В статье рассматриваются ключевые позиции современного высшего образования в контексте Болонского процесса. Уделяется внимание обязательным параметрам, подробно рассматриваются проблемы интернационализации. В рамках интернационализации образования представлена главная его составляющая – академическая мобильность. Академическая мобильность – задача первостепенной важности и для европейских стран, и для Казахстана. Развитие академической мобильности рассматривается на примере Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова: динамика, перспективы, география участников академической мобильности; акцентируется внимание на возможности реализации программы академической мобильности через программу Европейского Союза «Эразмус+». Обозначены проблемы интернационализации образования и пути преодоления существующих проблем и дальнейшие перспективы развития интернационализации и академической мобильности.

Ключевые слова: высшее образование, интернационализация, академическая мобильность, Болонский процесс, конкурентоспособность.

ВВЕДЕНИЕ

Образование является решающим фактором национального развития и экономического роста страны. В быстро меняющемся глобальном обществе высшее образование стало центральным вопросом для обсуждения. Республика Казахстан также отдает приоритет этому сектору. В Послании Президента Республики Казахстан народу страны «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» была поставлена новая

стратегическая цель по вхождению республики в число 30-ти самых развитых государств мира к 2050 году. Ключевым посылом Стратегии «Казахстан-2050» стала тема модернизации страны. Перед страной стоит задача вторичной модернизации или построения наукоемкой экономики, которая связана с ростом вклада знаний и инноваций в экономический рост. Глава государства отметил, что «Человеческий капитал станет стратегическим активом, а вклад в интеллектуальное развитие общества станет наиболее важным видом инвестиций в долгосрочной перспективе. Повышению качества человеческого капитала страны будет способствовать кардинальная модернизация системы образования в стране. Для того, чтобы стать развитым конкурентоспособным государством, мы должны стать высокообразованной нацией» [1]. В связи с этим, в современном мире актуальность приобретают вопросы укрепления научного потенциала и подготовки высококвалифицированных специалистов.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Система образования вовлечена в процесс интеграции, который происходит во всем мире во всех аспектах человеческой жизни. Брукс и Хьюсман [2] отмечают, что Болонский процесс – это «... межправительственная политическая повестка дня, поддерживаемая 46 национальными правительствами, даже за пределами географических европейских границ». Основной целью Болонского процесса является создание «Европейского пространства высшего образования».

С момента перехода к рыночной экономике казахстанское высшее образование претерпело несколько существенных изменений. С целью стать конкурентоспособной страной на международной арене, Казахстан стал участником стран Болонского соглашения. Присоединение Казахстана к Болонскому процессу в 2010 году кардинально изменило приоритеты, принципы функционирования и предназначения университетов: интенсивные международные связи, совместные международные научные исследования, совершенствование системы мониторинга качества образования.

Главная цель, ради которой осуществляется движение в международное образовательное пространство – обеспечение качества казахстанского высшего образования в соответствии с мировыми стандартами, повышение его привлекательности и конкурентоспособности. Поэтому все инструменты, механизмы интеграционного процесса направлены на интернационализацию образования путем исполнения взятых на себя обязательств.

В обязательные параметры Болонского процесса включены:

- трёхуровневая система высшего образования;
- академические кредиты ECTS;

– академическая мобильность студентов, преподавателей и административного персонала вузов;

- Европейское приложение к диплому;
- контроль качества высшего образования;
- создание единого европейского исследовательского пространства.

Есть элементы образования, которые могут способствовать интернационализации высшего образования, такие как гармонизация структур степени, использование кредитов, международное сотрудничество, академическая мобильность и передача знаний [3]. Все эти элементы включены в перечень обязательных параметров Болонского процесса, а это означает, что Болонский процесс задействован в интернационализации высшего образования. Тейхлер [4] рассматривает Болонский процесс как новый этап интернационализации. Под интернационализацией в сфере высшего образования на национальном, секторальном и институциональном уровнях принято понимать процесс, при котором цели, функции и организация предоставления образовательных услуг приобретают международное измерение [5].

В целом на национальном уровне в целях интернационализации образования Республикой Казахстан проведена большая работа в данном направлении. Перспективы и основные направления реформирования системы образования, в том числе определяющие национальный уровень интернационализации определены. Принята Стратегия академической мобильности Казахстана до 2020 года, программный документ, определяющий цели и приоритетные направления академической и культурной интернационализации казахстанского высшего образования через совершенствование инструментов Болонского процесса [6]. Высшим учебным заведениям в реализации процессов интернационализации отведена центральная роль, что определяет институциональный уровень интернационализации образования.

Одним из основных принципов Болонской Декларации является академическая мобильность студентов, преподавателей и административного персонала вузов. Положения о значимости академической мобильности обучающихся в получении качественного высшего образования присутствуют почти во всех документах Болонского процесса. В первую очередь, в 2001 году в Пражском коммюнике отмечается, что расширение академической мобильности – задача первостепенной важности. Подчеркивается, что академическая мобильность позволила бы студентам, преподавателям и административным работникам в полной мере воспользоваться богатством общеевропейского академического пространства, включая ее демократические ценности, разнообразие языков и культур, особенности национальных систем образования [7].

В Бухарестском коммюнике (2012) прописано, что изучение мобильности имеет важное значение для обеспечения качества высшего образования, повышения занятости студентов и расширения трансграничного сотрудничества в рамках Европейского пространства высшего образования и за его пределами [8].

В соответствии со Стратегией академической мобильности Казахстана до 2020 года развитие академической мобильности как основного из приоритетов Болонской декларации определено одним из целевых индикаторов и основной задачей стоит к 2020 году 20 % обучающихся от общего контингента казахстанских студентов будут мобильными, что приведет к сбалансированной мобильности в ЕПВО [9].

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова определяет своей целью интернационализацию для полноценной интеграции в международное образовательное пространство, использование мировых ресурсов [10]. Преимущества интернационализации в высшем образовании очевидны: для обучающихся – это возможность получения более глубоких теоретических знаний и практических навыков как в родной стране, так и за рубежом, расширение сфер научного поиска, приобщение к другой культуре; для преподавателей – возможность пополнения знаний, реализация совместных научно-исследовательских и учебных программ, стажировки в зарубежных университетах, приобщение к культурным сообществам других стран; это объединение ресурсов; избежание дублирования и копирования тем исследования; лучшая идентификация проектов и растущая уверенность в их целесообразности в условиях коллективного надзора [11].

Администрирование академической мобильности осуществляется на республиканском уровне со стороны МОН РК и на уровне высшего учебного заведения, реализующего академическую мобильность.

В ПГУ имени С. Торайгырова академическая мобильность реализуется в полном соответствии со «Стратегией мобильности Европейского пространства высшего образования 2020» и с «Концепцией интернационализации и академической мобильности Павлодарского государственного университета имени С.Торайгырова на 2013–2020 годы». Реализации академической мобильности в нашем университете способствует кредитная технология обучения, кредиты могут использоваться в течение всей жизни.

Университет использует академическую мобильность студентов и магистрантов как форму интернационализации высшего образования. Академическая мобильность способствует расширению сотрудничества в рамках ЕПВО, дальнейшей интернационализации систем высшего образования и организаций, дальнейшего совершенствования путем их сравнения друг с

другом, что повышает трудоустраиваемость и личностное развитие мобильных людей, укрепляет культурную идентичность Европы. Кроме того, мобильность является важной основой для обмена и сотрудничества со странами в других частях мира.

В «Стратегии мобильности Европейского пространства высшего образования 2020» настоятельно рекомендовано использование национальных и региональных источников финансирования [12]. В этом отношении финансирование со стороны государства вполне обеспечивается реализация академической мобильности обучающихся вуза. Финансовая поддержка студентов имеет важное значение в обеспечении равного доступа и возможностей для мобильности. Мобильность студентов стимулируется различными государственными и региональными программами. Благодаря программе МОН РК по академической мобильности в Павлодарском государственном университете имени С. Торайгырова с 2011 года осуществляется бюджетное финансирование академической мобильности. Количество участников программы по годам приведена в Таблице 1.

Таблица 1 – Количество участников программы академической мобильности

Уровень образования	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019 I квартал
Бакалавриат	0	28	41	22	25	33	31	20	9
Магистратура/ докторантура	20	21	30	11	10	7	6	9	0
Итого по вузу:	20	49	71	33	35	40	37	29	9

С 2011 года 323 обучающихся нашего университета выехали на обучение в страны дальнего и ближнего зарубежья, такие как Российская Федерация, Испания, Польша, Чехия, Латвия, Литва, Германия, Мальта, Италия, Австрия, Китай, США, в партнерские вузы. Академическая мобильность продуктивна и результативна, студенты едут учиться за рубеж на длительные сроки – от семестра до учебного года, проходят полный семестровый или годичный курс, который им перезачитывается по возвращении в ПГУ.

Вместе с тем, с 2015 года наша страна активно участвует в программе Европейского Союза «Erasmus+», что дает возможность обучающимся пройти обучение в Европейском вузе, преподавателям провести курс лекции на иностранном языке или пройти тренинг в европейских вузах за счет финансирования Европейского Союза. Также профессора европейских вузов приезжают для чтения лекций в рамках данной программы. Благодаря программе «Erasmus+» 30 обучающихся прошли обучение, 30 преподавателя нашего университета прочитали лекций или прошли тренинг и 18 преподавателя

европейских вузов прочитали лекций в нашем университете. Количество участников программы «Эразмус+» приведена в Таблице 2.

Таблица 2 – Количество участников программы «Эразмус+»

Вид мобильности	2016	2017	2018	2019 I квартал
Исходящая мобильность обучающихся	12	3	10	4
Исходящая мобильность ППС для чтения лекций и административный работник для прохождения тренинга	11	6	5	3
Входящая мобильность ППС	5	8	3	2
Итого по вузу:	28	17	18	9

В результате эффективного сотрудничества широкий круг преподавателей, сотрудников и студентов получают доступ к европейскому образованию и европейской культуре.

Для полной интернационализации высшего образования необходимо привлечь и увеличить долю иностранных студентов в системе высшего профессионального образования. Интернационализация образования, помимо наличия основных факторов, подразумевает комплекс мер по обеспечению условий для обучения граждан зарубежных государств, преподавания фундаментальных дисциплин на иностранном языке, преподавание казахского и русского языка как иностранного, создание бытовых условий и т.д. На сегодняшний день в Казахстане нет единого механизма привлечения и создания условий для обучения иностранных граждан, что в целом снижает для них привлекательность системы образования.

Развитие интернационализации образования в нашем университете в условиях казахстанского образовательного пространства имеет ряд объективных академических барьеров и трудностей. Одной из проблем для успешной интернационализации ПГУ имени С. Торайгырова является языковой барьер: недостаточное владение сотрудниками и обучающимися вуза иностранными языками для коммуникации, учебы и работы. Необходима организация углубленного преподавания иностранного языка как профессиональной составляющей, что приведет к достижению целого ряда преимуществ: повысит конкурентоспособность выпускника, обеспечит доступ к мировым научным ресурсам, создаст предпосылки для интернационализации научных исследований и т.д. Работа в данном направлении ведется Центром полиязычного образования. Ежегодно 400 обучающихся и более 60 профессорско-преподавательского состава университета проходят курсы углубленного иностранного языка.

Обучение преподавателей профильных кафедр иностранным языкам и разработка предметных курсов на иностранном языке как основы для

образовательных программ приведет в дальнейшем к созданию возможности иностранным студентам обучаться в нашем университете.

ВЫВОДЫ

Академическая мобильность является одним из ключевых средств интернационализации высшего образования. Интернационализацию образования следует осуществлять так, чтобы не ущемить национальные традиции образования, сохраняя и укрепляя традиции толерантного отношения казахстанцев к представителям других наций, народов и культур. Это означает двусторонний процесс взаимного учета интересов, и Казахстан не только будет адаптировать свои внутренние системы в соответствии с мировыми стандартами, но и переведет свои национальные традиции на язык совместного общения и станет равным партнером на мировом пространстве высшего образования.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Послание Президента Республики Казахстан – Лидера нации Н.А. Назарбаева народу Казахстана «Казахстан-2050» Новый политический курс состоявшего государства. – Астана, 14 декабря 2012 года.
- 2 **Brookes, M. and Huisman, J.** ‘The eagle of the Circle of Gold Stars: Does the Bologna Process Affect US Higher Education’, Higher Education in Europe. – № 34(1). – 2009. – P. 3–23.
- 3 **Altbach, P.G. and Teichler, U.** ‘Internationalisation and exchanges in a globalised university’, Journal of Studies in International Education. – 2001. – № 5(1). – P. 5–25.
- 4 **Teichler, U.** ‘Internationalisation as a challenge for higher education in Europe’, Tertiary Education and Management. – 1999. – № 5. – P. 5–23.
- 5 **Knight, J.** Updating the Definition of Internationalization // International Higher Education. The Boston College Center for International Higher Education. – 2003. – № 33.
- 6 Стратегия академической мобильности в Республике Казахстан на 2012-2020 годы. – Астана, 2012.
- 7 Пражское коммюнике, Чешская Республика, Прага, 19 мая 2001 года.
- 8 Бухарестское коммюнике, Румыния, Бухарест, 25-26 апреля 2012 года.
- 9 Стратегия академической мобильности в Республике Казахстан на 2012-2020 годы. Астана, 2012.
- 10 Концепция интернационализации и академической мобильности Павлодарского государственного университета имени С. Торайгырова на 2013-2020 годы. – Павлодар, 2013.

11 **Оралова, Г. С.** Интернационализация высшего образования в Казахстане: реализация на современном этапе, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева. – Астана, 2013.

12 Стратегия мобильности ЕПВО 2020. – Бухарест, 2012.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

К. Б. Мукатаева¹, Н. Э. Пфейфер²

Білім интернационализациясы – Қазақстан ЖОО-ның бәсекелестік кепілі

^{1,2}Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,

С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,

Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

К. В. Mukataeva¹, N. E. Pfeifer²

Internationalization of education – a guarantee of competitiveness of Kazakhstan universities

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,

S. Toraighyrov Pavlodar State University,

Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада қазіргі заманғы жоғары білімнің Болон процесінің контекстіндегі негізгі ұстанымдары қарастырылады. Міндетті параметрлерге көңіл бөлінеді, интернационализация проблемалары егжей-тегжейлі қаралады. Білім беруді интернационалдандыру шеңберінде оның басты құрамдас бөлігі - академиялық ұтқырлық ұсынылған. Академиялық ұтқырлық еуропалық елдер үшін де, Қазақстан үшін де маңызды. Академиялық ұтқырлықты дамыту С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің мысалында қарастырылады: академиялық ұтқырлық қатысушыларының динамикасы, келешегі, географиясы; Еуропалық Одақтың «Эразмус +» бағдарламасы арқылы академиялық ұтқырлық бағдарламасын жүзеге асыру мүмкіндігіне назар аударылады. Білім беруді интернационалдандыру және қазіргі проблемаларды шешу жолдары және интернационалдандыру мен академиялық ұтқырлықты одан әрі дамыту перспективалары белгіленген.

The article discusses the key positions of modern higher education in the context of the Bologna process. Attention is paid to the mandatory parameters, the problems of internationalization are considered in detail. As part of the internationalization of education, its main component – academic mobility is presented. Academic mobility is a priority for both European countries and Kazakhstan. The development of academic mobility is considered on the example of S. Toraighyrov Pavlodar State University: dynamics, prospects, geography of participants of academic mobility; attention is paid to the possibility of implementing the academic mobility program through the European Union program «Erasmus+». The problems of internationalization of education and ways to overcome the existing problems and further prospects of internationalization and academic mobility are outlined.

**Н. Ш. Нұрғалиев¹, Б. Қ. Байжанова², Ж. Б. Жұматаева³,
А. А. Демесінова⁴, Э. А. Ержанова⁵, Н. М. Жаппарбеков⁶**

¹философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

²философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

³философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

⁴философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

⁵философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

⁶философия докторы (PhD), Инженерлі-технологиялық факультеті, Қорқыт ата атындағы Қызылорда мемлекеттік университеті, Қызылорда қ., 120000, Қазақстан Республикасы;

e-mail: ¹nurgaliyev-nurali@mail.ru

ТӘЖІРИБЕ ІСІНІҢ ӘДІСТЕМЕСІ ПӘНІНЕН «ТАНАП ТӘЖІРИБЕСІНЕ УЧАСКЕ ТАҢДАУ ЖӘНЕ ОНЫ ДАЙЫНДАУ» ТАҚЫРЫБЫНДАҒЫ ДӘРІСТІ CASE-STUDY ӘДІСІН ҚОЛДАНЫП ЖҮРГІЗУДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада дәріс жүргізу барысында case study әдісін пайдалану арқылы студенттердің сабақ барысында тез арада шешім қабылдай алу және ұйымдастыру қарқынын арттыратындығы туралы айтылған. Бұл әдісті қолданудағы оқытудың табысты болуы, ұйымдастырушы оқытушы жұмысына байланысты. Негізгі мақсаты студенттер бір топта жұмыс істеп, үйреніп ақпараттың тапшылығына қарамастан, ең тығыз уақытта, тез арада шешім қабылдай білуі болып табылады.

Кілтті сөздер: дискуссия, кейс стади оқытудың әдісі ретінде, оқыту, ситуациялық оқыту.

КІРІСПЕ

Бүгінгі таңда ауылшаруашылығы мамандықтары бойынша білім алудың тиімді әдістерінің біріне айналған **case-study** әдісі теориялық білім алған студенттерді болашақ мамандықтың практикасына негізделген әрекеттерге баулиды. **Case-study** – таңдау жасау мен шешім қабылдау дағдыларын қалыптастыратын тиімді әдіс. Ол нақты ситуацияларды (жағдаяттарды) практикалық тұрғыдан талдау мен оларды өмірде кезігетін түрінде қайталауға, «ойнап» шығуға негізделеді. Сол себепті де case-study әдісін кейде «нақты оқу ситуациялар әдісі» деп те атайды [1].

Агрономия мамандығы бойынша білім алатын студенттерге жүргізілетін «Тәжірибе ісінің әдістемесі» пәні бойынша дәрістерді оқыту кезінде case-study әдісін қолданудың ерекшеліктері анықталды. Негізінен case-study ағылшын тілінен аударғанда, «кейс» сөзі «жағдай», «оқиға» дегенді білдіреді. Сонда «кейс» деген сөз біздің ұғымымызда жағдаятты (ситуацияны) сипаттауды, суреттеуді білдіреді. Ол қандай да бір субъектінің (мәселен, фирма, кәсіпорын, ұйым, аймақ, т.б.) тарихын (пайда болуы мен өсуі) және даму нәтижелерін сипаттайды. Ал case-study дегеніміз – кейстерді қолдану арқылы жүзеге асырылатын сабақтың нысаны (формасы).

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Біздің мысалымыздағы «Танап тәжірибесіне учаске таңдау және оны дайындау» тақырыбындағы дәріс мазмұнында танаптық тәжірибе жүргізетін жерді дайындауда негізінен екі талап қойылады, атап айтқанда, болашақта тәжірибе нәтижесін пайдаланатын шаруашылықтың топырағы және топырақ жабындысы біртектес болады. Танап-тәжірибе жүргізілетін жердің құрамы арқылы топырақ құнарлығының ала-құлалығын анықтайды.

Учаскенің сәйкестігі табиғи жағдайлардың сәйкестігімен анықталмайды, оған топырақтың құнарлығы, жыртылатын топырақ қабатының тереңдігі, қоректеріндегі сіңімді заттарының қоры, топырақ ерітіндісінің реакциясы, яғни зерттеуге дейінгі мәліметтер арқылы анықталады.

Учаскенің топырақ жағдайының типтестігі қойылған тәжірибе талаптарын қанағаттандыра ала ма, әлде жоқ па, соны анықтайды. Топырақ құнарлығы туралы мәлімет болмаса, оның бағасы төмендейді, себебі тәжірибе нәтижелерін салыстыратын көрсеткіштері болмайды.

Топырақ жабындысының біртектестігі – танаптық тәжірибеге арнайы бөлінген учаскесі біртектілігін сақтау үшін мына талаптарды қанағаттандырады.

Тәжірибе учаскесінің топырағын тексерерде алдына екі міндет қояды. Біріншісі – учаскедегі топыраққа толығымен сипаттама беру, ондағысы

тәжірибеден алынған нәтижелеріне тек сәйкес топырақты шаруашылықтарға ұсынады.

Екінші міндет – танап тәжірибесін ең дұрысы учаске топырағының бір түрлілігіне орналастыру. Топырақты толық тексеріп, шекарасын анық көрсету үшін топырақ түрін картаға 1:5000 масштабпен түсіреді.

Танап тәжірибесіне учаскені дайындардан бұрын топырақтың ала-құлалығымен, оның тарихымен танысады. Учаскенің тарихымен танысу үшін танап тарихы туралы кітабымен, ауыспалы егістер жоспарлары және басқа құжаттармен танысады.

Кейбір агротехникалық тәсілдердің топырақ құнарлығына әсері ұзақ уақытқа созылады. Оларға жататындар:

- топыраққа әк енгізу;
- тыңайтқышты топыраққа енгізу;
- топырақтың жыртылатын қабатын толықтыру;
- ауыспалы егісте көп жылдық шөптерді себу.

Сондықтан да тәжірибе учаскесінде аталған агротехникалық тәсілдердің қандайы қолданылса алдын ала бұл танаптың өнімін бөлшектеп есептеп топырақтың ала-құлалығын анықтамайынша, ол учаскеде егіс тәжірибесін жүргізуге болмайды. Өсімдікке жүргізілетін тәжірибелер, олардан алынатын қорытындылар жер бедеріне байланысты болады.

Учаскенің тарихи жағдайын білген жағдайда тосын кездейсоқ әсерлерден аулақ болады. Мысалы, учаскеде қазылған ор, жыра, арықтар, объектілер құрылысының орны, малдың тұрып жатқан орындары болуға тиісті емес. Олардың танап-тәжірибе нәтижелеріне әсерінің салдарынан тәжірибе жұмысының орындалу дәлділігі төмендейді. Танап-тәжірибе учаскесінің үстінен өткен жолдың ізі 5-тен 10 жылға дейін жойылмайды, мұндай алқапты тәжірибе учаскесіне бөлуге болмайды.

Тәжірибе жүргізетін жердің егіншілік тарихы белгісіз болса, тәжірибе жұмысын ол жерге жүргізуге келмейді. Ең кем дегенде кейінгі 3...4 жыл ішінде осы жерде бір ғана дақыл себілген, тыңайтқыштарды қолдануы, топырақ өңдеуі және тағы басқа мәліметтері болуы керек.

Орман, жол, қоршаулар және құрылыстардың егіс тәжірибесіне жақын орналастыруынан, танап-тәжірибе учаскесіне орманның немесе бөлек ағаштардың жақын өсуінің салдарынан күн жарығы мен топырақ қабатындағы ылғалдығы бірдей болмайды. Соған орай тәжірибелерді құрылыстардан, мал қораларынан, орманнан 50...100 метрдей қашықтықта орналастырады, бөлек өскен ағаштан 25...30 метрдей, жолдардан 10...20 метрдей жерден жақын орналастырмайды.

Жер бедері – біртектестіктің негізгі факторларының бірі, немесе танап-тәжірибе учаскесінің ойлы-қырлылығы оның бедері болып табылады. Учаске жерінің бедері жүргізілетін тәжірибенің мақсаты мен зерттелетін өсімдігіне байланысты. Тәжірибелердің көпшілігі үшін учаске жерінің беткейі тегіс, немесе бірыңғай ылдйлау (100 метр бойынша 1...2,5 метрден) болады. Суы өз бетімен ағу арқылы суарылмалы танап-тәжірибелерде белгілі бір ылдйлығы дұрыс, ал топырақты ылғалдандыру үшін оның ылдйлығы 0,005-тен 0,01 дейін болуы керек.

Тәжірибе учаскесін дайындау – танап тәжірибесін жүргізуге учаскені арнайы тек тұрақты егіс экспериментіне дайындайды. Ол мына бағыттарда жүргізіледі:

- тәжірибе учаскенің топырақ беткейінің тегістігін әрі біртектестігін топырақты зерттеу мен нивелир арқылы анықтайды;
- бір немесе бірнеше жылда егіс себу арқылы немесе алқаптағы топырақты біркелкі өңдеумен учаске топырағының құнарлығын теңестіреді;
- учаскедегі топырақ құнарлығының ала-құлалығын анықтауда рекогносцировты егісінің өнімін бөлшектеп есептеу арқылы анықтайды.

Тәжірибе жүргізетін топырақ біркелкі болуы қажет. Топырақтың біркелкілігі тәжірибе учаскесінде толық болмаса, онда ең болмағанда әр қайталаудағы мөлдектерді біркелкі топыраққа орналастырады. Топырақ әртүрлілігін анықтау үшін оның біркелкі дәрежесін және ыза суының (жер асты суы) тереңдігін тексеру жүргізгенде қолданатын негізінен дағдылы әдістері топырақ кесіндісі, көму арқылы, топырақ картасын 1 сантиметрде 10–50 метрдей масштабпен жасайды. Топырақты тексерудегі негізгі мақсат тәжірибе жүргізетін жердің топырағына толығырақ сипаттама беріп және оны дұрыс орналастыруына көмектесу немесе егер бұл мүмкін болмаса, онда топырақ түршесінің біреуіне барлық варианттардағы қайталауларды біріктіріп орналастырады.

Осы мәтінде құрылған дәрісті өту кезінде case-study әдісін қолдану үшін студенттерді келесідей әрекеттерге жұмылдыру:

- кез келген теориялық мәлімет пен ақпаратты талдау,
- негізгі проблемаларды айқындау,
- проблемаларды шешудің әртүрлі балама жолдарын табу (ситуация – көп шешімі және баламасы бар оқиға екендігін ұмытпайық),
- сараптау арқылы олардың ішінен ең тиімдісін таңдау,
- өз іс-әрекеттерін жоспарлау.

Case-study практикалық мәселелерді жан-жақты қарастыру арқылы пәннің теориялық мазмұнын толықтырады. Case-study әдісі көмегімен өмірде туындайтын проблемаларға жауап іздену арқылы студенттер ертенгі

өмірде кездесуі мүмкін жағдайлар мен мәселелердің дұрыс шешімін табуға жаттығады [2].

Кейстерді қолдану әдісі алғаш рет XX-ғасырдың бас кезінде Еуропа университеттерінде құқықтану және медицина пәндері бойынша студенттерді үйретуде қолдана бастаған. Бұл кезде case-study құқықтық немесе медициналық практикада орын алған оқиғаларды (прецеденттерді) зерттеу тәсілі ретінде танылып, оның негізін студенттердің өздік жұмыстары құрады: практикалық оқиғаны зерттеу үшін студенттер көптеген теориялық мағлұматтарды қарастыруға мәжбүр болды.

Case-studyдің басты қағидасы «**Ақиқатты іздену – ақиқаттың өзінен де маңызды**» деп тұжырымдауға болады, өйткені бұл әдіс оқу/үйренуді іздену процесі ретінде қарастырады: оның негізін проблема шешу деп танып, талқылау мен пікірталасты, шешім қабылдауды оның басты құралдары қатарына жатқызады [3].

Case-study әртүрлі әдістер мен тәсілдерді біртұтас күрделі жүйеге біріктіреді. Олардың қатарына келесідей бірлескен жұмыс тәсілдерін жатқызуға болады:

- ой қозғау,
- модельдеу,
- пікірталас,
- талқылау мен жүйелі талдау,
- іскерлік және рөлдік ойындар,
- тәжірибе жасау,
- проблемалық әдіс,
- жазу тәсілдері.

Кейсте қарастырылатын нақты жағдаяттар (ситуациялар) қандай болу керек?

1 Ситуация практикадан (өмірден) алынуы керек.

Практикалық маңызы бар бұл ситуация (мәселен, бизнес тарихынан немесе практикасынан алынған оқиға) студенттік аудиторияда талқылау барысында шығармашылық атмосфера тудыруы керек, яғни ол барлық студенттерге қызық болып, пікір алмасу мен таластарға әкелуі керек.

Практикада кездесетін ситуацияларды екі түрде келтіруге болады:

а) Өмірде болған оқиғалар мен әрекеттердің негізінде (кейде мұндай кейстерді «далалық» деп те атайды).

ә) Жасанды ситуациялардың негізінде («кабинеттік»).

2 Ситуация бір нәрсеге үйрету керек.

Ситуацияны талқылау арқылы пән немесе тақырып бойынша белгілі бір прагматикалық нәтижелерге жетуді мақсат тұту керек. «Студенттер қандай білік, дағды, машықтарды игереді?» деген сұраққа жауап беру.

3 Ситуацияда шешім қабылдауды қажет ететін ішкі шиеленіс немесе жұмбақ болуы керек.

4 Ситуацияда ақпарат мөлшері көп болуы керек.

Ақпараттың көптігі, біріншіден, тандауды қажет ететін болса, екіншіден, студенттерден де басқа ақпарат көздерін тауып, қолдануды талап етуі керек.

Case-study әдісі үйренушілерде келесідей кәсіби, әдістемелік және коммуникативтік құзырлылықтарды қалыптастырады:

- Пән аралық байланыстарды айқындау.
- Көшбасшылыққа ұмтылу.
- Қысқа уақыт ішінде жүйеленбеген, ретке келтірілмеген ақпаратты талдау.
- Сыни, конструктивтік, аналитикалық және жүйелі тұрғыдан ойлау.
- Сәттілікке бағытталу, жеңімпаз психологиясын дамыту.
- Балама (альтернативтік) шешімдерді бағалау.
- Нақты кәсіби біліктерді (мәселен, кәсіпорын жұмысы) игеру.
- Өздері атқарған жұмыстың (талқылау, талдау, жоба, т.б.) нәтижелерін жариялау (презентациялау).

– Белгіленген уақыт ішінде ақпараттың жетіспеушілігі (немесе, керісінше, оның көлемінің тым көп болуы) мен уақыт тапшылығы жағдайында шешім қабылдау және оның салдарын бағалау.

– Қарым-қатынас дағдылары мен бірлесе (команда құрамында) жұмыс жасау машықтарын игеру.

Кейстің үлгісі

«Қарауылтөбе» учаскесінің тұзданған топырағында егіс алқабын дайындау (ықпалдалған нұсқасы).

Бұл ситуация студенттердің «Танаптық тәжірибе жүргізу», «Ұйымды басқару» ұғымдары бойынша теориялық білімдерді қандай деңгейде игергендігін практикалық әрекеттерді қолдану арқылы көрсетулеріне мүмкіндігін береді.

Кіріспе.

«Қарауылтөбе» тәжірибе учаскесінің топырағын тексерерде біріншіден, учаскедегі топыраққа толығымен сипаттама берілуі керек, себебі тәжірибеден алынған нәтижелерге тек сәйкес топырақты ғана шаруашылықтарға ұсыну қажет. Екіншіден, танап тәжірибесін учаске топырағының бір түрлілігіне орналастырған дұрыс. Топырақты толық тексеріп, шекарасын анық көрсету үшін топырақ түрі картаға 1:5000 масштабпен түсіріледі.

Танап тәжірибесіне учаскені дайындар алдында топырақтың алалығымен, оның тарихымен танысады. Учаскенің тарихымен танысу үшін танап тарихы

туралы кітабымен, ауыспалы егістер жоспарлары және басқа құжаттармен танысып алу керек.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ары қарай сабақ барысында дәріс мәтіні бойынша пікір-талас, сұрақ-жауап арқылы толық ақпараттар беріледі.

Кесте 1 – Білім алушылардың «Кейс» арқылы бағалау

Өлшемдер	Көрсеткіштер	Балл сандары
Мағыналы оқу дағдыларын меңгеру	Мәтіннен толық ақпаратты алу, негізгі идеяны бөліп алу, оқиғаның жүйелілігін құрастырады	3
	Мәтіннен негізгі ақпаратты алу, басты идеяны бөліп алу, оқиғаның жүйелі түрде құра алмайды	2
	Мәтіннен жеке фактілерді ақпаратты алу, оқиғаның жүйесі мен негізгі идеясын көре алмайды	1
Өз бетінше ойлау	Жетіспейтін білімді және есепті шешу тәсілін іздеуді өзбетінше жүзеге асырады, негізгі қорытындыны қалыптастырады	3
	Негізгі қорытынды жасау және әрекет тәсілдерін анықтау кезінде мұғалім кеңес береді	2
	Студентт жұмысының әрбір кезеңінде мұғалім жетекшілік етіп отырады	1
Жоспарланған нәтижемен өз әрекетін сәйкестендіру білігінің болуы, өз әрекетін сәйкестендіру білігінің болуы, жұмыс процесі кезінде өз әрекетін бақылауды жүзеге асыру	Жоспарланған нәтижемен өз әрекетін сәйкестендіру білігінің болуы, іс-әрекет тәсілдерін анықтау, түзетулер енгізу	3
	Әрекет тәсілдерін анықтайды, берілген эталонмен салыстыру, қиындық себептерін көрмеу	2
	Әрекет тәсілдерін анықтайды, бірақ берілген эталонмен салыстыра аламайды, түзетулер енгізе алмайды	1
Мақсатқа жету жолдарын жоспарлай алу, оқу есептерін шешудің тиімді тәсілдерін таңдау	Мақсатқа жетудің жолын өз бетінше жоспарлайды, ең тиімдісін көрсете отырып оқу есептерін шешудің әртүрлі тәсілін ұсынады	3
	Оқытушымен бірге мақсатқа жетудің жолын, оқу есептерін шешудің әртүрлі тәсілін ұсынады, бірақ олардың тиімдісін бөліп көрсетпейді	2
	Оқытушымен бірге мақсатқа жетудің жолын, оқу есептерін шешу тәсілін жоспарлайды	1

Оқу бірлестіктерін ұйымдастыра алу	Бірлескен әрекетте рөлдер мен қызметтерді бөледі, іс-әрекеттерді ұйымдастыру үшін қажетті сұрақтар қояды, өзінің көзқарасын білдіреді және аргументтейді	3
	Бірлескен әрекетте белгілі бір рөл орындайды, өзінің көзқарасын білдіреді және аргументтейді	2
	Бірлескен әрекетте белгілі бір рөл орындайды, өзінің көзқарасын білдіре алмайды.	1
Жұмыстың нәтижесін көрсете білу	Ақпаратты өз бетінше көрнекі-символикалық формада көрсете алады (кесте, график, сызба түрінде және т.б.), бірақ оларды аргумент ретінде қолдана алады	3
	Ақпаратты оқытушының көмегімен көрнекі-символикалық формада көрсете алады (кесте, график, сызба түрінде және т.б.), бірақ оларды аргумент ретінде қолдана алады	2
	Ақпаратты оқытушының көмегімен көрнекі-символикалық формада көрсете алады (кесте, график, сызба түрінде және т.б.), бірақ оны қолдана аламайды	1

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келгенде, case-study әдісін қолданып дәріс өткізудің төмендегідей ерекшеліктеріне тоқталып өтуге болады:

1 Студенттер білім алу процесінде таңдау еркіндігіне ие болып, оқытушыны, пәндерді, оқу тәсілдерін, тапсырмаларды және оларды орындау жолдарын таңдай алады.

2 Оқытушы студенттерге теориялық мәліметті толығымен «бермей», тек негізгі ұғымдарға тоқталып, студенттердің теорияны практикалық тұрғыдан қолдануын қадағалайды.

3 Студенттерде өзін-өзі басқару дағдылары қалыптасады, олар ақпаратпен тиімді түрде жұмыс жасауды үйреніп, оның орасан зор көлемінен өзіне қажеттісін таңдап, шешім қабылдауға, сол арқылы жауапкершілікке, өз іс-әрекеттерін жоспарлауға үйренеді.

4 Оқытушы мен студенттер арасында тиімді қарым-қатынас пен ынтымақтастық нығаяды, оқытушы әрбір студенттің қажеттіліктері мен ерекшеліктерін ескереді, студенттің жағымды қасиеттеріне көңіл аударады.

5 Студенттер абстракциялы біліммен айналыспай, нақты нәтижеге әкелетін мәселелерді қарастыру арқылы өмірде (кәсіби практикада) кездесетін ситуацияларды зерттеу және талдау дағдыларын қалыптастырады.

6 Студенттер өз шешімдерін дәлелдеуге машықтанады, шешімдердің барлық баламаларын дұрыс бағалап, басқа пікірлерді ескеріп, олармен санасуды үйренеді.

7 Студенттер проблемаларды шешуде қажетті көрнекі материалдармен қамтамасыздандырылады (ғылыми әдебиет, мақалалар, видео- және

аудиокассеталар, CD дискілері, кейсте қызметі қарастырылатын компаниялардың өнімдері).

Кейсте келтірілген оқиға аудиторияда талқыланып, ол жөнінде пікірталас ұйымдастырумен бірге бұл ситуация қандай да бір шешім қабылдаумен аяқталуы тиіс. Басқа сөзбен айтқанда, ситуация өзекті бір проблеманы шешуді талап етуі керек. Сол арқылы студенттер өздерінің теориялық, практикалық біліктері мен дағдыларын ұштай түседі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Глуховцев, В. В. Основы научных исследований в агрономии: курс лекций / В. В. Глуховцев, С. Н. Зудилин, В. Г. Кириченко. – Самара : ФГОУ ВПО Самарская ГСХА, 2008. – 290 с.

2 Смолянинова, О. Г. Информационные технологии и методика Case Study в профессиональном обучении студентов педагогического вуза : Труды II Всероссийской научно-методической конференции «Образование XXI века: инновационные технологии диагностика и управление в целях информатизации и гуманизации». – Красноярск, 2010.

3 Әбдірәсілов, Л. Ә. Оқыту үрдісінде оқу кейсін пайдалану тиімділігі // Білім саласындағы жаңа ақпараттық технологиялар. X ғылыми-әдіст. конф. мат. – Астана, 2009. – 198–200 б.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Н. Ш. Нурғалиев¹, Б. К. Байжанова², Ж. Б. Жуматаева³, А. А. Демесина⁴, Э. А. Ержанова⁵, Н. М. Жаппарбеков⁶

Особенности использования технологии case-study в процессе обучения лекции на тему «Выбор и подготовка участка для полевого опыта» по предмету методика опытного дела

^{1,2,3,4,5,6}Инженерно-технологический факультет,

Кызылординский государственный университет имени Кorkыт Ата,
г. Кызылорда, 120000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

N. Sh. Nurgaliyev¹, B. K. Bayzhanova², Zh. B. Zhumatayeva³, A. A. Demesinova⁴, E. A. Erzhanova⁵, N. M. Zhapparbekov⁶

Features of the use of case-study technology in the course of training of the lecture on the subject «The choice and preparation of the site for field experiment» in the subject The technique of experimental case

^{1,2,3,4,5,6}Faculty of Engineering and Technology,

The Korkyt Ata Kyzylorda state University,

Kyzylorda, 120000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Статья посвящена анализу дидактических возможностей метода case study в обучении студентов, который позволяет сформировать устойчивый познавательный интерес к изучаемым предметам, способствует развитию коммуникативных, исследовательских и творческих компетенций. Бесспорным достоинством технологии ситуационного обучения на реальных практических примерах является не только формирование теоретических знаний и практических навыков, но и расширение профессиональных позиций студентов, системы ценностей, жизненных установок, своеобразного профессионального самоопределения и осознанного мироощущения.

Article is devoted to the analysis of didactic opportunities of the case study method in training of students which allows to create a steady cognitive interest to the studied objects, contributes to the development of communicative, research and creative competences. The indisputable advantage of technology of situational training at real practical examples is not only formation of theoretical knowledge and practical skills, but also expansion of professional positions of students, the systems of values, vital installations, a peculiar professional self-determination and conscious attitude.

ГРНТИ 14.07.11

М. Е. Нурғалиева¹, Е. А. Башаркина², Г. М. Тулекова³

¹докторант, 3 курс, 6D010300 – Педагогика және психология мамандығы, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;

²п.ғ.к., доцент, А. Кулешов атындағы Могилев мемлекеттік университеті, Могилев қ., 212022, Беларусь Республикасы;

³PhD докторы, қауымд. профессор, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹murshida80@mail.ru; ²zhenya_mai_2001@mail.ru

СТУДЕНТТЕРДІҢ ИНТЕЛЛЕКТУАЛДЫ ӘЛЕУЕТІН АРТТЫРУ ҮДЕРІСІНДЕ ӨЗДІК ЖҰМЫСТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада құзыреттілік ұстанымдары негізінде студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастырудың теориялық моделі қарастырылады. Өздік жұмыс білім беру және танымдық белсенділіктің ажырамас бөлігі болып табылады және іріктелген мамандыққа сәйкес келетін іскерліктер мен дағдыларды қалыптастыру, болашақ мамандардың кәсіби қалыптасуы мен дамуы үшін нақты және терең білім алуға көмектеседі. Модель компоненттерінің мазмұны ашылады, сондай-ақ модельдің тиімділігін қамтамасыз ету үшін қажетті педагогикалық шарттары тәжірибемделген. Болашақ мамандарды даярлауда және оқу үдерісінің сапасын арттыруда өздік жұмыс атқарады, ол студенттердің шығармашылық қызмет түрлеріне ие болуға және өздерінің интеллектуалды қабілеттерін дамытуға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, студенттердің өздік қызметін дамыту құралы ретінде студенттердің өздік жұмысына, сыни ойлауды, интеллектуалды әлеуетті, студенттердің аналитикалық қабілеттерін дамытуға, жеке және топта жұмыс істей білуге ерекше көңіл бөлінеді. Студенттердің өздік жұмысын ұйымдастыру үшін әзірленген үлгі студенттерден жеке және ынтымақтастықта жұмыс істей білуді талап етеді.

Кілтті сөздер: іс-әрекет, модель, өздік жұмыс, студенттердің өздік жұмысы, интеллектуалды әлеуетті арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастыру моделі.

КІРІСПЕ

Қазіргі дүниежүзілік жаһандану жағдайында оқу-білімнің қарқынды дамуы білімнің мемлекет сүйенген бірден-бір тірек екендігін көрсетеді. Бүгінгі күнде заманауи талабымен өзектелген Қазақстанның экономикасын алға тартатын 30 приоритеттік жобаның анықталуымен айқындалған мемлекет саясаты – кез-келген салада өздік ойлау жүйесі, өз пікірі бар, өздігінен шығармашылықпен іздене білетін, жоғары креативті деңгейдегі, құзырлылығы жеткілікті кәсіби мамандар даярлау. Бұл жаңа оқу жүйесінде кредиттік оқыту жағдайында қалыптасып келе жатқан күрделі педагогикалық үдеріс, педагогикалық ізденістерде кеңінен пайдаланылып жүрген ойша эксперимент, модельдеу әдісін қолдануды қажет етеді.

Модель (француз mobile – үлгі, латынша mobilis – өлшем) – шартты бейне (схема, сипаттама), объектілер туралы адамдардың білімдері арасындағы қарым-қатынасты білдіру қызметін атқарады, оқытудағы көрнекілік құралдың бірі. Модельді құрастыру – демек арнайы аналогтарды жасау жолымен нақты бар жүйені материалды немесе ойша ұқсатуды іске асыру, бұл жағдайда аналогтарда осы жүйені ұйымдастыру және жұмыс істеу принциптері көшіріледі [1, 2].

Модель – бұл таным құралы. Бақылау және эксперимент нәтижесінде қалыптасқан кез-келген теориялық түсінік түпнұсқа-объектімен салыстырмалы түрде модель ретінде қабылдануы мүмкін. Теория модельде нақтылыққа және көрнекілікке иеленеді [3].

Оқыту үдерісінде модельдеудің теориялық және практикалық негіздерін, осы әдістің мүмкіндіктерін және педагогикалық үдерісті оңтайландыру құралы ретінде ашып көрсететін модельдеудің педагогикалық аспектілері С. И. Архангельский, В. П. Беспалько, С. А. Бешенков, М. А. Галагузова, А. Н. Дахин, Л. Б. Ительсон, М. А. Құдайқұлов, В. И. Михеев, А. М. Новиков, В. А. Штофтың зерттеулерінде көрініс тапты.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Кредиттік оқыту жағдайындағы оқу үдерісінде оқу нәтижелеріне жету траекториясында білім алу іс-әрекеті ретінде танылатын СОӨЖ-ры, студенттерді білім, білік, дағдыларды меңгеруге, олардың қабілеттігін, белсенділігін, дербестігін дамытатын жан-жақты, көпфункционалды құбылыс. Студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастыру оның мақсатты, ақпараттық-мазмұндық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік және бақылау-бағалау компоненттерімен ұсынылған моделін жасау мен апробациядан өткізуді көздейді (сурет 1).

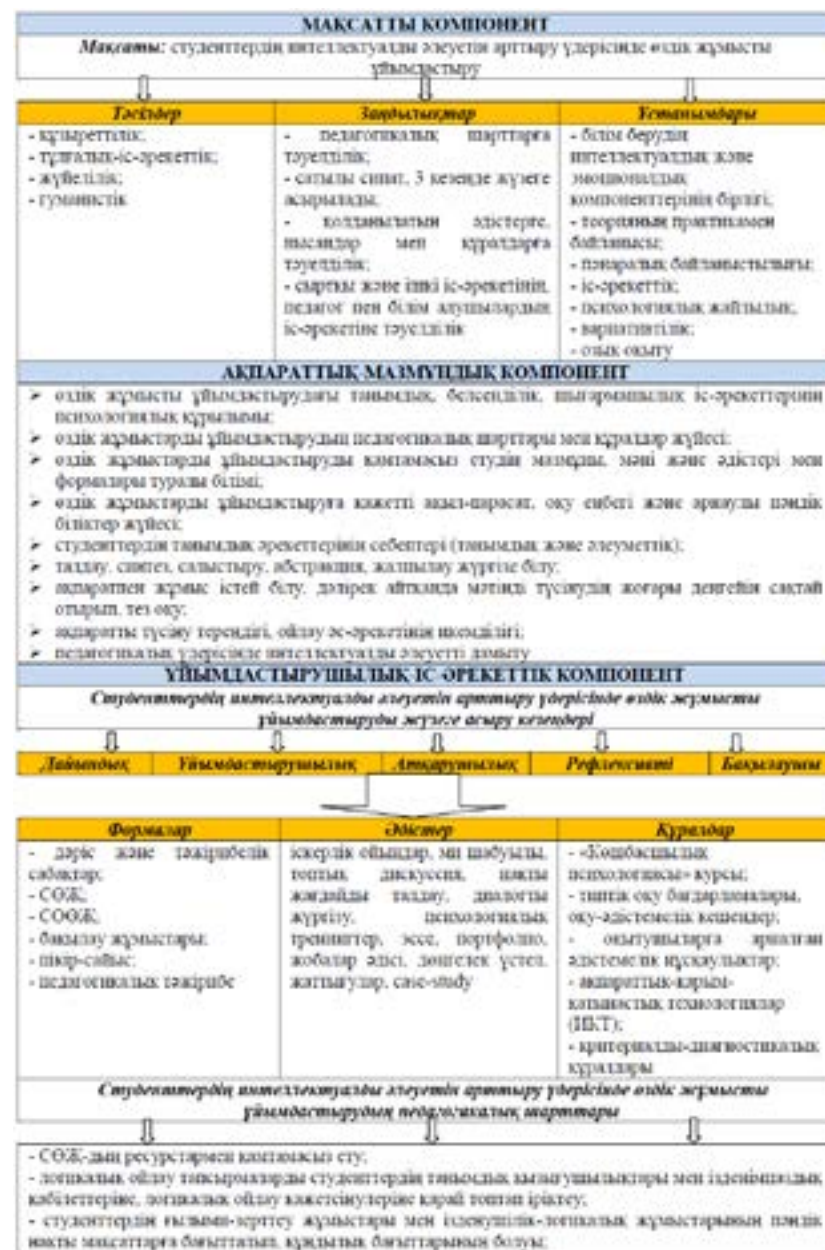
Мақсатты компонент тәсілдерді, заңдылықтарды, ұстанымдарды және мақсатты қамтиды. Мақсатты компонент өздік жұмысты ұйымдастыру

үдерісінде студент пен оқытушының мотивациялық-құндылық ұстанымдарын және функционалдық ролін анықтайды.

Студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастыру моделін құрудың теориялық-әдіснамалық негізі диагностикалық құзыреттілікті қалыптастырудың мазмұны мен бағытын айқындайтын құзыреттілік, тұлғалық-іс-әрекеттік, жүйелілік және гуманистік тәсілдер зерттеудің мақсаттары мен міндеттеріне барынша жауап беретін ретінде құрайды.

Ақпараттық-мазмұндық компонент. Студенттердің өздік жұмыстарын атқаруға даярлығының екінші компонентінде СООЖ-ры білім тек дағды қалыптастырудан тиімді жолы болғандықтан онда жетекші білімдердің және оқу-қызмет тәсілдерінің жүйесі қамтылады, бұл тәсілдер жаңа білімдер мен әрекет тәсілдерін өздігінен игеру біліктілігін айқындайды. Бұл компоненттің ерекшелігін айқындау үшін жоғары оқу орны студенттері білімдерінің және олардың оқу-танымдық қызмет тәсілдері жүйесінің ерекшеліктерін анықтау қажет:

- өздік жұмысты ұйымдастырудағы танымдық, белсенділік, шығармашылық іс-әрекеттерінің психологиялық құрылымы;
- өздік жұмыстарды ұйымдастырудың педагогикалық шарттары мен құралдар жүйесі;
- өздік жұмыстарды ұйымдастыруды қамтамасыз етудің мазмұны, мәні және әдістері мен формалары туралы білімі;
- өздік жұмыстарды ұйымдастыруға қажетті ақыл-парасат, оқу еңбегі және арнаулы пәндік біліктер жүйесі;
- студенттердің танымдық әрекеттерінің себептері (танымдық және әлеуметтік);
- талдау, синтез, салыстыру, абстракция, жалпылау жүргізе білу;
- ақпаратпен жұмыс істей білу, дәлірек айтқанда мәтінді түсінудің жоғары деңгейін сақтай отырып, тез оқу;
- ақпаратты түсіну тереңдігі, ойлау әс-әрекетінің икемділігі;
- педагогикалық үдерісінде интеллектуалды әлеуетті дамыту.

Сурет 1 – Студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастырудың теориялық моделі

Ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компоненті студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастыруды жүзеге асыру кезеңдерінен (мотивациялық, ұйымдастырушылық, атқарушылық, рефлексивті, бақылаушы) тұрады.

Бұл компонентке студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастырудың формалары, әдістері мен құралдары кіреді. Негізгі формалары дәрістік және семинарлық сабақтар болып табылады, оның барысында студенттердің интеллектуалды әлеуетін, СӨЖ, СОӨЖ, бақылау жұмыстары, пікір-сайыс, педагогикалық тәжірибе барысында өздік жұмыс мазмұнын құрайтын құзыреттіліктерді қалыптастыру жүргізіледі.

Студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастыру келесі әдістермен жүзеге асырылады: іскерлік ойындар, ми шабуылы, топтық дискуссия, нақты жағдайды талдау, диалогты жүргізу, психологиялық тренингтер, эссе, портфолио, жобалар әдісі, дөңгелек үстел, жаттығулар, case-study.

Іздестіру дайындығын ұйымдастырудың негізгі құралдарына мыналар жатады:

- 1) «Көшбасшылық психологиясы» пәні бойынша «Студенттердің интеллектуалды әлеуеті» блогы;
- 2) типтік оқу бағдарламалары, оқу-әдістемелік кешендер;
- 3) оқытушыларға арналған әдістемелік нұсқаулықтар;
- 4) ақпараттық-қарым-қатынастық технологиялар (ИКТ);
- 5) критериалды-диагностикалық құралдары.

Ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компонент педагогикалық шарттарды және кезең-кезеңімен ескере отырып, құзыреттілік тәсіл негізінде өздік жұмысты ұйымдастыру моделін жүзеге асыруды, сондай-ақ студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмыстың жай-күйін және ұйымдастырылуын қадағалауға мүмкіндік беретін критериалды-диагностикалық құралдарды әзірлеуді көздейді. Өздік жұмысты ұйымдастыру үдерісі оны қалыптастырудың педагогикалық шарттарын анықтауды талап етеді.

Іздестіру дайындығын қалыптастырудың педагогикалық шарттары ретінде бізбен мыналары анықталды:

- 1 СӨЖ-дың ресурстармен қамтамасыз ету;
- 2 логикалық ойлау тапсырмаларды студенттердің танымдық қызығушылықтары мен ізденімпаздық қабілеттеріне, логикалық ойлау қажетсінулеріне қарай топтап іріктеу;
- 3 студенттердің ғылыми-зерттеу жұмыстары мен ізденушілік-логикалық жұмыстарының пәндік нақты мақсаттарға бағытталып, құндылық бағыттарының болуы;
- 4 студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыруда оқытушылардың кәсібилілігі;
- 5 студенттердің өздік іс-әрекетін үздіксіз уәждемелік қамтамасыз ету;
- 6 «Көшбасшылық психологиясы» пәнінің тақырыптық жоспарына «Студенттердің интеллектуалды әлеуеті» блогын енгізу;
- 7 ЖОО-да оқу үдерісіндегі диплом алдындағы тәжірибе;
- 8 ЖОО-нда интеллектуалды әлеуетті арттыруға ықпал етуші интеллектуалды орта.

Бақылау-бағалау компоненті соңғы нәтижемен өздік жұмыстың тиімді әдістерін меңгерген, өздік жұмыс жасау біліктері, өз кәсіби әрекетінде ғылыми ізденіс жасау білігі мен дағдысы және интеллектуалды ойлау қалыптасқан өз әрекеті мен тұлғасын өзі басқара алатын, өзін-өзі дамытатын шығармашыл тұлға үш деңгейдің бірінде (жоғары, орташа, төмен) берілген. Өздік жұмыстың тиімділігін бағалау критерийлері мотивациялық-тұлғалық (өздік іс-әрекетке қызығушылықтың деңгейін өзгерту, алған білімдердің тұлғалық мәнін

түсіну, шығармашылық іс-әрекетке дайындық), когнитивті-интеллектуалдық (студенттердің білім деңгейіне өздік жұмыстың әсері), әлеуметтік-қарым-қатынастық, ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік (өздік жұмыс іскерлігінің сапасын өзгерту) және рефлексивті болып табылады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Осылайша, жоғарыда баяндалғанның негізінде студенттердің интеллектуалды әлеуетін арттыру үдерісінде өздік жұмысты ұйымдастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың 4 компонентін құрайтыны туралы қорытынды жасауға болады. Максатты компонент өзіне құзыреттілік, тұлғалық-іс-әрекеттік, жүйелілік және гуманистік тәсілдерді, сондай-ақ заңдылықтарды, ұстанымдарды және ізделіп отырған әзірлікті ұйымдастырудың мақсатты ұстанымдарын қамтиды. Ақпараттық-мазмұндық компонент өздік жұмыстың концептуалды сипаттамаларын зерделеуді, сондай-ақ зерттеу мәселесі бойынша ғылыми-әдістемелік әдебиеттерді талдауды қамтиды. Ұйымдастырушылық-іс-әрекеттік компоненті оқытудың формалары, әдістері мен құралдары, сонымен қатар студенттердің өздік жұмысын ұйымдастырудың педагогикалық шарттардан тұрады. Бақылау-бағалау компоненті ізделіп отырған әзірлікті ұйымдастыру критерийлері мен деңгейлерімен, сондай-ақ соңғы нәтижемен ұсынылған.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Гершунский, Б. С.** Россия – США : интеграция в сфере образования (ценностно-целевые приоритеты). – М., 2003. – С.15–20.

2 **Хмель, Н. Д.** Теория и технология реализации целостного педагогического процесса: учебное пособие в помощь преподавателям, аспирантам, магистрантам, студентам и школьным учителям. – Алматы, 2002. – С. 70–73.

3 **Болотов, В. А.** компетентностная модель: от идеи к образовательной программе // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 10–14.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

М. Е. Нурғалиева¹, Е. А. Башаркина², Г. М. Тулекова³

Теоретическая модель организации самостоятельной работы в процессе повышения интеллектуального потенциала студентов

¹Гуманитарно-педагогический факультет, Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²Могилевский государственный университет имени А. Кулешова, г. Могилев, 212022, Республика Беларусь;

³Павлодарский государственный педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

М. Е. Nurgaliyeva¹, Y. A. Basharkina², G. M. Tulekova³

A theoretical model of organization of independent work in the process of increasing the intellectual potential of students

¹Faculty of Humanities and Education, S. Toraihyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan;

²A. Kuleshov Mogilev State University, Mogilev, 212022, Republic of Belarus;

³Pavlodar State Pedagogical University, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В данной статье рассматривается теоретическая модель организации самостоятельной работы в процессе повышения интеллектуального потенциала студентов на основе принципов компетентностного подхода. Самостоятельная работа является неотъемлемой частью учебно-познавательной деятельности и способствует получению более прочных и глубоких знаний, формированию умений и навыков, соответствующих выбранной профессии, профессиональному становлению и развитию будущих специалистов. Раскрываются содержания компонентов модели, а также сформулированы педагогические условия, необходимые для обеспечения эффективности модели. Особая роль в подготовке будущих специалистов и повышении качества учебного процесса принадлежит самостоятельной работе, которая даёт возможность студентам приобщиться к творческим видам деятельности и развить свои интеллектуальные способности. Также особое внимание уделяется самостоятельной работе студентов как средству развития самостоятельной деятельности студентов, развитию критического мышления, интеллектуального потенциала, аналитических способностей студентов, умению работать индивидуально и в группе. Модель, разработанная для организации

самостоятельной работы студентов, требует от студентов умения работать индивидуально и в сотрудничестве.

This article discusses the theoretical model of the organization of independent work in the process of increasing the intellectual potential of students on the basis of the principles of competence approach. Independent work is an integral part of educational and cognitive activity and contributes to the acquisition of more solid and in-depth knowledge, the formation of skills corresponding to the chosen profession, professional development and development of future specialists. The content of the components of the model is revealed, and the pedagogical conditions necessary to ensure the effectiveness of the model are formulated. A special role in the training of future specialists and improving the quality of the educational process belongs to independent work, which gives students the opportunity to join the creative activities and develop their intellectual abilities. Also, special attention is paid to the independent work of students as a means of development of independent activity of students, the development of critical thinking, intellectual potential, analytical abilities of students, the ability to work individually and in a group. The model developed for the organization of independent work of students requires the ability of students to work individually and in cooperation.

ГРНТИ 14.01.01

Б. А. Нурмагамбетова¹, Г. М. Тулекова²

¹к.п.н., доцент, Педагогический факультет, Павлодарский государственный педагогический университет, Павлодар, 140000, Республика Казахстан;

²доктор PhD, доцент, Педагогический факультет, Павлодарский государственный педагогический университет, Павлодар, 140000, Республика Казахстан

e-mail: ¹botagoz_2211@mail.ru; ²cessen@mail.ru

О РОЛИ ПАТРИОТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СТАНОВЛЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

В статье рассматриваются вопросы воспитания патриотизма у подрастающего поколения через программу нравственно-духовного образования «Самопознание». Проводится анализ документа, который охватывает все сферы воспитательной работы в организациях образования. Приведены примеры духовно-нравственного воспитания как значимого социального направления в становлении личности. Также отмечается, что оно базируется на духовных ценностях казахстанцев с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации. В статье также говорится о нравственно-духовном воспитании детей и молодежи как об эффективном механизме социальной модернизации общества, основе утверждения в социуме высоких нравственно-духовных идеалов, которые издревле волновали человечество.

Ключевые слова: патриотизм, воспитание молодёжи, программа воспитания.

ВВЕДЕНИЕ

В своей Статье Глава государства Н. А. Назарбаев «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания» поделился «своим видением того, как нам вместе сделать шаг навстречу будущему, изменить общественное сознание, чтобы стать единой Нацией сильных и ответственных людей».

Патриотичная, образованная, обладающая здоровьем, ответственная и энергичная, успешно работающая в условиях инновационной экономики, владеющая казахским, русским и английским языками, впитавшая общечеловеческие ценности и культуру казахстанского народа, толерантная, узнаваемая и уважаемая в мире – такой видится казахстанская молодежь.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

За короткий период независимости Казахстан стал полноправным и авторитетным членом мирового сообщества, происходит активная интеграция в мировое экономическое и культурное пространство. В рамках глобальных процессов интеграции казахстанская молодежь стала участницей интенсивного образовательного, информационного и культурного обмена. У современных казахстанских детей, в молодежной среде появились новые позитивные тенденции: повышение мотивов к получению качественного образования, усиление социальной активности, стремление к овладению новыми профессиями и информационно-коммуникативными технологиями, коммуникативность, активизация межкультурного общения. Наблюдается повышение интереса к истории своей страны, культуре и традициям, духовному наследию своего народа, на основе которых происходит рост национального самосознания. Идет процесс формирования нового казахстанского патриотизма, гражданственности, гуманистически ориентированного мировоззрения.

Позитивные изменения в стране нашли свое отражение в воспитательном процессе организаций образования. Здесь создаются условия для возрождения интеллектуального, духовного и творческого потенциала нации с учетом общеказахстанского менталитета, культурных, национально-исторических традиций.

В системе образования Казахстана реализуется программа нравственно-духовного образования «Самопознание» (автор идеи Программы – С. А. Назарбаева), имеющая позитивный метапредметный и воспитательный потенциал. Программа охватывает все сферы воспитательной работы в организациях образования и при должной её реализации будет выполнять роль сильного катализатора механизмов возрождения национальных и общечеловеческих ценностей в их единстве. Основанная на многовековом опыте народной педагогики с использованием вдохновляющих идей самых современных воспитательных теорий, программа нравственно-духовного образования «Самопознание» не имеет аналогов в мировом образовательном пространстве. Она обеспечивает непрерывность и преемственность всех уровней образования в нравственно-духовном воспитании детей и учащейся молодежи. Данная программа, основанная на вечных общечеловеческих ценностях, способствует образованию и воспитанию достойных граждан, обладающих благородным характером, нравственными качествами.

Программа «Рухани жанғыру», которая предполагает модернизацию общественного сознания, может стать основой для глобальных изменений в концептуальных подходах к воспитанию подрастающего поколения,

способствуя укреплению связей между системой образования и обществом. Большими возможностями располагают система дополнительного образования детей и учащейся молодежи республики, неправительственные и другие общественные организации.

Вместе с тем, наблюдается противоречие между осознанием необходимости духовно-нравственного воспитания и недостаточным уровнем сформированности у детей и молодежи гражданской активности, чувства патриотизма, национального достоинства. У отдельной части молодежи исчезает социально-позитивная инициативность, которую все больше заменяет увлечение бесцельным времяпровождением. Жизненный успех, достижение высокого социального статуса не связываются с умением упорно и результативно трудиться, последовательно добиваться поставленных целей. В воспитательной работе превалирует организация досуговой деятельности, разовых шоу-мероприятий развлекательного характера.

В воспитательной системе наблюдается ряд проблем, связанных с обострением процесса глобализации:

- ориентация детей и учащейся молодежи на ценности масс-культуры, на низкопробные средства массовой информации, в том числе глобальной сети;
- пропаганда жестокости, увлечение детей и подростков курением, употреблением алкоголя и наркотиков, проституцией среди учащихся; понижение роли трудового воспитания;
- снижение роли семейных ценностей и традиций семейного воспитания; социальное сиротство, детский и подростковый суицид, наркомания, участие в религиозных сектах.

В Конституции Республики Казахстан (ст. 12, 27, 28, 29, 30), Законах Республики Казахстан «О правах ребенка в Республике Казахстан», «Об образовании», «О свободе вероисповедания и религиозных объединениях», «О браке и семье», «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности», «О детских деревнях семейного типа и домах юношества», «Об охране здоровья граждан в Республике Казахстан», «О профилактике и ограничении табакокурения», в Указе Президента Республики Казахстан «О Государственной программе «Здоровье народа», в Программе нравственно-духовное образование «Самопознание» и др. определено, что главная задача системы образования – создание необходимых условий для формирования, развития и профессионального становления личности на основе национальных и общечеловеческих ценностей; реализация прав ребенка на воспитание, образование и всестороннее развитие,

сохранение родного языка, культуры, национальных обычаев и традиций, на информированность, укрепление здоровья.

Направленность государственной политики на целостность воспитания учащегося как гражданина Республики Казахстан и обеспечение его конституционных прав нашли отражение в Концепции этнокультурного образования в РК, Концепции правового обучения учащейся молодежи в Республике Казахстан, Концепции государственной молодежной политики в области образования РК, Концепции по нравственно-половому воспитанию в РК, Концепции гуманитарного образования в Республике Казахстан, Комплексной программе воспитания в организациях образования Республики Казахстан Государственной программе патриотического воспитания граждан РК и др.

Как подчеркнуто в статье Главы государства Н. А. Назарбаева «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», за годы суверенного развития созданы главные ценности, которые объединяют всех казахстанцев и составляют фундамент будущего нашей страны, а история и национальные традиции являются платформой, соединяющей горизонты прошлого, настоящего и будущего народа.

Принципиальным отличием нашего общества от западного заключается в том, что в нём есть всегда ценности, признаваемые обществом.

Общество заинтересованно в воспитании гражданских и патриотических чувств и принципов в людях. Каждому человеку присуще - быть патриотом своей Родины, и данное качество формируется социальными институтами, начиная с института семьи и школы.

В целях сохранения политики государства, его основных устоев, сохранения своей культуры, собственного национального кода, освоения и приумножения национального богатства образование и воспитание имеет целевую установку: патриотическое воспитание. Образование и воспитание направлено на корректировку позитивных и негативных качеств и характеристик молодёжи. Направления и формы этого процесса в разных цивилизациях и эпохах были различными по содержанию и подходам.

Учитывая вышеназванное, нами была разработана комплексная программа духовно-нравственного воспитания обучающихся. Разработанные материалы основаны на ценностях программы «Рухани Жангыру». Предлагаемая программа является концептуальной и методической основой для разработки и реализации организациями образования всех уровней воспитания. При этом организация образования должна создавать условия для реализации разработанной программы, обеспечивая духовно-нравственное воспитание обучающихся на основе их приобщения

к национальным ценностям, ценностям семьи, своей этнической, конфессиональной, социальной группы, общечеловеческим ценностям в контексте формирования у них идентичности гражданина Казахстана и направляя образовательный процесс на воспитание в духе любви к Родине и уважения к культурно-историческому наследию Казахстана, на развитие его потенциальных возможностей и формирование основ его социально ответственного поведения в обществе и в семье. Для организации и полноценного функционирования такого учебно-воспитательного процесса требуются согласованные усилия многих социальных субъектов: школы, семьи, общественных организаций, включая и детско-юношеские движения и организации, организаций дополнительного образования, культуры и спорта. Ведущая, содержательно определяющая роль в создании социального уклада школьной жизни принадлежит педагогическому коллективу организации образования соответствующего уровня.

Комплексная программа содержит следующие разделы:

1 Цели и задачи духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся.

2 Организационно-методические подходы и принципы духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся.

3 Планируемые результаты Программы духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся.

4 Основные направления духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся.

5 Нормативное правовое обеспечение Программы духовно-нравственного воспитания в организациях образования всех уровней с учетом возрастных особенностей обучающихся.

Духовно-нравственное воспитание – значимое социальное направление в становлении личности. Оно базируется на духовных ценностях казахстанцев с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации.

В процессе духовно-нравственного воспитания у личности формируются знания об общественных явлениях, отношениях и нормах, стереотипы, социальные установки, убеждения, принятые в обществе формы поведения и общения, социальная активность в соответствии с возрастными особенностями личности. «Особое отношение к родной земле, ее культуре, обычаям, традициям – это важнейшая черта патриотизма. Это основа того

культурно-генетического кода, который любую нацию делает нацией, а не собранием индивидов».

ВЫВОДЫ

Современная система образования переживает перестройку всех устоев, как профессиональных, так и нравственных. Сегодняшнее состояние общества диктует массу требований к личности. И все это на фоне ослабления основ нравственности, духовности и утверждения культа материальных ценностей. В связи с этим закономерно возникает вопрос: каких детей воспитают образовательные организации всех уровней. Поэтому вопросы актуализации духовно-нравственного воспитания внесены в повестку дня целым рядом программных выступлений Главы государства. В Послании Президента «Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства» одним из глобальных вызовов XXI века назван кризис ценностей нашей цивилизации. Принимая во внимание данную ситуацию, Глава государства считает принципиально важным не втягиваться в этот мировоззренческий дискурс, а оберегать наши проверенные годами ценности. Из этого следует, что одним из стратегических приоритетов становится задача усиления воспитательной направленности процесса обучения.

Нравственно-духовное воспитание детей и молодежи – эффективный механизм социальной модернизации общества, основа утверждения в социуме высоких нравственно-духовных идеалов, которые издревле волновали человечество.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Статья Главы государства «Взгляд в будущее: модернизация общественного сознания», апрель 2017

2 **Назарбаев, Н. А.** Идейная консолидация общества - как условие прогресса Казахстана // Стратегия неза-висимости. – Алматы, 2003. – С. 84–120.

3 **Назарбаев, Н. А.** «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к Обществу Всеобщего Труда» // Казахстанская правда, 2012, 10 июля.

4 **Назарбаев, Н. А.** «Казахстанский путь-2050 : Единая цель, единые интересы, единое будущее». Послание Президента страны народу Казахстана // Казахстанская правда, 2014, 18 января.

5 **Синельников, И. Ю.** Гражданско-воспитательный потенциал школьного социально-гуманитарного образования: общественная

значимость, риски, подходы к реализации // Воспитание школьников. – 2015. – № 6. – С. 9–16.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Б. А. Нурмагамбетова¹, Г. М. Тулекова²

Тұлғаның қалыптасуында патриоттық тәрбиенің рөлі

^{1,2}Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті,

Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

B. A. Nurmagambetova¹, G. M. Tulekova²

About the role of patriotic education in formation of the personality

^{1,2}Pavlodar State Pedagogical University,

Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада өсіп келе жатқан ұрпақта адамгершілік-рухани тәрбиеге бағдарламасы арқылы патриоттық сезімді тәрбиеге сұрақтары қарастырылады. Білім беру мекемесінде тәрбие жұмысының барлық салаларын көлемдейтін құжаттың сараптамасы өткізілді. Тұлға қалыптасуында рухани-адамгершілік тәрбие маңызды әлеуметтік бағыт ретінде қарастырылған. Сонымен бірге, ол қазақстандықтардың қазіргі кездегі дағдарыстарын есепке ала отырып, рухани құндылықтарға негізделді. Мақалада, қоғамның әлеуметтік модернизациясының тиімді механизмі ретінде, балалар мен жастардың адамгершілік-рухани тәрбиесі туралы айтылған.

The article deals with the issues of education of patriotism of the younger generation through the program of moral and spiritual education «Self-cognition». The analysis of the document, which covers all spheres of educational work in the organizations of education is carried out. The examples of spiritual and moral education as a significant social direction in the formation of the personality are given. It is also noted that it is based on the spiritual values of Kazakhstan citizens, taking into account all current risks and challenges of globalization. The article is also devoted to the moral and spiritual education of children and young people as an effective mechanism of social modernization of society.

А. Б. Оразалина

магистр, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы

ТАРИХ САБАҒЫНДА АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАТИВТІ ТЕХНОЛОГИЯНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Қазіргі заман талабына сай адамдардың мәлімет алмасуына, қарым-қатынасына ақпараттық-коммуникативтік технологиялардың кеңінен қолданысқа еніп, жылдам дамып келе жатқан кезеңінде ақпараттық қоғамды қалыптастыру қажетке айналып отыр. Осы орайда келешек қоғамымыздың мүшелері – жастардың бойында ақпараттық мәдениетті қалыптастыру қоғамның алдында тұрған басты міндеттердің бірі. Осы мақалада ақпараттық коммуникативтік технологияларды қолданудың жолдары, оқушылардың білім алу үрдісіндегі оның маңызы, оқытушылар мен студенттер үшін тиімді жақтары көрсетілген.

Кілтті сөздер: ақпараттық технология, ақпаратты өңдеу, ақпараттық орта, тиімді пайдалану.

КІРІСПЕ

Қазақстан Республикасының «Білім беру туралы» Заңында еліміздің білім беру жүйесінің басты міндеттері көрсетілген. «Орта білім берудің мақсаты – терең білім, кәсіби дағдылар негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамыту және өз бетінше дұрыс адамгершілік тұрғысынан шешім қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру» негізінде делінген. Ал ұстаздың міндеті – жеке тұлғаның өзіне, қоғамға қажетті қабілеттерін қалыптастыру, дамыту және өз бетімен білім алуына, өзін-өзі дамытуына қолайлы жағдай жасау. Осыған байланысты әр педагог сапалы білім мен саналы тәрбие берудің тиімді жолдарын іздестіру қажет, себебі ХХІ ғасыр – білім беру жүйесін ақпараттандыру ғасыры. Білім беру жүйесін ақпараттандыру – заман талабы. Ақпарат технологиясы – объектінің, процестің немес құбылыстың күйі туралы жаңа ақпарат алу үшін мәліметтерді жинау, өңдеу, жеткізу тәсілдері мен құралдарының жиынтығын пайдаланатын процесс. Ақпарат технологиясы дегеніміз компьютерді және телекоммуникациялық жабдықтарды деректерді сақтау, шығару, тасымалдау және өзгертуге арналған технология. Ақпараттық технологиялар термині» 1958 жылы Гарвард Бизнес шолуында алғаш рет

пайда болды; Гарольд Дж. Я. Либет және Томас Л. Висслер былай деп жазды: Жаңа технология әлі де басқарылмайды. Біз ақпараттық технологиясы деп атаймыз. Анықтамасы үш санатты қамтиды: өңдеу әдістері, шешімдерді енгізу және модельдеудің статистикалық және математикалық әдістері, сондай-ақ бағдарламалық қамтамасыз етудің жоғарғы тәртібін енгізу. Ақпараттық технология – қазіргі компьютерлік технология негізінде ақпаратты жинау, сақтау, өңдеу және тасымалдау істерін қамтамасыз ететін математикалық және кибернетикалық тәсілдер жиыны.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Ақпараттық қоғамның негізгі талабы – оқушыларға ақпараттық білім негіздерін беру, логикалық ойлау, құрылымдық қабілеттерін дамыту, ақпараттық технологияны пайдалану дағдыларын қалыптастыру және оқушы әлеуметінің ақпараттық сауатты болып өсуі мен ғасыр ағымына бейімделе білуге тәрбиелеу, яғни ақпараттық қоғамға бейімдеу. Сол себепті тарихшы ұстаз өз пәнінің терең білгірі ғана болу емес, теориялық, нормативтік-құқықтық, психологиялық-педагогикалық, дидактикалық әдістемелік тұрғыдан сауатты және ақпараттық компьютерлік технология құралдарының мүмкіндіктерін жан-жақты игерген ақпараттық құзырлығы қалыптасқан маман болуы қажет, әрі оқушылардың білімін арттыру үшін сабақта АКТ құралдарын қолдана білуі керек. Ақпараттық ортада жұмыс жасау үшін кез келген педагог өз ойын жүйелі түрде жеткізе алатындай, коммуникативті және ақпараттық мәдениеті дамыған, интерактивтік тақтаны пайдалана алатын, он-лайн режимінде жұмыс жасау әдістерін меңгерген мұғалім болуы тиіс. Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық технологияны пайдалану сабақтың тиімділігі мен сапасын арттырып, білім берудің табысты болуына оң ықпал етеді. Ақпараттық-коммуникативтік технологияны барлық деңгейлерде жүйелі пайдалану арқылы оқушы сабақтарда алынған ақпаратқа талдау жасай білуге, ақпаратты дұрыс таңдау жауапкершілігін қалыптастыруға және өз бетінше жұмыс істеуге дағдыланады. Мектепте компьютерлік технологияны қолдану оқушы шығармашылығын арттыруда белсенді роль атқарады. Жеке оқушының компьютерде жұмысты салауатты орындауы, ақпарат көздерін ала білуі дара тұлғаның қалыптасуына әсер етеді. Компьютер оқушы үшін қоршаған әлемді танудың табиғи құралы болып табылады. Олай болса барлық сабақтарды компьютер арқылы жүргізу – оқу үрдісін белсендіруге, проблеманы шешуге және шешім қабылдай білуге, оқушының өзін-өзі бақылауына мүмкіндік туғызады әрі оқушы ерекшелігін ескере отырып, оқытуды жүзеге асырады. Оқытушы сабақты дұрыс жоспарлап, мақсатын нақты белгілеп алмайынша көздегеніне жете алмайды. Сабақтың мазмұнын, құрылысын, дәлдігін, жұмыс жүргізу тәсілін мұқият орналастыруы

қажет. Сабақта жаңа технология ретінде ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалануда өткізілетін сабақтарды жоспарлаудың талаптары:

– ақпараттық-коммуникативтік технологиялармен жұмыс істей білуге үйрету;

– тарих пәніне деген қызығушылығын тудыру;

– өз бетінше орындауға берілген жұмыстарға жауапкершілікпен қарауға, шығармашылықпен жұмыс істеуге үйрету;

– өзіндік пікір, тұжырым, түсінік келтіру;

– дайынды көшіріп алмай, салыстырмалы жұмыс істеу;

– пікірін, тұжырымын дәлелдей және қорғай білуге дағдыландыру.

Жоғарыда көрсетілген мақсаттарға жету үшін оқытушының әрекеті:

– мұғалімнің білімділігі, тың идеяларды жеткізуі, компьютерлік сауаттылығы;

– сабақтың тақырыбына сай мақсаттың айқын болуы;

– білім мен тәрбиенің бірізділігі;

– сабақтың жүйелілігі;

– әр оқушының психологиялық ерекшелігін ескеру;

– әр сабақта интерактивті тақта мүмкіндіктерін кең түрде пайдалану;

– өз талаптарын бұйрық түрінде емес, кеңес түрінде ұсыну

– оқушылар пікірлерімен санасу, ерекше идеяларға қолдау жасау;

– үйге берілетін тапсырманың уақытылы және нақтылы берілуі;

– бағалау нормалары сақталып, әділ бағалануы.

Ақпараттық технологияның көмегімен жүргізілетін сабақтарда оқушылар өзін белсенді және еркін, оқытушымен тең дәрежеде ұстай алады. Тарих сабақтарында ақпараттық технологияны енгізу арқылы сабақтың белсенділігін арттыруға, дамыта оқу идеясын жүзеге асыруға, сабақты шапшаң жүргізуге, өздік жұмыстың көлемін көбейтуге болады. Тарихшы ұстаз АКТ қолдану арқылы әртүрлі сабақтарға презентациялар дайындап, интерактивті тақта мүмкіндіктерін шебер қолдана білсе сабақтың тартымды әрі қызық өтетіні анық, әрі оқушы белсенділігін арттырады. Әр сабақта интернет, электронды почта, электронды оқулық, ғаламдық ақпарат жүйесін пайдалана білуі тиіс. Кез келген пәндік әдістеме оқушыларға сол пәнді тереңдетіп игеруге, алған білімді практика жүзінде қолдануы мен проблемалық жағдайлардан шыға алуымен айқындалады. Ақпараттық технологиялардың бірі – интерактивтік тақта, мультимедиялық және он-лайн сабақтары. Интерактивті тақтаның мүмкіндіктері мұғалімдерге баланы оқытуда бейне және ойын бағдарламаларын тиімді пайдалануға мүмкіндік береді. Сондықтан бұл тақтамен әр сабақты қызықты өткізуді ойластырып, жоспарлаймын, себебі қолда бар мүмкіндіктерді пайдалану арқылы оқушыларды жаңа заман технологиясын игеруге үйретеміз. Демонстрациялық

материалдар даярлау, сыныппен кері байланыс жүргізу үшін тақта мүмкіндігі шексіз. Интерактивті тақтаға термин сөздерді жазып сөздікпен жұмыстар жүргізу арқылы оқушылардың сөздік қорын да байытып, қажетті мәліметтерді есте сақтауына мүмкіндік береді және осы тақырыпқа деген қызығушылығын арттырады. Өзге құралдардан компьютердің ерекшелігі – оның қатысымдық құрал бола білуі. Бұл мәтіндерді оқу, сұхбат жасау, жазу, тындау әрекеттері. Мысалы «Ішкі Бөкей ордасындағы 1837–1847 жылдардағы Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс» деген тақырыпты өткен кезеңде көтеріліс басшылары туралы материал жинақтап, өте құнды презентация жасалды, толық мәлімет берілді. Бейнефильм көрсетілді, электронды оқулықтан мәліметтер берілді. Осындай жұмыс түрлерін қолдану оқушылардың шығармашылық қабілеттерін дамытуға, олардың пәнге деген қызығушылығын оятуға, дарынды тұлғаны қалыптастыруға болады. I курс студенттері тарих пәні сабақтарында презентациялар жасап тақырыпты қорғауға жаттыққан. «Ежелгі дәуір» бөлімін өткен кезде слайдтар жасалды, мәліметтер берілді, тексеру жұмыстары орындалды. Мысалы: электронды оқулықты қарапайым оқулықтарға қарағанда пайдалану ыңғайлы және оларда өзін-өзі тексеру жүйесі бар. Бұл электронды оқулықтың артықшылығы болып табылады. Сондықтан, өзін-өзі тексеру жүйесі оқушы мен оқытушының арасындағы байланысын алмастырады. Электрондық оқулықтарды пайдалану оқушылардың танымдық белсенділігін арттырып қана қоймай, логикалық ойлау жүйесін қалыптастыруға, шығармашылықпен еңбек етуіне жағдай жасайды. Электрондық оқулық оқушының уақытын үнемдейді, оқу материалдарын іздеп отырмай, өтілген және оқушының ұмытып қалған материалдарын еске түсіруге зор ықпал етеді. Әр оқушы қажет жағдайда үйде де өз бетінше жұмыс жасай алады және анимацияларды көре отырып, меңгерілуі қиын тапсырмаларды есте сақтай алады. Өз сабақтарында электрондық оқулықтарды жиі қолданамын. Мысалы, «Ұлы Жібек жолы және оның тармақтары» тақырыбын өткен кезде «Ұлы Жібек жолының пайда болу тарихынан» мәліметтер берген кезде электронды оқулықтан үзінді алынып, анықтама берілді. «Ұлы Жібек жолының шаруашылыққа тигізген әсері» тақырыпшасы бойынша берілген мәлімет, анықтамалар оқушылардың таным дағдысын қалыптастыруға ықпал етті. Сонымен қатар түрлі суреттер, кестелер мен сызбалар, слайдтар көрсетуге болады. Электронды оқулықты қолдану оқушылардың жоғары белсенді дүниетанымын және өзіндік жұмыс аясын кеңейтеді. Қорыта айтқанда, жаңа ақпараттық технологияларды тарих сабағында қолдану арқылы келесі нәтижелерге қол жеткіземіз:

– оқушыларға еркін ойлауға мүмкіндік береді;

– сабақтың нақты мәнін терең ашуға мүмкіндік береді;

– оқушылардың барлығын сабаққа қатыстыруға мүмкіндік туады;

– тіл байлығын дамытады;
 – өз ойын жеткізуге, жан-жақты ізденуге үйретеді;
 – шығармашылық белсенділігін арттырып, ұжымда бірігіп жұмыс істеуге тәрбиелейді;
 – өз бетімен білім алып, ақпараттық технологияларды жақсы меңгерген, білімді жеке тұлғаны қалыптастырады.

Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың «Біздің міндетіміз – бәсекелестікке лайық ұрпақ тәрбиелеу» – деген ойын басшылыққа ала отырып жаңа заман форматындағы күзиретті тұлғаны тәрбиелеу ұстаз міндеті деп есептеймін.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келсек, ақпараттық-коммуникативтік технологияларды пайдалана отырып, түрлендіріп өткізу арқылы сабақтың тиімділігін арттыруға болады. Жан-жақты дамыған, терең білімі бар, бәсекеге қабілетті жеке тұлғаны қалыптастырамыз.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Мұхамбетжанова, С. Т., Жарғынова, Ж. Ә.** Интерактивті жабдықтармен жұмыс жасаудың әдіс-тәсілдері. – Алматы, 2008. – 253 б.

2 **Иманбаева, А.** Оқу-тәрбие үрдісін ақпараттандыру ділгірлігі. – Қазақстан мектебі. – № 2. – 2005. – 738 б.

3 **Әлмұхамедова, Б. А., Ғалымжанова, М. А.** «Білім беру жүйесі қызметкерлерінің біліктілігін арттыруда ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың қолданылуы». – 97 б.

4 Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011–2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

А. Б. Оразалина

Эффективность использования информационных и коммуникационных технологий на уроке истории

Павлодарский государственный педагогический университет,
 г. Павлодар, 140000, Республика Казахста.
 Материал поступил в редакцию 30.05.19.

А. В. Оразалина

Efficiency of using information and communication technologies in a history lesson

Pavlodar State Pedagogical University,
 Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan.
 Material received on 30.05.19.

Информационно-коммуникационные технологии широко используются в обмене информацией и коммуникации современных людей, и вызывают необходимость быстро формировать информационное общество. В связи с этим формирование информационной культуры среди членов нашего будущего общества – молодежи является одной из основных задач, стоящих перед обществом. В этой статье описываются способы использования ИКТ, важность учащихся в образовательном процессе и преимущества для студентов и преподавателей.

Information and communication technologies are widely used in the exchange of information and communications of modern people, and cause the need to quickly form an information society. In this regard, the formation of information culture among the members of our future society – youth is one of the main tasks facing society. This article describes how to use ICT, the importance of students in the educational process and benefits for students and teachers.

SRSTI 14.35.09

N. Uy. Pigovayeva

Doctor PhD, associate professor, Faculty of Humanities and Education,
S. Toraighyrov Pavlodar State University, Pavlodar, 140008,
Republic of Kazakhstan
e-mail: mega.nelly@list.ru

**CATEGORIES OF A MISTAKE AND QUALITY
STANDARD OF ACTION IN EDUCATIONAL
MUSICAL-PERFORMING ACTIVITY**

This article considers the «activity» as the difficult process, which has common features with its numerous kinds. The detailed analysis of evaluative action problems in musical pedagogy is given. As well as article considers «correct» and «wrong» actions in the system of teaching of students-musicians. Using neuropedagogical knowledge in the process of teaching musical-performance disciplines will help teachers-musicians to find effective receptions and methods of training, which promote the fast professional growth of pupils.

Keywords: performing skills, rationalization conditions, reflexive abilities.

INTRODUCTION

Any activity is the complex process having common peculiarities with its numerous kinds. It in many respects is inconsistent and has in the structure two basic dialectically uniform features: correct actions (positive) and erroneous actions (negative). Erroneous action finds a category, if the individual receives return expected result. Mistakes can be appreciable (rough), proof (repeatedly repeating), rather negative on consequences for the individual who has made them. Mistakes frequently mask, they are difficult for identifying, they I have a negative effect on educational process.

MAIN PART

Legitimacy of the reference to the analysis of a problem estimated actions in musical pedagogic is proved by a number of the reasons and complicated by many concomitant factors. Estimations in educational activity are similar with the common pedagogic purposeful moments of the report, leading results. Examinations and the offsets attributed usually to the end of a semester or academic year, on the

time position in system of training and on those consequences for trainees, who are connected to them, turn contrary to desire and plans of teachers to a natural purpose. L. S. Vygotsky noted that: «And when the best teachers with a regret saw, that on the average school study to pass examinations, and examinations are maintained to receive the diploma, they were powerless to struggle with it because could not instead of natural to installation put forward any another and appeared unarmed before natural and a force majeure of installation».

To specific it is possible to relate the following:

– Creative character of musical – pedagogical activity, character of playing music as kind of art, improvisation of performance and individual originality of the best samples, apparently, absolutely remove a opportunity of a scientific categoriality of an estimation. Alongside with it there are so-called schools and «directions» in the musical pedagogics, having perfectly various approaches at estimating correct and wrong, convincing and unpersuasive, positive and negative, etc. For example, the following maxim is characteristic in the categoriality: «All schools, ordering it is determined forms of movements, bring harm, preventing the trainee to be given self-observation» [1]. There is a question and how then to train in initial skills of landing for the tool and statements of hands, to receptions rational sound extracting, etc.

– Almost full absence of concrete standards with which it would be possible to estimate this or that action in art to compare among themselves. There are no enough exact, scientifically argued, математически the verified scale objective qualitative evaluation of actions as trainees – executors, and mature masters, executors – professionals.

– Flexibility and variability of human mentality, it is especial his emotional sphere subject to affects and momentary moods, complicates process and self-estimations, and estimations from the side. Here a unique real support (if to speak about teachers) – taste and the feeling of the art truth advanced to some extent professional consciousness and – the main thing! – art intuition, the pedagogical responsibility and human decency.

Attempt to find system of an estimation of musical performance we find in B.L.Yavorsky's article «After Moscow concerts of Feruchcho Buzoni». He offers the following (in a short summary) five categories of quality of musical performance:

1) Bad performance – what it would be possible to not mention if it did not meet so frequently;

2) Educational performance, or as though on behalf of the head, – the whole of set training, education and traditions, with the big or smaller success perceived by the trainee. It can be counted an initial and necessary stage of becoming of the executor, starting point in creative searches. Moreover, vocational training of technique each art as a problem of special education and upbringing should be entered into known frameworks, is reduced up to necessary minimum and, the main thing, should be

coordinated with two other lines of education: with own creativity of the trainee and with culture his art perception;

3) Dry v most satisfying modern average consciousness of the «academic» performance based on exact reproduction of author's musical record, also traditional. In F. I. Shalyapin's this occasion wrote: I Have understood time for ever and final-mathematical fidelity in music and the best voice dead until the mathematics and a sound are not spiritualized feeling and imagination;

4) Performance as a way of self-expression of the executor, at which work of art is considered any way, without taking into account ideas, sensations of the author. It is distributed enough, is especial among young and talented musicians when it is performing freedom provokes them to decisions, find out (alas!) All same backlog in intellectual sphere;

5) performance at which persons of the executor and the author pour out in it is harmonious, enriching each other, the executor has apprehended all essence not only the form of product, but in this form – emotional experiences, artistic images and author's perception. Outstanding musicians are capable of it only. It is almost superhuman task – to cast away own feelings to reincarnate in feelings of the most different individuals and from here to study their creations. G. G. Neygauz so responded about S. T. Rihter's game: whether plays of Bach or Shostakovich, Beethoven or Skryabin, Schubert or Debussy, each time listener hears as though the alive revived composer, each time is entirely immersed in the huge original world of the author. And all this covered «Rihter's spirit», penetrated his inimitable ability to penetrate into the deepest secrets of music [2].

It is indicative, as in this substantial graduation capacity of performing actions by Yavorsky it is not discussed bad performance. He carries automatically everything, what not satisfied to the below-mentioned requirements, without any analysis. This principle is kept to this day in pedagogical use. Time has come to pay attention of this category performing actions in all variety, complexity and multi meaningful, so far as it meets so frequently.

The materialistic sight at unity of consciousness and activity allows to find the certain laws most contradictory mental processes, to subject to scientific determination most, apparently, isolated and insignificant attributes and phenomena and on this basis to construct convincing enough theory estimations of actions as trainees during training, and actions of the teacher (providing and stimulating, but sometimes and provoking or ambiguous), that is not less important. Unfortunately, in practice frequently it is necessary to collide with theories teacher, at least the one who is the author given theory, a technique or using others, but quite authoritative sources. As a rule, the teacher insist on unconditional performance of the installations as guarantees of correctness of educational actions and seldom analyze the reasons and the circumstances provoking

a lot of erroneous actions in all their variety, from changeability and unpredictability, in all blaming the «careless» pupil. On the other hand, anyhow, but to mistakes in educational the figuratively trainees, to their analysis, classification and the reasons has arisen separate sections of the Russian and foreign psychological-pedagogical researches which each time strictly order to avoid researched lacks are devoted, it is possible more strictly to follow manuals and rules [3].

Only in distant the trainee with surprise realizes, that the maximum art not in strict observance of rules, and in their skilful violence. Whether for this reason there are not enough works of «mistakes» directly studying all variety, and also «nonsense», «strangeness», «unexpectedness», «surprises», etc.

At analysis of the erroneous actions having the psychological nature of an origin, it was already emphasized, that methods of struggle against occurrence of a similar sort of mistakes are also in the field of mental activity of the person. But erroneous action was made, not on occupation, and at examination, during a concert, etc. This one of distinctive actions of the executor on public performances from class works where it is considered the major revealing all mistakes, their analysis, etc.

The history of performance knows the most convincing examples of the different approach to errors in performance. The preference caused emotional, spiritualized, fascinating spontaneity and a force majeure. To such executor the technical marriage {spoilage} as A. G. Rubinshtain, which itself about the game for fun spoke, that from the false notes played by him in concerts says goodbye, «it would be possible to make the whole concert program».

The historical episode stated in one of «Oral stories» is interesting in this connection I. L. Andronnikova – «Salvini's Mistake». Essence of the story that the famous in due time the tragedian once has made an oversight. Coming on a stage in role Othello, he only on grumble of a hall has understood that has overlooked to make up hands: «At the black moor – white hands!!!». Became ripe scandal, but the skilled master imperturbably finishes a stage. Curtain was dropped. During an interval public вовсе exaggerates mistake of Salvini. The new certificate begins, on a stage appears Othello-Salvini. In a hall was noise and indignation. «At Othello again white hands!!!» Salvini slowly approaches to a stage and... Slowly removes white gloves. Hands of the actor were dark as it is necessary on a role. Triumph in a hall: «Bravo, Salvini!!!» [4].

This historical episode is a brilliant example of actor's resource on neutralization of a mistake.

Constant readiness of the young executor for neutralization of erroneous actions is necessary; it will help him with the further creative life. The question is not a deceit of public.

Any executor, not losing self-control, should neutralize any oversight or technical «incident» was able, and even use for success or disguise in such a manner that

erroneous action passes in the category of «a variant of correct action». The syndrome of «fear of a stage» under all other conditions is formed and from erroneous actions of a teacher. Constant strict «disassemblies» after displays, prevalence of negative reactions to actions of the trainee, race behind the best results and as consequence, absence «rights on a mistake» promote at executors (especially talented, with the aggravated sensitivity) to occurrence unconquerable fear before display. Preparation not only the trainee, but also psychological preparation of the teacher is necessary.

Whether there are universal methods of avoidance of erroneous actions which are unexpected for mistaken and do not occur from steady errors?

As shows experience, the following receptions can be effective:

– First of all it is struggle against external, objectively existing handicaps which, whenever possible, are necessary either for eliminating completely, or to minimize their influence, or to pay «on advantage to business»;

– More deeply studying the basic correct idea, the correct intention, the perfect action, it is important to not leave in consciousness of a training place for doubts, a fog, and the compromise;

– Other way opposite on a reference point is connected with previous. Some trainees, being afraid of a mistake, do the actions too cautious, shy and by that clearness, contrast in an estimation of correctness or an inaccuracy of the intention avoid. It is not necessary to be afraid of mistakes in an initial stage of mastering by skills. If a mistake - result and in it the certain advantage can consist in that case when it enough definitely and is precisely realized and identified. The most bad - foggy comprehension of action is when the individual cannot separate correct from wrong;

– At identification of action it is necessary to open necessarily the reason of a mistake, its her genesis, to define its maintenance – sense, the form of display and, having decided, that the given variant unsatisfactory to reject it as incorrect;

– As a specific method of artificial creation «quasi Mistakes», is especial in such areas of performance where they approach with alternativeness of correct action. It is impossible to play false notes, but it is possible to change specially a stroke, reception, rate, dynamics, a rhythm;

– It is useful to create artificial complexities for finding ease and freedom of overcoming, temporarily exceeding necessary loading and pressure, i.e. to raise endurance;

– If the mistake appears obviously from subconsciousness, by the analysis of the situation, «breaking» intentions and so forth, it is necessary to realize it as though. When the situation becomes clear, it can be operated. We should be able to change situational circumstances of action so that they became determinants, «stimulus» of actions not only correct, but also painted by creativity. Certainly, all this demands the certain and system training, care of the teacher.

We come to a conclusion that it is necessary to bring up in the young musician:

– Skill clearly and distinctly to think, discipline consciousness during employment to pawn in subconsciousness only the «cleared» knowledge and skills;

– Skill to own the emotions, is skilful directing them only in a channel of stimulation of activity, avoiding spontaneous braking, preparing for the emotional sphere to an optimum condition even prior to the beginning of performance;

– Desire closely to observe the world, surrounding validity, otherwise, propensity to natural process of the doctrine «on another's mistakes», that will help to avoid the if to remember about original «catching» erroneous actions;

– Original «noise stability» from external preventing and distracting factors, it is especial in stressor situations of public performance, simultaneously going deep in the actions, sensitively to catch all significant signals from the outside, never disconnecting «feedback»;

– Psychological endurance without which there is no opportunity to execute product of the large form to conduct active performing activity [5].

The role of the teacher – the original controller, the judge and the instructor as about 50 % of occupations in musical institutions passes in individual classes is very important. The teacher should not show each time before the pupil the own person for it is a way of authoritative training, and being as though dissolved in the pupil (paraphrasing of K. S. Stanislavskiy's known statement) to bring it to mastering and assimilation of the certain skills, aesthetic views not imposing of the ideas, not installation «to live and feel as I », but roundabout and imperceptible ways «to direct to itself».

CONCLUSION

It is necessary for teacher to comprehend a private world of the trainee correctly to dose out a measure of the intervention in very thin and difficult process of formation of the person of the young musician; very sensitively to supervise, taking into account many specific features of the trainee as his behavior is influenced with external factors; to analyze «circumstantial evidences», displays of subconsciousness that, summarizing all data, to bear fair «verdict» or to put exact «diagnosis», to appoint the «treatment», having for an object not only correction of concrete erroneous actions, but also education of the person.

Professionally to dose out a measure and a way of influence: whether there will be this categorical instruction or only the advice correctly focusing the trainee, on what way it is necessary for it to move, that itself and with the best success to find a variant of «correct», rational, creative achievement of an object in view.

The most exact and deep analysis of mental processes, provoking mistakes of the certain kind, is described in 3rd works of Freud. The first part of the lectures

«Introduction in psychoanalysis» named as – «Erroneous actions». Unfortunately, it is not an advantage of sufficient attention in a pedagogical science.

REFERENCES

- 1 **Баренбойм, Л. А.** Музыкальная педагогика и исполнительство [Текст] / Л. А. Баренбойм. – Л. : Музыка, 1999. – 345 с.
- 2 **Бассин, Ф. В.** «О некоторых современных тенденциях развития теории «бессознательного»: установка и значимость. В кн.: Бессознательное. Природа, функции, методы, исследования [Текст] / Ф. В. Бассин. – Тбилиси : Мецниереба, 1985. – Т. 4. – 435 с.
- 3 «Вопросы воспитания музыканта-исполнителя» [Текст] : Сборник трудов. Вып. 68 / Государственным музыкально-педагогический институт им. Гнесеных; ответственный редактор кандидат педагогических наук Б. Л. Кременштейн. – М. : Издание Гос. муз.-пед ин-та им. Гнесеных, 1983. – 168 с.
- 4 «Вопросы музыкального исполнительства и педагогики» [Текст] : Труды ГМПИ им. Гнесеных. Выпуск 24. – М. : Печатник, 1976. – 290 с.
- 5 Вопросы музыкально-исполнительского искусства» [Текст] : Выпуск 4. редактор Екатерина Сазонива. – М. : Музыка, 1967. – 374 с.

Material received on 30.05.19.

Н. Ю. Пиговаева

Оқу музыкалық-орындаушылық қызметіндегі іс-әрекетті сапалы бағалау және қатенің санаттары

Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті,
Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Н. Ю. Пиговаева

Категории ошибки и качественной оценки действия в учебной музыкально-исполнительской деятельности

Гуманитарно-педагогический факультет,
Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Баяндамада «әрекет», оның көп түрлерімен жалпы ерекшеліктері бар, қиын процесс ретінде қарастырылған. Музыкалық педагогикада мәселелердің бағалау әрекеттерінің нақты талдау берілген. Сонымен қатар музыкамен айналысатын жүйеде студенттердің «дұрыс» және «дұрыс емес» әрекеттері қарастырылған.

В данной статье рассматривается «деятельность», как сложный процесс, имеющий общие особенности с ее многочисленными видами. Дается четкий анализ проблем оценочных действий в музыкальной педагогике. Рассматриваются «правильные» и «ошибочные» действия в системе обучения студентов-музыкантов.

ГРНТИ 14.25.09

А. В. Семкин¹, И. О. Люпина²

¹к.п.н., ст. преподаватель, Гуманитарно-педагогический факультет, Кокшетауский университет имени Абая Мырзахметова, г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан;

²методист, Автономная некоммерческая организация дополнительного профессионального образования, Учебный центр «АТОН», г. Новосибирск, 630000, Российская Федерация
e-mail: ¹semkin_alex@mail.ru; ²Lupina_01@mail.ru

КРИТЕРИИ И ПРИНЦИПЫ СОСТАВЛЕНИЯ И ОТБОРА ЗАДАЧ ПРАКТИЧЕСКОГО СОДЕРЖАНИЯ ПРИ ОБУЧЕНИИ МАТЕМАТИКЕ

Одним из путей активизации математических знаний является реализация профессиональной направленности преподавания математики. Данный подход используется как в средних общеобразовательных школах, так и в заведениях технического и профессионального образования. Обычно эту реализацию связывают с включением в курс математики задач с профессиональным или практическим содержанием. При этом для школ более целесообразно говорить о практической направленности преподавания математики. Создание теоретически-обоснованной системы такого обучения требует выделения критериев и принципов отбора и составления рассматриваемых задач. В статье уточняется понятие практической задачи с точки зрения дидактики, рассмотрены пути возникновения и функции таких задач, описаны подходы к их классификации. В качестве примера системного применения задач с производственным содержанием при обучении математике в колледже, рассматриваются задачи, решение которых имитирует выполнение профессиональной деятельности специалистом-техником.

Ключевые слова: математическое образование, математическая задача, практическая задача, производственная ситуация, профессиональная направленность обучения, критерии отбора задач, принципы отбора задач.

ВВЕДЕНИЕ

Профессиональная направленность обучения математике как в средней общеобразовательной школе, так и в учреждениях системы технического и профессионального образования (ТиПО) обычно реализуется по двум направлениям: дидактическая обработка традиционных разделов этого предмета, предполагающая введение некоторых понятий в качестве математических моделей реальных объектов и при решении задач и рассмотрении ситуаций, которые могут возникнуть в предстоящей практической деятельности специалиста.

Реализация первого подхода связана с многочисленными трудностями, обусловленными отсутствием соответствующих методических разработок для преподавателей, учебных материалов для студентов, позволяющих вести профессионально-направленную подготовку по ряду специальностей, недостатком учебного времени, отводимым на изучение математики в колледже. Поэтому указанная направленность обычно производится при решении задач с практическим содержанием. Считается, что применение на уроках математики задач с производственным (практическим) содержанием является наиболее приемлемым способом реализации производственной направленности преподавания этого предмета в школе. Так, например, Н. И. Лисинчук решение задач с практическим содержанием рассматривает как «наиболее приемлемый способ осуществления профессиональной направленности в процессе преподавания математики» [1, с. 4].

Но и здесь могут возникнуть свои затруднения. Проведенный нами анализ многочисленных сборников задач с производственным содержанием и методических пособий по их решению показывает, что в основной их массе реализация профессиональной направленности осуществляется за счет переноса акцентов с математических методов решения задач на преподнесение дополнительных «технических» сведений, без пояснений включения специфических терминов, например, «драглайн», «стилище». Другие сборники содержат множество не имеющих значительной профессиональной направленности задач, например, по определению массы стального обода колеса рулевого управления.

Существуют и сборники, включающие задачи, решение которых основано на знании предметов профтехцикла. Разбросанность и поверхностность включаемых в эти сборники общетехнических или профессиональных сведений не позволяет говорить о формировании у учащихся существенных профессиональных знаний.

Итак, включение задач технического содержания в процесс преподавания математики – не такой простой подход осуществления профессиональной

направленности преподавания этого предмета, как может показаться на первый взгляд и, как видно из проведенного анализа, во многом зависит от правильного подбора задач и ситуаций практического содержания. Это делает необходимым произвести рассмотрение понятий «задача с производственным содержанием», «производственная ситуация» и выделить критерии их отбора.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Обратившись к сущности понятия «задача», которое неоднократно рассматривалось методистами, можно принять его как обеспечивающее условие усвоения теоретических положений, как средство формирования и развития мышления, как форму усвоения знаний, как результат усвоения знаний и показатель их эффективности. В математике решение математических задач является определяющим показателем.

В рамках рассматриваемого вопроса – реализации практической направленности преподавания математики, полезным является следующее определение задачи: «Задача является системой, состоящей из двух обязательных компонентов: предмет задачи, находящийся в исходном состоянии, и модель требуемого состояния предмета задачи» [2, с. 106]. Основываясь на этом, а также, учитывая, что текстовая задача является системой, имеющей состав и структуру, где в качестве составляющих элементов выступают понятия и суждения, можно провести аналогию между понятиями «концептуальная модель» и «решение сюжетной задачи».

Строится эта аналогия на следующем:

1) Так как решение сюжетной задачи есть система, имеющая состав и структуру, а концептуальная модель – это тоже система в виде совокупности концепций и отношений, то всегда есть возможность проверить изоморфность этих систем.

2) И в этой, и в другой системах в качестве элементов выступают концепты.

3) Возникает возможность объединить различные по сюжету задачи вокруг одного конструкта, модель которого может быть представлена с помощью графов, знаково-символьных формул и т.д.

Остановимся на рассмотрении понятия «задача с производственным содержанием», к которому подводит понятие «задача с практическим содержанием» или «прикладная задача».

По мнению Н. А. Терешина «прикладная задача – это задача, поставленная вне математики и решаемая математическими средствами» [3, с. 7].

И. М. Шапиро под прикладной задачей понимает «...задачу, фабула которой раскрывает приложение математики в смежных дисциплинах, знакомит с ее использованием в организации, технологии и экономике современного

производства, в сфере обслуживания, в быту, при выполнении трудовых операций» [4, с. 5]. Это определение вполне описывает и понятие «задача с производственным содержанием», которое, как видно, входит в понятие прикладной (практической задачи).

Понятие «производственная ситуация» в целом схоже с понятием «задача с производственным содержанием», но имеет существенные отличия. Задача ставится при определенных данных и имеет конкретную цель, которая и достигается в процессе решения задачи. Производственная ситуация – проблема в широком смысле или практический вопрос, который требует изучения, рассмотрения, разрешения, предложения рекомендаций действий, в задаче вопрос сформулирован точно, в ситуации – он еще не выкристаллизован.

В таблице 1 укажем многосторонние значения применения таких задач.

Таблица 1 – Значение прикладных задач

Значение	Формирование соответствующих знаний, умений и навыков
Образовательное	Повышение математического образования
Практическое	Применение математических знаний к практическим нуждам
Развивающее	Развитие умений применения анализа, аналогии, сопоставления, аргументации, обобщения, выделения общего

В процессе обучения учащихся решению прикладных задач можно выделить их функции, среди которых первых, во-первых, выделим обучающую. Такие задачи мотивируют целесообразность изучения нового материала; подводят учащихся к самостоятельному открытию того или иного факта, установлению возможности применения известного им факта в новой ситуации; формируют способность к самостоятельным обобщениям, к осмысленному использованию опыта, наблюдения, сравнения, абстрагирования и конкретизации; дают возможность проведения поисковых исследований; учат различным способам решений.

Другой важной функцией является развивающая и воспитательная – их решение создает опыт творческой деятельности, развивает мотивационные, волевые и другие положительные личностные качества. Они формируют качества научного мышления (гибкость, активность, целенаправленность, широта, глубина, критичность, лаконичность, ясность и точность речи и др.).

Не менее важными функциями решения практических задач являются управляющая, выражающаяся в детерминировании общей стратегии деятельности и адаптирующая содержание учебных программ.

Необходимо отметить, что термин «прикладной» в математике школы и колледжа истолковывается несколько иначе, чем в науке. Так в системе школы, если некоторый математический аппарат применяется для достижения конкретной цели, стоящей перед учащимся, то он уже считается прикладным.

Описание понятия «прикладная (практическая) задача» будет неполным без рассмотрения различных подходов к классификации таких задач.

Так, И. М. Шапиро [4, с. 7], указывая на то, что задачи с практическим содержанием в математике при решении предстают в виде стандартных текстовых алгебраических и геометрических задач, производит классификацию по их направленности:

- на вычисление значений величин, встречающихся в практической деятельности;
- на составление расчетных таблиц;
- на построение простейших номограмм;
- на применение и обоснование эмпирических формул;
- на вывод формул зависимостей, встречающихся на практике и в производственной деятельности.

Представляется необходимым упомянуть и о делении задач с производственным содержанием на задачи с политехническим и экономическим содержанием.

Задачи с политехническим содержанием знакомят учащихся с основами промышленного производства, раскрывают значение математики в подготовке рабочих технических специальностей. Задачи с экономическим содержанием кроме использования экономических терминов, по мнению Р.А.Садвакасовой [5, с. 28], должны сообщать учащимся конкретные экономические знания. Причем, утверждает она, объем задач с экономическим содержанием, не превышающий в среднем 11 % от всего количества текстовых задач уже не отвечает современным требованиям по усилению практической направленности преподавания математики в средней школе.

В связи с этим нам хочется еще раз предостеречь преподавателей математики от простого насыщения занятий большим числом примеров практического характера, напомнить, что главное при решении таких задач – формирование профессиональных знаний, а достижение понимания учащимися важности математических методов и умения применять их в предстоящей профессиональной деятельности.

Существуют и другие виды классификаций рассматриваемых нами задач. Например, признак общности условий, связанных с профессиональной деятельностью дает следующее разделение:

– задачи с неопределенностью (неполнотой) условий. Дидактическая польза решения таких задач заключается в том, что на практике для принятия решений специалисту может не хватать некоторой информации и ее необходимо уметь находить в справочниках и нормативных документах. Решение таких задач начинается с целенаправленного сбора информации, постановок вопросов-уточнений. Преподавателем оценивается не столько решение, сколько умение выделять и добывать недостающую информацию;

– задачи с избыточными для решения данными. Требуют выделения в условии важных и «второстепенных» данных;

– задачи с противоречивыми данными. Учащийся должен научиться критически относиться к полученным данным, видеть возможные ошибки во время сбора информации;

– задачи на обнаружение ошибки в готовом решении. Содержанием таких задач обычно являются случаи из практики, где была допущена, обычно сразу незаметная ошибка.

В рамках проводимого исследования полезно привести и другую классификацию задач, основанную на характере интеллектуальной деятельности, производимой учащимися при их решении. Это предполагает выделение таких задач, как стереотипные, диагностические, эвристические. Соответственно, задачи первого типа более ориентированы на формирование аналитических умений, второго – проектировочных, третьего – конструктивных умений, которыми должен овладеть учащийся. Рассмотрим более подробно указанные типы задач.

Стереотипные – это задачи с жестким стереотипом решения, предполагающие выполнение действий с точным предписанием. При обучении моделированию в роли таких задач выступают, например, задачи на максимизацию (минимизацию) или на составление дифференциальных уравнений.

Диагностические задачи – задачи, предполагающие анализ ситуации и выбор решения из определенного числа возможных вариантов. Решение таких задач может осуществляться на основе знакомства с оптимизационными или игровыми моделями. Этот тип задач наиболее соответствует классу профессиональных задач, решаемых специалистом со средним профессиональным образованием.

В творческих (эвристических) задачах на первый план выходит создание некоторого субъективно нового знания при опоре на существующие математические подходы. В роли таких задач могут выступать, например, задачи конструирования простейших измерительных приборов.

Рассмотрение указанной классификации задач прикладного характера, методических рекомендаций по их составлению позволило нам выработать основные принципы их конструирования (таблица 2).

Таблица 2 – Принципы конструирования прикладных задач

Принцип	Признаки задачи
Общеметодический	служит формой организации и управления учебно-познавательной деятельностью учащихся; является средством целенаправленного формирования предметных знаний, умений, навыков
Фундаментальной направленности	обеспечивает формирование алгоритмической и эвристической составляющих мышления учащихся, её решение обучает основным общенаучным методам познания (анализ, синтез, аналогия, обобщение и т.д.) и формирует научное мировоззрение
Профессиональной направленности	является носителем действий, адекватных содержанию будущей профессиональной деятельности; обеспечивает формирование межпредметных и структурно-функциональных связей для изучения специальных дисциплин; обеспечивает формирование навыков математического моделирования для изучения различных объектов, процессов, явлений; служит средством связи теории с практикой

Сказанное о задачах с практическим содержанием относится как к их применению в средней школе, так и в среднем специальном учебном заведении. Однако здесь имеются и существенные различия. Так, в средней школе такие задачи служат более всего для профессиональной ориентации учащихся. Применение же задач с практическим содержанием в средних специальных учебных заведениях, в силу направленности учебного процесса на подготовку специалиста, имеет свои особенности.

Вызвано это тем, что понятие «задача» в процессе подготовки специалиста может иметь свой смысл: решение типовых профессиональных и учебно-производственных задач рассматривается как обучение профессиональному действию. При этом учебно-производственные задачи разрабатываются на основе задач типовых профессиональных.

Если профессиональная задача требует выполнения действия, направленного на достижение конкретной производственной цели в заданных условиях, то учебно-производственная задача предполагает овладение способом

этого действия. Значит задачи, при решении которых производится обучение математическому моделированию, и выступают как учебно-производственные.

Соответственно, можно произвести классификацию таких задач по характеру производимой при их решении профессиональной деятельности, предстоящей, например, будущим специалистам – техникам (таблица 3).

Таблица 3 – Типы задач, имитирующих выполнение профессиональной деятельности специалистом-техником

Типы задач	Примеры задач данного типа
Производственно-технологические задачи – демонстрируют применение математических знаний при обслуживании технических и технологических систем, ремонте узлов и агрегатов, машин и механизмов	Задачи на составление дифференциальных уравнений
Производственно-управленческие задачи – касаются вопросов, связанных с использованием математического аппарата в процессе подготовки производственных отчетов, принятия управленческих решений, осуществления контроля производства	Задачи на оптимизацию, теорию вероятностей, математическую статистику
Конструкторские задачи – это задачи, отражающие применение математических средств при выполнении конструирования деталей и приспособлений	Геометрические задачи на построение

В процессе решения таких задач учащиеся оперируют профессиональными понятиями, развивают качества и умения, необходимые им в будущей профессиональной деятельности, поэтому данные задачи часто называют профессионально ориентированными. Можно добавить, что в профессионально ориентированных задачах отражаются межпредметные связи математики с дисциплинами профтехцикла и раскрываются прикладные аспекты получаемых научных знаний в предстоящей профессиональной деятельности.

ВЫВОДЫ

На основании вышеуказанного можно обозначить основной критерий подбора практических задач: они должны раскрывать перед учениками технологию применения математических методов к решению практических проблем, а на основе их решения должно происходить накопление опыта применения методов математического моделирования. Такая работа, проводимая непосредственно в процессе преподавания математики будет способствовать формированию профессиональных качеств и умений, необходимых будущим специалистам для выполнения предстоящей профессиональной деятельности.

К другим немаловажным рассматриваемым критериям можно отнести следующие:

– задача должна отражать реальную производственную ситуацию, нести познавательную информацию о соответствующей отрасли народного хозяйства, содержать реальные числовые данные;

– условие задачи должно быть лаконичным, его не следует перегружать профессиональными терминами;

– если в задаче используются термины, не являющиеся широко известными, то их необходимо разъяснять;

– главенствующим в задаче должно быть ее математическое содержание, математическая сущность.

Таким образом, правильный подбор задач практического содержания поможет преподавателю математики непосредственно реализовывать профессиональную направленность преподавания своего предмета.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Лисинчук, Н. И.** Задачи по математике для будущих машинистов кранов [Текст]: научное издание / Н. И. Лисинчук – Киев : Выща. шк., 1990. – 104 с. – ISBN 5-11-001848-0

2 **Бабичева, И. В.** Математическое моделирование как системообразующий фактор профессионально ориентированной математической подготовки курсантов военно-инженерного вуза: автореф. ... канд. пед. наук / И. В. Бабичева; Ом. гос. пед. ун-т. – Омск : [б.и.], 2002. – 16 с.

3 **Терешин, Н. А.** Прикладная направленность школьного курса математики: Кн. для учителя [Текст]: научное издание / Н. А. Терешин – М. : Просвещение, 1990. – ISBN 5-09-001300-4.

4 **Шапиро, И. М.** Использование задач с практическим содержанием в преподавании математики: Кн. для учителя [Текст]: научное издание / И. М. Шапиро – М. : Просвещение, 1990. – ISBN 5-09-002725-0.

5 **Садвакасова, Р. А.** Система математических задач, ориентированных на формирование пропедевтических экономических знаний у учащихся 5-6 классов: дис. ... канд. пед. наук / Р. А. Садвакасова; Ом. гос. пед. ун-т. – Алматы : [б.и.], 2003. – 180 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

А. В. Семкин¹, И. О. Люпина²

Математика пәнін оқытуда практикалық мазмұн есептерін құрастыру және іріктеу критерийлері мен принциптері

¹Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, Абай Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы.

²Автономдық коммерциялық емес ұйым қосымша кәсіптік білім беру «АТОН» Оқу орталығы Новосибирск қ., 630000, Ресей Федерациясы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. Semkin¹, I. Lupina²

Criteria and guidelines for selection and tasks of practical content in teaching mathematics

¹Faculty of Humanities and Education, Kokshetau Abai Myrzahmetov University, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan.

²Autonomous nonprofit organization of additional professional education Training center «ATON»,

Novosibirsk, 630000, Russian Federation.

Material received on 30.05.19.

Математикалық білімді жетілдірудің бір жолы математиканы оқытудың кәсіби бағыттылығын енгізу болып табылады. Бұл тәсіл жалпы орта білім беретін мектептерде де, техникалық және кәсіптік білім беру мекемелерінде де қолданылады. Әдетте бұл іске асыру математика курсына есептерді кәсіби немесе практикалық мазмұнмен байланыстырады. Бұл ретте мектептер үшін математиканы оқытудың практикалық бағыты туралы айту орынды. Осындай оқытудың теориялық негізделген жүйесін құру қарастырылып отырған мәселелерді іріктеу мен құрастыру үшін критерийлер мен принциптерді бөледі талап етеді. Мақалада дидактика тұрғысынан практикалық есептің түсінігі нақтыланады, есептердің пайда болу жолдары мен функциялары қарастырылып, оларды жіктеу тәсілдері сипатталған. Міндеттерді жүйелі түрде қолдану мысалында, колледждің математикасын оқыту кезінде ондіріс мазмұны бар, міндеттер қарастырылады,

оның шешімі техникалық сарапшының кәсіптік қызметті жүзеге асыруына ұқсас болып табылады.

One of the ways of activation of mathematical knowledge is the implementation of professional orientation of teaching mathematics. This approach is used both in secondary schools and in institutions of technical and vocational education. Usually this implementation is associated with the inclusion in the course of mathematics problems with professional or practical content. At the same time, it is more appropriate for schools to talk about the practical direction of teaching mathematics. The creation of a theoretically-based system of such training requires the allocation of criteria and principles for the selection and compilation of the tasks under consideration. The article clarifies the concept of a practical problem from the point of view of didactics, considers the ways and functions of such problems, describes approaches to their classification. As an example of the system application of tasks with production content in teaching mathematics in College, the problems are considered, the solution of which simulates the performance of professional activities by a technician.

ГРНТИ 14.25.01

И. С. Стеблецова

к.п.н., ст. преподаватель, Факультет психологии, педагогики и культуры, Восточно-Казахстанский государственный университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан
e-mail: ira1969st@mail.ru

УПРАВЛЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛИЗМОМ ПЕДАГОГОВ, РАБОТАЮЩИХ С ОДАРЕННЫМИ ДЕТЬМИ, КАК УСЛОВИЕ СОЗДАНИЯ РАЗВИВАЮЩЕГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА

В статье рассматривается актуальная проблема управления профессионализмом педагогов, работающих с одаренными детьми. Доказывается, что успешность организации данного процесса зависит от базирования на методологической основе, учета сущности составляющих структурных компонентов. В соответствии с этим автором анализируются различные аспекты исследованности феномена профессионализма в научной литературе, приводятся трактовки понятия «профессионализм». Обосновывается идея смыслового разграничения понятий «профессионализм» и «профессиональная компетентность» через анализ различных точек зрения на данные понятия в научной литературе. Представлено авторское понимание сущности исследуемых понятий «профессионализм педагогов, работающих с одаренными детьми», «управление профессионализмом педагогов, работающих с одаренными детьми». Исходя из толкования понятия «профессионализм», определен компонентный состав профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми, в разрезе компонентов, критериев, показателей. Предложены пути развития данного процесса.

Ключевые слова: профессионализм педагогов, профессиональная компетентность, одаренность, системный подход, педагогические условия, структура профессионализма педагога.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время задача воспитания интеллектуальной элиты приобрела статус государственной. Не случайно Президент страны Н. А. Назарбаев в своих ежегодных посланиях народу Казахстана определяет талантливую молодежь

как основного носителя интеллектуальных ценностей в осуществлении стратегических программ развития Казахстана.

В этих условиях системе образования отводится весьма важная роль. Актуальной становится задача создания такого образовательного пространства, которое максимально способствует развитию и саморазвитию личности, реализации ее интеллектуального и творческого потенциала. Стоит отметить, что в настоящее время, в связи с быстрым экономическим и социальным развитием общества, внедрением инновационных технологий востребованными становятся новые компетенции личности – *soft skills*. Всемирный экономический форум выделил топ-10 таких компетенций: решение проблем, критическое мышление, креативность, управление людьми, взаимодействие с людьми, эмоциональный интеллект, принятие решений, ориентация на сервис, переговоры, гибкость мышления.

В связи с этим особые требования предъявляются к учителю, работающему с одаренными детьми.

Несмотря на достаточную исследованность проблемы развития профессионализма педагогов в целом, актуальным остается вопрос управления процессами развития профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми. Вместе с тем, в существующих научных исследованиях данная проблема освещена недостаточно. Таким образом, сложилось противоречие между несоответствием уровня профессионально-педагогической подготовленности современного учителя, работающего с одаренными детьми, его личностного и профессионального потенциала, и требованиями, предъявляемыми к нему в педагогической деятельности; настоятельной потребностью практики работы школ в развитии профессионализма учителей, работающих с одаренными детьми, недостаточностью методического обеспечения данного процесса.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Поиск путей для разрешения обозначенного противоречия привел к необходимости раскрытия сущности понятия «управление процессом развития профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми» через раскрытие содержания основных его составляющих. Одно из них – «профессионализм».

Следует отметить, что в трудах исследователей нет единства в определении понятия «профессионализм». В частности, даются следующие толкования данного термина:

– способность (качество) в изменяющихся социальных условиях удовлетворять и развивать образовательные потребности личности; способность

к самообразованию и саморазвитию (Н. А. Исаева, Т. В. Новикова, С. П. Пимчев, В. И. Слободчиков);

– совокупность личностных характеристик человека, необходимых для успешного выполнения труда (А. К. Маркова);

– владение признанными в научном сообществе, закреплёнными в культуре апробированными методами, приемами, процедурами, способами и техниками деятельности (А. И. Моисеев, О. Я. Моисеева);

– степень владения знаниями, умениями и навыками, с одной стороны, и способность производить новое – с другой (О. Шиняева, Д. Шувалова) и др.

Мы согласны с Е. А. Климовым, считающим необходимым рассматривать профессионализм не только как высокий уровень знаний, умений и результатов человека в данной области деятельности, но и как определенную системную организацию его психики (систему определенным образом организованных компонентов) [1, с. 204].

В рамках нашего исследования мы опирались на понимание профессионализма, предложенное С. А. Дружиловым: особое свойство людей систематически, эффективно и надежно выполнять сложную деятельность в самых разнообразных условиях. Автор уточняет, что в понятии «профессионализм» отражается такая степень овладения человеком психологической структурой профессиональной деятельности, которая соответствует существующим в обществе стандартам и объективным требованиям. Для приобретения профессионализма необходимы соответствующие способности, желание и характер, готовность постоянно учиться и совершенствовать свое мастерство. Понятие профессионализма не ограничивается характеристиками высококвалифицированного труда; это и особое мировоззрение человека [2, с. 28].

Исходя из данного понимания профессионализма, его необходимой составляющей становится, на наш взгляд, профессиональная компетентность. В этом случае необходимо установить соотношение используемых понятий, так как в научной литературе по данному вопросу нет единства взглядов.

В частности, А. А. Деркач отождествляет понятия, считая, что «способность педагога эффективно выполнять свои функции зависит от определенных его качеств. Все они во взаимосвязи характеризуются общим понятием – профессиональная компетентность или профессионализм» [3, с. 57].

Рассматривая связь профессионализма и компетентности в «профессионально-ориентированной» структуре личности, В. А. Бодров представил профессионализм в виде вершины пирамиды, в основании которой лежат профессиональные знания, на них «надстраивается» профессиональный

опыт, профессиональная компетентность и профессиональная пригодность [4, с. 44].

В рамках нашего исследования мы придерживаемся следующей позиции: понятие «профессионализм» является более широким по отношению к понятию «профессиональная компетентность». Быть профессионалом – это не только знать, как делать, но и уметь эти знания реализовывать, добиваясь необходимого результата. Важна и результативность деятельности, и соотношение ее с затратами (психологическими, физиологическими и др.), то есть при оценке профессионализма речь должна идти об эффективности профессиональной деятельности [2, с. 30]. С позиций системного подхода, профессионализм представляет собой не статическое, а динамическое, непрерывно изменяющееся состояние человека.

Выявление содержания основополагающих понятий «профессионализм», «профессиональная компетентность» позволило нам определить сущность понятия «профессионализм педагога, работающего с одаренными детьми, под которым мы будем понимать особое динамическое, непрерывно изменяющееся свойство личности, совокупность взаимосвязанных мировоззренческих, личностных и профессиональных качеств, позволяющих систематически, продуктивно и успешно выполнять в самых разнообразных условиях педагогическую деятельность, направленную на выявление, развитие одаренности учащихся, достижение самореализации личности, соответствующую существующим в обществе стандартам, потребностям образовательной практики, а также готовность постоянно учиться и совершенствовать свое мастерство.

Актуальность задачи развития профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми, диктует необходимость выявления основных условий ее достижения, одно из которых – определение компонентного состава исследуемого феномена. В рамках нашего исследования мы определили следующие из них: мотивационный, когнитивный, процессуально-технологический, оценочный, коммуникативный, рефлексивный. Включение данных компонентов объясняется наличием интереса и потребности работы с одаренными детьми, специальных знаний в области одаренности; умений применять разнообразные технологии и активные методы, обеспечивающие развитие одаренности личности в профессиональной деятельности, а также владением различными технологиями оценки деятельности одаренного ребенка.

Структура профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми, представлена в таблице 1 в единстве компонентов, критериев и показателей.

Таблица 1 – Структура профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми

Компоненты	Критерии	Показатели
Мотивационный	Отношение, потребность и направленность учителей на профессионально-педагогическую деятельность с одаренными детьми	– понимание роли учителя (ментора) в развитии одаренности школьника; – потребность в рефлексии собственной профессиональной деятельности в работе с одаренными детьми; – осознание личной ответственности в развитии одаренности личности школьника; – осознание необходимости в организации специальной (индивидуальной) работы с одаренными детьми; – готовность к проявлению личной инициативы и дальнейшему профессиональному росту.
Когнитивный	Осведомленность (знание-осознание) о возможностях, способах, методах и технологиях обучения	– знание теоретических и методологических основ предметной области; – знание требований, предъявляемых к современному учителю; – знание психологических и психических особенностей одаренных детей; – знание специальных стратегий работы с одаренными детьми; – знание специальных форм, методов взаимодействия и общения с одаренными детьми; – знание программ обучения и развития одаренных детей.
Процессуально-технологический	Владение умениями и навыками, позволяющими успешно осуществлять обучение и воспитание одаренных детей	– умение прогнозировать дальнейшее личностное развитие обучаемого; – умение выстраивать индивидуальную образовательную траекторию обучения одаренного ребенка; – умение подбирать содержание, методы, способы и технологии обучения, адекватные способностям и возможностям одаренного ребенка; – управление развитием субъектной позиции одаренного ребенка при реализации учебно-воспитательного процесса.

Оценочный	Владение методиками, позволяющими выявлять (оценивать) реальное состояние интеллектуальной, эмоциональной и личностной сфер развития одаренного ребенка	– умение диагностировать общую и специальную одаренность ребенка; – умение осуществлять диагностику личностного развития учащихся; – умение осуществлять диагностику эмоционального развития учащихся.
Коммуникативный	Владение умениями устанавливать отношения между субъектами системы	– умение ясно и четко излагать мысли, убеждать, аргументировать, строить доказательства; – умение анализировать, высказывать суждения; – умение передавать рациональную и эмоциональную информацию, устанавливать межличностные связи; – умение согласовывать свои действия с действиями коллег; – умение выбирать оптимальный стиль общения в различных деловых ситуациях, организовывать и поддерживать диалог.
Рефлексивный	Владение умениями контролировать собственную деятельность. Уровень саморегуляции личности, связанный с расширением самосознания, а также самореализацией в профессиональной деятельности	– умение сознательно контролировать результаты своей деятельности и уровень собственного развития, личностных достижений; – сформированность таких качеств и свойств, как креативность, инициативность, нацеленность на сотрудничество, сотворчество, склонность к самоанализу.

Указанные в таблице 1 характеристики профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми, нельзя рассматривать изолированно, поскольку они носят интегративный, целостный характер, являются продуктом профессиональной подготовки в целом.

Определив сущность и содержание феномена «профессионализм педагога, работающего с одаренными детьми», его компонентный состав, перейдем к определению заданного нами понятия «управление процессом профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми».

Итак, под управлением профессионализмом педагога, работающего с одаренными детьми, мы будем понимать упорядоченный, развивающийся целостный процесс, обеспечивающий перевод всей системы на новый, качественно более высокий уровень целей, направленный на создание особой профессионально-ориентированной среды, обеспечивающей совместную

продуктивную педагогическую деятельность субъектов образования по выявлению и развитию одаренности личности.

Для успешной реализации процесса управления профессионализмом педагога, работающего с одаренными детьми, важно определить необходимые условия. Среди них нами выделены:

- разработанность идей и механизмов непрерывного образования как постоянного процесса, ориентированного на развитие профессионализма педагогов, на постоянное удовлетворение образовательных запросов;
- создание условий для проектирования и реализации индивидуальной образовательной траектории, позволяющей индивидууму выбрать оптимальные сроки для усвоения образовательных программ, содержание, формы образования, как в институциональных, так и во вне институциональных форм;
- изучение мотивации профессионального развития педагогов, которое позволяет предлагать соответствующее содержание, корректировать его, определять степень заинтересованности педагогов в собственном профессиональном развитии и по необходимости подключать механизмы стимулирования;

– создание единого научно-методического образовательного пространства как открытой развивающей образовательной среды, находясь в которой личность педагога могла бы выбрать собственную траекторию развития, определять содержание, формы, варианты развития своего профессионализма;

– реализация личностно ориентированного подхода, учитывающего образовательные запросы и потребности педагогов, индивидуальный уровень развития профессионализма и др.

Учитывая это, нами предложены направления развития профессионализма педагога, работающего с одаренными детьми:

– многоуровневая методическая служба как совокупность разноуровневых структур, обеспечивающих систему организованного взаимодействия по обеспечению и сопровождению деятельности, направленной на удовлетворение образовательных потребностей и устранение затруднений педагогов;

– накопительная система повышения квалификации педагогов на блочно - модульной основе по индивидуальным образовательным траекториям, которая предполагает: наличие единой диагностической основы; инвариантной и вариативной частей в проектируемой индивидуальной программе; реализацию свободы выбора и разработку индивидуальной программы по индивидуальной образовательной траектории по времени, срокам прохождения обучения; осуществление повышения квалификации без отрыва от образовательного процесса учреждения как наиболее экономически выгодной формы повышения

квалификации; активное привлечение учителей к разработке индивидуальных программ развития профессионализма по результатам диагностики и т.д.;

– педагогический мониторинг развития профессионализма педагога как непрерывное, научно обоснованное, диагностико-прогностическое наблюдение за состоянием его развития, основа управления и корректирования данного процесса.

ВЫВОДЫ

Таким образом, управление профессионализмом педагогов, работающих с одаренными детьми – это сложный процесс, успешность организации которого во многом зависит от понимания сущности данного феномена, учета составляющих его структурных компонентов, выстраивания процесса на методологической основе в соответствии с системным, деятельностным, личностным, компетентностным и др. подходами.

В связи с вышеизложенным одними из дальнейших задач нашего исследования являются:

- определение основных педагогических условий развития процесса управления профессионализмом педагогов, работающих с одаренными детьми;
- разработка системы по развитию профессионализма педагогов, работающих с одаренными детьми, способствующей созданию развивающего образовательного пространства, ее апробация и внедрение;
- проверка выдвинутых педагогических условий;
- контроль за ходом экспериментальной работы, своевременная коррекционная деятельность.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Климов, Е. А.** Психология профессионального самоопределения. – М. : Академия, 2004. – 304 с.

2 **Дружилов, С. А.** Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход // Сибирь. Философия. Образование. – 2005. – № 8. – С.26–44.

3 **Деркач, А. А.** Акмеологическая оценка профессиональной компетентности государственных служащих. Учебное пособие / Под общ. ред. А. А. Деркача. – М. : изд-во РАГС, 2006. – 108 с.

4 **Бодров, В. А.** Психология профессиональной деятельности. Теоретические и прикладные проблемы. – Издательство : «Институт психологии РАН», 2006.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

И. С. Стеблецова

Білім беру кеңестігін дамытудың шарты ретінде дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсібилігін басқару

Психология, педагогика және мәдениет факультеті,
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан мемлекеттік университеті,
Өскемен қ., 070004, Қазақстан Республикасы.

I. S. Stebletsova

Management of teachers' professionalism who work with gifted children as a condition of educational space creating

Psychology, Pedagogy and Culture Faculty,
S. Amanzholov East Kazakhstan State University,
Ust-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Мақалада дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсібилігін басқарудың өзекті мәселесі қаралды. Берілген үрдісті ұйымдастырудың табыстылығы құрылымдық компоненттерді мәнін ескере отырып, әдіснаманың негізге байланыстылығын дәлелдейді. Сәйкесінше, мақала авторы ғылыми әдебиеттердегі кәсіби білікті феноменнің әртүрлі аспектілерін талдап, «кәсіби біліктілік» ұғымдарына түсіндірмелер келтірді. Ғылыми әдебиетте «кәсіби біліктілік» және «кәсіби құзыреттілік» ұғымдарының мәндік шектеу идеясы әртүрлі көзқарастарды талдау арқылы негізделді. «Дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсіби біліктілігі», «дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсіби біліктілігін басқару» сияқты зерттеліп отырған ұғымдардың мәніне автордың түсіндірмелері келтірілген. «Кәсіби біліктілік» ұғымын түсіндіру арқылы дарынды балалармен жұмыс істейтін мұғалімдердің кәсіби біліктілігінің компоненттік құрамы, критерийлері және көрсеткіштері анықталынды. Берілген үрдісті дамыту жолдары ұсынылған.

There is given current problem of management of teachers' professionalism who work with gifted children in the article. It is proved that the success of the organization of this process depends on basing on a methodological basis, taking into account the essence of the constituent structural components. The author analyzes different aspects of professionalism phenomena searching in scientific literature, also

here is given different interpretations of professionalism. The author's understanding of the essence of the studied concepts «professionalism of teachers working with gifted children», «management of professionalism of teachers working with gifted children» is presented here. According to this, there is justified difference between professionalism notion and professional competence through the analyze of different opinions according these notions in scientific literature. Based on the notion «professionalism», it is defined teacher's professionalism competition who works with gifted children in a cut of their components, criteria and indicators.

FTAMP 15.21

М. К. Суюндикова¹, Е. Жуматаева²

¹докторант, 6D010300 – Педагогика және психология мамандығы, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы;

²п.ғ.д., профессор, Гуманитарлық-педагогикалық факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы
e-mail: ¹margissat@mail.ru; ²engilika_zhumataeva@mail.ru

КРЕАТИВТІК ОЙЛАУДЫ ДАМУҒА ҚАЖЕТТІ ФАКТОРЛАР

Мақалада креативтік ойлау қабілетін дамытуға қажет факторлар қарастырылады. Қарастырылған факторлардың ерекшеліктері мен компоненттері анықталады. Креативтік ойлауды зерттеу бағыттары тұлғаның бойында креативтілікке қажет қасиеттердің болуын меңзейді. Туа біткен қасиет, саналы және санадан тыс психикалық процесс, мидың оң-сол жақ ойлау жүйесі, интеллект, түйсік, тәжірибе эмоция, уәждеме сияқты факторлар жеке-жеке қарастырылып, олардың тұлғаның креативтілік ойлау қабілетін арттыруда тигізетін маңызы көрсетіледі. Қажетті креативтік ортада креативтік тұлға қалыптасып, кейін сол тұлға креативтік процеске түсіп креативтік өнім беру үшін аталмыш факторлардың атқаратын ролі зор. Бұл факторлар студенттердің креативтік ойлау қабілетін арттырудың ғылыми-теориялық негіздерін анықтаудың өзегі бола алады. Қазіргі заманның басты талабы креативтілік болғандықтан, болашақ маманның креативтілік қабілетін арттыру білім ордасының міндеті болып табылады.

Кілтті сөздер: креативтік ойлау, креативтілік, креативтік әлеует, креативтік процесс, креативтік тұлға, креативтік орта, дивергент, конвергент.

КІРІСПЕ

Бүгінгі таңда адамзат баласы күн сайын өзгеріп тұратын, проблемаға толы кеңістікте өмір кешіп жатқаны белгілі. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев 2018 жылғы 10 қаңтардағы Қазақстан халқына

«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Жолдауында [1] әлемнің Төртінші өнеркәсіптік революция дәуіріне, технологиялық, экономикалық және әлеуметтік салалардағы түбегейлі, қарқынды өзгерістер кезеңіне қадам басып келе жатқандығын, қазақстандықтардың жаһандық өзгерістер мен сын-қатерлерге дайын болу қажеттігін, алдымызға қойған озық дамыған отыз елдің қатарына кіру мақсатын тағы бір мәрте баса атап кеткен болатын.

Аталған сынақтарға төтеп беруде елдер тиімді ойлай алатын және тиімді ойлай алмайтын болып екіге бөлінеді. Өкінішке орай, соңғы кездері қоғамымызда құндылықтар жүйесі өзгеріп, адам тек тұтынушы ретінде қалыптасып келді. Тек қана дүние қууды мақсат тұту адам өмірінің мәнін жоғалтуға әрі адамның ойлау қабілетінің, белсенділігінің төмендеуіне әкеп соғатыны белгілі. Әлемдік экономика көшбасшылары жетістіктерінің түбінде креативтілік негізінде дамыған басқарушылық сана жатыр. Демек, озық елдер қатарынан көріну үшін креативті ойлай алатын мамандарды дайындау қажеттігі туындап отыр. Әрине, бұл міндет жоғары мектептің еншісінде. Креативтік ойлауды қалыптастыру мен дамыту технологиясы кәсіби білім берудің басты элементіне айналуы тиіс. Бүгінгі таңда білгенін сүзбеден өткізіп, оны шығармашылық, креативтік деңгейлерге жеткізу мақсатын қоюға дағдылануы керек. Бұл – ХХІ ғасырдың талабы.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Креативтілікті ғалымдар ХХ ғасырдың 30-жылдарынан бастап зерттей бастағанымен, ол сонау Аристотель, Платон, Кант, Әл-Фараби еңбектерінен бастау алады. Өткен ғасырдың 60-жылдарынан бастап жүздеген журналдар мен басылымдарда креативтілікке қатысты мыңдаған зерттеу мақалалары, ал 90-жылдары креативтілік туралы алты жүзден астам кітап жарық көрген екен. Бұл зерттеушілердің креативтілік феноменіне деген ғаламдық масштабтағы қызығушылығын білдіреді.

Басқа салаларға қарағанда креативтілік табиғатын негізінен философтар мен психологтар барынша жүйелі, кең, көп зерттеген және түрлі зерттеу тәсілдерін пайдаланған. Психологтар мистикалық (А. Ротенберг, К. Хаусман), психо-динамикалық (Р. Вайсберг), әлеуметтік-тұлғалық (Т. Амабайл, Ф. Бэррон, А. Маслоу, Т. Любарт), психометриялық (Д. Гилфорд, Э. Торренс), когнитивтік (Д. Гилфорд, Г. Уоллес), интегративтік (М. Чиксентмихайи, Г. Гарднер, М. Мамфорд, Р. Стернберг) тәсілдерін, ал философтар натуралистік (Е. Н. Князева), феноменологиялық (Э. Гуссерель), эволюциялық, тұлғалық-уәждік тәсілдерді қолданған.

Зерттеушілер креативтілік феноменін көп зерттегенімен, оның әлі күнге дейін нақты мағынасы жоқ. Сондықтан зерттеушілер тарапынан оған деген көзқарас та әртүрлі болып, креативтілік бихевиористік теория (Б. Скиннер), гуманистік теория (А. Адлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Э. Фромм), компенсациялық теория (А. Адлер), ассоциативтік теория (С. Медник), когнитивтік теория (Д. Гилфорд, У. Гордон, Д. Келли, А. Кестлер, А. Осборн, Г. Уоллес), инвестициялық теория (Р. Стернберг, Т. Любарт), психоаналитикалық теория (З. Фрейд, К. Юнг) тұрғысынан қарастырылған.

Зерттеушілердің басым көпшілігі креативтілік феноменін М. Роудс жасаған креативтіліктің алғашқы моделі қамтитын тұлға, процесс, өнім, орта (personality, process, product, press) аспектілері бойынша жан-жақты зерттеген. Автордың 4П моделі – креативтілікті зерттеудің жалпы фундаменталды негізіне айтарлықтай қосқан үлесі.

Сонымен креативтілік ойлауға қажет факторларды қарастырып көрейік.

1 Креативтілік – адам бойындағы туа біткен қасиет. Т. Амабайл, К. Робинсон Р. Стернберг, К. Урбанның ойынша, креативтілік тек дарынды адамдарға ғана емес, бұл дүниеге адам боп туғаннан кейін кез келген адамға тән қасиет. Гуманистік теорияны ұстатанатын А. Маслоу да креативтілікті адамның өзін-өзі танытуына [2, 279 б.] мүмкіндік беретін универсалды, табиғи, жаратылысынан бар ерекшелік деп қабылдаса, бихевиорист теориясының авторы Б.Скиннер, керісінше, адам креативтік іс-әрекеттің ұйтқысы (инициаторы) болып табылмайды, ол тек ортақ нәтижеге қол жеткізуге қажет генетикалық күш пен ортаның тоғысатын нүктесі дегенді айтқан екен. Ол алдымен адамның мінез-құлқына әсер ететін генетика мен өскен орта факторларын бірге қосып талдау қажеттігін, содан кейін креативтік мінез-құлық пайда болатындай орта қалыптастыру керек деген тұжырым жасаған.

Мәскеу генетика мектебінің негізін қалаушы Н. К. Кольцовтың шәкірті В. П. Эфроимсон дарындылық тақырыбын зерттегенде, жоғары креативті адамдарға тән ортақ биологиялық қасиеттер бар екендігін анықтаған. Ол өзінің «Дарындылық генетикасы» атты еңбегінде «тума дарын», «қалыптасқан дарын» және «өзін таныта білген дарын» ұғымдарын енгізген. Ол дарынды адамдар қай заманда болсын, қай халықта болсын шамамен бірдей мөлшерде дүниеге келетінін, бірақ солардың тек мыңнан бірі ғана дарындылықтың келесі деңгейіне жете алатындығын айтқан. Б. Скиннер сияқты В. П. Эфроимсон да адам дарындылықтың бір сатысынан екінші сатысына өту үшін өскен ортаның маңыздылығына аса мән берген [3, 16 б.].

Демек, мәселе адам бойында генетикалық, тума креативтік қабілеттің қаншалықты дамығанында немесе дамымағанында болып тұр. Осы ретте айта кететін жайт, К. Робинсонның үнемі өзгерістер болып тұратын заманда

субъектінің креативтік әлеуетін дамыта алатын білім жүйесін қалыптастыру қажеттілігі туралы ойын басты идеялардың біріне жатқызуға болады.

2 Креативтілік-саналы және санадан тыс психикалық процесс. З. Фрейд пен К. Юнгтің психоаналитикалық теориясы бойынша креативтіліктің қайнар көзі болып табылатын санадан тыс психикалық процесте жаңа ой, тың идеялар туындайды. Креативтілік – адамның не санасына, не еркіне бағынбайтын бір тылсым күш. Ал А. Ротенберг, К. Хаусман ұсынған мистикалық теорияға сәйкес креативтілік феномені түсіндіруге келмейтін ұғымдар қатарына жатады, сондай-ақ саналы мен санадан тыс іс-әрекеті бар креативті процестің қандай нәтижеге алып келетінін алдын-ала болжап білу мүмкін емес екендігін айтады. Канттың теориясы креативтік іс-әрекеттің саналы ой арқылы кенеттен болатын әрекет екендігін ашып берген.

3 Креативтілік және мидың оң-сол жақ сыңар ойлау жүйесі.

Креативтілік санадан тыс, кенеттен болатын процесс деген пікір қалыптасқанымен, сол процестің ненің салдарынан болатыны, оның механизмі белгісіз болып қала беретін. Д. Боган мен Р. Сперридің медициналық зерттеулерінің негізінде мидың оң жақ сыңары мен сол жақ сыңары арқылы ойлау жүйесі бар екендігі және мидың сол жақ сыңары вербалды тілге, аналитикаға, логикаға, ал оң жақ сыңары кеңістік қатынастарға, вербалды емес қызметке, ішкі түйсікке, еркін ойлауға, креативтілікке жауап беретіні дәлелденген. Демек, мидың сол жақ сыңары - саналы процестің, ал оң жақ сыңары – санадан тыс процестің орталығы болып жұмыс істейді. Аталмыш ғалымдар өз зерттеулерінің нәтижесінде адам алға қойған мәселені шешу үшін сол мәселеге барынша ден қойып, саналы түрде интенсивті жұмыс істегеннен кейін босансу кезеңі, инкубация кезеңі туындайды да, мәселе енді санадан тыс деңгейде қорытылып, оң шешімін тауып жататындығына көз жеткізген.

Негізі адам баласы мидың оң жағын да, сол жағын да бірдей пайдаланады және шешетін мәселенің саласына байланысты мидың бір жағы күштірек жұмыс істеуі мүмкін. Бірақ бұл мидың бір жағының екіншісінен басым екендігін білдірмейді.

4 Креативтілік және интеллект.

Ойлау дағдылары мен интеллектуалды процестер (таным, жады, дивергенттік ойлау, конвергенттік ойлау және бағалау) когнитивтік теорияның (Дж. Гилфорд, У. Гордон, Д. Келли, А. Кестлер, А. Осборн, Г. Уоллес) негізі болып табылады. Осы тұрғыдан қарастырғанда креативтілік интеллектіден тәуелсіз жеке фактор болғанымен, олардың арасында интуитивті байланыс бары және бір-біріне тікелей не жанама түрде тигізетін әсері зерттеулермен дәлелденген.

Дж. Гилфорд «интеллект құрылымы» (SOI – structure of the intellect) атты үшөлшемдік моделінде ойлаудың конвергент және дивергент түрлерінің айырмашылықтарын және креативтілікті танымдық қабілет ретінде көрсеткен. Конвергенттік ойлау (логикалық) қойылған көптеген шарттардың негізінде ең дұрыс жалғыз шешімді қабылдауға, ал дивергенттік ойлау (көпәспектiлi) бiр шарттың негiзiнде барынша көп шешiм қабылдауға бағытталған. Конвергенттік ойлау қабілетін интеллектіге, ал дивергенттік қабілетті креативтілікке балаған. Интеллект IQ (интеллект коэффициенті) тесті арқылы өлшенген және қазір де өлшенеді.

Дж. Гилфорд теориясы бойынша креативтілік дивергенттік, конвергенттік және бағалай ойлау операцияларының үйлесімділігін білдіреді.

Психометриялық бағыт өкілдері Дж. Гилфорд пен Е. Торренс креативтілік қабілетті дивергенттік ойлауды тексеруге арналған тест арқылы анықтауды ұсынған. Дж. Гилфорд жасаған тест 14 субтесттен, оның ішінде 10 тест – вербалды креативтілікке, ал 4 тест – вербалды емес креативтілікке арналған. Креативтілікті анықтау үшін осы тесттерге мынадай көрсеткіштер белгілеген:

- проблеманы таба білу және қоя білу қабілеті;
- көптеген идея тудыру қабілеті;
- әртүрлі идеяларды ойдан шығару қабілеті;
- көпшіліктің көзқарасынан ерекшеленетін идеяларды тудыру қабілеті;
- қайшылықтарға стандартты емес түрде жауап беру қабілеті;
- детальдер қосу арқылы объектіні нұсқалы табу қабілеті;
- проблеманы шеше білу қабілеті;
- анализ бен синтез жасай алу қабілеті [4].

Дивергенттік ойлау жылдамдық, икемділік, феноменділік және дәлдік критерийлерімен сипатталады.

Креативтілік табиғатын көп зерттеген Е.Торренс «интеллектуалдық шек теориясын» ойлап шығарған. Ол креативті адамның интеллекті төмен болуы мүмкін емес, керісінше, интеллектуалды дарынды адамның креативтік көрсеткіші төмен болуы әбден мүмкін деген тұжырым жасаған. Интеллект өскен сайын креативтілік те белгілі бір деңгейге дейін өседі. Ал интеллект деңгейі шамамен 115–120 балдан асып кеткен жағдайда, креативтілік теріс нәтиже беруі немесе мүлде болмауы мүмкін. Бұл адам өзінің интеллекті шеңберінен шыға алмағандықтан, тың идея, соны ой тудыра алмайды дегенді білдіреді [5, 170 б.].

5 Креативтілік және түйсік (интуиция).

Креативтік ойлау процесінде түйсіктің алатын орны ерекше. Е. Н. Шульга креативтілік ойлау образдар мен идеяларда, адамның өз концепциясын ұсыну мен алдыңғылардың тәжірибесін жинақтап қорыта білу қабілетінде, фактілерді талдай алуында, оқиғаның өрбуні қадағалай алуында, ішкі түйсікті пайдалана

білуінде, зерттеу пәнін қаншалықты білетінінде және алдын ала болжам жасай алуында көрініс табады деген тұжырым жасаған [6].

Ғалым шығармашылық, түйсік және интеллектің арақатынасын зерттей отырып, адам тек түйсіктің негізінде ғана проблеманың мән-жайын түсініп болжам жасай алады деген.

Түйсік адам интеллектінің ішкі қасиеті – көрегендікпен де тығыз байланысты. Әрине, түйсіктің алғышарты ретінде тәжірибе мен білімнің қажет екені сөзсіз.

6 Креативтілік және тәжірибе.

Белгілі психолог Р. Сачмен жұмыстарында креативтік ойлау мен тәжірибенің арасында байланыс барын көрсетеді. Өз зерттеулерінде ол креативтік ойлауды «концептуалды даму» терминімен байланыстырады. Концептуалды дамудың арқасында тәжірибенің маңызы арта түседі. Бұл абстракцияның одан да жоғары деңгейінде идеялардың біріккен жүйесіне қадам басу дегенді білдіреді [7, 89 б.].

Тәжірибенің жақсысы да, жаманы да болады. Жаман тәжірибе бір біліп алғаныңды жылдан жылға еш өзгеріссіз қайталау болса, жақсы тәжірибе – ол білгеніңді шығармашылық тұрғыдан үнемі өркендету, жаңа қырынан көрсету үшін жұмсаған уақытың. Жақсы тәжірибенің креативтілік ойлауға тигізетін пайдасы бар.

8 Креативтілік және эмоция.

Зерттеушілердің көбі креативті тұлғаның эмоциялық күйде болатынын байқаған. Кейбір мәліметтерге қарағанда, креативтік процесс пен адам бойындағы эмоциялық күш арасында өзара тәуелділік бар. Жалпы, қуаныш, ынтызарлық, басымдыққа ұмтылу, тәуекелге бару, тәуелсіздікті ұнату, қалыптасқан тәртіпті бұзу, қорқыныш сезімінен арылу сияқты факторлар креативтілікке қолайлы жағдай туғызады. Эмоциялық белсенділік болмаған жерде креативтілік те байқалмайды.

Демек, адамның эмоциялы белсенді күй-жайы креативтілік көріністің пайда болуына өте қажет фактордың бірі болып табылады.

9 Креативтілік және уәждеме (мотивация).

Креативтіліктің тағы бір маңызды шарттарының бірі – уәждеме. А. Г. Маслоу креативтілік теориясының өзегі болып табылатын уәждеме түсінігін тұлғаның қажеттілігімен байланыстырған. Адам қажеттілік сатысымен жоғарылаған сайын өзінің шығармашылық мүмкіндіктерін барынша кең көрсете алады [8].

Әлеуметтік-тұлғалық тәсілдемені ұсынған Т. Амабайл өз зерттеулерінде креативтік процеске себеп болатын фактор ретінде тұлғаның сипаттамасын, сондай-ақ креативтілік пен әлеуметтік климатқа әсер ететін уәждемені қарастырған. Ол «ішкі уәждеме», «зерттеу саласындағы тәжірибе», «креативтік

ойлау дағдылары» деген түсініктердің басын біріктіріп үшкомпонентті модель жасаған. Мұнда ішкі уәждеме проблеманы шешу немесе жаңа бір нәрсе ойлап табумен байланысты болса, тәжірибе техникалық, процессуалдық және когнитивтік аспектілерге қатысты білімді меңзейді, ал креативтілік ойлау дағдылары жалпы креативтік процесті қамтиды. Кейін зерттеуші моделіне «орта» деген компонентті қосқан болатын. Орта креативтіліктің дамуына оң да, теріс те әсер етуі мүмкін. Осы модель бойынша белгілі бір ішкі және сыртқы факторлар тұлғаның мінез-құлықтың ең жоғары деңгейінде әрекет етуіне түрткі болады.

Адамдардың бойында креативтілік қабілет болғанымен, олардың барлығы дерлік креативті болып жатқан жоқ. Мұның себебі уәждемеде деген тұжырымдаманы Ф.Бэррон айтқан. Адам жаңа нәрсені ойлап шығару үшін бойындағы күш пен қабілетті сезінуге қажетті фактор ішкі және сыртқы уәждеме болу керек. Соның арқасында адам өзіне сеніммен қарап, өзін-өзі жоғары бағалайды да, кез келген салада тиімді жұмыс істей алады. Өзін-өзі төмендету адамды әлсіретеді, ал өзіне жоғары баға беру оның шығармашылық әлеуеті мен сырт көзге көрінбейтін, жасырын жатқан мүмкіндіктерін ашады. Сондықтан адамның креативтілік деңгейін анықтамас бұрын оның ішкі және сыртқы уәждемесін біліп алған жөн. Көбінесе зерттеушілер Е. Торренс жасаған «Шығармашылық уәждеме шкаласы» сауалнамасын қолданады. Уәждеме болмаған жерде креативтілікке қол жеткізу де мүмкін емес.

10 Креативтілік және түсінбеушілік.

Инвестициялық теорияға (Р. Стернберг, Т. Любарт) сәйкес идеяларды «арзанға алып, қымбатқа сату» принципін ұстанатындар креативті адамдар болып саналады. Креативтік процесте белгісіз немесе көпшілік онша қолданбайтын, бірақ потенциалы бар идеяларды пайдалану «арзанға алу» дегенді білдіреді. Көпшілік тың идеяларға, қисынға келмейтін идеяларға түсінбеушілік танытып, тіпті қарсылық білдіріп жатады. Креативті адамдар осындай қарсылыққа төтеп беріп, ақыр соңында жетістікке жете алады, яғни өз идеясын «қымбатқа сатады». Креативті ойлайтын адамдар мұндай реакциядан қорықпай, оған қашанда дайын болып кез-келген кедергіні жоюға ынталанады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Ғалымдар креативтілік түсінігіне түрлі анықтамалар беріп, оны зерттеу үшін қаншама тәсілдемелер мен теориялар ұсынып, креативтік тұлға, креативтік процесс, креативтік орта, креативтік өнім аспектілерін зерттегенімен, әлі күнге дейін адамның креативтік ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізі анықталмаған.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе, келтірілген факторлар студенттердің креативтік ойлау қабілетін ойлаудың қарапайым түрінен бастап деңгей-деңгеймен креативтік түріне дейін дамытуда маңызды рөл атқарады. Сондықтан студенттердің креативтік ойлау қабілетін дамытудың ғылыми-теориялық негізін анықтағанда, моделін жасағанда тұлғаның тума қасиеті, интеллекті, білімі, тәжірибесі, эмоциясы, қиялы, түйсігі, уәждемесі сияқты факторлар негізге алынуы тиіс.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасының Президенті Н.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайында дамудың жаңа мүмкіндіктері» 2018 жылғы 10 қаңтар.

2 Психология: Энциклопедиялық сөздік./ Бас ред. Б. Ө. Жақып. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – 624 б.

3 **Эфроимсон, В. П.** Генетика гениальности. – М. : Тайдекс Ко, 2002. – 376 с.

4 **Гилфорд, Дж.** Структурная модель интеллекта. Психология мышления. – М., 1965. – 244 с.

5 **Дружинин, В. Н.** Психология общих способностей. – СПб., 2007.

6 **Шульга, Е. Н.** Философия креативности: важнейшие вехи изучения творчества // Философия творчества. Ежегодник. – М., 2016. – Вып.2.

7 **Suchman, J. K., Demos, G. D., Torrance, E. P.** Creative Thinking and Conceptual Growth // Creativity Its Educational Implication. John Wiley and Sons, Inc. – New York, 1967. – 336 p.

8 **Маслоу, А. Г.** Дальние пределы человеческой психики / пер.с англ. А. М. Татлыбаевой. – СПб., 1999. – 432 с.

9 **Amabile, T. M.** The social psychology of creativity / Т. М. Amabile. – New York : Springer, 1983. – 390 p.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

М. К. Суяндікова¹, Е. Жуматаева²

Научно-теоретические основы повышения способностей креативного мышления студентов

^{1,2}Гуманитарно-педагогический факультет,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,

г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

М. К. Suyundikova¹, E. Zhumatayeva²

Scientific and theoretical basis for increasing abilities of the creative thinking of the students

^{1,2}Faculty of Humanities and Education,
S. Toraighyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В статье рассматриваются факторы, необходимые для развития способностей креативного мышления. Определены особенности и компоненты рассматриваемых факторов. Направления исследования креативного мышления предполагают наличие необходимых качеств личности для развития креативности. Такие факторы как врожденное качество, сознательный и бессознательный психический процесс, правое полушарие мозга, интеллект, интуиция, опыт, эмоция, мотивация рассматриваются в отдельности, а также указывается их роль в повышении способностей креативного мышления личности. Для того, чтобы креативная личность, сформировавшаяся в соответствующей креативной среде, могла во время креативного процесса выдать креативный продукт необходимы эти факторы. Приведенные факторы могут стать ядром для определения научно-теоретической основы повышения креативного мышления студентов. В связи с тем, что креативность является основным требованием современности, повышение способностей креативного мышления будущих специалистов является основной функцией учреждения образования.

The article considers the factors necessary for the development of creative thinking abilities. The features and components of the considered factors are determined. Areas of research of creative thinking imply the existence of the necessary personality traits for the development of creativity. Factors such as innate quality, conscious and unconscious mental process, right-left hemisphere of the brain, intelligence, intuition, experience, emotion, motivation are considered separately and their role in enhancing the abilities of the creative thinking of the individual is indicated. In order for a creative person, formed in an appropriate creative environment, to produce a creative product during the creative process, these factors are necessary. These factors can be the core for determining the scientific and theoretical basis for enhancing students' creative thinking. Due to the fact that creativity is the basic requirement of modernity, increasing the abilities of the creative thinking of future specialists is the main function of the educational institution.

FTAMP 14.01.01

Ж. А. Темербаева¹, А. Е. Аймолда², О. К. Калиева³¹п.ғ.к., доцент, Саулет және құрылыс факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008,

Қазақстан Республикасы;

²докторант, Педагогика және спорт факультеті, Павлодар мемлекеттік педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы;³аға оқытушы, Саулет және құрылыс факультеті, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасыe-mail: ¹zhanna.temerbaeva@mail.ru; ²asseltemerbaeva@gmail.ru;³oryntay.kaliev@mail.ru**ЖОО-ДА ДӘРІС САБАҒЫНДА ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
«ЖОСПАРЛАНҒАН ҚАТЕ» ТӘСІЛІН ТИІМДІ ПАЙДАЛАНУ**

Мақалада жоғары оқу орындарында дәріс жүргізген кезінде «жоспарланған қате» педагогикалық тәсілдің тиімділігі баяндалған. Тәсіл «Саулет» (бакалавр) білім беру бағдарламасының «Инженерлік графика» пәнінің дәріс сабағында «Проекциялау әдістері» тақырыбында мысалы ретінде әзірленген және ұсынылған. Оқытушы алдын ала дұрыс емес баяндаған дәрістің тақырыбын құрастырады және дәріс соңында студенттерге тақырыпта қай жерінде дұрыс емес мәлімет берілгенін сұрайды. Осы тәсіл студенттерге дәрістерді өте мұқият тыңдауға және жазуға, сондай-ақ олардың танымдық қызметін дамытуға мүмкіндік береді. Бұл жағдай студенттерді дәріске белсенді қатысуға мәжбүр етеді, өйткені материалды тек жаңа білім үшін ғана емес, сонымен қатар қате табу және оны түзету үшін қажет.

Кілтті сөздер: педагогикалық қабылдау, дәріс-арандату, жоспарланған қате.

КІРІСПЕ

Кез келген жоғары оқу орнының оқу үрдісінің маңызды бір бөлігі дәріс сабағы болып табылады. ЖОО-да ұйымдастыру оқыту түрлерінің арасында дәріс жиі белсенді емес.

Өзінің пайда болған сәтінен бастап қазіргі уақытқа дейін дәрістің өзі елеулі өзгерістерге ұшырады және қазір бірінші кезекте студенттердің оқытушыдан

пассивті ақпарат алуына ғана емес, олардың ойлауын белсендіруге және дамытуға арналған.

Ол үшін жоғары мектептің дидактикасы мен психологиясында екі оқытушы пікірталасы, баспасөз конференциясы, жоспарланған қателіктері бар лекция сияқты дәрістер түрлері әзірленді. Алайда қазіргі әдебиетке жүргізілген талдау нәтижесі олардың әдістемелік әзірлемелерінің ұқсастары жоқ екенін көрсетті, көбінесе авторлар жекелеген сипаттамаларымен шектеледі.

НЕГІЗГІ БӨЛІГІ

Соңғы уақытта инженерлік сызба пәні бойынша дәріс сағаттары қысқарылды. Бұл баспа және электронды ақпарат көздерінің көптігімен байланысты, студент өз бетінше білім ала алады. Жаңа ақпараттық технологияларды белсенді енгізу аясында дәрістің ақпараттық рөлі басым болуды тоқтатады, бірақ оның мотивациялық бағалау, дамытушылық, әдіснамалық-орнатушылық, тәрбиелік функциясы күшейтіледі.

Қазіргі жағдайда оқытушының міндеті – дайын материалды беру ғана емес, студенттерді іздеп – ойлау қызметіне ынталандыру, пайымдауға үйрету. Студенттердің таным мен оқуға деген қызығушылығының жалпы төмендеуі кейбір студенттер лекцияны «пайдасыз» деп атайды.

Педагогикалық тәсілдер – педагог шығармашылығына арналған алаң, бірақ олардың әртүрлілігі жоғары оқу орындарының білім беру үрдісінде жеткіліксіз пайдаланылады. Қазіргі уақытта біз орындықтың артында тұрған және күнделікті қызметте ешқашан да жарамсыз болатын қандай да бір формулаларды түсіндіруге тырысып жүрген оқытушыларды көруге үйрендік? Мұндай жағдайды өзгертуге дәріс өткізудің стандартты емес тәсілдері көмектеседі. Мұндай дәрістің түрлерінің бірі – жоспарланған қателері бар дәріс (дәріс-арандату), біздің ойымызша, үлкен дамытушылық және оқыту әлеуеті бар. Дәрістің мұндай түрі үшін дәріс құжаттарын тез талдау маңызды, өйткені тақырыпты жариялағаннан кейін оқытушы студенттерге дәрісті оқу барысында олар түзетуі тиіс қателіктер жіберілетінін ескертеді. Міндетті талап-қателердің толық тізбесі болуы тиіс және қағаз парағының болуы тиіс. Тек осылай ғана студент тарапынан толық сенімді болуға болады. Бұл оқылатын пән бойынша білім деңгейі бірдей студенттер арасында дәріс өткізудің ең жақсы нұсқасы. Қателердің саны дәріс беруші оқытушының талаптарына байланысты әр түрлі диапазонда өзгереді. Студенттер дәріс соңында барлық қателерді оқытушымен бірге түзетіп, немесе өз бетінше дұрыс жауап беруі керек.

Оқытушы сабақ соңында қателер тізімін жариялау үшін біраз уақыт қалдырады. Бұл жағдай студенттерді дәріске белсенді қатысуға мәжбүр етеді, өйткені материалды тек жаңа білім үшін ғана емес, сонымен қатар қате табу

және оны түзету үшін қажет. Әр студенттің өзін-өзі сүйетін сәті маңызды фактор болып табылады, өйткені әрдайым оқытушың қателіктер табу, сондай-ақ өзін-өзі тексеру қызықты. Осылар барлық ақыл-ой қызметін белсендіретін қосымша мотивациясын жасайды. Жұмыстың мұндай түрі бірдей сипатталмайды: бір жағынан, бұл ойынға қатысқандай болады, ал екінші жағынан, бұл жаңа материалды ақылға қонымды қабылдау.

Дәрістің бұл түрі тек уәждеуші ғана емес, сонымен қатар бақылау функцияларын да орындайды, өйткені оқытушыға өткен материалдар бойынша білімін, ал студенттерге пән бойынша өз білімін, сонымен қатар сабақтың жаңа тақырыбына бағдар бере алу дағдыларын бақылауға мүмкіндік береді. Мұндай сабақтарды студенттердің негізгі білімі мен дағдыларын бақылауға мүмкіндік береді. Мұндай сабақтарды студенттердің негізгі білімі мен дағдылары қалыптасқаннан кейін жүргізу орынды.

«Жоспарланған қателер» әдісін таңдағанда оқытушы белгілі бір талаптарды ұстануы тиіс:

- біріншіден, қателер анық болмауы керек;
- екіншіден, қателер маңызды емес бөлшектерге тимеуі керек;
- үшінші қателіктер ең типтік жағдайларға әсер етуі тиіс;
- төртінші қателеде дәріс мәтінінде жақсы бүркемеленуі керек;
- бесінші қателердің саны тақырып бойынша меңгеруге жататын оқу элементтеріне (дидактикалық бірліктерге) сәйкес болуы тиіс.

Алайда, егер студенттер барлық қателіктерді таба алмаса, онда бұл оқытушы үшін дабыл сигналы болуы тиіс, себебі бұл оның көзделетін дидактикалық мақсаттарға жетпегенін, ал студенттерде қажетті ойлау мен талап етілетін тәжірибелік дағдылар қалыптаспағанын білдіреді. Оқытушы оқу үрдісіне «жоспарланған қате» тәсілін енгізгенде және студенттерді қателіктің болу мүмкіндігіне үйреткен кезде тривиальды қателер жасаудың мағынасы бар екенін атап өткен жөн. Бірақ әрі қарай қателерді әдеттегі «қате қауіпті» жерлерде жасау керек. Оқытушыда студенттердің өтініші бойынша ұсынуға міндетті қағаздағы жоспарланған қателердің тізбесі болуы тиіс. Тек бұл жағдайда студенттердің оқытушыға деген толық сенімі қамтамасыз етіледі.

Қателердің саны олардың сипаты мен мазмұнына, сондай-ақ осы тақырып бойынша студенттердің дайындығына байланысты. Келісілген уақытта (дәрістің соңында немесе оның бөлігінде) студенттер табылған қателіктерді атауы тиіс. Ол үшін оқытушы 10–15 минут талқылауға кететін уақыт қалдырады (уақыт дәріс ұзақтығы мен тақырыптың күрделілігіне байланысты).

Жоғары оқу орнының білім беру үдерісінде оқытушылардың «жоспарланған қате» педагогикалық тәсілінің әсері оны оқытушылардың графикалық пәндерді іс жүзінде қолдануын талдау ниетінің себебі болып табылады. Эмпирикалық

мәліметтерді алу үшін графикалық пән оқытушыларының «жоспарланған қате» педагогикалық тәсілін пайдалану бойынша ақпаратты жинау үшін сауалнама парағы жасалды. Алынған ақпаратты талдағанда, осы тәсілмен барлық оқытушылар емес, тек онымен таныс оқытушылар педагогикалық қызметте үнемі пайдаланатынын көрсетті. Сауалнамаға қатысқандардың көпшілігі дәрісті қолданғандарын айтты. Алайда, олар келтірген мысалдар студенттердің реакциясын тексеру мақсатында «қателер» жіберіледі, одан студенттер жалған мәліметтерді есту мүмкіндігі туралы алдын ала ескертілмегені туралы қорытынды жасауға болады. Біздің ойымызша, мұндай «кездейсоқ» қателіктер тәсілін тиімді пайдалану деп санауға болмайды, себебі студенттердің алдында дәріс материалында дәлсіздікті анықтау мақсаты жоқ.

Зерттеу барысында «Сәулет» мамандығында оқитын студенттерге арандатушылық – дәріс жасалды «Инженерлік сызба» пәні бойынша. Бұл пәнді оқу кезінде студенттерде «Проекциялау әдістері» тақырыбы үлкен қиындық тудырады. Ең бастысы, біздің ойымызша, «жоспарланған қате» – пайдалы қате. Жоғары оқу орындарының студенттері үшін, тривиальды қателердің кезеңін өткізіп, типтік «қате қауіпті» орындарда қателерге бірден көшуге болады деп есептейміз. Қатені жоспарлай отырып, оның сенімділігін жоспарлау керек екенін есте сақтау қажет. Студенттер табылған қателерді талқылауда оқытушымен немесе басқа студенттермен пікір алмасуға кірісуі тиіс, бұл мәселеде өзінің құзыреттілігін көрсете отырып, өз пікірін дәлелдеуі тиіс.

Бұдан әрі «Инженерлік сызба» пәнінің «Проекциялау әдістері» тақырыбына арандату – дәрістің мысалы келтірілген (қате мәліметтер курсивпен берілген). Дәрістің міндеттері – сызбаларды ортогоналды проекциялау әдістерінің негізгі ережелерін оқып үрену.

Біздің ойымызша, педагогикалық тәсілдің «жоспарланған қате» әсері кем дегенде келесі:

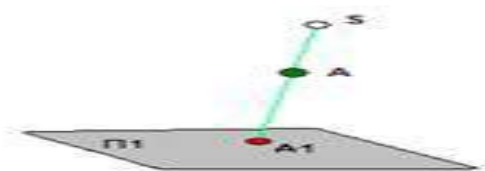
- оқу материалына деген қызығушылықты арттырады;
- студенттердің назарын оқу материалына аударады;
- оқу орнының «қате қауіпті» орындарына назар аударуға көмектеседі материал;
- өз пікірінің дәлелдерін тұжырымдауға үйретеді;
- қалдық білімді бақылайды.

Мысал

Оқытушы: ...Бүгін сіздер проекциялау әдісі туралы дәріс тыңдайсыз. Мен баяндайтын материалда қате мәліметтерді, қарама-қайшы пікірлерді, дәлсіздіктерді анықтап, оларды дәптерлеріңізде жазып алуыңыз керек. «Қателерді» бекітудің ыңғайлылығы үшін сіздер ені 4–5 см өрістерді қалдыруыңыз керек, одан әрі бұл өрістер түзетулерді көрсету үшін орны

болып табылады. Дәрістік материал бөліктерге (сұрақтарға) бөлінеді, олардың әрқайсысы 15–20 минутты алады, содан кейін осы бөлікте сіздер тапқан мәліметтерді талқылап, оларды түзететін боламыз.

Дәріс: түпнұсқа нүктелерін көрсету үшін сызбада проекциялау тәсілін қолданады. Жобалау жазықтығы бар, онда түпнұсқа - A нүктесінің бейнесі алынады. A1 нүктесі – проекциялайтын түзудің П1 жазықтығымен қиылысу нүктесі – П1 жазықтығындағы A нүктесінің проекциясы деп аталады.

Сурет 1

Проекциялау әдісі бойынша жасалған сызбалар проекциялаушы деп аталады.

Проекциялау сәулелерінің орнына байланысты проекциялау орталық (цилиндрлік) немесе параллель (конустық) болуы мүмкін. Күрделі объектіні проекциялау кезінде оның барлық нүктелері проекцияланады.

Кеңістіктің фигуралардың проекцияларын алудың ең негізгі жағдайы параллель проекциялау.

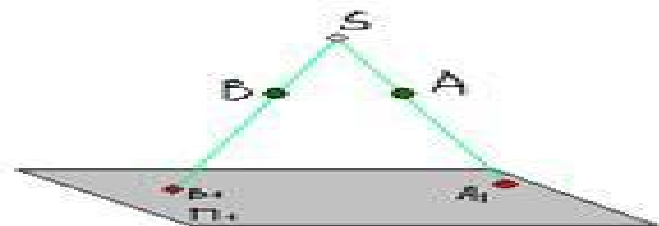

Сурет 2

Бұл жағдайда проекциялаушы сәулелер бір нүкте - проекциялау ортасынан шығады, ол проекциялар жазықтығынан соңғы қашықтықта болады П1.

A және B нүктелерінің проекцияларын алу үшін S проекциялау орталығынан A және B нүктелері арқылы П1 проекциясының жазықтығымен

қиылысқанға дейін проекциялау сәулелерін жүргізу қажет. Қиылысу кезінде A1 және B1 нүктелері – A және B нүктелерінің орталық проекциялары алынады.

Сурет 3

Проекциялар орталығы арқылы өтпейтін S нүктесінің және П1 жазықтығының орналасуын орталық проекциялау аппараты анықтайды. Егер ол берілген болса, онда әрдайым проекция жазықтығына кеңістіктің кез келген нүктесінің орталық проекциясының орнын анықтауға болады, бұл ретте кеңістіктің әрбір нүктесі тек бір орталық проекцияға ие болады. Бірақ, бір орталық проекциядан кеңістіктегі нүктенің орнын анықтауға болады, себебі ол нүкте проекциясын және проекциялау орталығын қосатын белгілі бір жерде болуы мүмкін. Оның орталық проекциялары бойынша кеңістіктегі A нүктесінің орнын анықтау үшін S1 және S2 әр түрлі екі орталықтан алынған осы A1 және A2 нүктесінің бір орталық кескіні болуы қажет. Егер проекциялаушы сәулелерді S1A1 және S2A2 өткізсе, онда олардың қиылысу нүктесі кеңістіктегі A нүктесінің орналасуын айқын анықтайды. A1B1 орталық проекциясын құру үшін AB кесіндісі A1 және B1 A және B нүктелерінің орталық проекцияларын салу жеткілікті емес, себебі екі нүкте бір мәнді анықтайды

Орталық проекциялау кезіндегі проекциялардың қасиеттері:

- нүкте проекциясы нүкте;
- түзудің проекциясы түзу;
- жалпы жағдайдағы түзу сызықтың проекция түзу сызық болып табылады;
- егер нүкте сызыққа тиесілі болса, нүкте проекциясы сызық проекциясына жатады;
- егер нүкте сызыққа тиесілі болса, онда нүкте проекциясы сызық проекциясына жатады;
- сызықтардың қиылысу нүктесі осы сызықтардың проекцияларының қиылысу нүктесіне жобаланады;
- өзара параллель түзулердің проекциясы параллель түзулер;

– егер жазық фигура проекция жазықтығына параллель болса, онда оның проекциясы осы фигураға ұқсас болады.

Параллель проекциялауды орталық проекциялаудың жеке жағдайы ретінде қарастыруға болады.

Егер проекциялау орталық аппараты жанындағы проекциялау орталығы шексіз болса, проекциялау сәулелерін параллель деп есептеуге болады. Орталық проекциялау кезінде проекциялаушы сәулелер бір нүктеден шығады, ал параллель проекциялау кезінде өзара параллель болады.

Проекциялаушы сәулелердің бағытына байланысты параллель проекциялаушы сәулелер проекциялардың жазықтығына қиғаш бұрышты және (ортогональ) көлденең, проекциялаушы сәулелер проекциялардың жазықтығына перпендикуляр болған кезде тік бұрышты болуы мүмкін.

Оқытушы: бұл жерде біз үзіліп, тыңдалғанды талқылаймыз.

Студенттер табылған «жоспарланған қателерді» атайды, ал оқытушы дәрістің тиісті үзіндісін жасады. Қатені талқылау және бекіту неге дұрыс емес екенін анықтау болды.

Проекциялау операциясы А нүктесі арқылы түзуді жүргізу болып табылады, ол түзу жобалау деп аталады.

Проекциялау әдісі бойынша жасалған сызбалар проекциялаушы деп аталады.

Проекциялау сәулелерінің жағдайына байланысты проекциялау орталық (цилиндрлік) немесе параллель (конустық) болуы мүмкін.

Бір орталық проекциядан кеңістіктегі нүктенің орнын анықтауға болады, өйткені ол нүкте проекциясын және проекциялау орталығын қосатын белгілі бір жерде болуы мүмкін. А нүктенің орталық проекциялары бойынша кеңістіктегі орнын анықтау үшін S1 және S2 екі орталықтан алынған осы A1 және A2 нүктесінің бір орталық проекциясы болуы қажет.

АВ кесіндісінің A1B1 орталық проекциясын құру үшін A1 және B1 нүктелерінің орталық проекцияларын салу жеткілікті емес, себебі екі нүкте түзуді анықтайды.

Жалпы жағдайда түзудің проекция түзу болып табылады. (Егер түзу проекциялаушы емес сәулемен сәйкес келмесе, онда оның проекциясы нүкте болады);

Өзара параллель түзулердің проекциясы түзулердің параллелі болып табылады.

Осылайша, қателіктерді дәлелдей білуі студенттерден ақпаратты мұқият қабылдауды, пәннен тыс басқа салалардан білімді өзектендіруді және көшіруді, пікір мен іс-әрекеттердің дәлдігі мен сыпайылығына ұмтылуды, ауызша сөйлеуді қисынды және анық құра білуді талап етті. Барлық студенттердің жауаптары

талқынып, табылған «қателер» аргументі бағаланды. Дәріске түзетулер енгізіліп, оның қорытындысы шығарылды. Ауызша немесе жазбаша мәтіндегі қателерді анықтау – ойлау үрдісі, ал табылған қателерді талқылау қарым-қатынас үрдісін қамтиды. Жалған деректерде өзінің құқықтарын сенімді дәлелдеген оқытушы мен «дәл емес» деп тапқан және өзінің шынайылығының дәлелдерін дәлелді түрде келтіретін студент сөзін анық құра білуіне ықпал етуіне және жалпы сөйлеуден қорықпауы тиіс. Бұл студентпен оқытушының арасындағы сөз қарымқатынасы, оқытушыға студенттер жалған ақпаратты бөліп алатындығын немесе қандай себептермен «қателерді» анық көретінін білуге көмектесті.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта келе, біздің пікірімізше, «жоспарланған қате» педагогикалық тәсілді жоғары оқу орнының білім беру үдерісінде қолдануға болады және де қажет, себебі ол үлкен дамытушылық және оқыту әлеуетіне ие. Арандатуды – дәрісті дайындау кезінде «жоспарланған қате» тәсілің қолдана отырып, келесі ұсыныстарымызды қолдануға болады:

– жана пәннің алғашқы дәрісінде дәріс-сарандатушылық жасамау, әсіресе, егер пәнаралық байланыстар шектелген болса;

– арандату – дәрісті әзірлей отырып, техникалық сәттерді ойластыру қажет: «қате» материалды ауызша беру нысаны (сенімді немесе интонация арқылы), қатеге көз қарасы (аландарда «қателерді» бөлу немесе жылдам әрекет ету), арандату – дәрісті тыңдау уақыты және табылған қателерді талқылау уақыты;

– ұсынылған қателіктерге жауапкершілікпен қарау (қателерді талқылау жалпы мәдени немесе кәсіби күзінеттерді дамыту керек), «қателесуге қауіпті» жерлерде қателерге көбірек көңіл бөлу;

– егер студенттер қате таппаса немесе дұрыс жауап нұсқаларын ұсына алмаса, көңілі қалғанын көрсетпеу керек;

– студенттерге бұл қатені табу өте қиын екенін түсіну қажет (бұл студентті осы жағдайды аяғына дейін түсінуге және «қателесуге қауіпті» орынды есте сақтауға қолдау көрсетеді).

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

1 **Ермолаева, М. Г.** Современный урок: Анализ, тенденции, возможности: Учебно-методическое пособие. – СПб. : КАРО, 2011. – 160 с.

2 **Ивашкин, Е. Г., Жукова, Л. П.** Организация аудиторной работы в образовательных организациях высшего образования: учеб. Пособие / Е. Г. Ивашкин, Л. П. Жукова; Нижегород. Гос. Техн. Ун-т имени Р. Е. Алексеева. – Нижний Новгород, 2014. – С. 14–37.

3 **Полат, Е. С.** Современные педагогические и информационные технологии в системе образования: учеб. Пособие для студ. высш. Учеб. Заведений / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина. – 3-е изд., стер. – М. : Академия, 2010. – С. 28–296

4 **Скакун, В. А.** Организация и методика профессионального обучения: Учебное пособие. – М. : ФОРУМ:ИНФА-М, 2007.

5 **Рыскулова, М. Н.** Университетская лекция: традиции и инновации // Высшее образование в России. – 2011. – № 12. – С. 143–146.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Ж. А. Темербаева¹, А. Е. Аймолда², О. К. Калиева³

Эффективное использование педагогического подхода «плановая ошибка» в лекциях в высшем образовании

^{1,3}Архитектурно-строительный факультет,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова,
г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан;

²Факультет педагогики и спорта,

Павлодарский государственный педагогический университет,
г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Zh. A. Temerbayeva¹, A. E. Aimolda², O. K. Kaliyeva³

Effective use of the pedagogical approach «planned error» in higher education lectures

^{1,3}Faculty of Architecture and Construction,
S. Toraihyrov Pavlodar State University,
Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan;

²Faculty of Pedagogy and Sport,
Pavlodar State Pedagogical University,
Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

В статье изложена эффективность педагогического подхода «плановая ошибка» при проведении лекций в вузах. Метод был разработан и представлен в качестве примера темы «Методы проектирования» на лекционном уроке «Инженерная графика» образовательной программы «Архитектура» (бакалавриат). Лектор

составляет тему лекции, которая ранее была неправильной, и в конце лекции студенты спрашивают, где найти неверную информацию в теме. Такой подход позволяет студентам слушать и писать лекции и развивать свою познавательную деятельность. Такая ситуация заставляет студентов принимать активное участие в лекции, потому что материал нужен не только для новых знаний, но и для ошибок и исправлений.

The article outlines the effectiveness of the pedagogical approach «planned error» when conducting lectures in universities. The method was developed and presented as an example of the topic «Design Methods» at the lecture «Engineering Graphics» of the educational program «Architecture» (bachelor degree). The lecturer composes the topic of the lecture, which was previously correct, and at the end of the lecture students are asked to find the wrong information in the topic. This approach allows students to listen and write lectures and develop their cognitive activity. This situation forces students to take an active part in the lecture, because the material is needed not only for new knowledge, but also for the errors and corrections.

ГРНТИ 14.25.05

И. А. Токбергенова¹, Д. Т. Бектурсунова²

¹магистр педагогики и психологии, Факультет Педагогики, Институт Мардана Сапарбаева, г. Шымкент, 486050, Республика Казахстан

²магистр педагогики и психологии, Факультет Педагогики, Институт Мардана Сапарбаева, г.Шымкент, 486050, Республика Казахстан
e-mail: ¹Tokbergenova@mail.ru; ²BektursunovaD@mail.ru

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОРГАНИЗАЦИИ ПРОЦЕССА ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ АКТИВНОСТИ ШКОЛЬНИКОВ

В статье рассмотрены методологические основы исследования организации процесса формирования гражданской активности школьников. В контексте анализа личности ребенка исследуются проблемы формирования личности в процессе социализации, а также содержание учебно-воспитательной работы по формированию гражданской активности школьников-подростков. Статья содержит основные выводы по исследованию специфических особенностей процесса формирования гражданской активности личности подростка в возрастном аспекте. Анализ теоретических источников, практики работы школ, позволили высказать предположение о том, что процесс формирования гражданской активности будет успешным, если в него будут включены комплекс факторов (социально-педагогические, педагогические, психолого-педагогические) и различные виды внеклассной деятельности (интернационально-патриотическая, общественно-политическая); комплекс педагогических условий (ценностные ориентации, наличие интереса, потребностей и установки, включение учащихся в деятельность, имеющая гражданскую направленность), обеспечивающие формирование гражданской активности школьников.

Ключевые слова: школьник, личность, гражданская активность, теоретические источники.

ВВЕДЕНИЕ

Известно, что факторы, воздействующие на ребенка в процессе обучения и воспитания, могут давать принципиально различный эффект в зависимости от периода его развития. В одни периоды – оптимальный эффект, в другие – нейтральный, в третьи – отрицательный [1]. Отсюда следует, что

знание особенностей периодов онтогенеза позволит успешно управлять индивидуальным развитием, оптимально решать задачи по формированию гражданской активности учащихся в целостном учебно-воспитательном процессе школы.

Экономическая дезинтеграция, социальная дифференциация общества, девальвация духовных ценностей оказали негативное влияние на общественное сознание большинства социальных и возрастных групп населения страны, резко снизились воспитательные воздействия культуры, искусства и образования как важнейших факторов формирования гражданской активности подрастающего поколения. В связи с этим стала все более заметной постепенная утрата нашим обществом традиционной активной гражданской позиции учащейся молодежи.

Причиной тому, на наш взгляд, является отсутствие специальных исследований, предметом которых являются вопросы формирования гражданской активности школьников-подростков в целостном учебно-воспитательном процессе школы.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

Школьник – как субъект воспитания представляет собой постепенно формирующуюся личность, аккумулирующую общественное сознание, осмысливающую идеи, формирующую собственные мотивы и стимулы поведения, совершающую все более осознанный и сознательный выбор поступков и поведения [2]. Постепенно формируются личностные качества, потребности, интересы, активная жизненная позиция, помогающие осуществлять собственный анализ влияний, отношений, взаимодействий. Появляется возможность ставить перед собой цели для сознательного самосовершенствования, осуществлять самовоспитание, содействовать становлению собственной личности.

Самоутверждение ребенка школьного возраста происходит постепенно, путем все более основательного вхождения в общественные отношения, проявления творческой, социальной, интеллектуальной и эмоциональной активности [3].

Учитывая то обстоятельство, что процесс формирования гражданской активности личности в возрастном аспекте имеет свои, специфические особенности, которые требуют обязательного учета, далее мы перейдем к рассмотрению особенностей формирования гражданской активности у учащихся подросткового возраста.

Средний школьный возраст (от 10–11 до 15 лет) – переходный от детства к юности, который совпадает с обучением в основной школе (V–IX классы) и характеризуется общим подъемом жизнедеятельности и глубокой перестройкой всего организма. В этом возрасте происходит бурный рост и развитие всего

организма. Наблюдается усиленный рост тела в длину (у мальчиков за год отмечается прирост на 6-10 см, а у девочек – до 6-8 см). Особенно интенсивно растут мальчики 15 лет (прибавляют в росте 20-25 см) и девочки 13 лет. Продолжается процесс окостенения скелета, кости приобретают упругость и твердость. Значительно возрастает сила мышц. Развитие внутренних органов неравномерно, рост кровеносных сосудов отстает от роста сердца, что приводит к нарушению ритма его деятельности и учащению сердцебиения [4].

В подростковом возрасте идет интенсивное нравственное и социальное формирование личности. Вместе с тем мировоззрение, нравственные идеалы, система оценочных суждений, моральные принципы, которыми школьник руководствуется в своем поведении, еще не приобрели устойчивость, их легко разрушают мнения товарищей, противоречия жизни [5].

Именно в этот период – период становления и развития личности подростка формируются потребность в активной созидательной деятельности, готовности занять определенное место в обществе, ориентация на проявление самостоятельности, инициативы в жизни и труде на благо своего государства, соблюдение его норм и принципов, которые сохраняются на всю жизнь.

Главной, ведущей потребностью этого возраста является духовно-нравственная потребность в самосознании, осмыслении своего места среди других людей. Подросток уже накопил некоторые знания о жизни, людях, себе и теперь хочет понять себя в сравнении с другими людьми. На этой почве возникает и основное противоречие, являющееся движущей силой его развития, стимулирующей поведение, определяющей направление интересов и деятельности [6].

В подростковом возрасте появляется и усиливается стремление быть похожим на старших (стремление к взрослости). Кроме того, изменяется содержание и роль подражания в развитии личности, которая с наступлением подросткового периода становится управляемым и начинает обслуживать потребности личностного самосовершенствования ребенка. Причем, как отмечают исследователи [7] зачастую цель «быть как взрослый» достигается за счет подражания внешним формам наблюдаемого поведения взрослых.

В этом периоде развития человека продолжают процессы формирования и развития самосознания ребенка, которые направлены на осознание человеком своих личностных особенностей. Данный процесс характеризуется особенным вниманием подростка к собственным недостаткам и стремлению к желаемому образу «я», который складывается из ценимых ими достоинств других людей [8]. Осознание разрыва между идеалом и собственным несовершенством способствуют возникновению потребности самосовершенствования и самовоспитания.

Учитывая, что поведение подростка не только подражание, но и сознательный выбор того, что престижно, значимо, укрепляет положение среди сверстников и делает самостоятельным и значительным в собственных глазах. Именно этим объясняется возникновение у подростков тяги к самовыражению в деятельности, стремление к общению в неформальных объединениях, дерзких хулиганских выходках и т.п.

Отметим, что процесс формирования личности предполагает рассмотрение всей совокупности воздействий на человека, всех факторов его среды, координацию их действий. Поскольку наряду со специально организованными факторами в среде существуют и стихийные факторы, причем как положительного, так и отрицательного действия.

Для нейтрализации стихийных факторов отрицательного действия организуется целенаправленный воспитательный процесс (где учитываются воспитательные возможности всех факторов среды личности) по систематическому воздействию на формирование и развитие человека, с тем «чтобы подготовить его к жизни и труду в обществе, к передаче и усвоению опыта предшествующих поколений, человеческой культуры», т.е., в процессе воспитания решаются задачи по формированию личности школьника с определенными качествами, отвечающим требованиям современного общества.

В этот возрастной период особое внимание следует обратить на организацию различных способов взаимодействия с подростками, которые позволяют анализировать и осмысливать вместе с ними поступки и происходящие события, предоставляют возможность самостоятельных выборов и решений, побуждают их к самоанализу, самоконтролю, управлению своим поведением. Такие взаимоотношения определяют их положительные духовные потребности, подготовят к новому, завершающему периоду становления личности в детском возрасте – периоду юности [9].

Поскольку «человек не воспроизводит себя в какой-либо, одной только определенности, а производит себя во всей своей целостности...», или, по А. С. Макаренку, – «не воспитывается по частям», отсюда вытекает взаимосвязь проблемы по организации целостного воспитательного процесса в условиях конкретной среды с проблемой формирования целостной личности школьника.

Анализ теоретических источников свидетельствует, что целостность трактуется учеными как образ однородной сущности частей некоего целого, некоторое совершенство, высокий уровень развития предмета, определенная качественная полнота, внутреннее единство рассматриваемого предмета, неразрывная в своих элементах структура [10]. Другими словами, категория целостности отражает единство различных сторон определенного явления, благодаря которому, стороны содействуют выполнению целым своей функции.

Поэтому некоторые исследователи, занимающиеся разработкой проблемы формирования личности (Г. Е. Глезерман [11], В. В. Москаленко, С. Г. Спасибенко и др.) рассматривают ее с позиции целостного подхода различных направлений воспитания (патриотическое, трудовое, эстетическое и т.д.), считая, что они никоим образом не могут быть обособлены друг от друга

Другие ученые под личностью как целостной системой понимают определенный ее уровень, состояние, характеризующееся устойчивостью, интегрированностью личностных компонентов (социальных и психических черт, свойств, биологических и социальных качеств), способностью к развитию (В. Г. Афанасьев [12] и др)

Данные компоненты личности могут формироваться только в процессе включения ее в те или иные виды деятельности, соответствующие различным общественным функциям. Участие личности в разнообразных видах деятельности можно рассматривать как формы ее жизнедеятельности, в основе которых лежат связи, отношения, взаимодействия между людьми, обусловленные факторами микросреды.

Важно отметить, что приобретение конкретных качеств человеком может быть обусловлено только конкретной формой его жизнедеятельности. Но, поскольку, различные формы жизнедеятельности находятся преимущественно в отношениях координационной зависимости, то личность проявляет себя как целостность, формируясь в процессе различных отношений и форм жизнедеятельности через действия, поступки, общение, особенности своего стиля жизни, систему деятельностей, что обеспечивают составляющие микросреды.

Как отмечает в своем исследовании В. Г. Афанасьев, «всякая личность целостна в том смысле, что присущие ей жизненные направления не изолированы, а находятся во взаимной связи и в своей совокупности образуют человеческую индивидуальность как нечто обособленное, относительно самостоятельное».

В современном сложном по своему содержанию и тенденциям развития мире исследователи: В. Г. Бочарова, Р. Г. Гурова, Н. И. Иорданский, И. С. Кон, В. Т. Лисовский, А. Н. Леонтьев, А. В. Мудрик и др. выделяют несколько групп обстоятельств, влияющих на личностное развитие детей и молодежи [13].

Одна группа обстоятельств связана с общими процессами – достижениями научно-технического прогресса и связанными с ним требованиями к молодому поколению независимо от личностных способностей, склонностей; сложной структурой, насыщенностью и противоречивостью информации, разнопланово действующей на растущую личность, еще не имеющей четкой жизненной

позиции; экологическим, социально-экономическим и политическим кризисом, который вызывает у молодых людей чувство безнадежности и безысходности.

Вторая группа обстоятельств связана с новой системой связей и отношений в производственной и социокультурной жизнедеятельности людей. На смену централизации, стандартизации все более активно молодые люди стремятся к оригинальному, самостоятельному проявлению, действию, вычленению и освоению общечеловеческих проблем. На смену массовому производству и массовому распределению, массовому отдыху и массовому образованию приходит стремление к индивидуализации, самостоятельности.

Не случайно В. Г. Бочарова отмечает о необходимости при изучении микросреды личности, разделять ее институциональную (формальную) и неинституциональную (неформальную) сферы [14]. Данный факт имеет очень важное значение для определения содержания учебно-воспитательной работы по формированию гражданской активности школьников-подростков.

ВЫВОДЫ

Подчеркивая неравномерность влияния сфер микросреды на формирование и развитие личности, В. Г. Бочарова отмечает, что институциональная (формальная) сфера (к данной сфере относятся социальные институты воспитания) по своей природе является более организованной, имеющей, как правило, педагогически целесообразную направленность.

Что касается микросреды, окружающей людей вне официальных, государственно-учрежденных институтов, т.е. неинституциональной (неформальной) открытой микросреды, то она характеризуется отсутствием четких, строго очерченных формализованных структур.

Характеризуя неформальную микросреду В. Г. Бочарова пишет: «Обеспечивая свободу входа и выхода на добровольных началах, этот микросоциум сохраняет неформальную, нерегламентированную структуру, он постоянно открыт для влияния извне. Но это совсем не означает, что в нем царит хаос. Напротив, жизнь в этом микросоциуме может быть подчинена достаточно жестким правилам и законам, но это «свои» законы, выработанные самим этим «свободным» сообществом и им же исполняемые. Управление поведением и деятельностью людей в открытом микросоциуме осуществляется на иных, специфических (принципиально отличной от институциональных) основах и механизмах, учитывающих специфику условий многофакторного воздействия».

Вышесказанное определяет потребность в организации целенаправленной работы системы образования по формированию у подрастающего поколения гражданской активности, воспитания у них патриотизма, правового сознания и мышления, политической культуры, культуры межнационального общения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1 Педагогика. Курс лекций. – Алматы : Нурлы Алем, 2003. – 368 с.
- 2 Возрастная и педагогическая психология [Текст] / Под ред. М. В. Гамезо. – М. : Просвещение, 1984. – 256 с.
- 3 **Абрамова, Г. С.** Возрастная психология [Текст] / Г. С. Абрамова. – М. : Академический проект, 2000. – 624 с.
- 4 **Тальзина, Н. Ф.** Педагогическая психология [Текст] / Н. Ф. Тальзина. – М. : Академия, 1998. – 288 с.
- 5 **Колесов, Д. В.** Учителю о психологии и физиологии подростка [Текст] / Д. В. Колесов, И. Ф. Мягков. – М. : Просвещение, 1986. – 80 с.
- 6 **Спасибенко, С. Г.** Формирование личности в условиях социализма [Текст] / С. Г. Спасибенко. – М. : Высшая школа, 1986. – 160 с.
- 7 **Сахно, А.** Методы работы с детьми разных возрастов [Текст] / А. Сахно // Воспитательная работа в школе. – М., 2004. – № 2. – С. 83–86.
- 8 **Байярд, Р. Т.** Ваш беспокойный подросток [Текст] / Р. Т. Байярд, Д. Байярд. – М. : Просвещение, 1991. – 224 с.
- 9 **Кузнецова, Г. И.** Психологические особенности недисциплинированных подростков [Текст] / Г. И. Кузнецова, В. Л. Харченко // Вопросы психологии. – М., 1981. – № 6. – С. 138–144.
- 10 Методологические проблемы развития педагогической науки [Текст] / Под ред. П. Р. Атутова, М. Н. Скаткина, Л. С. Турбовского. – М. : Педагогика, 1985. – 240 с.
- 11 **Глезерман, Г. Е.** Рождение нового человека: проблема формирования личности при социализме [Текст] / Г. Е. Глезерман. – М. : Политиздат, 1982 – 255 с.
- 12 **Афанасьев, В. Г.** Системность и общество [Текст] / В. Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1980. – 368 с.
- 13 **Сазонов, В.** Организация воспитательной работы в классе [Текст] / В. Сазонов. – М. : Педагогический поиск, 2000. – 160 с.
- 14 **Бочарова, В. Г.** Педагогика социальной работы [Текст] / В. Г. Бочарова. – М., 1994. – 208 с.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

И. А. Тоқбергенова¹, Д. Т. Бектұрсынова²

Оқушылардың азаматтық белсенділігін қалыптастыру үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық талдауы

^{1,2}Педагогика факультеті,

Мардан Сапарбаев атындағы институты,
Шымкент қ., 486050, Қазақстан Республикасы.
Материал 30.05.19 баспаға түсті.

I. A. Tokbergenova¹, D. T. Bektursunova²

Methodological analysis of the organization of the process of formation of civil activity of junior schoolchildren

^{1,2}Faculty of Education,

Mardan Saparbayev Institute,
Shymkent, 486050, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

Мақалада оқушылардың азаматтық белсенділігін қалыптастыру үдерісін ұйымдастырудың әдіснамалық негіздері қарастырылады. Балаңыз жеке басын талдау тұрғысында әлеуметтену үдерісінде тұлғаны қалыптастыру проблемалары зерттеледі, сонымен қатар жасөспірімдердің азаматтық белсенділігін қалыптастыру бойынша тәрбие жұмысының мазмұны зерттеледі. Мақалада жас ерекшелігі бойынша жасөспірімдік тұлғаның азаматтық белсенділігін қалыптастыру үдерісінің ерекшеліктерін зерттеу туралы негізгі тұжырымдар бар. Теориялық дерек көздерді талдау, мектептердің тәжірибесі азаматтық белсенділікті қалыптастыру үдерісі, егер ол факторлардың жиынтығын (әлеуметтік-педагогикалық, педагогикалық, психологиялық-педагогикалық) және сыныптан тыс қызметтің әртүрлі түрлерін (халықаралық патриоттық, әлеуметтік-саяси); педагогикалық шарттар жиынтығы (құндылық бағдарлары, мүдделердің болуы, қажеттіліктер мен көзқарастар, студенттерді азаматтық бағыттағы қызметке қосу), оқушылардың азаматтық белсенділігін қалыптастыруды қамтамасыз ету.

The article discusses the methodological basis for the study of the organization of school children civcactivity formation. In the context of the analysis of a child's personality, the problems of personality formation in the process of socialization are studied, as well as

the content of educational work on the formation of civic activity of adolescent students. The article contains the main conclusions on the study of the specific features of a teenager's civic activity formation in the age aspect. An analysis of theoretical sources, the practice of schools, allowed to suggest that the process of formation of civic activity will be successful if it includes a complex of factors (socio-pedagogical, pedagogical, psychological-pedagogical) and various types of out-of-class activity (international-patriotic, socio-political); a set of pedagogical conditions (value orientations, presence of interest, needs and attitudes, inclusion of students in civil-oriented activities), ensuring the formation of civic activity of school children.

ГРНТИ 77. 03. 25

Ш. Т. Тулегенов¹, Ж. А. Тулегенова²

¹к.п.н., кафедра «Туризм, Начальная военная подготовка и Физическая культура и спорт», Кокшетауский университет имени А. Мырашметова, г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан;

²преподаватель, кафедра «Теории и практики физической культуры и спорта», Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова, г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан
e-mail: ¹shakharbek@inbox.ru

**О ПРИМЕНЕНИИ ТРЕНИРОВОЧНОЙ МАСКИ
(ГИПОКСИЧЕСКАЯ МАСКА) ДЛЯ ВОСПИТАНИЯ
ВЫНОСЛИВОСТИ ЛЫЖНИКОВ**

Научная статья посвящена применению тренировочной маски выносливости, наиболее инновационного приспособления, предназначенного для повышения спортивных результатов. К ее эксплуатации прибегают не только профессиональные атлеты, которые нуждаются в прогрессивном росте мышечной массы, расширении ресурса легких, но также спортсмены-любители. В ходе исследования подробно изучены механизмы работ тренировочной маски (гипоксической маски). С помощью гипоксической маски, по некоторым данным, можно симитировать высокогорье в пределах от 900 до 5500 метров. В научной статье по показателям: МПК, МОД, ГД, также определены уровень развития выносливости спортсменов лыжников и лыжниц сборных команд Акмолинской области, применяющих методику горной подготовки.

Проблема применение в подготовке спортсменов лыжников, тренировочной маски (Elevation Training Mask) – дыхательного устройства, в котором многоуровневая система сопротивления уменьшает воздушный поток в основные дыхательные пути благодаря запатентованной клапанной технологии в настоящее время становится актуальной

Данная исследовательская работа раскрывает основные этапы и направления в подготовке лыжников, с применением специального спортивного снаряжения, после их подготовки в условиях среднегорья.

Ключевые слова: тренировочная маска выносливости, разработка принципов, выносливость лыжника, условие среднегорье, МПК, МОД, ГД, дыхательное устройство, недостаток кислорода, парциальное давление.

ВВЕДЕНИЕ

Производства товаров для спортсменов, всегда было направлено на разработку специальной экипировки, приспособлений и средств, способных повысить результатов спортсменов, улучшить их уровень физической подготовленности.

Одним из наиболее инновационных приспособлений, предназначенных для повышения спортивных результатов, выступают тренировочные маски. В тоже время, имеются противоречивые мнения, в применении гипоксической маски в развитии выносливости спортсменов, которые определили актуальность тему данной научной статьи [1, 2].

Поиск путей применения тренировочной маски для выносливости (гипоксическая маска), после подготовки лыжников в условиях среднегорье является целью данной научной статьи.

Задачи исследования определены следующим образом:

1 Изучить принципы работы тренировочной маски (Elevation Training Mask) и ее особенности влияние на дыхательные системы спортсмена.

2 Определить показатели МПК, МОД, ГД ведущих спортсменов – лыжников, применяющих методику горной подготовки.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

1 Механизмы и принципы работ тренировочной маски (гипоксической маски)

Рисунок 1 – Тренировочная маска (Elevation Training Mask)

Тренировочная маска (Elevation Training Mask) – это дыхательное устройство, в котором многоуровневая система сопротивления уменьшает воздушный поток в основные дыхательные пути спортсмена (рисунок 1). Состоит из следующих элементов (рисунок 2):

- резинка-фиксатор, закрепляющаяся на затылке;
- входных и 1 выходной дыхательный клапан;
- мембраны для клапанов.

Рисунок 2 – Элементы механизма тренировочной маски для кроссфита

Во время вдоха входные клапаны частично закрываются. Это заставляет спортсмена дышать более усиленно. Степень ограничения кислорода можно регулировать с помощью специальных мембран, расположенных на маске (рисунок 2). По некоторым данным, можно симитировать высокогорье в пределах от 900 до 5500 метров [3].

В спортивной практике используются следующие виды масок:

1 Elevation Training Mask 2.0 – запатентованное тренировочное устройство, обеспечивающее повышение восприимчивости организма к кислороду. Принцип действия заключается в том, что механизм из клапанов и мембран создает сопротивление при вдохе и выдохе, разрабатывая мышцы дыхательного аппарата. Нагрузка легко регулируется, а конструкция без труда разбирается. Детали можно стирать.

2 Training Mask 3.0 – более усовершенствованная модель. Модели данной серии имеют эргономичную форму, обновленный дизайн, меньше весят и создают более комфортные условия при носке. Допускается регулировка режимов на ходу без замены элементов – следует только повернуть колесико, устройство не нужно снимать [3].

Такие тренировочные маски вошли в применение несколько лет назад. Сразу же начались дискуссии о том, стоит ли доверять такому тренажеру. Тренировки в подобной маске далеко не нововведение, а усовершенствованный и более доступный аналог тренировки военнослужащих в противогазах (рисунок 3).

Рисунок 3 – Тренировки в маске и марш-броски с использованием армейских противогазов

По мнению одного из авторитетных американских тренеров по триатлону Алекса Виادا, «...такие девайсы повышают выносливость с той же эффективностью, как и унитаз, надетый на голову, повышает умение плавать» [2].

Некоторые спортсмены её носят для анаэробных тренировок, во время которых организмом используется абсолютно другой энергетический цикл, который даже не требует участия кислорода (кислород). Такое применение ставит под еще большее сомнение целесообразность применения этой маски, так как при анаэробном окислении глюкозы выделяется в разы меньше энергии в виде АТФ и намного большее количество токсичной молочной кислоты [3].

По теории физиологии спорта, в горах, атмосферное давление снижается. Парциальное давление кислорода, а также всех других компонентов воздуха, так же снижено [4].

Наиболее важно то, что результаты исследований тренировок в горах и полученных результатов после применения гипоксической маски – кардинально разные и говорят о полном отсутствии эффекта при искусственной симуляции тренировок в условиях гипоксии (рисунок 4).

Рисунок 4 – Тренировка в горах и применение гипоксической маски

Известно, что показатели выносливости не определяются количеством потребляемого во время тренировки воздуха, она определяется и ограничивается количеством потребляемого кислорода. Такую тренировку скорее можно назвать тренировкой дыхательных мышц.

Необходимо отметить, что совершенствование аппарата дыхания происходит в возрасте 18–19 лет. Постепенно увеличиваются размеры и улучшаются функциональные возможности дыхательного аппарата. Увеличивается жизненная емкость легких, уменьшается частота дыхательных движений. Объем одного дыхания увеличивается со 130–220 мл в 6–8 лет до 300–450 мл в 16 лет [4].

Последнее связано и с увеличением окружности грудной клетки и укреплением дыхательных мышц. По нашему мнению, именно в этом возрасте необходимо проводить работу по направленному воздействию на формирования дыхательных мышц и диафрагмы грудной клетки с применением гипоксического снаряжения – тренировочной маски.

Необходимо обратить внимание на то, что тренировка в подобном снаряжении увеличивает нагрузку на сердце, поэтому, предварительно проконсультироваться с врачом.

2 Уровень показателей выносливости спортсменов применяющих методику горной подготовки

Тренировка в условиях горной местности в течение более трёх десятилетий была предметом глубокого интереса исследователей и тренеров. Известно, что научные исследования в области тренировки в горной местности первоначально были инициированы проведением соревнований мирового уровня в условиях среднегорья: Панамериканских игр 1955 г. в Мехико (высота 2200–2300 м над

уровнем моря); зимних Олимпийских игр в Скво-Вэлли (высота 2000 м) в 1960 г; и, в особенности, летних Олимпийских игр в Мехико в 1968 г. [5].

Позже в результате многолетнего исследования в практике подготовки спортсменов, в том числе ведущих лыжников появились программы систематических тренировок в среднегорье для достижения лучшего спортивного результата на уровне моря. Во время домашней тренировки, тренеры ОСДЮШОР №2 по лыжным гонкам были опрошены по вопросу наличия программы систематических тренировок в среднегорье и использования горной подготовки. Все респонденты сообщили, что их команды тренировались в среднегорье, и это являлось частью их годичной подготовки.

Национальная Федерация лыжных гонок РК провела рейтинг сильнейших лыжников-гонщиков Казахстана, который основывается на итогах выступлений спортсменов в соревнованиях, вошедших в международный лыжный календарь сезона 2017–2018. По результатам данного рейтинга восемь акмолинцев вошли в рейтинг лучших лыжников Казахстана.

Нами проведено исследование развития уровня дыхательных систем (МПК, МОД, ГД) восьми акмолинцев, вошедших в рейтинг лучших лыжников Казахстана (таблица 1).

Таблица 1 – Показатели функциональной подготовленности лыжников Акмолинской области вошедших в Топ 10 РК

Ф И О	МПК	МОД	ГД
Денис Волотка	81,5 мл на 1 кг веса	4,7 л/мин	800 мл
Евгений Величко	81,9 мл на 1 кг веса	4,9 л/мин	850 мл
Николай Чеботько	81,6 мл на 1 кг веса	5,7 л/мин	850 мл
Олжас Климин	81,5 мл на 1 кг веса	4,8 л/мин	780 мл
Константин Борцов	81,9 мл на 1 кг веса	4,8 л/мин	800 мл
Валерия Тюленева	81,5 мл на 1 кг веса	4,2 л/мин	700 мл
Эльмира Мутагарова	80,5 мл на 1 кг веса	3,8 л/мин	750 мл
Гульсина Кадирова	79,5 мл на 1 кг веса	3,9 л/мин	700 мл

В течение долгого времени потенциальные преимущества тренировки в условиях среднегорья связывались с гематологическими изменениями, то есть улучшенной доставкой кислорода к мышцам. Фактически эти изменения преходящи и очень скоро после возвращения на уровень моря (через несколько дней или одну неделю) эритроциты и гемоглобин возвращаются к уровням до начала горной подготовки [6, 7, 12].

ВЫВОДЫ

1 Прежде, чем использовать тренировочную маску, необходимо удостовериться в состоянии здоровья спортсмена. Особенно тщательно проверить сердечно-сосудистую и дыхательную системы.

2 Нагрузка должна носить «вводный» характер: никакой работы в маске до отказа. Должно быть достаточно времени для отдыха между подходами, а пульс не должен превышать отметку в 160 ударов в минуту.

3 При первых признаках недомогания использование тренировочной маски следует сразу же прекратить.

4 Нужно обязательно употребить достаточное количество жидкости и немного простых углеводов, которые позволят восстановить энергетический баланс организма.

5 Тренировочная маска рекомендована как имитация высокогорья, но по факту она направлена на тренировку мышц, используемых для дыхания. После занятий в маске объем легких увеличивается благодаря сопротивлению при вдохе. Маска благоприятно отражается на ритме дыхания во время нагрузки.

6 Когда организм спортсмена подвергается воздействию более низкого парциального давления на высоте, происходит увеличение содержания миоглобина/гемоглобина и плотности капилляров, и увеличение транспорта кислорода к мышцам. Недостаток тренировки на высоте, это исчезновение результатов в течение 3-4 недель.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Гипоксическая тренировочная [Электронный ресурс]. – [http://sportwiki. \(Elevation_Training_Mask](http://sportwiki. (Elevation_Training_Mask)

2 Вида, А. Гибридный Атлет (2015) [PDF]. [Электронный ресурс]. – nnc-club.me/forum/viewtopic.php?t=932168.

3 Гипоксическая тренировочная маска. Полный обзор. [Электронный ресурс]. – <http://www.buildbody.org.ua/sportivnij-inventar/gipoksicheskaya-trenirovochnaya-mask>.

4 Фарфель, В. С. Анализ рекордов скорости и выносливости. Исследование по физиологии выносливости. – М. : «Физкультура и спорт», 1992. – 300 с.

5 Спортивная тренировка в условиях гор [Электронный ресурс] <http://sportwiki.to/>

6 Сулов, Ф. П. Спортивная тренировка в условиях среднегорья / Сулов Ф. П., Гиппенрейтер Е. Б., Холодов Ж. К. РГАФК. – М., 1999. – 202 с.: табл.

7 Яблоновский, И. М. Многолетняя подготовка юных лыжников-гонщиков. – М. : «Физкультура и спорт», 1988. – 66 с.

11 **Фомин, О. П., Филин, П. Л.** «Возрастные особенности физического воспитания». – М. : ФКиС, 2002

12 Подготовка лыжников уровня кандидата в мастера спорта и мастера спорта. [Электронный ресурс]: <https://www.bibliofond.ru/view.aspx?id=889931>.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Ш. Т. Тулегенов¹, Ж. А. Тулегенова²

Шаңғышылардың төзімділігін тәрбиелеу үшін жаттықтану маскасын (гипоксиялық маска) пайдалану туралы

¹А. Мырзахметов атындағы Кокшетау университеті,

²Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті,

Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Sh. T. Tulegenov¹, Zh. A. Tulegenova²

On the application of a training mask (hypoxic mask) for training the endurance of skiers

¹A. Myrzahmetova Kokshetau University,

²Sh. Ualikhanov Kokshetau State University,

Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan.

Material received on 30.05.19.

Ғылыми статья спорттық жетістіктерді арттыруға арналған инновациялық құрылғылардың бірі – жаттықтану маскасын пайдалану мәселесіне арналған. Бұны тек бұлышықет массасының прогрессивті өсуіне, өкпе қорының кеңейіне қажетті кәсіби спортшылар ғана емес, сонымен қатар әуесқой спортшыларда қолданады. Зерттеу барысында жаттықтану маскасының (гипоксия маскасы) жұмыс тетіктері толық зерделенді. ОШҚ, ТМК ТТ (МПК, МОД, ГД) зерттеу арқылы тау дайындығынан өткен Ақмола облысының шаңғышылары құрама командаларының төзімділігін дамыту деңгейі зерттелді.

Гипоксиялық маска көп деңгейлі кедергі жүйесі бар патенттелген клапан технологиясына байланысты негізгі тыныс жолдарындағы ауа ағынын азайтатын тыныс алу аппаратын (Elevation Training Mask), шаңғышы спортшыларды дайындауда пайдалану өзекті мәселе болып отыр.

Зерттеу жұмыстары арнайы спорттық құралдарды пайдалана отырып, жоғарғы санатты шаңғышыларды дайындаудың негізгі кезеңдері мен бағыттарын көрсетеді.

The scientific article is devoted to the use of a training mask of endurance, the most innovative device designed to improve athletic performance in cross-country skiing. Not only professional athletes who need a progressive increase in muscle mass, an extension of the lung resource, but also amateur athletes have resorted to their exploitation. In the course of the study, the mechanisms of the work of the training mask (hypoxic mask) were studied by the levels. With the help of a hypoxic mask, according to some data, it is possible to simulate high mountains ranging from 900 to 5,500 meters. In a scientific article on the indicators: IPC, MOU, DG, the level of development of endurance of skiers of national teams of Akmola region, using the method of mountain training, is also defined.

The problem of using an Elevation Training Mask in training athletes is a breathing device in which a multi-level resistance system reduces air flow into the main airway due to the patented valve technology is now becoming topical.

This research work reveals the main stages and directions in the preparation of skiers, using special sports equipment, after their training in the middle mountains.

ГРНТИ 14.35.07

Н. А. Урузбаева

д.э.н., профессор, Экономический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан
e-mail: nazym_amen@mail.ru

НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЕ СЕМИНАРЫ КАК ИНСТРУМЕНТ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОДГОТОВКИ ДОКТОРОВ PHD

В данной работе исследуются вопросы совершенствования подготовки докторов PhD как важнейшей социальной функции современных университетов. Автором проводится статистический анализ количественных показателей подготовки специалистов в докторантуре. При этом указываются причины низкой доли защищающихся в срок докторантов. Результатом анализа является вывод о необходимости использования вузами дополнительных инструментов совершенствования подготовки докторов PhD. В качестве одного из таких эффективных инструментов предлагается использовать научно-методические семинары для докторантов.

Автор приводит в пример опыт проведения научно-методических семинаров на экономическом факультете Евразийского национального университета им. Л. Н. Гумилева. В завершении работы делается вывод, что научно-методические семинары должны стать неотъемлемой частью подготовки молодых ученых и научно-исследовательской работы докторантов.

Ключевые слова: докторантура, научно-методические семинары, подготовка научных кадров, высшие учебные заведения, инструменты подготовки, образовательные программы.

ВВЕДЕНИЕ

Докторантура является завершающей ступенью многоуровневой системы образования Казахстана. Ее главная цель заключается в подготовке научно-педагогических кадров высшей квалификации. Специфика подготовки докторантов обуславливается структурой ее образовательной программы, которая содержит две равнозначные компоненты: учебную и научную. Исходя из этого ключевыми задачами, докторских программ считаются:

– обеспечение оптимального баланса между обучением и исследовательской деятельностью;

– получение широкой научной, образовательной и методологической подготовки.

Достижение данных задач возможно не только в рамках реализации образовательных программ докторантуры, но и путем активного участия обучающихся в научно-методических семинарах, круглых столах, конференциях и других мероприятиях. Особую роль в развитии у докторантов исследовательских навыков, овладении ими современными научными методами познания играют научно-методические семинары.

Обзор отечественной и зарубежной научной литературы показывает, что вопросы совершенствования подготовки кадров в докторантуре научно-педагогического профиля не нашли пока еще должного освещения. Можно отметить в основном труды казахстанских и зарубежных ученых, посвященных проблемам послевузовского образования в целом [1; 2; 3; 4]. В этой связи особую актуальность сегодня представляют исследования проблем совершенствования подготовки докторов PhD и разработки практических путей их решения.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В современных условиях одной из ключевых проблем отечественного послевузовского образования является повышение качества докторских диссертаций, усиление их прикладной направленности и нацеленности на решение актуальных задач развития экономики.

Между тем, сегодня вузы сталкиваются с тем, что многие докторанты не владеют ни навыками написания научных статей, ни навыками критического мышления, ни навыками выступления перед аудиторией. Нередко они не владеют методологией исследования, не имеют аналитических навыков, слабо ориентируются в информационном потоке. В последние годы также отмечается снижение качества диссертационных исследований и подготовки докторантов. В научной литературе отмечаются также проблемы, как:

– неудовлетворенность потребностей молодых ученых в осуществлении научной коммуникации (потребность в осуществлении обмена опытом с коллегами-докторантами в отличие от их зарубежных коллег, например, американских) [1];

– необходимость и потребность в донесении своих научных результатов до научного сообщества;

– в расширении образовательной компоненты подготовки докторантов, направленной на усиление их теоретико-методологической подготовки [3].

Очевидно, эти и другие причины (в частности, несовершенство системы отбора кандидатов для поступления в магистратуру и докторантуру PhD, обучающихся по государственной программе, сложность публикаций научных результатов диссертационного исследования в рецензируемых изданиях) лежат в основе низких показателей защищающихся в срок докторантов.

В подтверждение этих слов можно привести данные из таблицы 1. Так, показатели приема и выпуска докторантов за 2012–2016 годы показывают ежегодный рост, а число защитивших диссертацию за время обучения демонстрируют, в целом, отрицательную динамику. И если в 2012 году доля докторантов, защитивших диссертацию в срок, составляла 42,8 %, то к 2016 году она снизилась до 18,9 %. Хотя надо заметить, что динамика данного показателя характеризовалась неравномерностью по годам. Особенно негативная картина наблюдалась в 2013 году, когда выпуск докторантов вырос по сравнению с 2012 годом на 45,1 %, а число защитивших диссертацию за время обучения снизилось на 16 %. И, несмотря на то, что в 2015 году произошло небольшое увеличение показателя защитивших диссертацию в срок (на 7,9 %), в 2016 году опять отмечается его снижение – на 13,9 %, при том, что выпуск докторантов вырос на 16,1 % [4].

Таблица 1 – Численность и выпуск докторантов

	человек				
	2012	2013	2014	2015	2016
Численность докторантов на конец года	1 588	1 892	2 063	2 288	2 710
Прием докторантов	565	638	729	794	1086
Выпуск докторантов	257	373	503	533	619
Из общего выпуска защитили диссертацию	110	100	125	175	117
Доля защитивших диссертацию за время обучения, %	42,8	26,8	24,9	32,8	18,9
Источник: www.stat.gov.kz					

Выше среднереспубликанского уровня численность защитившихся по ветеринарии – 54,5 %, социальным наукам, экономике и бизнесу – 41,6 %, услугам – 33,3 %, сельскохозяйственным наукам – 31,7 %, образованию – 26,0 %, здравоохранению и социальному обеспечению (медицине) – 22,9 %. Низкие показатели по подготовке диссертаций отмечаются по праву, естественным и гуманитарным наукам, техническим наукам и технологиям. Наименьшая численность защитившихся в 2016 году была по техническим наукам и технологиям – 4,4 % [5].

Приведенные данные свидетельствуют, что существующая в стране система расширенного воспроизводства кадрового потенциала несет в себе

определенные проблемы, характерные не только для Казахстана, но и для большинства стран СНГ. Следствием их является тот факт, что в 2016 году из общего количества выпущенных докторов (619 человек) в науку пришло всего 44 человека [6].

Очевидно, решение данных проблем видится, прежде всего, в активизации и ускорении процессов подготовки и защиты докторских диссертаций. Определенный вклад в достижение данной задачи может внести эффективное использование в вузах дополнительных инструментов совершенствования подготовки научных кадров.

Одним из таких эффективных инструментов являются, на наш взгляд, научно-методические семинары для докторантов. В этой связи хотелось бы привести успешный опыт проведения таких семинаров на экономическом факультете ЕНУ им. Л. Н. Гумилева.

Ключевыми функциями таких семинаров являются: знакомство будущих ученых с прикладными аспектами использования научных методов и современного инструментария проведения экономических исследований, а также апробация научных результатов диссертационного исследования.

Для реализации первой функции семинары на факультете проводятся в формате мастер-класса, на которых с докладами выступают ведущие профессора и доценты ЕНУ им. Л. Н. Гумилева и приглашаются ученые из АО «Институт экономических исследований» Министерства национальной экономики Республики Казахстан, а также приглашенные зарубежные ученые.

Вторая функция реализуется посредством презентации и обсуждения научных результатов докторантов по итогам их обучения в текущем году.

Кроме того, докторантам оказывают помощь в написании научных статей в издания с ненулевым импакт-фактором путем проведения научно-методических семинаров по теме «Алгоритм подготовки научных публикаций в рецензируемые научные издания». Для докторантов 3 года обучения организуются ознакомительные семинары по процедурным вопросам защиты диссертаций.

Положительной стороной семинаров является также и то, что они служат площадкой для обмена мнениями между докторантами различных специальностей, выявляют проблемы и трудности в написании диссертации, способствуют выработке конструктивных рекомендаций по исследуемым научным тематикам.

В целях повышения эффективности научно-методических семинаров проводятся опросы докторантов посредством анкетирования. Анкетирование позволяет не только выявить степень удовлетворенности целевой аудитории

проводимыми семинарами, но и также их пожелания и предложения на будущее. С учетом их мнений формируется план НМС на будущий учебный год.

Так, в ходе последнего анкетирования было опрошено 72 % из числа обучающихся докторантов. Анкета содержала следующие вопросы:

1 Докторантом какого года обучения Вы являетесь:

2 Оказывают ли проводимые семинары помощь в Вашей научно-исследовательской работе:

3 В какой степени Вы удовлетворены проводимыми семинарами:

4 Какие из проведенных семинаров запомнились и помогли Вам в большей степени:

5 Ваши предложения по тематике будущих семинаров (возможная тема):

Результаты показали, что все докторанты полностью удовлетворены качеством проводимых НМС и отметили ту методологическую помощь, которую им оказывают семинары в их научно-исследовательской работе, подготовке диссертации.

Также хотелось отметить, что формат научно-методических семинаров не исчерпывает такие организационные формы, как мастер-класс и презентации. Докторанты активно вовлекаются в организацию и проведение на факультете круглых столов, которые становятся реальной площадкой для апробации научных результатов их диссертационных исследований.

В текущем учебном году, на основе пожеланий докторантов, в план включены темы, связанные с использованием социологических методов в экономических исследованиях, а также с процедурными вопросами защиты диссертаций. Новым направлением работы семинаров в прошлом году стало также приобщение к их работе магистрантов с целью оказания им помощи при написании диссертаций и публикации научных статей.

На экономическом факультете университета осуществляется постоянный мониторинг участия докторантов в семинарах, учет их пожеланий и предложений. Надо заметить, что в последние годы наблюдается улучшение ситуации со своевременной защитой диссертаций. Очевидно, определенную роль в этом сыграли и научно-методические семинары.

ВЫВОДЫ

Научно-методические семинары выполняют сегодня на экономическом факультете не просто вспомогательную роль в процессе реализации докторской программы PhD, а стали неотъемлемой частью подготовки ученых и научно-исследовательской работы факультета.

Для дальнейшей активизации подготовки докторских диссертаций необходим постоянный поиск и внедрение действенных инструментов обучения

докторантов методологическому аппарату научного исследования, расширение международных научных коммуникаций, усиление образовательной составляющей научных стажировок и другие меры.

Повсеместное использование потенциала научно-методических семинаров позволит, на наш взгляд, повысить качество подготовки научных кадров за счет овладения докторантами современным инструментарием проведения исследований, освоения прикладных аспектов использования научных методов и удовлетворения потребностей молодых ученых в научных коммуникациях.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 **Кривцова, Н. Л.** Подготовка научных кадров в России и США / [Электронный ресурс]. – URL : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=7657> (Дата обращения 21.11.2018).

2 The Chronicle of Higher Education (2007-2008гг.) / [Электронный ресурс]. – URL: <http://chronicle.com/>

3 **Серга, М. Ю.** Подготовка научных кадров в России: объективные и субъективные проблемы аспирантов // *Фундаментальные исследования*. – 2011. – № 8. – С. 559–562.

4 **Ксенжик, Г. Н.** Инновации в системе высшего и послевузовского образования в РК // *Электронный научный журнал «edu.e-history.kz»*. – 2018. – № 1(05)

5 www.stat.gov.kz

6 Национальный доклад по науке. – Астана : Министерство образования и науки Республики Казахстан, Национальная академия наук Республики Казахстан, 2017.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Н. А. Урузбаева

PhD докторларын дайындауға арналған құрал ретінде ғылыми-әдістемелік семинарлады жетілдіру

Экономика факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

N. A. Uruzbayeva

Scientific and methodological seminars as a tool to improve the preparation of PhD doctors

Economics Faculty,
L. N. Gumilyev Eurasian National University,
Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

Бұл мақалада қазіргі заманғы жоғары оқу орындарының ең маңызды әлеуметтік функциясы ретінде PhD докторларын дайындауды жетілдіру қарастырылады. Докторантурада мамандарды даярлаудың сандық көрсеткіштерін статистикалық талдау жүргізу арқылы көрсетеді. Сонымен қатар, докторанттардың өз уақытысында қорғамауының себептері көрсетілген. Талдаудың нәтижесінде университеттердің PhD докторларын даярлауды жетілдіру үшін қосымша құралдарды пайдалану қажеттілігі туралы айтылады. Осындай тиімді құралдардың бірі ретінде докторанттарға ғылыми-әдістемелік семинарларды қолдану ұсынылады.

Автор Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің экономика факультетінде ғылыми-әдістемелік семинарлар өткізу тәжірибесін мысал ретінде келтіреді. Жұмыстың соңында, ғылыми-әдістемелік семинарлар жас ғалымдарды даярлаудың және докторанттардың ғылыми-зерттеу жұмыстарының ажырамас бөлігі болуға тиіс екенін қорытындылап айтады.

This paper examines the improvement of the preparation of PhD doctors as the most important social function of modern universities. The author conducts a statistical analysis of quantitative indicators for the training of specialists in doctoral studies. At the same time, the reasons for the low proportion of doctoral candidates defended in time are indicated. The result of the analysis will be a conclusion about the need for universities to use additional tools to improve the training of doctors PhD. As one of such effective tools, it is proposed to use scientific and methodological seminars for doctoral students.

The author cites as an example the experience of conducting scientific and methodological seminars at the Faculty of Economics of the L. N. Gumilyov Eurasian National University. At the end of the work it is concluded that the scientific and methodological seminars should become an integral part of the training of young scientists and the research work of doctoral students.

FTAMP 31.21.01

А. С. Хамитова

х.ғ.к., доцент, Жаратылыстану ғылымдары факультеті, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау қ., 020000, Қазақстан Республикасы
e-mail: aina-hamitova@mail.ru

ОРГАНИКАЛЫҚ ХИМИЯ КУРСЫНЫҢ КӨМІРСУТЕКТЕР ХИМИЯСЫН ОҚИТУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ

Бұл жұмыста негізгі кластардың құрамының, құрылысы мен қасиеттерінің салыстырмалы сипаттамасы негізінде көмірсутектер туралы білім алушылардың білімін жүйелендіруде әдістемелік ұсыныстар берілді. Студенттердің өз бетінше ойлауын ынталандыратын жұмыс түрлері мен әдістері ұсынылған. Органикалық қосылыстар мен көмірсутектердің генетикалық қатарының кластары арасындағы генетикалық өзара байланыс қарастырылған. Органикалық заттардың құрылысы олардың қасиеттеріне шешуші әсер ететіні атап көрсетіледі. Көмірсутектердің әртүрлі кластарында изомерияның әр түрлері туралы білім жинақталған. Әдістемелік жұмыстың әр түрлі формаларын үйлестіру студенттердің танымдық қабілеттерін дамытады, оларды белсенді ізденуге дайындайды, өзінің кәсіби шеберлігін жетілдіру және өз білімдерін практикада шығармашылықпен қолдану қажеттілігін тугызады.

Кілтті сөздер: көмірсутектер, генетикалық байланыс, электрондық бұлт, изомерия, гибридизация.

КІРІСПЕ

Заттардың органикалық құрылысы теориясымен алдыңғы танысу материалды түсіндіруге ғана емес, сонымен қатар көмірсутектердің қасиеттерін болжауға да мүмкіндік берді. Бұл ретте оқыту барысында проблемалық тәсілді, демек, әртүрлі логикалық операцияларды пайдалану үшін үлкен мүмкіндіктер пайда болды.

Көмірсутектерді зерттеу кезінде білім алушылардың Заттың құрылысы туралы білімдерінің одан әрі дамуы жүреді, коваленттік байланыстың табиғаты туралы түсініктері тереңдейді, σ және π – байланысы туралы, атомдардың молекулалардағы кеңістіктік орналасуы, изомерияның әртүрлі түрлері туралы түсініктері дамиды. Бұл тақырыпта алғаш рет органикалық қосылыстардың

келесі кластарын зерттеу кезінде қажетті гомологиялық қатардың ұғымымен танысу жүзеге асырылады. Олар органикалық заттар арасындағы реакциялардың маңызды механизмдері туралы түсінік алады.

Көмірсутектер мысалында А. М. Бутлеровтың химиялық құрылысы теориясының негізгі ережелері ашылады және оның дамуы заттардың құрылысы туралы қазіргі заманғы түсініктерді ескере отырып жүзеге асырылады, құрылымдық формулалар, изомериялар, органикалық қосылыстардың номенклатурасы туралы түсінік беріледі.

НЕГІЗГІ БӨЛІМ

Бұл бөлімді зерттеудің маңыздылығы тағы да сол барлық келесі органикалық заттар көмірсутектердің туындылары ретінде қарастырылуы мүмкін. Бұл тақырыпта курстың барлық теориялық сұрақтары қарастырылады, осыған байланысты көптеген жаңа ұғымдар енгізіледі және оларды меңгеруден органикалық химияны одан әрі зерттеу деңгейі байланысты. Көмірсутектерді зерттеудегі әдістемелік талаптардың бірі – теория мен фактілердің өзара іс – қимылына қол жеткізу, ал олардың бірлігі негізінде – материалды игерудің жоғары деңгейіне жету.

Шекті көмірсутектерді зерттеу кезінде химиялық құрылыстың классикалық теориясының білімін дамыту изомерия ұғымын нақтылаудан тұрады. Көмірсутектердің құрылысы туралы кеңістіктік түсініктер валенттік байланыстардың бағыты, көміртегі атомының химиялық байланыстарының тетраэдрикалық бағыты, көміртегі тізбегінің зигзаг тәрізді құрылымы, байланыстардың айналасында көміртегі атомдарының айналу салдарынан осы тізбектердің әр түрлі формалары туралы ұғымдардан құралады.

Химиялық байланыстардың табиғатын электрондық түсіндіру бұлт сияқты электрон туралы түсініктерді енгізуді, электрондық бұлттардың коваленттік байланыстардың пайда болуы кезінде жабылуын, ең үлкен электрондық тығыздықтың орналасқан жерін, байланыс беріктігінің бұлттардың жабылу дәрежесіне тәуелділігін талап етеді. Сонымен қатар, еркін радикалдар, элементтердің теріс электр, байланыстардың поляризациясы және басқа да ұғымдар туралы түсініктерді енгізу қажет болады.

Құрылымдық ұсыныстарды қалыптастыру кезінде:

1 Бәсекелес ұғымдарды қарсы қою (гомология және изомерия);

2 Көміртекті тізбектердің модельдерін құруда кеңістіктік құрылымды қарастыру кезінде C-атомдардың тетраэдрикалық құрылымынан қатаң түрде басшылыққа алу керек, сол арқылы көміртекті атомдардың тізбектегі бір түзу арқылы қосылыс ретінде қарастыру үрдісін алып тастау;

3 Химиялық байланыстарды қарастыру кезінде электронның корпускулярлық-толқынды дуализмін түсіндіру;

4 Көміртегі атомы құрылысының қалыпты және қозғалған жағдайлардағы айырмашылықты ерекше атап көрсету [1].

Шектелмеген көмірсутектерді зерттеу міндетіне жаңа материалда химиялық құрылыс теориясының негізгі ережелерін бекіту және көміртегі атомдары мен органикалық қосылыстардың химиялық қасиеттері арасындағы еселенген байланыстар туралы түсініктерді қарастыру кіреді. Шектелмеген көмірсутектерді зерттеу кезінде келесі ұғымдар одан әрі дамыды:

– изомериялар – көміртекті қаңқасының изомериясымен қатар еселі байланыстардың изомериясы, көмірсутектердің әртүрлі қатарларына жататын заттар арасындағы изомерия қарастырылды. Кеңістіктік цис және транс-изомериялар туралы ұғым қалыптасады;

– электрондық теория еселік байланыстар табиғатын түсіндіруге қолданылды (σ , π -байланыстар);

– гомология мен гомологиялық қатарлар туралы түсініктердің көлемі айтарлықтай кеңейеді. Мұнда алғаш рет жоғары молекулалық заттар химиясының негізгі ұғымдары енгізілді. Сонымен қатар оқушылар қолданбалы сипаттағы маңызды білім алды. Бұл жағдайда күтпеген көмірсутектер біздің алдымызға заманауи өнеркәсіптік органикалық синтездің негізгі шикізаты ретінде көрінді [2].

Шектелмеген көмірсутектерді зерттеудің негізгі күрделілігі төмен молекулалы және жоғары молекулалы химия ұғымдарын бір мезгілде қалыптастырудан тұрады. Тиісті ұғымдардың топтары логикалық тұрғыдан аз байланысты, олардың арасындағы ұқсастықтар мен салыстырулар әрдайым мүмкін емес, бұл білім алушыларды салыстырмалы шағын уақыттың бөлігінде әртүрлі санаттармен ойлауға мәжбүр етті. Осы қиындықтарды болдырмау үшін енгізілген ұғымдарды қалыптастыру бойынша барлық сұрақтар нақты, дәлелді түрде баяндалып, жаттығуларда бекітілді.

Бұл бөлімде құрылымдық ұғымдардың қалыптасуының ерекшелігі дедукцияның рөлін арттыру болып табылады. Этилен және оның гомологиялық қатары туралы ұғымды қалыптастыру әлі де индуктивті болады, өйткені тәжірибелік жолмен қос байланыстағы қосылыстарға қандай қасиеттер тән екенін анықтау керек. Дедукция рөлінің одан әрі күшеюі диен көмірсутектерін, әсіресе ацетиленді зерттеу кезінде орын алады, онда білім алушылардың заттардың құрылысы мен олардың құрылымына байланысты қасиеттері туралы гипотезаларды ұсынуы үшін үлкен мүмкіндіктер пайда болады. Органикалық химияны оқытудың бастапқы кезеңінде индуктивті тәсіл басым болады, онда теория функциясы түсініктемелі болып табылады. Бұл кезеңде

мұндай тәсілдің қажеттілігі білім алушыларда бейорганикалық химиядан органикалық химияға көшу кезінде пайда болған қиындықтарға байланысты. Шектелмеген көмірсутектерді зерттеуге көшкен кезде теорияның болжалды функциясын пайдалану негізінде дедуктивтік көзқарас өте орынды. Басты міндет этилен мысалында қос байланыстың ерекшеліктерін анықтай отырып, білім алушыларда осы қатардың көмірсутегі туралы жалпы түсінік қалыптастыру, олардың құрылымына байланысты заттардың қасиеттерін болжауды үйрету [3].

Осы бөлімнің материалы салыстыру, жалпылау тәсілдеріне үйретуге, заттардың құрылысы негізінде қасиеттері туралы пікір айтуға; өзін-өзі бақылау дағдыларын қалыптастыруға; көмірсутектерді құрылуында, қасиеттерінде және қолдануда маңызды белгілерді анықтай білуді дамыта түсуге мүмкіндік берді.

Кез келген құрылымдық ұғымды қалыптастыру осы ұғымға қажетті мәселелерді алдын ала анықтау жолымен жүзеге асырылды. Мысалы, sp^2 -будандау ұғымын қалыптастыру кезінде этилендік көмірсутектерге тән келесі сұрақтар анықталды:

1 Қозған көміртегі атомының сыртқы электрондық қабатында қандай құрылым бар?

2 Шекті көмірсутектер үшін гибридацияның қандай түрі тән?

3 Метан молекуласында байланыстың қандай түрі?

4 Метан молекуласында байланыс жасауға қандай электрондар қатысады?

5 Sp^3 -гибридация қалай пайда болады? [4].

Осы сұрақтарды анықтағаннан кейін білім алушылар этилен молекуласындағы гибридизация түрін өз бетінше анықтады, осылайша: этилен молекуласында бір s және екі p - орбиталь «араласады» және 1200 бұрышпен бір жазықтықта жатқан үш гибриді орбиталды құрайды. Гибридизацияның мұндай түрі sp^2 -гибридизация деп аталады. Сонымен қатар, оқытушы атом орбитальдарының гибридизациясы тек гибриді орбитальдардың пайда болуына күшті коваленттік байланыстардың пайда болу нәтижесіндегі ұтысқа қарағанда аз энергия жұмсалған жағдайларда ғана орын алатынын толықтырады. Және одан әрі, әрбір нақты жағдайда энергияның жиынтық ұтысы барынша жоғары болатын гибридизациялаудың осындай түрі жүзеге асырылады. Осылайша, шекті көмірсутектерден шектелмеген көмірсутектерге көшу кезінде гибридизация түрінің өзгеруі гибриді электрондық бұлттардың өзара орналасуы метан молекуласынан сутегінің екі атомын алып тастау кезінде «босатылады» осы бұлттардың қанша да бір тиімді жабылуын жүзеге асыруға мүмкіндік беретіндігіне байланысты. Гибриді бұлттар σ -байланысты құрайды. Q -байланыстардың жазықтығына перпендикуляр көміртегі атомдары электрондарының гибриді электронды бұлттары орналасқан, өйткені олар басқа гибриді бұлттардан ең алыс болады. Көміртегі атомдары кеңістіктік

жақындасқандықтан p -электрондық бұлттар атом ядроларының жазықтығынан жоғары және төмен жабылады. Көміртегі атомдары арасында тағы бір π -байланыс пайда болады. Q -байланыстан айырмашылығы, π -байланыстың цилиндрлік симметриясы жоқ. Атомдарды қосатын осьтің айналасына бұрылуы екі атомның p -орбитальдарын бір-бірінен алып тастауға; олардың өзара әрекеттесуінің әлсіреуіне және байланыс беріктігінің азаюына әкеп соқтырар еді. Сондықтан π -байланыс айналасында еркін айналу мүмкін емес. Жалпы этилендегі қос байланыстың беріктігі қарапайым және 620 кДж/моль тен. Алайда σ және π -байланыстар беріктігі бойынша бірдей емес. Сондықтан білім алушыларды олардың сандық сипаттамалары негізінде қандай байланыс берік екендігі туралы өз бетінше тұжырымдауға жеткізу қажет [5].

π -байланыстардың беріктігі неге байланысты? Біріншіден, электронды бұлттардың жабылуы σ -байланыстағы атом ядросын қосатын түзу бағытта жабылуына қарағанда аз дәрежеде болады. Екіншіден, бұл жабу атомдардың ядроларынан үлкен қашықтықта болады. Сондықтан электронды тығыздықтың көп бөлігі молекуланың жазықтығынан кейбір қашықтықта шоғырланған.

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім алушылардың білімін бекіту үшін σ және π -байланыстардың салыстырмалы сипаттамаларын көрсететін кесте құру ұсынылады. Сонымен қатар, білім алушылар келесі сұрақтарға жауап беруі тиіс:

1 Этилен молекуласындағы σ және π – байланысы арасындағы айырмашылық неде?

2 Объясните, почему невозможно свободное вращение атомов углерода при двойной связи? Көміртегі атомдарының екі есе байланысы кезінде еркін айналуы неге мүмкін еместігін түсіндіріңіз?

3 Этиленде изомерлер болуы мүмкін бе?

4 Этиленді этанға айналдыру әдісін ұсыныңыз.

Ацетилен және хош иісті көмірсутектерді зерттеу кезінде құрылымдық түсініктердің қалыптасуы ұқсас түрде жүзеге асырылады.

Білім алушыларда құрылымдық түсініктердің қалыптасуының нәтижесі жаттығулар мен тапсырмаларды шешу кезінде алған білімдерін шебер пайдалану болып табылады. Бұл ретте жаттығулар мен тапсырмаларды таңдау кездейсоқ болмауы керек. Білімді шынайы меңгерудің дәлелі әртүрлі танымдық тапсырмаларды шешу кезінде оны қолдана білу болып табылады. Мысалы, метаннан ацетиленге, бензолға ауысқанда жалынның жарықтық күші қалай өзгереді? Бұл неге байланысты? Білім алушылардың зерттелген материал бойынша білімін бақылауды жүзеге асыруда өте орындысы химиялық диктант өткізу болып табылады, онда білім алушыларға шекті немесе шектелмеген

көмірсутектердің бірінің қасиеттерін немесе құрылысын сипаттайтын сұрақтар ұсынылады. Осы ұсыныстарды пайдалану жас химия мұғалімдеріне органикалық химия негіздері бойынша білім алушылардың жоғары білім сапасын қамтамасыз етуге көмектеседі.

ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ

- 1 **Чернобельская, Г. М.** Теория и методика обучения химии. – М. : Дрофа, 2010. – 336 с.
- 2 **Петров, А. А.** Органическая химия: Учебник для вузов. – М. : Изд. Альянс, 2012. – 624 с.
- 3 **Грандберг, И. И.** Органическая химия: Учебник для бакалавров. – М. : Юрайт, 2013. – 608 с.
- 4 **Артемченко, А. И., Ануфриев, Е. К.** Практикум по органической химии. – М. : Высшая школа, 2001. – 187 с.
- 5 **Грандберг, И. И.** Практические и семинарские занятия по органической химии. – М. : Дрофа, 2001. – 352 с.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

A. C. Xamitova

Методические основы изучения химии углеводородов курса органической химии

Факультет естественных наук,
Кокшетауский государственный университет имени Ш. Уалиханова,
г. Кокшетау, 020000, Республика Казахстан.
Материал поступил в редакцию 30.05.19.

A. S. Khamitova

Methodical basics of studying the chemistry of hydrocarbons in the course of organic chemistry

Natural Sciences Faculty,
Sh. Ualikhanov Kokshetau State University,
Kokshetau, 020000, Republic Kazakhstan.
Material received on 30.05.19.

В данной работе даны методические рекомендации в систематизировании знаний обучающихся об углеводородах на основе сравнительной характеристики состава, строения и

свойств основных классов. Предложены формы и методы работы, которые стимулируют самостоятельность мышления студентов. Рассмотрена генетическая взаимосвязь между классами органических соединений и генетическом ряде углеводородов. Подчеркивается решающее влияние строения органических веществ на их свойства. Обобщены знания о различных видах изомерии у разных классов углеводородов. Сочетание различной формы методической работы развивает познавательные способности студентов, готовит их к активному поиску, вызывает потребность в совершенствовании своего профессионального мастерства и творчески применять свои знания на практике.

The article presents methodological recommendations in systematizing students' knowledge about hydrocarbons based on the comparative characteristics of the composition, structure, and properties of the main classes. The proposed forms and methods of work stimulate the independence of thinking of students. The genetic relationship between classes of compounds and genetic types of hydrocarbons is considered. The decisive influence of the structure of organic substances on their properties is emphasized. Knowledge about different types of isomerism in different classes of hydrocarbons is generalized. The combination of various forms of methodical work develops the cognitive abilities of students, prepares them for active search, causes the need to improve their professional skills and creatively apply their knowledge in practice.

B. Zh. Sharapayeva¹, D. D. Karatayev²

¹Master, senior lecturer, The Economics Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan;

²Master, senior lecturer, The Economics Faculty, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan
e-mail: ¹botashka-14@mail.ru; ²didar.karatayev1@gmail.com

DEVELOPMENT OF TOURIST-RECREATIONAL RESOURCES OF KAZAKHSTAN AND ITS INFLUENCES ON HEALTHY LIFESTYLE

Tourist and recreational resources are a historical concept, as the role of individual types of resources and their structure and the volume of tourist needs changed over the centuries, which led to the involvement of all new elements of both natural and socio-economic nature.

Recreation as a specific sphere of human activity and the corresponding infrastructure has developed historically recently with the growth of productivity of social labor and with the development of transport, cheaper and faster trips, with social gains – the right to paid leave.

Keywords: tourism, recreation, healthy life, pedagogy, tourist centre.

INTRODUCTION

For the first time in the scientific literature, the term recreation appeared in the United States in the late 90s of the XIX century. It appeared only with the introduction of a normalized working day, the second day off, summer holidays. The definition given by the specialists of the US National Tourism Policy Research Center is somewhat specific. Under the recreation is understood the activities of people engaged in the creation and personal use of free time. Recreation, respectively, is the recovery, recovery and space where these activities are carried out. Recreation in translation from Latin means rest, restoration.

In the Soviet literature, the concept of recreation and recreation differed, and their main difference was that recreation is a part of free time associated with the restoration of human forces in specialized areas, mainly outside the main place of his residence. To rest became a recreation, you need to leave your immediate place of residence and move to a specialized place, focused specifically on the restoration of forces.

Recreational tourism is the movement of people in their spare time with a view to recreation, which is necessary for the restoration of the physical and spiritual

forces of man. In other words, recreational tourism is a journey for recreation and entertainment. For many countries of the world this type of tourism is the most widespread and massive.

Recreational tourism is an integrated phenomenon, which cannot exist, without interconnection with other components of the tourist system.

‘Ecotourism is now defined as «responsible travel to natural areas that conserves the environment, sustains the well-being of the local people, and involves interpretation and education». Education is meant to be inclusive of both staff and guests’[1].

Ecotourism has grown roughly by 30 percent annually since 90s, and it is faster than the tourism sector. In fact, ecotourism trips will be approximately 5 % of total tourism industry share by 2024; moreover, the number of ecotourists will increase dramatically.

There should be some ecotourism principles in Kazakhstan:

- To have a minimum impact on the environment.
- To respect local people’s culture and traditions.
- To finance environment conserving activities.
- To have exact ecotourism laws and regulations.
- To teach children about ecotourism advantages at schools [1].

THE TOURISTIC POTENTIAL OF KAZAKHSTAN IN RECREATIONAL RESOURCES

Ecotourism sector has not found its place in the Kazakhstan tourism industry yet; nonetheless, the country has many possibilities to reach the goal as being one of the best ecotourism destinations in Asia. There exist several ecotourism programs around the country:

- bird watching;
- horse riding;
- hiking;
- visiting Nature Reserves and etc.

Even though ecotourists are able to watch flamingos in Korgalzhyn Nature Reserve, they cannot go there easily. Firstly, the visitors need to have tranquility, since the roads to the reserve are not in perfect conditions. In addition, there are not enough hotels and restaurants. Although the tourists can find a hotel or a room in private houses, the service in this place requires more attention from the local government. Thirdly, the price for tours is expensive. Despite the Kazakhstan national currency, tenge is lower than other foreign currencies, tourists from different countries see visiting the reserve by themselves much cheaper than with special tours. Ultimately, as a result of the mentioned problems, not many local and international tourists visit

this destination. If they visited, probably these people wouldn't advice to their relatives or friends to do so.

Table 1 – Share of total protected areas in the country area [5]

		Unit	1990	2016
1	Country area	km ²	2724900	2724900
2	Total areas under protection	km ²	138 262	238 732
3	Reservations	%	6,0	6,8
4	Nature reservations	%	0,2	9,6
5	National parks	%	1,7	10
6	Botanical gardens	%	0,002	0,002
7	Regional parks	%	0,87	7,9
8	Nature sanctuaries	%	0,04	0,02
9	Wildlife sanctuaries and protected areas	%	91,2	65,7
10	Share of total protected areas in the country area	%	5	9

Ecotourists require more active trips and holidays:

- to emphasise sightseeing;
- to cater sporting interests;
- to deliver environmental aspects of the destinations;
- to have high quality cultural heritage-based vacations.

Ecotourists as other tourists always have expectations from their trips at the destinations, and the expectations should be met, since the travellers can return to these places [2].

Problems

Kazakhstan economy receives a significant part from oil and nonferrous metals export, so the government concentrates on others sector less and less. Nevertheless, the government creates several tourism development programs per decade, but they have not worked or just have suited to Kazakhstan tourism industry.

‘The Kazakh government had said it would increase the non-oil share of exports to 70 percent by 2025, but for now, crude oil still accounts for 55 percent of exports. Metals provide an additional 14 percent. The share of manufactured goods in exports remains negligible [3].’

Table 2 – Running expenses on environment protection [5]

	Thousand tenge	
	2014	2016
Republic of Kazakhstan	140 578 609	174 650 049
The Akmolinsky	604 221	1 200 707
The Aktyubinsk	16 382 464	18 308 916
The Almaty	1 608 070	2 431 904
The Atyrausky	25 159 288	40 254 371
West Kazakhstan	4 964 179	3 793 821
The Zhambylsky	2 181 832	3 245 330
The Karaganda	16 968 507	23 881 108
The Kostanajsky	16 572 796	5 171 019
The Kyzylordinsky	2 428 958	2 904 693
The Mangistausky	14 651 455	29 093 197
South Kazakhstan	4 045 632	4 988 206
The Pavlodar	16 265 835	16 696 011
North Kazakhstan	772 392	1 864 711
East Kazakhstan	13 316 733	15 838 119
The city of Astana	992 053	1 584 670
The city of Almaty	3 664 194	3 393 266

The government ought to have a financial support for the ecotourism. For example, ecotourism development can have small share from ‘Running expenses on environment protection’ (Table 2). Consequently, the government will prevent damaging the environment, and in the future fewer spendings will be need for protecting the Kazakhstan nature with its flora and fauna.

Australia government uses a few ways to develop the ecotourism across the country:

1 Integrate into national and regional legislation/regulations that encompass and encourage Green Economy strategies [6].

2 Profile tourism in Green employment strategies, Green investment, planning, procurement, fuel efficiency, and renewable energy programs.

3 Assist the development of the ‘green supply chain’, thereby prompting tourism businesses to buy local and use ‘green’ suppliers [4].’

Analyzing the above, we can conclude that recreational tourism is a set of phenomena and relationships that arise during a trip with the purpose of rest, entertainment, treatment and recovery.

The place of recreational tourism in the tourist system is significant, since it is this type of tourism that is all-embracing and penetrating into other forms and types of tourism.

It is recreational tourism that is the essence of the notion of «tourism», which was originally laid in it, in other words - it's not shop tours, not business trips to work, no trips abroad for the purpose of education, that is, in essence recreational tourism is «Pure» tourism, through which the needs of people are realized directly in rest, entertainment and health improvement.

Kazakhstan is rich in tourist and recreational resources, especially it should be noted the presence of attractive mountain, recreational, natural, water, excursion zones. This base creates conditions for unhindered development of inbound tourism. Natural and recreational potential of Kazakhstan, as well as national traditions and peculiarities, mentality, customs have attractiveness for foreign tourists, as they are already saturated with the proposed tourist services in the markets of Europe and Asia.

In this regard, we can compare some geographical, climatic aspects for the development of tourism in Japan in Kazakhstan.

Kazakhstan, in contrast to Japan, is a plains country with a large area of desert and semi-desert regions, which has a bad effect on the development of these territories for the development of tourism. But, despite this, Kazakhstan, like Japan, as a whole has a tourist attractiveness of the relief. A distinctive feature of Kazakhstan is the presence of high, snow-covered mountains, while in Japan low and medium-altitude mountains prevail.

Comparing the climatic conditions of Kazakhstan and Japan, it can be noted that the Land of the Rising Sun has the most favorable type of climate for the development of tourism. A significant disadvantage of the climate of our republic is its continentality. In general, the climate of Kazakhstan is not harmful to human health, and in many places even healing.

In general, Kazakhstan and Japan are among the water-deficit regions. Despite this, the advantages of the two countries is the availability of a large number of lakes, sources of thermal waters, the latter in Japan is much larger, which certainly is a big plus in terms of tourism development. The seas washing Japan are ice-free, which favors the development of tourism and foreign trade, enabling it to fish year-round [2].

The flora and fauna of each country is unique in its own way. If we consider the flora and fauna through the prism of tourism, then it is hardly possible to ignore this or that country. Both in Kazakhstan and in Japan there are endemics that can attract the attention of tourists. But, nevertheless, I would like to note that Japan has a larger forest area than Kazakhstan, which is a big advantage.

A distinctive feature of Japan is the presence of a huge number of hot springs, which, of course, highlights it against the background of other countries. The

possibilities for developing water tourism in the Land of the Rising Sun are, of course, more real than those of Kazakhstan. Yes, and in general, Japan has more developed natural recreational resources than our Republic. It would seem that Japan wins in the dispute «whose nature is better?». But after all, Kazakhstan possesses such natural objects that are not in the Land of the Rising Sun. Thus, despite the obvious leadership of Japan in comparing the two countries, it should be noted that Kazakhstan has good recreational resources, it is the differences between the two countries that can cause the Japanese tourist to travel to Kazakhstan. According to Japanese experts, Kazakhstan has good tourist resources, which, however, need to be able to use.

At the moment, tourism in Kazakhstan is at the first stages of its development, as for Japan, the development of the tourism industry in this country is facilitated not only by the availability of recreational resources, but also by the developed economy. Accordingly, the growth rate of Japan as a tourist country is higher than that of the Republic of Kazakhstan.

Due to the possession of various recreational resources by Kazakhstan and Japan, almost all types of tourism are represented in the countries to varying degrees of development. Features of the recreational resources of each country make them attractive in terms of international tourism. It is the differences between Kazakhstan and Japan that play a big role in attracting tourists from the Land of the Rising Sun to our republic.

It is important for Kazakhstan to develop inbound tourism. This is explained by the fact that inbound tourism has a number of advantages from an economic point of view, among which:

- Receipt of financial resources into the country in the form of foreign currency through the sale of vouchers and through the purchase of services and goods in the country of visit;
- development of the hotel sector in the country;
- formation of a developed tourism infrastructure;
- development of related industries;
- creation of additional workplaces;
- carrying out full-scale sociological and marketing research to create the necessary tourist product.

In Kazakhstan, the tourism industry is focused on the development of outbound tourism, not given due attention to the development of inbound and domestic tourism.

The refusal of tourist firms from entrepreneurship in the sphere of inbound tourism is explained by the lack of the necessary financial resources, the corresponding infrastructure. In general, in Kazakhstan the level of tourism development does not meet the international standard.

CONCLUSION

Thus, stating the facts of the state of tourism in Kazakhstan at the present stage, it should be noted the need for special attention, developed domestic and inbound tourism. Entry and domestic tourism are the most profitable for the state, as with their development there is an influx of money to the country, thereby replenishing its budget. The pace of development of outbound tourism is more dynamic than domestic and inbound. This is due to the rising standard of living of the population of our country and the lack of competitive tourist offers within the country that combine price and quality indicators.

REFERENCES

- 1 What is Ecotourism? [Online]. Accessibility: <https://www.ecotourism.org/what-is-ecotourism>. (21.09.2016). – The international ecotourism society.
- 2 Ecotourism in Kazakhstan. [Online]. Accessibility: http://guluna.com/kazakhstan/kazakhstan_ecotourism.shtml (23.09.2016) – Guluna.
- 3 Kazakhstan Is the Latest Oil-Curse Casualty. [Online]. Accessibility: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2015-08-20/kazakhstan-is-the-latest-oil-curse-casualty> (23.09.2016) - BloombergView.
- 4 World Tourism Organization UNWTO (World Tourism Organization UNWTO). Retrieved July 23, 2016, from <http://www2.unwto.org>
- 5 Kazakhstan Statistic Agency (Statistical Information). Retrieved May 23, 2016, from http://www.stat.gov.kz/faces/mobileHomePage?_afLoop=5137684636723007#%40%3F_afLoop%3D5137684636723007%26_adf.ctrl-state%3Dzf465akk3_25
- 6 EXPO-2017 Astana (EXPO-2017 Astana). Retrieved July 23, 2016, <https://expo2017astana.com/en>
- 7 **Vukolov, V. N.** History and theory of international tourism. - Almaty, 2002.
- 8 Kazakhstan Is the Latest Oil-Curse Casualty. [Online]. Accessibility: <https://www.bloomberg.com/view/articles/2015-08-20/kazakhstan-is-the-latest-oil-curse-casualty> (23.09.2016) - BloombergView.
- 9 World Tourism Organization UNWTO (World Tourism Organization UNWTO). Retrieved July 23, 2016, from <http://www2.unwto.org>

Material received on 30.05.19.

Б. Ж. Шарпаева¹, Д. Д. Каратаев²

Қазақстанның туристік және рекреациялық ресурстарын дамыту және олардың салауатты өмір салтына әсері

^{1,2}Экономика факультеті,

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,

Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы.

Материал 30.05.19 баспаға түсті.

Б. Ж. Шарпаева¹, Д. Д. Каратаев²

Развитие туристско-рекреационных ресурсов Казахстана и их влияние на здоровый образ жизни

^{1,2}Факультет экономики,

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,

г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан.

Материал поступил в редакцию 30.05.19.

Туризм және рекреациялық ресурстар ресурстың белгілі бір түрлерінің ролі, олардың құрылымы мен туристік қажеттіліктердің көлемі гасырлар бойы өзгерді, себебі табиғи және әлеуметтік-экономикалық сипатта барлық жаңа элементтерді тартуға әкелді. Әлеуметтік еңбек өнімділігінің артуы және көлікті дамыту, арзан және тез жүру сапарлары, әлеуметтік жеңілдіктермен – ақылы демалысқа құқығы бар адам қызметінің белсенді саласы мен тиісті инфрақұрылымы соңғы уақытта дамыды.

Туристско-рекреационные ресурсы представляют собой историческое понятие, поскольку роль отдельных видов ресурсов, их структура и объем туристических потребностей менялись на протяжении веков, что привело к вовлечению всех новых элементов как природного, так и социально-экономического характера.

Отдых как особая сфера человеческой деятельности и соответствующая инфраструктура сложились исторически в последнее время с ростом производительности общественного труда и развитием транспорта, более дешевых и быстрых поездов, с социальными выгодами – правом на оплачиваемый отпуск.

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПГУ ИМЕНИ С. ТОРАЙГЫРОВА
(«ВЕСТНИК ПГУ», «НАУКА И ТЕХНИКА КАЗАХСТАНА»,
«КРАЕВЕДЕНИЕ»)

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям в

1 экземпляре, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**.
Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).

Статья должна содержать:

1 **ГРНТИ** (Государственный рубрикатор научной технической информации);

2 **Инициалы и фамилия** (-и) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, см. образец);

3 **Ученую степень, ученое звание;**

4 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

5 **E-mail;**

6 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность (не более 12 слов, заглавными прописными буквами, жирным шрифтом, абзац 1 см по левому краю, на трех языках: русский, казахский, английский, см. образец);

7 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском языках (рекомендуемый объем аннотации – не менее 100 слов, прописными буквами, нежирным шрифтом 12 кегль, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец);

8 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования (оформляются на языке публикуемого материала: кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 3 см.). Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

9 **Основной текст статьи** излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

– слово **ВВЕДЕНИЕ / КІРІСПЕ / INTRODUCTION** (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре см. образец*).

Необходимо отразить результаты предшествующих работ ученых, что им удалось, что требует дальнейшего изучения, какие есть альтернативы (если нет предшествующих работ – указать приоритеты или смежные исследования). Освещение библиографии позволит отгородиться от признаков заимствования и присвоения чужих трудов. Любое научное изыскание опирается на предыдущие (смежные) открытия ученых, поэтому обязательно ссылаться на источники, из которых берется информация. Также можно описать методы исследования, процедуры, оборудование, параметры измерения, и т.д. (не более 1 страницы).

– слова **ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ / НЕГІЗГІ БӨЛІМ / MAIN PART** (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Это отражение процесса исследования или последовательность рассуждений, в результате которых получены теоретические выводы. В научно-практической статье описываются стадии и этапы экспериментов или опытов, промежуточные результаты и обоснование общего вывода в виде математического, физического или статистического объяснения. При необходимости можно изложить данные об опытах с отрицательным результатом. Затраченные усилия исключают проведение аналогичных испытаний в дальнейшем и сокращают путь для следующих ученых. Следует описать все виды и количество отрицательных результатов, условия их получения и методы его устранения при необходимости. Проводимые исследования предоставляются в наглядной форме, не только экспериментальные, но и теоретические. Это могут быть таблицы, схемы, графические модели, графики, диаграммы и т.п. Формулы, уравнения, рисунки,

фотографии и таблицы должны иметь подписи или заголовки (*не более 10 страниц*).

– слово **ВЫВОДЫ / ҚОРЫТЫНДЫ / CONCLUSION** (*нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Собираются тезисы основных достижений проведенного исследования. Они могут быть представлены как в письменной форме, так и в виде таблиц, графиков, чисел и статистических показателей, характеризующих основные выявленные закономерности. Выводы должны быть представлены без интерпретации авторами, что дает другим ученым возможность оценить качество самих данных и позволит дать свою интерпретацию результатов (*не более 1 страницы*).

10 Список использованных источников включает в себя:

– слово **СПИСОКИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ/ПАЙДАЛАНҒАН ДЕРЕКТЕР ТІЗІМІ / REFERENCES** (*Нежирными заглавными буквами, шрифт 14 кегль, в центре*).

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами для кругозора читателям, как смежные работы, проводимые параллельно. Рекомендуемый объем не более чем из 20 наименований (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). Статья и список литературы должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98;

ГОСТ 7.1-2003 (*см. образец*).

11 Иллюстрации, перечень рисунков и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 Математические формулы должны быть набраны в Microsoft Equation Editor (*каждая формула – один объект*).

На отдельной странице (после статьи)

В бумажном и электронном вариантах приводятся полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail (для связи редакции с авторами, не публикуются);

Информация для авторов

Все статьи должны сопровождаться **двумя рецензиями** доктора или кандидата наук для всех авторов. Для статей, публикуемых в журнале «Вестник ПГУ» химико-биологической серии, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально).

Статью (бумажная, электронная версии, оригиналы рецензий и квитанции об оплате) следует направлять по адресу:

140008, Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,

Павлодарский государственный университет имени С. Торайгырова, Издательство «Кереку», каб. 137.

Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).

E-mail: kereku@psu.kz

www.verstnik.psu.kz

Оплата за публикацию в научном журнале составляет **5000 (Пять тысяч) тенге.**

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Цеснабанк»
ИИК KZ57998FTB00 00003310
БИК TSESKZK A
Кбе 16
Код 16
КНП 861

РГП на ПХВ Павлодарский
государственный университет имени
С. Торайгырова
РНН 451800030073
БИН 990140004654

АО «Народный Банк Казахстана»
ИИК KZ156010241000003308
БИК HSBKZKX
Кбе 16
Код 16
КНП 861

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ:

ГРНТИ 396.314.3

А. Б. Есимова

к.п.н., доцент

Гуманитарно-педагогический факультет,
Международный Казахско-Турецкий университет имени Х. А. Ясави,
г. Туркестан, 161200, Республика Казахстан,
e-mail: ad-ad_n@mail.ru

СЕМЕЙНО-РОДСТВЕННЫЕ СВЯЗИ КАК СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В РЕАЛИЗАЦИИ РЕПРОДУКТИВНОГО МАТЕРИАЛА

В статье рассматриваются вопросы, связанные с кодификацией норм устной речи в орфоэпических словарях, являющихся одной из отраслей ортологической лексикографии. Проводится анализ составления первых орфоэпических словарей, говорится о том, что в данных словарях большее внимание уделяется устной орфографии в традиционном применении, а языковые нормы устной речи остались вне внимания. Также отмечается, что нормы устной речи занимают особое место в языке программ средств массовой информации, таких как радио и телевидение, и это связано с тем, что диктор читает свой текст в микрофон четко по бумажке. В статье также выявлены отличия устной и письменной речи посредством применения сравнительного метода, и это оценивается как один из оптимальных способов составления орфоэпических словарей.

Ключевые слова: репродуктивное поведение, семейно-родственные связи.

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время отрасль мобильной робототехники переживает бурное развитие. Постепенно среда проектирования в области мобильной ...

Продолжение текста

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

На современном этапе есть тенденции к стабильному увеличению студентов с нарушениями в состоянии здоровья. В связи с этим появляется необходимость корректировки содержания учебно-тренировочных занятий по физической культуре со студентами, посещающими специальные медицинские группы в ...

Продолжение текста публикуемого материала

ВЫВОДЫ

В этой статье мы представили основные спецификации нашего мобильного робототехнического комплекса...

Продолжение текста

Пример оформления таблиц, рисунков, схем:

Таблица 1 – Суммарный коэффициент рождаемости отдельных национальностей

	СКР, 1999 г.	СКР, 1999 г.
Всего	1,80	2,22

Диаграмма 1 – Показатели репродуктивного поведения

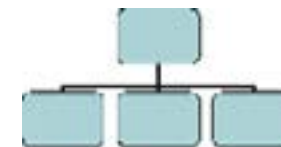
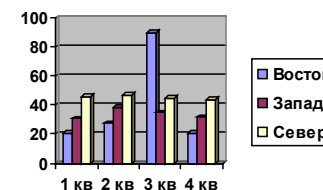

Рисунок 1 – Социальные взаимоотношения

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1 Эльконин, Д. Б. Психология игры [Текст] : научное издание / Д. Б. Эльконин. – 2-е изд. – М. : Владос, 1999. – 360 с. – Библиогр. : С. 345–354. – Имен. указ. : С. 355–357. – ISBN 5-691-00256-2 (в пер.).

2 Фришман, И. Детский оздоровительный лагерь как воспитательная система [Текст] / И. Фришман // Народное образование. – 2006. – № 3. – С. 77–81.

3 Антология педагогической мысли Казахстана [Текст] : научное издание / сост. К. Б. Жарикбаев, сост. С. К. Калиев. – Алматы : Рауан, 1995. – 512 с. : ил. – ISBN 5625027587.

4 http://www.mari-el.ru/mmlab/home/AI/4/#part_0.

A. B. Yesimova

Отбасылық-туысты қатынастар репродуктивті мінез-құлықты жүзеге асырудағы әлеуметтік капитал ретінде

Гуманитарлық-педагогикалық факультеті,
Қ. А. Ясави атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университеті,
Түркістан қ., 161200, Қазақстан Республикасы.

A. B. Yesimova

The family-related networks as social capital for realization of reproductive behaviors

Faculty of Humanities and Education,
K. A. Yesevi International Kazakh-Turkish University,
Turkestan, 161200, Republic of Kazakhstan.

Мақалада ортологиялық лексикографияның бір саласы – орфоэпиялық сөздіктердегі ауызша тіл нормаларының кодификациялануымен байланысты мәселелер қарастырылады. Орфоэпиялық сөздік құрастырудың алғашқы тәжірибелері қалай болғаны талданып, дәстүрлі қолданыстағы ауызша емлесімен, әсіресе мектеп өмірінде жазба сөзге ерекше көңіл бөлініп, ал ауызша сөздің тілдік нормалары назардан тыс қалғаны айтылады. Сонымен қатар ауызша сөз нормаларының бұқаралық ақпарат құралдары – радио, телевизия хабарлары тілінде ерекше орын алуы микрофон алдында диктордың сөзді қағаз бойынша нақпа-нақ, тақпа-тақ айтуымен байланысты екені атап көрсетіледі. Сөздікте ауызша сөзбен жазба сөздің салғастыру тәсілі арқылы олардың айырмасын айқындағаны айтылып, орфоэпиялық сөздік құрастырудың бірден-бір оңтайлы жолы деп бағаланады.

The questions, related to the norms of the oral speech codification in pronouncing dictionary are the one of the Orthologous Lexicography field, are examined in this article. The analysis of the first pronouncing dictionary is conducted, the greater attention in these dictionaries is spared to verbal orthography in traditional application, and the language norms of the oral speech remained without any attention. It is also marked that the norms of the oral speech occupy the special place in the language of media programs, such as radio and TV and it is related to that a speaker reads the text clearly from the paper. In the article the differences of the oral and writing language are also educed by means of application of comparative method and it is estimated as one of optimal methods of the pronouncing dictionary making.

Теруге 30.05.2019 ж. жіберілді. Басуға 14.06.2019 ж. қол қойылды.

Пішімі 70x100 ¹/₁₆. Кітап-журнал қағазы.

Шартты баспа табағы 22,84

Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.

Компьютерде беттеген З. С. Исакова

Корректорлар: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова

Тапсырыс № 3457

Сдано в набор 30.05.2019 г. Подписано в печать 14.06.2019 г.

Формат 70x100 ¹/₁₆. Бумага книжно-журнальная.

Усл.п.л. 22,84. Тираж 300 экз. Цена договорная.

Компьютерная верстка З. С. Исакова

Корректоры: А. Р. Омарова, Д. А. Жумабекова

Заказ № 3457

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы

С. Торайғыров атындағы

Павлодар мемлекеттік университеті

140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

8 (7182) 67-36-69

e-mail: kereku@psu.kz

www.verstnik.psu.kz